

BİR CUMHURİYET DİPLOMATI: NUMAN MENEMENCİOĞLU

Gökhan METİN

Haziran 2022

DENİZLİ

**BİR CUMHURİYET DİPLOMATI: NUMAN
MENEMENCİOĞLU**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Doktora Programı**

Gökhan METİN

Danışman: Prof. Dr. Ercan Haytoğlu

Haziran 2022

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birinci ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Adı –Soyadı:

İmza:

ÖNSÖZ

Bir tarihçi için bir diplomatın hayatını doktora tezi konusu olarak seçmek kolay bir karar değildir. Diplomatlık mesleğinin doğasını bilmeden ve tanımadan varılabilecek sonuçlar bir tarihçiyi yanlış ya da eksik yorumlamalara itebilir. Biyografi çalışmak başlı başına zor ve nazik bir süreçken bir de üstüne araştırdığımız kişinin diplomat olması beraberinde çeşitli zorluklar doğurabilmektedir. Böyle bir seçimi yaptıktan sonra özellikle dikkat edilmesi gereken bazı hususlar olduğuna kanaat getirmiştik.

Ortaya koyacağımız çalışmanın yaşanmış olan gerçek hayat hikâyesine mümkün mertebe uygun olabilmesi için öncelikle diplomatların hayatlarını yakından tanımamız gerektiğini düşündük. Bu farkındalığı sağlayabilmenin en iyi yolu diplomatların yazdıkları anı türü eserleri okumak olacaktı. Diplomatlık mesleğinin doğasını hayal edebilmeye başladıktan sonra yalnız bununla yetinmenin bizi yine de büyük yanlışlara itebileceğini hesaba katarak bir sonraki adımın araştırdığımız diplomatın yaşadığı dönemi ve şartları çok iyi kavramak olacağını düşündük. Söz konusu dönem 20. yüzyılın ilk yarısı olduğundan diplomat Numan Menemencioğlu'nun mesleğinde önemli mevkilere yükseldiği yılları kapsayan yaklaşık yirmi yıllık basın arşivinin günbegün taramasını yaptık. Özellikle iki dünya savaşı arası süreç ve İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla sonrası için basın arşivi üzerinden ciddi bir araştırma ve tasnif süreci geçirdik. Menemencioğlu ile ilgili her türlü gazete küpürünü, fotoğrafı ve makaleyi yıllarına göre ayırarak sınıflandırdık. Bu tarama süreci, söz konusu dönemin dünyasının zihinsel olarak fotoğrafını çekmemizde belki de döneme dair yazılmış onlarca tetkik eser okumaktan daha fazla bir vizyon geliştirmemizi sağladı.

Önemli bir devlet adamının hayatını pek çok yönüyle ortaya koyabilmek için yukarıda saydıklarımız halen yeterli gelmemekteydi. Bu sebeple Numan Menemencioğlu ile ilgili resmi arşiv belgelerine ulaştık. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve diğer devlet arşivlerinden onlarca belgeyi edinerek bu belgeleri tarihlerine göre önceden oluşturduğumuz yılların ismini taşıyan klasörlere yerleştirdik. Bunların yanına TBMM Zabıt Cerideleri ve birtakım bazı evrakları da ekledik. Diğer taraftan diplomat Numan Menemencioğlu'nun özel yaşamı hakkında bilgi edinmek için ciddi bir araştırma süreci içine girmiş bulunuyorduk.

Numan Menemencioğlu, çocuk sahibi olmadan vefat ettiğinden sonraki nesiller bakımından röportaj tekniğiyle kendisi hakkında anı, hikâye ve özel bilgi toplamak oldukça zor görünmekteydi. Bu noktada talihimizin döndüğü bazı anlar yaşandı. Bunlardan ilki Menemencioğlu sülalesinin uzun yıllar arşivini tutan ve ülkemizin yetiştirdiği en büyük arşivcilerden merhum Taha Toros'un arşiv belgelerinin İstanbul Şehir Üniversitesi tarafından dijital erişime açılmış olmasaydı. Söz konusu arşiv belgeleri içinde geçtiğimiz yüzyıllardaki Menemencioğlu sülalesinin soy şecereleri, aile üyelerinin birbirine yazdıkları mektuplar, fotoğraflar, hikâyeler ve bir araştırmacıya lazım olabilecek pek çok bilgi önümüze serilmiş oldu. Hatta Numan Menemencioğlu'nun gençlik yıllarında Osmanlıca ve eski harflerle yazdığı mektuplar dahi söz konusu arşivin içerisinde karşımıza çıkmıştı. Söz konusu mektupların ve bazı önemli belgelerin de tercümesini gerçekleştirip ilgili yıllara ait klasörlerin içerisine yerleştirdik.

Numan Menemencioğlu bizzat çocuk sahibi olmasa da Türk bürokrasisine uzun yıllar yön vermiş Menemencioğlu sülalesinden ilgili kişilere ulaşmanın ortaya koyacağımız hikâyedeki boşlukları doldurması bakımından hayati bir faydası olacağını düşündük. Birkaç hafta süren bir araştırmanın ardından Numan Menemencioğlu'nun yeğeni Nermin Menemencioğlu'nun İsviçre'de yaşayan kızı Sn. Olivia Streater'm e-posta adresine ulaşabildik. Kendisi Türkçe bilmediğinden ve doğduğu nesil itibariyle bu araştırmaya bir katkı sunamayacağını belirttikten sonra yine de bu araştırma için Türkiye'de yaşayan bazı aile fertleriyle bizleri görüştürebileceğini ilettiler. Ardından kendisinin vesilesiyle Numan Menemencioğlu'nun ağabeyi Muvaffak Menemencioğlu'nun torunu Sn. Sevil Etili ile temasa geçtik. Sevil Hanım, amcasının hayatını irdeleyen araştırmamızda ellerinden gelen yardımı seve seve yapacağını ilettilikten sonra araştırmamızın kaynakları bakımından hemen hemen her taş yerine oturmuş gibi görünmekteydi. Nitekim kendileri takip eden süreçte de pek çok defa kıymetli belge ve bilgileri bizimle paylaştı. Menemencioğlu ailesinin diğer kıymetli fertleriyle tanışma ve iletişime geçme fırsatımız kendisi sayesinde oluştu.

Tezimizin birinci bölümünde Menemencioğlu sülalesinin tarihçesi ve Numan Menemencioğlu'nun çekirdek ailesi anlatılmaktadır. Aynı zamanda Numan Menemencioğlu'nun çocukluk ve gençlik yılları, eğitim hayatı ve içinde yaşadığı dönemden de bilgiler verilmektedir. Bu bölümde psikotarih yaklaşımıyla Menemencioğlu'nun özel yaşantısı yorumlanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Menemencioğlu'nun diplomatlık mesleğine girişi ve meslekteki erken yılları anlatılmaktadır. Bu süreç 1914 Viyana Sefareti'ndeki Üçüncü Kâtiplik göreviyle başlayıp 1928'de merkeze tayin edilmesiyle geçen süreci kapsamaktadır.

Üçüncü bölümde Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı'ndaki müsteşarlık, genel sekreterlik, siyasi müsteşarlık ve dışişleri bakanlığı dönemleri anlatılmaktadır. Bu bölüm 1928'den başlayıp 1944'ün sonlarına kadar olan dönemi anlatmaktadır.

Dördüncü ve son bölümdeyse Numan Menemencioğlu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrası Paris Büyükelçisi olduğu yıllardaki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin dönemine göre önemi anlatılmıştır. Ayrıca emekliliği ve Türkiye'de geçirdiği son zamanlarıyla anılarda ne biçimde yer aldığı da vurgulanan diğer şeyler arasındadır. Tüm bu bölümlerde kullanılan makam ve mevki adları olduğu gibi kendi dönemine ait kelimelerden seçilmiş olup, bu kelimelerin terk edilip modern isimlendirmelerin yaygınlaştığı yıllarda ise aynı kelimelerin modern karşılıkları kullanılmıştır.(Hariciye Vekâleti – Dışişleri Bakanlığı, Sefaret – Büyükelçilik vs.) Aksi takdirde daha modern kelimelerin kapsamları daha eski dönemleri anlatırken semantik bazda tarih yanılığı (anakronizm) oluşturacaktı.

Tezimizin konusuna ilişkin benzer çalışmalara baktığımızda karşımıza çıkan yüksek lisans tezleri şunlardır; İrfan Bülbül, *Numan Menemencioğlu'nun Türk Dış Politikası'ndaki Rolü*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996 ve Remzi Çetin, *II. Dünya Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (1942 – 1944)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010. Bunların dışında Dr. Yücel Güçlü'nün, *EminenceGrise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, künyeli çalışması da Numan Menemencioğlu hakkında yazılmış bir başka önemli eserdir. Kaynak çeşitliliği ve Numan Menemencioğlu'nun hayat hikâyesinin tamamı bakımından ise tezimizin söz konusu çalışmaların yanında doktora tezi olarak ayrı bir yer teşkil edeceğine inanıyoruz. Bu noktada yukarıdaki eserlerle içerik ve vurgu bakımından tekrara düşmekten kaçındığımızı ve çalışmamızı daha çok bu eserlerde

başvurulmamış birinci el kaynaklarla şekillendirdiğimizi söylemeyi gerekli görmekteyiz.

Tezimizi ortaya koyduğumuz sürecin birtakım zorluklarını da burada söylemek mecburiyetindeyiz. Nitekim bu süreç tamamen küresel Covid-19 Salgını'nın getirdiği kısıtlamalar dönemine tesadüf etmektedir. Söz konusu dönem bazı yüz yüze temasları ve ziyaretleri imkânsız kılmıştır. Dolayısıyla kaynaklarımızın bu bakımdan daha da çeşitli olmasının önüne geçmiştir. Diğer taraftan dijital arşivlerin yaygınlaşmaya başlaması ve iletişim çağının kazanımları da araştırmamızdaki külfetleri azaltan önemli unsurlardandı.

Bu tezin ortaya çıkmasında kıymetli yönlendirmelerini esirgemeyen, öncesinde tez izleme jüri üyesi iken sonrasında danışmanım olan Sn. Prof. Dr. Ercan Haytoğlu'na, yine tez sürecim devam ederken emekli olmuş bulunan eski danışmanım Sn. Doç. Dr. Yusuf Ziya Bildirici'ye, Tez İzleme Komitesi Üyelerimiz Sn. Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan'a ve Sn. Prof. Dr. Umut Karabulut'a, araştırma sürecinde aile belgelerini, bilgilerini ve gönülden ilgilerini esirgemeyen Sn. Sevil Etili'ye, Sinan Kurtbay'a, Ali Ekber Menemencioğlu'na, çok kısa bir zaman önce vefat eden Numan Menemencioğlu'nun hukuki varisi ve manevi kızı merhume Ayşegül Sirmen'e ve adlarını burada tek tek sayamayacağım diğer Menemencioğlu ailesi üyelerine, Fransızca bazı belgelerin tercümesinde emeği geçen Sn. Uğur Eken'e ve kaynak tavsiyelerinde bulunan emekli Büyükelçilerimizden Sn. Pulat Tacar ve Sn. Ali Engin Oba'ya, araştırma süresince ilgilerini bizden esirgemeyen Sn. Prof. Dr. Yılmaz Kurt'a, şahsi arşivinden çalışmamızda kullanmak üzere tarafımıza fotoğraflar gönderme nezaketinde bulunan kıymetli sanatçımız Sn. İdil Biret'e, uzun süren çalışmalarım esnasında ilgimden mahrum kaldığı halde desteklerini benden esirgemeyen kıymetli eşim Sn. Neşe Kahraman Metin'e, dostlarım Giray Öz, İrem Sayıl ve Özben Özden'e sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

BİR CUMHURİYET DİPLOMATI: NUMAN MENEMENCİOĞLU

Metin, Gökhan

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ercan Haytoğlu

Haziran 2022, XII+262 Sayfa

Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli diplomatlarından Numan Menemencioğlu'nun hayat hikâyesini konu edinen bu çalışmada söz konusu diplomatın ailesi, eğitim hayatı, kariyerinin erken yılları, merkeze atandıktan sonra aldığı görevler, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında yabancı devletlerle yürüttüğü ilişkiler, imzaladığı anlaşmalar ve bu anlaşmaların dönemine göre önemi anlatılmaktadır.

Kariyeri boyunca sırasıyla Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı dönemlerinde çalışmış bulunan Menemencioğlu'nun, mesleğindeki başarısı, bu başarıları hangi şartlarda elde ettiği, karakter özellikleri ve yabancı devlet adamlarıyla olan ilişkileri de vurgulanan diğer unsurlardır.

1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti açısından hayati önem taşıyan Boğazlar Meselesi'nin çözümünde, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında, bölgesel dostluk anlaşmalarının meydana gelmesinde ve savaş başlarında ülke savunması için oldukça kritik olan ticaret ve kredi anlaşmalarının imzalanmasındaki mesaisi de değinilen önemli konulardandır.

Son bölümlerde ise İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleri, 1942 -1944 arası Dışişleri Bakanlığı'ndaki mesaisi ve Türkiye'nin savaş dışı kalmasındaki siyaseti anlatılmakta olup Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesinin ardından Paris Büyükelçiliği yıllarındaki diplomatik faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin Türk dış politikası açısından önemine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Numan Menemencioğlu, Diplomasi, 20. Yüzyıl, Dış Politika, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Hatay, Versay Barışı, İkinci Dünya Savaşı, Tarafsızlık, Ticaret, Ekonomi, Paris Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanı, Dışişleri Genel Sekreteri, Yahudilerin Kurtarılması.

ABSTRACT

A DIPLOMAT OF THE REPUBLIC: NUMAN MENEMENCIOĞLU

Metin, Gökhan

PhD Thesis

Department of History

Thesis Overseer: Prof. Dr. Ercan Haytoğlu

June 2022, XII+262 Pages

This study presents the life of one of Turkish Republic's most important diplomats Numan Menemencioğlu and depicts his family, education, early years of his career, the duties he took on after he was appointed to the headquarters, the relations he has managed with foreign countries before, during and after the Second World War, the treaties he has signed and the significance of the aforementioned treaties.

Other aspects highlighted in this study exploring Menemencioğlu, who took on duties during the presidency of Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü and Celal Bayar respectively, are his success regarding his occupation, the conditions in which he gained this success, his character traits and his relationships with foreign state officials.

Furthermore, important subjects such as the resolution of the Straits Question which was vital for the Turkish Republic during the 1930's, Hatay's incorporation into Turkey's Borders, enactment of regional amicable treaties and his efforts regarding the signing of commercial and credit contracts, which was crucial for defending the country in the beginning of the war, were mentioned in this study as well.

Last chapters focus on his services during the Second World War, his duties between 1942-1944 and his policies keeping Turkey out of the war as well as his diplomatic services in the Paris Embassy after his resignation from the Ministry of Foreign Affairs and the significance of these services regarding the foreign policies of Turkey.

Keywords: Numan Menemencioğlu, Diplomacy, 20th Century, Foreign Policies, Montreux Convention regarding the Straits, Hatay, Versaille Peace Treaty, Second World War, Neutrality, Commerce, Economy, Paris Embassy, Foreign Ministry, Secretary General of Foreign Affairs, Rescuing of the Jewish People

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	I
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
TABLolar DİZİNİ.....	XII
KISALTMALAR DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN AİLESİ, EĞİTİM HAYATI VE DÖNEMİN TÜRK HARİCİYESİ

1.1. Menemencioğlu Ailesinin Tarihçesi.....	5
1.2. Numan Menemencioğlu'nun Ailesi ve Çocukluğu	8
1.3. Numan Menemencioğlu'nun Öğrenim Hayatı	15
1.4. Babası Menemenlizade Rıfat Bey'in Hayatındaki Rolü ve Etkisi.....	22
1.5. Düşünsel Hayatında Dedesi Namık Kemal'in Etkileri	23

İKİNCİ BÖLÜM

NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN HARİCİYE VEKALETİ'NDE ALDIĞI GÖREVLER VE FAALİYETLERİ

2.1. Viyana Sefareti'ndeki Görev ve Faaliyetleri	25
2.2. Bern Sefareti'ndeki Görev ve Faaliyetleri.....	26
2.3. 1923 – 1928 Arasında Dış Ülkelerdeki Diğer Görev ve Faaliyetleri	30
2.4. Hariciye Vekâleti'nde I. Daire Umum Müdürlüğü'ndeki Faaliyetleri	35
2.5. Hariciye Vekâleti Umumi Kâtipliği Görevi Sırasındaki Faaliyetleri.....	53
2.5.1. Hariciye Vekâleti Umumi Katipliği Görevi Sırasındaki Faaliyetleri (1933-1942)	69
2.5.2. Hatay Meselesi'ndeki Diplomatik Faaliyetleri ve Siyasi Müsteşarlığı	81
2.5.3. Numan Menemencioğlu'nun 1938'deki Faaliyetleri	98
2.5.4. 1939'daki Siyasi Temasları, Yürüttüğü Ticaret Anlaşmaları	109

2.6. 1930'lu Yılların Türk Dış Politikası ve Numan Menemencioğlu Hakkında Bazı Görüşler	121
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK DIŞIŞLERİ, NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN GÖREV VE FAALİYETLERİ

3.1. Beklenen Savaşın Başlaması ve Türk Dış Politikasının Tayini.....	125
3.2. 1940'ta Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Numan Menemencioğlu'nun Faaliyetleri.....	128
3.3. 1941'de Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Numan Menemencioğlu'nun Faaliyetleri.....	136
3.4. Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (13 Ağustos 1942 – 15 Haziran 1944)	144
3.4.1. İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsü'nün Açılışındaki Nutku.	154
3.4.2. 1943 Yaz Ayları	157
3.4.3. Müttefiklerin Düzenlediği Konferanslar Ve Numan Menemencioğlu	162
3.4.4. Casus Çiçero'nun İfşa Edilmesinde Numan Menemencioğlu'nun Rolü	173
3.4.5. 1944 Yılı Ve Numan Menemencioğlu.....	175
3.4.6. Savaş Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticareti.....	175
3.4.7. Fransa'daki Yahudilerin Kurtarılması Ve Numan Menemencioğlu	178
3.4.8. Askeri Mühimmat ile Boğazlardan Geçen Alman Ticaret Gemileri ve Menemencioğlu'nun İstifası.....	181

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ YILLARINDAKİ FAALİYETLERİ, EMEKLİLİĞİ, ŞAHSİYETİ VE ANILARDA NUMAN MENEMENCİOĞLU

4.1. Numan Menemencioğlu'nun Paris Büyükelçiliği Görevi Ve Faaliyetleri.....	187
4.2. Paris Büyükelçiliği Binasının Edinilmesinde Menemencioğlu'nun Rolü (Hotel De Lamballe)	189
4.3. 1945 – 1950 Arası Büyükelçilik Faaliyetleri	190
4.4. Paris Büyükelçiliği'nin Son Yıllarındaki Faaliyetleri.....	203
4.5. Anılarda Menemencioğlu	205

SONUÇ	210
KAYNAKLAR.....	214
EKLER	232
ÖZGEÇMİŞ	262

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Menemenlizade Mustafa Tefvik Paşa'nın Çocukları.....	6
Tablo 2. : Hacı Ahmet Bey'in İstanbul'a Göç Eden Oğulları ve Torunları.....	8

KISALTMALAR DİZİNİ

AGE	Adı Geçen Eser
AGT	Adı Geçen Tez
AGM	Adı Geçen Makale
AGB	Adı Geçen Belge
AA	Anadolu Ajansı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
YAY	Yayımları
ÇEV	Çeviren
TTA	Taha Toros Arşivi
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

GİRİŞ

19. Yüzyıldan itibaren devletler arasındaki ilişkilerde diplomasinin ve diplomatların rolü giderek artmıştır. Sadece büyük devletler birbirlerinin başkentlerine büyükelçi gönderebiliyorken Osmanlı Devleti bu büyük devletlerden biri olup diğer büyük devletler nezdinde büyükelçi bulundurma hakkına sahipti. 20. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi önemli Avrupa başkentlerinde büyükelçilikleri bulunmaktaydı. Bunların yanında daha küçük merkezlerde konsoloslukları da mevcuttu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imparatorluklar parçalanıp Versay Barışı'nın Avrupa'da hüküm sürmeye başladığı vakitlerde diplomasi çağı bir kez daha ivmelenmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nden aldığı hariciye mirasıyla yeni dünya düzeninde dış devletlerle ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti için diplomaside ve devletler hukukunda uzman yetişmiş memurlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyaçla merkez kadrosunu güçlendiren Türkiye Cumhuriyeti, diğer devletlerle olan meselelerinde söz konusu alanda yetişmiş memurlarını kullandı. 1914'de Hariciye Nezareti'nde kariyerine başlamış bulunan Numan Menemencioğlu aranan özelliklere sahip bir diplomattı. Kendisi her ne kadar imparatorluk zamanında mesleğe başlamışsa da kariyerinin en önemli başarılarını Cumhuriyet zamanında kazandı. Lozan Anlaşması'nın müzakere sürecinde Osmanlı Devleti zamanında Hariciye'ye girmiş bulunan pek çok memur Ankara Hükümeti tarafından emekli edilip görevden uzaklaştırılmış olsa da Menemencioğlu yeni Cumhuriyet hükümetinin yola devam etmek istediği ender diplomatlardan biri oldu. Bu itibarla kendisi bir Cumhuriyet dönemi diplomatıydı.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı etkiler 1930'lu yıllar boyunca tüm dünyayı derinden etkilemeye hazırlanıyorken özellikle Avrupa'da radikal siyasi cereyanların popülerleşmesi de fazla gecikmedi. Totaliter rejimlerin güçlendiği 1930'lu yılların ortalarına doğru Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan Demokrasi Ülkeleri yaklaşan savaş tehlikesinin önüne geçemediler. Nasyonal Sosyalizm Almanya'da, Faşizm İtalya'da devletlerin resmi ideolojisi haline gelmişti.

Avrupa'daki güvenliğin her geçen gün tehlike altına girdiğini, bunun ilk etapta bir kıta savaşı doğuracağını ve belki sonrasında bir dünya savaşına neden olacağını oldukça erken hesap eden Türkiye için ise Lozan Anlaşması'ndan kalan bazı egemenlik

haklarını zedeleyici hükümleri değiştirmek ve bölgesel olarak barışı tesis etmek için diplomasi yolunu kullanma vakti gelmişti. Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması, 1934 Balkan Antantı'nı meydana getirmesi, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ortaya çıkmasındaki girişimleri ve Hatay'ın anavatana bağlanma süreci diplomasi marifetiyle kazanılan zaferlerdi. Türkiye devletler hukukunun ve devletler arası yüksek kurulların tahkir ve terk edildiği bir dönemde tüm bu başarıları yine devletler hukukuna başvurarak elde etmişti. Türkiye bu süreçte tüm komşularıyla dostluk ve saldırmazlık paktları imzalayarak bölgesel olarak kendini güvenlik zinciri içerisine almıştı. Avrupa'da ortaya çıkacak savaşın Balkanlar ve Anadolu'ya sıçramaması, sıçraması durumunda ise en az zararla atlatılması için 1930'lu yılların ağır ekonomik ve siyasi buhranları içinde Türkiye dış politika ve diplomasiye özel bir önem vermiştir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlayan Avrupa Savaşı'nın 10 Haziran 1940'da Fransa'nın kayıtsız – şartsız teslim olmasıyla daha geniş sahalara yayılacağı belli olmuştu. Fransa'nın çöküşünün ardından İtalya'nın da savaşa girmesi, Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki saldırmazlık paktı, Türkiye'yi kendi coğrafyasında ve dış politikasında daha da yalnızlaştırarak işgal tehlikesine daha açık bir hale getirmişti. 1941 ilkbaharında Türkiye'nin Balkan Antantı müttefikleri, Mihver devletleri tarafından işgal edilmiş ve Almanya, Ege Denizi ile Balkanları ele geçirmişti. Savaşın başlamasından hemen önce İngiltere ve Fransa ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalayarak müstakbel savaştaki tarafını belli etmiş olan Türkiye, bu sefer Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalamış ve savaşa girme tehlikesini bir müddet daha öteleyebilmişti. Türkiye ve Almanya arasında imzalanan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasından üç gün sonra Almanya, Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki Doğu Cephesi resmen açılmıştı. Fransa'nın çöküşünün ardından bütün Avrupa'yı kalesi haline getiren Mihver Devletlerine karşı o tarihlerde İngiltere'nin kıtada bir taarruza geçmesi mümkün görünmemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin 7 Aralık 1941'deki Pearl Harbour baskınından sonra savaşa girmesiyle savaşın seyri değişmeye başlayacaktı.

1942 yılında Türkiye tam bir tarafsızlık politikası izledi. Bu yılın sonlarına doğru ilk defa Alman ordularının cephelerden geri çekilme haberleri duyulmaya başladı. 1943 Şubat ayında Stalingrad'taki kesin Alman mağlubiyetiyle birlikte savaştaki ibre müttefiklerin lehine dönmüş görünüyordu. Savaşın sona ermesi için Almanya'nın

kayıtsız – şartsız teslim olması gerektiğine kanaat getiren müttefikler bu amaca ulaşmaya dek savaşmayı sürdüreceklerini ilan ettiler. Almanya ise bu gelişmeler sonucunda 1943'te tüm imkânlarını seferber ederek savaşacağını ilan etti. 1943 yılı boyunca Almanya cephelerde gerilemeye devam etse de halen tüm Avrupa'yı kontrol ediyordu. Savaşın süresini kısaltmak isteyen müttefikler için 1943 sonbaharında Türkiye'yi savaşa sokmak oldukça yararlı bir yol olarak görülmüştü. Özellikle İngiltere, Akdeniz'deki tarihi ticaret yolunu hızlıca geri kazanmak ve Almanya'ya karşı nüfus kaybı yaşamadan yeni bir cephe açılmasını sağlamak için Türkiye'yi savaşa sokmaya ikna etmeye çalışacaktı. Türkiye milli savunması için 50 tümen askerini o tarihlerde silâh altında bekletiyordu. İngiltere Başbakanı Churchill için bu ordu Almanya'yı yıpratmaya yeterdi. Türkiye ise söz konusu gücünü kendini korumak için bekletmekteydi. Bu ordu bir taarruz ordusu olmadığı gibi çağın savaşında belirleyici olan hava kuvvetleri bakımından Almanya'ya kıyasla oldukça yetersizdi. Müttefiklerin savaşa girme taleplerini yeterli askeri tedbir ve lojistiği olmadığı için reddeden Türkiye'ye 1944'ün başlarından itibaren yapılan Müttefik baskıları, 1944 bahar aylarında zirveye ulaştı. Türkiye'nin artık Alman tehlikesinden ziyade Almanya'nın kayıtsız – şartsız teslim olmasından sonra boşalttığı ülkelerde ortaya çıkacak Sovyet Rusya yayılmacılığı tehlikesine hazırlanmaktaydı. İngiltere ise Türkiye'yi savaşa girmediği için savaş sonrası kurulacak yeni dünya düzeninde kazananların yanında masaya oturtmamak ve siyasi olarak yalnızlaştırmakla cezalandıracaktı.

Savaş sona erip Almanya kayıtsız – şartsız teslim olduğunda Türkiye'nin Sovyet Rusya hakkındaki kuşkuları gerçeğe dönüşmeye başladı. Balkanlarda ve Orta Avrupa'da kurulan Sovyet Rusya yanlısı hükümetler, komünizmin yaygınlaşması ve Avrupa medeniyetinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması sürecinin sonunda dünyanın iki kutuplu bir hale bürünmesi şüphesiz Avrupa kıtasında Sovyet Rusya'ya engel olacak bir denk gücün kalmaması sonucunda gerçekleşmişti. Türkiye de savaş sonundan itibaren oluşan Sovyet Rusya tehdidi sebebiyle demokrasi devletleriyle daha yakın ilişkiler kurmak zorunda kaldı. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan dengeler tamamen İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi sonuçlarıyla alakalıydı.

Dünya savaşları, ulusal mücadeleler, ekonomik buhranlar ve ağır diplomasi çağında Türkiye'nin dışişlerinde önemli bir hukukçu ve diplomat iş başındaydı. Yukarıda anlatılan zorlu zamanlardan biriktirdiği tecrübeleri, ailesinden devraldığı büyük kültürel miras ve Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki tahsiliyle

harmanlayacak olan bu diplomatın adı Numan Menemencioğlu idi. Dünya ve T¼rkiye'nin içinden geçtiği olađan¼st¼ zamanlarda ¼lkesinin g¼venliđinin sağlanması ve haklarının korunmasında oldukça m¼him g¼revler ¼stlenecek olan bu diplomatın hayat hik¼yesini aŐađıda anlatmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN AİLESİ, EĞİTİM HAYATI VE DÖNEMİN TÜRK HARİCİYESİ

1.1. Menemencioğlu Ailesinin Tarihçesi

Menemencioğlu Aşireti XVIII-XIX. asırlarda Adana, Çukurova ve Karaisalı bölgesinde yaşayan ünlü bir yörük Türk aşiretidir. Aşiretin isminin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler mevcut olup ¹ tarihte “Menemenli”, “Melemenli”, “Menemenci” gibi adlarla anılmıştır. Menemencioğlu Ahmed Bey tarafından 1861’de yazılan “Menemencioğulları Tarihi” adlı eserde Ahmed Bey, kendi aşiretinin kökeni hususunda İzmir’in Menemen ilçesini işaret eder ². Aşiretin Menemen’den Adana bölgesine göçü 1677-1688 yılları arasında gerçekleşmiştir ³. Gerçekten de Cumhuriyet dönemi basın tarihine bakıldığında 1930’ların başına kadar bu aileye mensup kişilerin unvanı Menemenlize olarak göze çarpmaktadır.

Tarihi belgelerde ismi malum olan ilk Menemencioğlu beyi Habip Çelebi’dir. (ö.1667) Habip Çelebi’den sonra aşiret reisliği oğlu Nabi’ye geçmiştir. Nabi Bey de babasının adını verdiği ve Gürboy Bey olarak da anılan oğluna reisliği devretti. Menemencioğulları’nın Adana ve Çukurova bölgesinde nüfuzlarını arttırmaları fazla uzun sürmedi. Aşiretin en önemli geçim kaynağı at yetiştiriciliğiydi. Gürboy Bey’in Osman, Mustafa, Ahmet ve Nabi isminde dört erkek çocuğu oldu. Bu çocuklar içerisinde en göze çarpanı ve bey olmaya layık görüleni ise Osman idi. Osman Bey, Menemencioğulları aşiretinin düşmanları tarafından dönemin Adana valisi Çelik Mehmet Paşa’ya defalarca şikâyet edilmiş, ortadan kaldırılması için rüşvet de dâhil her yol denenmiştir. Nihayetinde 1776’da Osman Bey idam edilmiştir ⁴. Osman Bey’in bu şekilde ölümü başta aşiret ve bölge halkı tarafından derin bir üzüntüyle karşılanmıştır. Osman Bey’in arkasından çeşitli ağıtlar, türküler yakılmıştır.

Gürboy Bey’in diğer bir oğlu olan Mustafa’nın sadece iki kız çocuğu olmuştur. Diğer oğlu Nabi Bey de Niğde’de bir aşiret kavgasında yaralanıp hayatını kaybetmiştir.

¹Bkz. Yılmaz Kurt, *Menemencioğulları Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara, 1997, s.6.

² Bu eser emsaline az rastlanır türdendir. Menemencioğulları’nın şecereleri ve başından geçen olayları detayıyla anlatmaktadır.

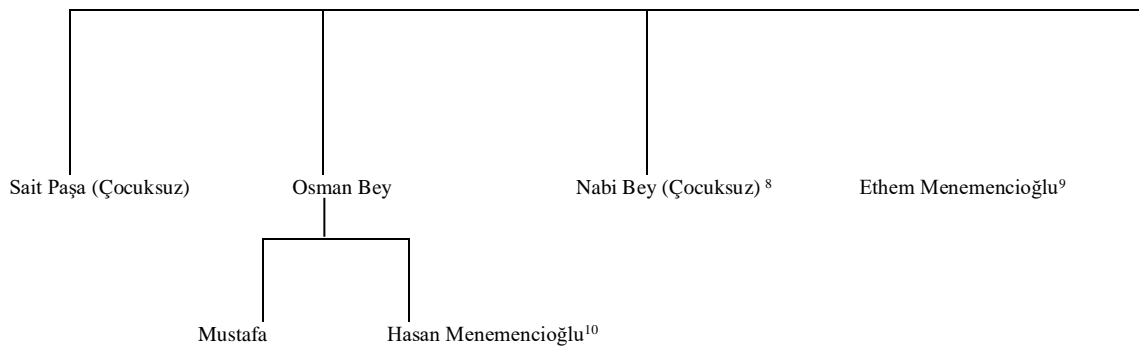
³Taha Toros Arşivi (TTA), *TT-640128 Numaralı Belge*.

⁴TTA, *agb*.

Gürboy Bey'in oğulları arasında zürriyeti en çok çoğalan Ahmet Bey'dir. 1776'da vefat eden Ahmet Bey geride yalnızca kendi ismini taşıyan bir oğul bırakmasına rağmen bu oğlundan on tane çocuk dünyaya gelmiştir. Bu meşhur Ahmed Bey (1799-1873) uzun yıllar Menemencioğlu aşiretinin reisliğini yapmıştır. Çocuklarından Hamide Hanım 1826'da vebaya yakalanarak, diğer çocukları Osman, Çopur Ahmet Bey, Mustafa Bey, Fatma Hanım da çocuk sahibi olmadan vefat etmişlerdir.

Hayatta kalan erkek çocuklardan en ünlüleri Hacı Habip Bey, Hacı Ahmet Bey ve Hacı Nabi Bey idi. Nabi Bey aynı zamanda halk şairi idi. Dört erkek iki kız çocuğu vardı. Adana'nın 1826-1840 yılları arasındaki aşiret çekişmeleri ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın sonucunda Mısır ordusu için önemli bir ordugâh merkezi haline gelmesi bölgedeki diğer aşiretler gibi Menemencioğulları'nı da etkilemiştir⁵. Mısırlı İbrahim Paşa, Adana'yı işgalinden sonra Mısır'a dönmek üzereyken Hacı Ahmet Bey'den, oğullarından birini Mısır sarayına göndermesini, burada saray eğitimi ve terbiyesi almasını istemiştir. Hacı Ahmet Bey bu talebi reddedemese de kendi oğullarından birini göndermek yerine yeğeni Mustafa Tevfik'i Mısır'a göndermiştir. İşte, Mısır'daki eğitiminden sonra subay olan 1853-1856 Kırım Harbi'nde büyük yararlılıklar gösteren Menemenlizade Mustafa Tevfik⁶, Müşir Mustafa Tevfik Paşa'dan başkası değildir⁷. Mustafa Tevfik Paşa'nın ise sonradan devlet bürokrasisinde önemli yerler işgal edecek dört çocuğu olmuştur.

Tablo I: Menemenlizade Mustafa Tevfik Paşa'nın Çocukları

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Kurt, *age.*, Giriş bölümü s.XXXVI- XLIII.

⁶ Bkz. İsmet Sarıbal, *Menemenli Tevfik Mustafa Paşa'nın Kırım Harbi Tuna Cephesi Hatıraları*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/793214>, Erişim Tarihi: 28.9.2020; saat: 14:20.

⁷ Bkz. Ek - 1. Mustafa Tevfik Paşa'nın fotoğrafı.

⁸ 1918'de Osmanlı Devleti'nde Hariciye Nazırlığı da yapmış, Büyükelçi-Diplomat (1868-1924)

⁹ 1930'larda Hukuk Profesörü, Devletler Hukukçusu, 1934-36 Galatasaray Spor Kulübü Başkanı, 1940'larda Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirlerindedir. Türkiye'nin uluslararası anlaşmalarını hukuken tahlil etmiş bilirkişilerindedir. 1960'larda Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyeliği de yapmıştır. (1878-1965)

Aşiret reisi Hacı Ahmet Bey, 19. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki rakip aşiretlerle süren husumete rağmen kendi aşiretini ayakta tutmayı başarmıştır. Aynı zamanda kendisi Menemencioğlu aşiretinin son reisidir. Adana bölgesindeki karışıklıkları sona erdirmek amacıyla 1865'te bölgeye gönderilen Fırka-i Islahiye kuvvetleri, Menemencioğlu aşiretini Adana'dan İstanbul'a sürgün etme kararı alınca, aşiretin bu en büyük kolu Adana'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Yaşadığı yıllarda Adana ve Çukurova'da namı bilinen Ahmet Bey, sürgün kararına boyun eğmiş ve karara karşı çıkmamıştır. Kendisinin Adana ve Karaisalı bölgesinden sürgün edilmesi bölge halkı tarafından büyük bir teessürle karşılanmış ve bu durum üzerine çeşitli ağıt ve türküler söylenmiştir. Menemencioğlu aşiretinin Adana yöresinde 19. yüzyıldaki karizmasını anlamak için bu anonim türkülerden bir tanesini burada paylaşmak istiyoruz:

Atına çekmiş kaplan postunu

Tanımlıyor düşmanını dostunu

Karayele vermiş güzel göğsünü

Aşiret seni istiyor gel Menemencioğlu!

Atının ayağı şekillidir şekil

Hatunlar bırakmamış yanakta kekil

Oğlun uşağın var mı yerine vekil

Aşiret seni istiyor gel Menemencioğlu!

Al vele yeşil vele

Git anam güle güle

Seni buradan ayıranlar

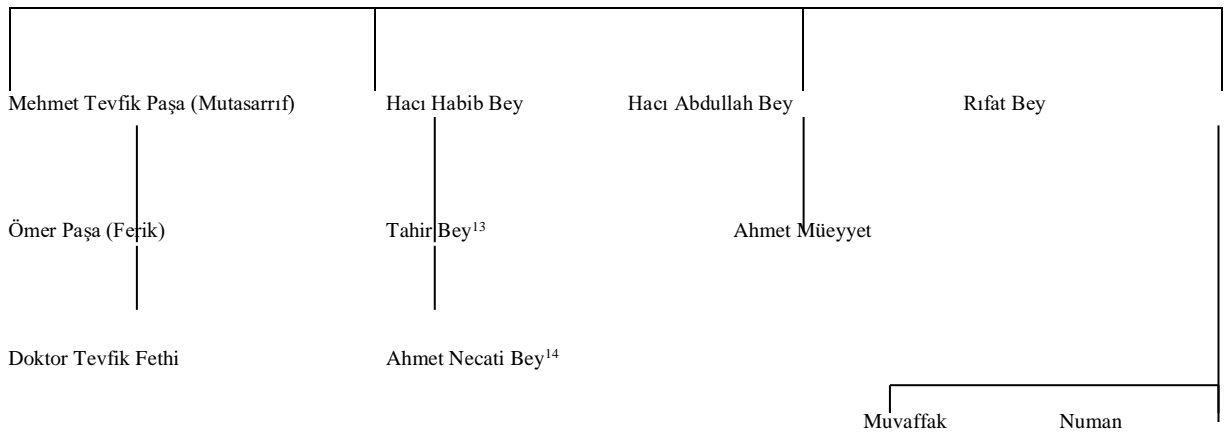
İnşallah bulur bela!¹¹

¹⁰ TBMM 6. Ve 7. Dönem Mardin Mebusu, 12. ve 13. Hükümet Adalet Bakanındır(1891-1952).

¹¹TTA, TT-551590 numaralı belge.

Mersin'e muhafızlar eşliğinde atlarla gönderilen Menemencioğlu aşireti fertleri buradan gemiyle İstanbul'a yollanmışlardır. Daha önceden Mısır'a gönderilen ve sonraları Müşirliğe kadar yükselen Mustafa Tevfik Paşa'nın da etkisiyle İstanbul'da oldukça iyi karşılanan son aşiret reisi Hacı Ahmet Bey'e devlet tarafından maaş bağlanmıştır.

Tablo II: Hacı Ahmet Bey'in İstanbul'a Göç Eden Oğulları ve Torunları¹²

Menemencioğlu aşiretinin tarihçesini verdikten sonra çalışmamızın ana öznesi olan Numan Menemencioğlu'nun çekirdek ailesine dönüş yapmayı uygun görmekteyiz.

1.2. Numan Menemencioğlu'nun Ailesi ve Çocukluğu

Numan Menemencioğlu'nun babası Menemenlizade Rıfat Bey 1856'da Adana Karaisalı'ya bağlı Çiçeli köyünde doğdu. İlköğretimine aynı yerdeki bir sıbyan mektebinde başladı. Menemencioğulları'nın İstanbul'a sürgün edilmesiyle 8-9 yaşlarında Adana'dan ayrılmak zorunda kaldı. Çocukluğunda geçirdiği bir kaza neticesinde bir bacağı topal kalan Rıfat Bey, ailenin en küçük erkek çocuğu olması ve artık İstanbul'da yaşamalarının getirdiği birtakım imkânlarla Darül Maarif'e kaydolarak tahsiline devam etti. Sonrasında Kaptan İbrahim Paşa Rüştüyesi'ne kaydolarak talebeliğini sürdürdü. Bu okuldan da mezun olan Rıfat Bey Divanı Muhasebat'ta okutulan Usul-i Defteri derslerine devam ederek pekiyi derecesiyle tasdikname almayı başardı.

¹²Bkz. Ek - 2: Soldan sağa: Rıfat Bey, çocuk Muvaffak, Tahir Bey, Abdullah Bey Fotoğrafi.

¹³ Ölüm 27 Ocak 1903. Tanzimat ile Servet-i Fünun edebiyatı arasında geçen ve adına " ara nesil" denen devrin şairlerindedir.

¹⁴ 28 Ekim 1940'ta Şam Konsolosu vazifesini yürütürken kalp krizinden vefat etmiştir.

1873'te Şura-i Devlet kaleminde memuriyete giriş yapan Rıfat Bey, zamanla terfiler alarak 1885'te Adana Defterdarı sıfatıyla tekrar doğduğu topraklara vazife icabı dört yıllığına döndü. Sırasıyla Ankara, Balıkesir, Van, Bağdat ve Suriye defterdarlıklarında da bulunan Rıfat Bey, 1897'de Edirne ve Selanik'te maliye müfettişliği yaptı¹⁵. 1902'de Tahsilât İradesi Müdürlüğü'ne atandı. 1908'e kadar teşkil edilen çeşitli komisyonlara azalık ve başkanlık eden Rıfat Bey 1908'de yeni kurulan Varidat Muhasebeciliği'ne tayin olundu. 3 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kurulan yeni kabineye Maliye Nazırı olarak atandı.

31 Mart Olayı'nın ardından kabineyle beraber istifa eden Rıfat Bey, ayaklanma bastırılınca ikinci defa Maliye Nazırlığı'na getirildi.13 Haziran 1909'da tekrar istifa etti. Bu istifanın sebebi ise Yıldız Sarayı'nın yağmalanması esnasında ele geçirilen yüz elli bin liralık nakdin Harbiye Nezareti'nin tezkeresiyle "askeri levazım" harcırahı için el konması talebiydi. Rıfat Bey'e göre bu talep usul yönünden teamüllere aykırıydı. Bu para doğrudan Maliye Nezareti'ne geçtikten sonra Harbiye Nezareti'nin tahsisat isteği varsa değerlendirilip uygun görüldüğü takdirde bu nezaretin veznesine aktarılmalıydı. Harbiye Nazırı talebinde ısrarcı olunca Rıfat Bey evraklarını toplayıp meclisi terk etti¹⁶. Kendisinin istifası kabul olunup yerine Cavid Bey Maliye Nazırı oldu. Rıfat Bey ise iki kere Maliye Nazırı olmasına rağmen aynı nezaretin müsteşarı olarak görevine devam etmekle yetindi.

Rıfat Bey'in görevinden feragat etmeyle gösterdiği fedakârlık Cavid Bey'i de oldukça etkilemiş olacak ki maliye nazırlığından tahsis edilen 10.000 kuruş gibi dönemine göre oldukça yüksek bir maaşla Divanı Muhasebat Reisliği'ne tayin edildi.

Babîali Baskını sonucunda istifaya mecbur edilen Kamil Paşa kabinesinin yerine 1913 yılı başında kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesine üçüncü defa Maliye Nazırı seçildi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle tüm kabine üyeleri gibi istifa etmişse de aynı gün içerisinde Said Halim Paşa'nın da desteğiyle 5 Haziran 1913'te dördüncü defa Maliye Nazırı oldu¹⁷. 25 Şubat 1914'te yerini tekrar Cavid Bey'e bırakarak görevinden çekildi. Daha sonra Meclis-i Ayan üyesi, ardından da Meclis-i Ayan reisi

¹⁵TTA, TT-637183 numaralı belgenin "Zeki Pakalın'ın 'Maliye Nazırları' adlı kitabının Mehmet Rıfat Bey ile ilgili bölümü".

¹⁶TTA, aynı belge.

¹⁷ Bkz. Ek - 3: Rıfat Bey'in Fotoğrafı.

oldu¹⁸. 1918’de mütareke sürecinde diğer İttihatçı hükümet üyeleri gibi tutuklanarak Divanı Harb’e verildi. Yargılanması sonucunda beraat etti. İstanbul’un işgalinden sonra Meclis-i Ayan da feshedildiğinden usulen emekliye ayrıldı. 27 Ağustos 1932’de İstanbul’da vefat etmiştir¹⁹.

Menemenlizade Rıfat Bey’in kariyer ve yaşam öyküsünün tarihçesini verdikten sonra “Vatan Şairi” olarak anılan ve tanıştıktan bir süre sonra kayınpederi olacak olan Namık Kemal ile ilişkilerinin nasıl başladığını burada Rıfat Bey’in sözleriyle yer vermeyi uygun buluyoruz:

“Peder Merhum hayattayken Muhbir ve Hürriyet gazetelerini okurdum. Bende siyasete meyil o vakitten başlamıştır. Hürriyet Gazetesinin büyük muharriri Namık Kemal affolunarak İstanbul’a gelince, Mahmut Nedim Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Nuri (Mabeyn Baş Kâtibi ve reji komiseri), Reşat (Kudüs Mutasarrıfı), Tevfik (Ebuzziya) beylerin iştirakiyle Mahir Bey’in idaresinde İbret Gazetesini başmuharriri kendisi olmak üzere neşretmişti. 19 numaradan sonra gazete 4 ay kapatıldı. Kemal Bey, Gelibolu mutasarrıflığına gönderilerek İstanbul’dan uzaklaştırıldı. Kısa süren bu vazifesinden ayrılarak İstanbul’a dönünce İbret gazetesini 132. sayıya kadar çıkardı. Merhumun sürgünde olduğu vakit çıkardığı ilavelerle birlikte İbret’in tam koleksiyonunu yapmışım.

‘Vatan Yahut Silistre’ unvanlı piyesinin Gedikpaşa Tiyatrosu’nda ilk defa temaşaya konulmasında her yerin fiyatı üç kat idi. Pederin muvafakatini alarak tiyatroya gittim. Ayakta durmak için bile yer bulamayarak döndüm. İkinci defasında fiyat iki kat oldu. Alt katta 28 numaralı locanın biletini aldım. Tiyatro o gün başka bir âlemde. Aktörlerin ağzından çıkan her cümle alkışlanıyor, tiyatro binası yerinden oynuyordu. Oyunun sonunda ‘Yaşasın Kemal-i Millet’ sesleri tiyatroyu inletti. Bunu takiben seyirciler ‘muharriri görmek isteriz’ diye bağırmaya başladılar. Bir taraftan alkış devam ediyor. Bir taraftan ‘Kemal’i görmek isteriz’ sesleri yükseliyordu.

Nihayet sahneye birisi çıktı. Muharririn orada bulunmadığını söyledi. Meğerse Kemal Bey’i ikinci perde açıldığı sırada tevkif edip hapisaneyeye götürmüşler. Ertesi gün hususi bir vapur tahsis edilerek Kemal Bey Magosa’ya, Ahmet Mithat Efendi ile Ebuzziya Tevfik Bey Rodos’a, Nuri Bey ile talebeden Hakkı Akka’ya gönderildiler.

Abdülaziz’in hal’i günü, şair Deli Hikmet’in ve Ahmet Mithat Efendi’nin yeğeni Mehmet Cevdet Kırk Ambar Matbaası’nda buluştuk. Magosa, Akka ve Rodos’taki sürgünlerimize birer telgraf yazılması kararlaştırıldı. Magosa’da Namık Kemal’e yazılacak telgraf metninin tarafımdan yazılması uygun görüldü.”²⁰

Rıfat Bey bu telgrafi yazdığında henüz müstakbel kayınpederi ile yüz yüze tanışmış değildi. Ancak, Namık Kemal sürgünden döndükten sonra tanıştılar. Rıfat Bey, devrindeki pek çok genç gibi Namık Kemal’e ve onun eserlerine tutkun idi. Vatan, hak,

¹⁸ Bkz. Ek - 4: Rıfat Bey’in Ayan Reisiyken çizilmiş bir karikatürü.

¹⁹ “Esbak Maliye Nazırı ve Ayan Reisi Vefat Etti, *Vakit*, 28 Ağustos 1932.

²⁰Taha Toros, “Yakın Tarihimiz”, *Hayat Mecmuası*, 19 Ekim 1970, İstanbul, s.93.

hürriyet gibi kavramların manasını öğrenmek istiyor, siyasi bir tutuklu olmasına ve türlü tehlikelere rağmen şairin peşini bırakmıyordu. Sonraları Namık Kemal'in büyük sevgi ve muhabbetini kazanmayı da bilmişti. Namık Kemal, II. Abdülhamit'in saltanatının başlarında Midilli sürgünüken Rıfat Bey onu iki defa ziyarete gitmişti. Ayrıca Namık Kemal'in başka kimselere yazdığı mektupların kuryeliğini de Rıfat Bey yapmaktaydı. Bu esnada Namık Kemal'in güzelliğiyle ün salmış kızı Feride Hanım ile Rıfat Bey arasında söz kesilmişti.

II. Abdülhamit'in birtakım devlet adamlarını sürgün etmesi, Meclis-i Mebusan'ı işlevsiz bir vaziyette açması ve hükümet işlerini kendi elinde toplaması Namık Kemal'i oldukça rahatsız etmişti. Bu durumun telafisi için padişahın tahttan indirilip yerine veliaht şehzadelerden Kemaleddin Efendi'nin geçmesi Namık Kemal için o günlerde oldukça makul bir yol olarak görünmüştü. Rıfat Bey'i tanıtan ve kendi imzasını taşıyan bir mektubu veliahda teslim edilmek üzere Rıfat Bey'e verdi. Mektupta belirtmediği planın detayları ise kendisinin Midilli'den Avrupa'ya kaçması, Hürriyet Gazetesini tekrar basmaya başlaması, bu sayede İstanbul'da veliaht lehine bir kamuoyu ve hatta bir ihtilal oluşturarak kendisini tahta geçirmek üzerinedir. Veliaht da kendisini maddi yönden bu süreçte destekleyecekti. Söz konusu planı ve detayları ise veliahda Rıfat Bey sözlü olarak aktaracaktı²¹.

Rıfat Bey'i kabul eden veliaht, Namık Kemal'in mektubunu okuyup Rıfat Bey'i de dinledikten sonra "*şimdilik böyle şeylerin sırası değildir!*" diyerek bu talebe olumlu bir yanıt vermemişti. Veliahdın yanından ayrılan genç Rıfat Bey heyecanını içinde tutamayarak yakın bir arkadaşına "*göreceksin bak yakında neler olacak! Abdülhamid'i devireceğiz!*" diye birkaç söz söylemişti. Veliahttan hiç bahsetmemesi ise kendisi adına teselli olacaktı. Rıfat Bey'in yakın arkadaşı saraya bir jurnal yazarak: "*Namık Kemal bir taklib-i saltanat hazırlıyor; bunun için Abdülhak Hamid ve Recaizade Ekrem beylerle mektuplaşıyor. Arada vasıtalarda Menemenlizade Rıfat Beydir*²²." Bu istihbaratın sarayın eline ulaşmasıyla Rıfat Bey Hasanpaşa karakolunda beş ay süreyle tevkif edildi. Bu süre zarfında Namık Kemal ile mektuplaşıp haberleşmesi mümkün olmadı. Nihayet

²¹TTA, TT-584799 numaralı belge; Bu belge esasen Taha Toros'un 1947'de *Son Posta* gazetesinden kestiği bir kopyayı içermektedir. Kopyadaki makalenin yazarı Midhat Cemal Kuntay'dır. Kendisi Namık Kemal adına çeşitli kitaplar yazmış ve şairin evrak arşivine hâkim bir yazardır. Makalenin basıldığı gün tespit edilememiştir.

²²TTA, aynı belge.

beş uzun ve çileli aydan sonra tahliye olan Rıfat Bey Midilli sürgünü Namık Kemal'e şiir içeren bir telgraf göndermişti:

Geçti câna nice mâh-ü eyyam
Kainât olmada hep nâil-i kâm
Bana bir hande bile oldu haram
Subh-i sâdekda acep var mı peyam?
Arz-ı didâr edecek mi canan?

Rıfat Bey bu mektupla son aylarının çileli geçtiğini, bir gülüşün bile kendisine haram olduğunu, evlilik hususunun tamama erip ermeyeceğini edebi bir biçimde Namık Kemal'e sormuştur. Namık Kemal aynı tarzda bir şiirle kendisine cevap vererek Rıfat Bey'i sevindirecekti:

Anla maksudumu ber veçh-i meram
Hüsn-i ahlakı seven rabbi enâm
Sana matlubunu eyler ihsan!

Namık Kemal, kızı Feride'yi edebi bir biçimde Rıfat Bey'e vermeyi kabul etmişse de henüz daha yeni hapisten çıkmış, darbe dedikodularına adı karışmış müstakbel damadıyla kızının evliliğin padişaha karşı açıkça bir meydan okuma olarak algılanabileceği ortadaydı. Bu sorunun yaşanmaması için Namık Kemal doğrudan saraya bir dilekçe yazarak kızıyla Rıfat Bey'in evliliği hususunda padişaktan izin istedi. Ayrıca oğlu Ali Ekrem'in²³ Almanya'ya tahsil görmesi için yollanması da bir başka isteğiydi. Cevap Kızlarağası Behram Ağa imzasıyla gelmiş olup ve şu cümleleri barındırıyordu:

“Kerimenizin Menemenlizade Rıfat Beyle tehhülüne ve mahdumunuzun askerlik tahsili için Almanya'ya iznini irade-i seniyye-i hazreti velinimet-i azamel şerefsünüh buyurulmuştur. Ol babda. Hafız Behram”.

Böylelikle Menemenlizade Rıfat Bey ile Feride Hanım padişah fermanıyla 1882'de evlendiler. Namık Kemal gibi devrinin güzide şahsiyetlerinden birinin kızının topal bir kimseyle evlenmesi İstanbul'da yankı uyandırdı. Dönemin basınında bu hususa dair alaya varan yazılar çıktı. O günlerde *Vakit* Gazetesi'nde çıkan bir yazıyı burada paylaşmak istiyoruz:

²³ Ali Ekrem Bolayır, Namık Kemal'in oğludur (1867-1937). Şair ve yazardır. 18 yıl Mabeyn-i Hümayun katipliği yapmıştır. Numan Menemencioglu'nun dayısıdır.

“*Utufetlu Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal bey efendi hazretlerinin sinni izdivaca vasıl olan kerimelerini Timurlenk²⁴ ahfadından Rıfat Bey namında bir zata akdi tezviç eylediklerini bazı ehıbbası bize gülerekten haber verdiler. Gariptir ki mirimüşarinüleyh hazretleri edebiyatta fikri ulviyetten ayrılmadıkları gibi muamelâtu hususiyede dahi fikri ulviyetten ayrılmıyorlar²⁵.*”

Söz konusu alaycılığa karşı gazetenin sahibi ve başyazarı Kemalpaşazade Sait Bey’e Namık Kemal açık ve şiddetli bir mektup yazdı. Yakın arkadaşları da şaka yollu Namık Kemal’e kızını vermeden önce damadının total olduğunu bilip bilmediğini sordu. Namık Kemal de onlara şu cevabı verdi: “*Başına bakmaktan ayağına bakmaya vakit kalmadı*”²⁶. Bu vesileyle damadının zekâsını ve karakterini tekrar övdü.

Feride Hanım, Namık Kemal’in biricik kızıydı. Babasıyla aralarında çok güçlü bir muhabbet olduğu ve sık sık mektuplaştıkları belgelerle sabittir. Rüyalara çok önem veren Feride Hanım, babası uzun süre rüyasına girmezse açıkça kendisine sitem ederdi. İyi terbiye sahibi bir kadındı. İlk başlarda Rıfat Bey ile evlenmeye gönlü olmadığı anlaşılrsa da sonraları Rıfat Bey’i gerçekten sevdiği, eşine yazdığı bir mektuptan rahatlıkla anlaşılmaktadır²⁷. Rıfat Bey ile olan evliliklerinden ikisi kız ikisi erkek olmak üzere dört çocukları oldu. Bunların ilki Muvaffak Menemencioğlu’dur²⁸. Muvaffak Bey, Namık Kemal’in kucığına alarak doyasıya sevdiği tek torunudur. Muvaffak Bey, Katerina isimli Rum asıllı bir hanımla evlenerek biri erkek ikisi kız üç çocuk sahibi olmuştur²⁹. Rıfat – Feride çiftinin ikinci çocukları Beraat Hanım’dır³⁰. Mümtaz Savut isminde memur bir bey ile 1910’de evlenen Beraat Hanım, 1935’de eşini kaybetmiştir. Ayrıca kendisi iki oğlunu da erken yaşta toprağa vermiştir. Bunlardan biri 17 Şubat 1959’da Başbakan Adnan Menderes’in de içinde bulunduğu Londra’ya giden uçağın kaza yapmasıyla şehit olan, Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı döneminde içişleri bakanlığı da yapmış Şükrü Kaya’nın damadı, diplomat İlhan Savut’tur.

Beraat Hanım’dan sonra doğan üçüncü çocuk ise Nahide Hanım’dır (1887-1962). Nahide Hanım doğduğunda kendisine ilk olarak Safiye adı verilmiştir. Namık Kemal’in babası bu durumu mektupla oğluna bildirdiğinde, Namık Kemal “Safiye”

²⁴Emir Timur’un bir ayağının total ve aksak olmasına tarihi bir gönderme yapılarak!

²⁵TTA, TT-551597 numaralı belge.

²⁶TTA, aynı belge.

²⁷TTA, TT-571194 numaralı belge.

²⁸(1884-1969) Namık Kemal’in ilk torunudur. Modern Türk sporunun kurucularındandır. 1920’de Saruhan mebusu seçilmiştir. Fenerbahçe Spor Kulübü’nün kurucuları arasında yer almaktadır. Aynı zamanda bu kulübün 1928-1932 yılları arasında başkanlığını da yapmıştır. 13 yıl kadar Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. Türkiye’de ilk defa resimli spor yazarlığı yapmış kişidir.

²⁹ Bunlar: Büyükelçi Turgut Menemencioğlu, Nermin Menemencioğlu ve Suzan Menemencioğlu’dur.

³⁰Bkz. Ek - 5: Beraat Hanım ve Muvaffak Bey’in Fotoğrafı.

isminden hoşlanmayarak “Barika”, “Vicdan”, “Basıra” ve “Nahide” isimlerinden biriyle değiştirmelerini istemiştir. Bu talep üzerine Safiye adı unutulmuş kendisini Nahide ismiyle çağırılmaya başlamışlardır. Bedi Büktaş isimli bir iş adamıyla evlenen Nahide Hanım’ın Berin ve Nevin adında iki kız, Mücahit ve Bülent adında iki erkek çocuğu olmuştur.

Namık Kemal’in 1888’de vefat etmesi şüphesiz ailesi için çok büyük bir hüznün ve keder sebebi olmuştur. Feride Hanım ile Rıfat Bey bu kayıp için derin bir yas tutmuşlardır³¹. Feride Hanım hali hazırda verem hastalığıyla mücadele verirken babasının son günlerinde kendisiyle sürekli mektuplaşmış ve ardından bu üzüntü sebebiyle iyice hastalanmıştır³².

Çiftin son çocukları Numan, Rıfat Bey Bağdat defterdarıyken 16 Nisan 1892’de Bağdat’ta dünyaya geldi³³. Namık Kemal’in anısını yaşatmak için Numan Kemal olarak aile arasında çağrıldı. Numan Bey’in doğumundan bir süre sonra Şam defterdarlığına tayini çıkan Rıfat Bey, eşinin hastalığının ağırlaşması sebebiyle bu tayini kabul etmeyerek başka bir iklime tayin olunmasını istedi. Bölgenin kuru ve yakıcı havası Feride Hanım’ın ıstırabını arttırıyordu. Rıfat Bey tayin isteği kabul olunmayınca istifa etti. Suriye bölgesinden göç edecekleri esnada Feride Hanım ansızın vefat etti. Öldüğünde otuz yaşında olan Feride Hanım geride dört tane öksüz evlat bıraktı. Bunların en küçüğü henüz üç yaşlarındaki Numan Bey idi. Rıfat Bey, Feride Hanım’ı Beyrut’ta defnederek güzel bir mezar yaptırdı. Feride Hanım’dan geriye hiçbir fotoğraf kalmamıştır. Bunun sebebi ise Namık Kemal’in Feride’ye fotoğraf çektirmeyi yasaklamasıdır³⁴.

³¹ Taha Toros, “Yakın Tarihimiz”, *Hayat Mecmuası*, 19 Ekim 1970, İstanbul, s.93.

³²TTA, “Feride Hanım’dan Namık Kemal’e Mektuplar”, 13 Numaralı mektuptan: “...Annemle doktora gittik. Güzelce muayene etti. Biçare kaldım. Hastadır karaciğerim karpuz kadar şişmiş. Buna bakmalısınız günahdır buyurdu. Biz de pek ala ilaç verin dedik. İki türlü ilaç verdim bakalım nasıl olacak o kadar hekim baktı ciğerimdeki hastalığı anlayamadı. Doktor ise keyifsizlik karaciğerdedir diyor. Cenabı-ı Allah şifamı acil ihsan eylesin...”

³³ Günümüzde birçok kaynak doğum tarihini 1893 olarak verse de Numan Menemencioğlu’nun gerek TBMM hal tercümelerindeki kendi beyanı olsun, gerekse aile tarihçileri Taha Toros’un evraklarında belirttiği üzere 1892 tarihinin doğru olduğunu düşünüyoruz. 16 Nisan günü de basın taramamızda gördüğümüz kadarıyla Numan Bey’in doğum gününü kutladığı tarihtir. Bkz. *Akşam Gazetesi*, 17 Nisan 1940, s. 2.

³⁴ Kendi gözünde kızı o kadar güzeldir ki hiçbir fotoğraf o güzelliği yansıtamamaktadır. Hatta bir keresinde Rıfat Bey ile beraber bir fotoğraf çektirip kendisine gönderdikleri zaman Namık Kemal fotoğrafı yırtar ve negatiflerinin de yok edilmesini tembihler... Taha Toros, *aynı belge*.

Rıfat Bey, genç yaşta eşini kaybetmenin hüznüyle yıllarca evlenmedi. Sonra, uzun müddet hizmetini gören bir hanımla evlenme kararı alan Rıfat Bey'in bu evlilikten de bir kızını iki oğlu oldu³⁵.

1.3. Numan Menemencioğlu'nun Öğrenim Hayatı

Annesinin erken yaşta ölümüyle çocukluğu oldukça buruk geçecek olan Numan Bey, babasının Selanik Defterdarı olarak atanmasıyla 1897'de Selanik'e gitti. Burada Terakki ilkokulunda eğitim hayatına başladı. Ortaokula da aynı okulda başlayan Numan, babasının İstanbul'a tayin olmasıyla eğitimine İstanbul'da Burhan-i Terakki ortaokulunda devam ederek buradan mezun oldu.

Hem babasının hem de dayısı Ali Ekrem ve onun eşi Celile Hanım'ın³⁶ evinde çocukluğunun en güzel zamanlarını geçirdi. Namık Kemal'in 1896'da oğlu Ali Ekrem'den dünyaya gelen ilk torunu olan Mehmet Kemal Cezmi ile araları çok iyiydi³⁷. Yine dayısının kızı 1899'da doğan Ayşe Masume ile de beraber büyümekteydiler. Dayısı Ali Ekrem, çocuklara hem babalık hem de öğretmenlik yapmaktaydı. Dayısı ve yengesi yeğenleri Numan'a tüm sevgilerini verdiler. Ona, annesinin yokluğunu hissettirmemeye çalıştılar. Öte yandan Numan Bey, kardeşleriyle beraber sıkça vakit geçirmekteydi.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde oluşan bayram havasının etkisiyle 76 kişilik bir öğrenci kafilesi Hürriyet ve Vatan şairi Namık Kemal'in mezarını ziyaret etmek için "Marmara" isimli bir vapurla İstanbul'dan Gelibolu'ya doğru yola çıktılar. Ertesi sabah Gelibolu'ya varıp oradan yaya olarak Bolayır Köyü'ne gittiler. Bu kafilenin içinde henüz on altı yaşındaki Numan Bey de bulunmaktaydı. 1940'ta Namık Kemal'in doğumunun 100. yıl dönümünde bir gazetede çıkan bu hatırayı doğrudan naklediyoruz:

"... Büyük edibin hafidlerinden Numan Menemencioğlu gençlik kafilesinin içinde idi. Bolayır'a muvasalatı da, heyete iltihak için kara tariki ile İstanbul'dan ayrılmış olan merhum Namık Kemal'in diğer hafidi Muvaffak'ı buldular, böylece bir ilavesiyle gençlik alayı yetmiş yediye baliğ oldu. Gazi Süleyman Paşa türbesinde Namık Kemal'in kabri etrafında saf saf sıralanmış, boynu bükük göğüsleri zemine mütemayil yetmiş yedi genç vatan âşığı, Hürriyet meftunu olan büyük edibe kalbi Fatihalarını okurlarken bu gençlerin içinde hitabelerde bulunanlar da olmuştur.

³⁵ Bu çocuklardan kız olanı Neyire (1913-ö.?), erkekler ise Cem (1914-ö.?) ve Tuğrul'dur. (1923- ö.?)

³⁶ Mısırlı Celal Paşa'nın kızıdır.

³⁷ Bkz. Ek - 6: Numan ve Cezmi'nin beraber çekildiği çocukluk fotoğrafları.

Kahraman, Mehmed Nuri, Fehmi, Fuad Fazlı, Şükrü Kaya, Eytamcı Selahattin ve Muhittin Pars'tan müteşekkil bir zümre nutuk irad etmek için bir noktaya tecemmu etmişti. Hangisi daha evvel söyleyecek?

Nihayet Fuad Fazlı müessir bir tavır ve ifade ile tereddüdü izale etti. Meğer onun da bir kaprisi varmış. Büyük edibin kabrinde ilk hitabede bulunmak şerefinin merhumun hafidlerinden Numan veya Muvaffak'tan birine verilmesini istemiş. Mesele ortadan kalktı, büyük edibin küçük hafidi Numan zorla hitabet mevkiine çıkarıldı.

Bu gençlik alayında en küçük yaşta bulunan ve ceddinin kabrini ilk ziyaret edenler arasında bulunduğunu düşünerek hulki olan müfrit tahassüsünün işkencesini çektiği yek nazarda belli eden küçük Numan, ceddinin mezarında şaşırıp kalacak, ağzını açamayacak, kuvvet natkası kesilecek diye endişe edenler ve hiçbir hazırlığı olmadığı, fikrinde bir mevzu tasarlamadığı için söyleyecek bir söz bulamayacak, herkese karşı mahcup kalacak diye üzülenler vardı. Fakat küçük Numan, büyük ceddine layık olan bir hafid olduğunu bir anda gösteriverdi. Gerçi, mütemadi ihtilaçlar geçirdiği görülüyordu. Fakat zemin ve zamana uygun ve kısa olmakla beraber öyle veciz bir hitabede bulundu ki dinleyen gençler hayret ve fahr içinde kaldı...³⁸”.

Yaşına göre ağır bir atmosferde ve kendinden büyük kimselerin arasında böyle veciz bir hitabede bulunabilmesi Numan Bey'in görkemli bir kişiliğe sahip olduğunun göstergelerinden biridir. Numan Bey, lise eğitimi için İstanbul'da bulunan Fransız For İdadisi'ne³⁹ kaydoldu. Başarıyla bu okulu bitirdiğinde çok iyi Fransızca bilmesinin yanında devrinin edebiyatçılarından aldığı özel Farsça ve Arapça derslerle beraber dil bilgisini oldukça ilerletmiş görünüyordu. Onun keskin zekâsı tüm hocaları tarafından fark edilmişti. Bu süre zarfında dayısının oğlu Cezmi'nin de müziğe olan yüksek kabiliyeti gün yüzüne çıkmıştı. Cezmi, İstanbul'da adeta musikide küçük bir yıldız olarak parlıyordu. Dayısının kızı Masume ise Şehzade Kemaleddin Efendi'den Türkçe dersleri alıyordu. Ardından Rodos'taki Sörlük Mektebi'ne devam etti. Lise eğitimini de İstanbul Harbiye'deki Fransız Kız Mektebi'nde tamamladı. Görünüşe bakılırsa Namık Kemal'in torunları muhteşem bir gelecek vaat ediyorlardı.

Yüksek öğrenim tahsili için İsviçre'nin Lozan şehrinde bulunan Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne giren Numan Bey, İstanbul'dan ayrılırken kalbinde masum bir çocukluk aşkını da beraberinde götürüyordu. Bu aşkın sahibi dayısının mavi gözlü güzel kızı Masume'den başkası değildi⁴⁰!

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nı yaşarken, türlü iç karışıklıklar ve darbelerle boğuşurken 1910-1914 arasında Numan Bey ve diğer Türk

³⁸Nizamettin Hasib Çandarlı, “Namık Kemal İçin İlk İhtilaf Ne zaman Ve Nasıl Yapılmıştı?”, *Son Posta*, 22 Ocak 1940, s.7.

³⁹ Bugünkü adıyla “Saint Joseph Lisesi” olarak bilinir.

⁴⁰ Bkz. Ek - 7: Ayşe Masume'nin bir fotoğrafı.

öğrenciler İsviçre gibi tarih boyunca mümkün merteye savaştan uzak kalmış tabiat harikası bir coğrafyada yüksek öğrenimlerini göreberek geçirmişlerdir. İsviçre'nin devletler hukuku bakımından çok önemli bir merkez olması Numan Bey'in söz konusu alanda eşine az rastlanır bir donanım kazanmasını sağlamıştır. Pek çok uluslararası anlaşmanın adresi olan Lozan, Cenevre ve Montrö gibi şehirleriyle ünlü İsviçre, devletler hukuku ve diplomasi'nin önemli merkezlerinden biriydi.

Numan Bey'in Lozan Üniversitesi günlerinin nasıl geçtiğine dair bilgilerin bazılarını 1913'te dayısı Ali Ekrem ve yengesi Celile Bolayır'a yazdığı birtakım mektuplardan anlıyoruz. Bunlardan 22 Şubat 1913 tarihli olanında Numan, yengesine şunları söylemekteydi:

“Efendim, Sevgili Yengeciğim. Beni affedin, işlerim, derslerim ve düşüncelerim o kadar çok o kadar müşkül ki bir dakika aklımdan çıkmayan pek de çok sevgili yengeciğim... Sizi unuttum zannetmişsinizdir fakat burada geçirdiğim hayatın ne kadar müşkül olduğunu bilerseniz eminim oğlunuzu mazur görürdünüz. Kaybettiğim iki üç aylık zamanı yakalamak için bütün defterleri kopya etmek ve sonra imtihanlara hazırlanmak emin olunuz sevdiğilerimi madden hâtra imkân bırakmadı. Zaten ben ne kadar çalışırsam sizin de o kadar memnun olduğunuzu bildiğim için fazla söz söylemeye lüzum görmüyorum.

... Yengeciğim Masume hasta mı? Allah aşkına doğruyu söyleyin nesi var? Bilerseniz şu on beş gündür geçirdiğim hayatı tasavvur edebilseniz eminim bana acır doğruca hemen cevap verirdiniz. Buraya geleli bugün otuz beş gün oluyor. Bir kart bir kelime mektup almadım. Eğer sıhhatte olduğuna emin olsam bu kadar merak etmeyeceğim”⁴¹.

Üniversite hayatının üçüncü yılında Numan Bey, derslerine çok çalışmasının yanında biricik sevgilisi Masume'yi de aklından çıkaramıyordu. Bu aşk onu derin bunalımlara sürüklüyordu. Adeta gönlü İstanbul'da beyni ise Lozan'da idi. Bu gençlik aşkının doğasını sorgulamak tabii ki bizim için kolay değildir. Belki de Masume, Numan Bey'in bebek yaşta kaybettiği annesine çok benziyordu. Gerçek ne olursa olsun bu aşk Numan Bey'in dayısı, Masume'nin babası Ali Ekrem'i rahatsız etmekteydi. Hatta Masume'nin Numan Bey'e mektup yazmasını o dönemler yasaklamıştı. Masume'den cevap alamayan Numan Bey ise her geçen gün rahatsız olmakta, okulu bırakıp İstanbul'a dönerek sevgilisinin durumunu kendi gözüyle görmek istemekteydi. Hatta bu durumu bir telgraf ile İstanbul'dakilere bildirdi. Daha sonra Masume'nin ağzından Numan Bey'e bir mektup yazdılar fakat Numan Bey bu mektubun Masume tarafından yazılmadığını anladı. Artık dayısı ile Numan Bey arasında ipler iyice

⁴¹TTA, TT-571195 numaralı belge, birinci mektup.

gerilmekteydi. 7 Mart 1913'te dayısına yazdığı mektupta Numan Bey hislerini şu şekilde yansıtmaktaydı: “ *Dayıcığım mektubunuzu şimdi aldım. Hiddete katiiyen hakkınız yok. Bir kere tehdit diye telakki ettiğiniz o mahiyete haiz değildir. O telgrafi çekmeye beni sevk eden esbabı bilmiyorsunuz. Hatta söyleyemem. Telgrafımda parasızlıktan bahisle ifadeye çalıştığım şeyi maalesef yanlış anlamışsınız. Vakayı benden dinleyip de sonra hükmünüz doğru olur. Bir hafta kadar evvel yine bir mektup bulmak ümidiyle postaya gitmişim. Filhakika bir mektup aldım. Üstündeki yazıyı tanıyamadım hatta içini açtığım vakit yine tanıyamadım da imzaya bakmaya mecbur oldum. İmza, daha doğrusu o makama kaim olan isim (Masume). Mektubu okudum. Yanımda Hayrettin Bey olmasaydı yere düşüyordum. Eve beni Hayrettin getirdi. O günden sonra dört gün yatakta yattım. Üç gündür de yalnız postaya kadar gidebilmek için kalkıyorum. Mektubunuz tam zamanında yetişti dayı.*

... *Son mülakattan itibaren bir buçuk ay hiçbir mektup almıyorsunuz. Sonra elinize bir mektup geliyor ki beklediğiniz kişinin yazmış olmadığına kanaat hasıl etseydiniz ne yaparsınız? Ben İstanbul'a gelirim diye sizi tehdit etmedim. Yapacağım bir hareketi bildirdim. İstanbul'a gidersem mazeret gösteremezmişim. Neme lazım ben adam olamazmışım umurumda mı! Bir haftadır burada çektiğim birkaç gün daha devam edeydi zaten adam değil insandan bile addolunamaz olurdum. Af edersiniz dayıcığım artık boşanan sinirlerime cereyan verdim ne düşünürsem onu söylüyorum. Yine kızarsınız ne yapalım...*

Mektubunuza cevabı ben vereceğim fakat bir de isterim ki yanımda bulunan arkadaşlarım versin. Size kaç gündür geçirdiğim hayatı onlar daha iyi tasvir edebilirlerdi. 'Sen adam olmaya çalış' diyorsunuz. Bilmem bilir misiniz dayı ben vazifemi iyice bilenlerdenim. Adam olmaya çalışmak en büyük vazifem emelimdir. Belki olamayacağım bir şey varsa o da metanete kani olmaktır. Ne yapayım onu yapamıyorum. Bu sebeple de daima tenkidinize bazen de tahkirinize hedef oluyorum...

Burada kesiyorum. Büyüklerime bilhassa size karşı medyun olduğum hürmeti hiçbir vakit unutmam. Kemali minnet ve şükranla ellerinizi öperim.

Velinimetim dayıcığım. Oğlunuz Numan... ”⁴²

⁴²TTA, aynı belge, 2 Numaralı mektup.

Numan Bey'in İsviçre günleri siyasi olarak da yoğun geçmekteydi. İsviçre o dönem için Avrupa'nın her tarafından gelmiş siyasi mültecilerle doluydu. Hatta 1908 Meşrutiyet devrimi sonucunda İstanbul'dan iltica eden II. Abdülhamit döneminin ünlü bazı simaları da İsviçre'de yaşamaktaydı⁴³. 1914'e kadar "Alliance Ottomane" ismiyle yürütülen cemiyet faaliyetleriyle İsviçre'de yaşayan bütün imparatorluk vatandaşları birbirleriyle irtibat halindeydi. 1912 Balkan Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nden kopan milletlerin mensupları ile Türkler arasında esen düşmanca hava artık başka bir hareket kurmayı lüzumlu hale getirmişti. Yeni kurulan cemiyetin adı "Türk Yurdu" olmuştu⁴⁴. Cemiyetin Lozan'daki ilk başkanı olarak Numan Menemencioğlu seçildi. Numan Bey'den sonra başkan olacak ve sonraları Cumhuriyet devrinde önemli makamları işgal edecek dönemin Türk talebelerinin bazıları şunlardı: Mahmut Esat (Bozkurt), Şükrü Saraçoğlu, bir dönem maarif vekili de olacak olan sefir Cemal Hüsni, Nurullah Ataç...

İsviçre'nin farklı şehirlerinde yükseköğrenimi görmeye devam eden gençler o dönem İsviçre basınında Türkler aleyhine çıkan yazılara tekzipler yazarak uluslararası kamuoyunda devletlerinin ve milletlerinin itibarını korumaya çalıştılar. Numan Bey de şüphesiz bunların başında gelmekteydi. İlginçtir ki II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin üzerinden yıllar geçmiş gibi görünse de Numan Bey ve diğer öğrenciler kendi aralarında halen eski padişahı hedef alan şiir denemeleri yazıyorlardı. Şüphesiz yetiştikleri ortam ve tanıklık ettikleri tarihsel dönemin modası buydu. Gençliklerinde okudukları ve coşkuyla söyledikleri bir önceki neslin muhalif şairlerini taklit ediyorlardı.

Numan Bey dönem dönem akciğerlerindeki kronik rahatsızlığı sebebiyle derslerinden geri kalsa da yoğun bir tempoyla tekrar açıklarını kapatmasını biliyordu. 1913 yazında⁴⁵ dayısı Ali Ekrem, Numan Bey'in yanına münasip bir okula kaydolmasını sağlamak amacıyla oğlu Cezmi'yi gönderdi. Çocukluklarında beraber fazlaca vakit geçirmiş ikili bu vesileyle İsviçre'de tekrar bir araya geldiler. Numan Bey bir süre Cezmi için uygun koşullarda bir okul araştırdı. Daha sonra Cezmi'yi istedikleri gibi bir okula yerleştirdiler. Önceki aylarda yaşadığı ruhsal bunalım hakkında dayısına

⁴³ Mesela; Serasker Rıza Paşa, Levazımat-ı Umumiye Reisi Afif Paşa, Paris Sefiri Münir Paşa, Mabeynci Faik Bey gibi...

⁴⁴ Mehmet Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIII, s.37.

⁴⁵ Bkz. Ek - 8:Merhum Büyükelçi Turgut Menemencioğlu'nun oğlu Ekber Menemencioğlu'nun tarafımıza gönderdiği genç Numan Bey'in 1913'te çekilmiş bir fotoğrafı.

bir mektup yazan Numan Bey şu cümleleri kullanıyordu: “*Bilir misiniz dayıcığım oseyahat ne kadar sinirlerimi bozdu. Yolda ne düşündüğümü bilmiyorum. O kadar, ama o kadar müteessirimki... Artık şimdi kendime hükmediyorum. Söylediğiniz sözler ise fevkalade doğrudur. Emrinize tâbiyet ederim. Masume çocuktur. Birkaç gün ağlamış ya ben de o kadar çocukmuşum ki bütün sabahdan dört günlük yolu hep gözyaşlarıyla geçirdim. Ne ise herhalde bu kadar müteessir olacağımı zannetmiyorum. Bunları size yolluyorum çünkü siz benim yalnız dayım değil babam, mürebbim ve her şeyimsiniz. Size adeta bir arkadaşa söz söylüyor gibi ben her şeyi söylerim. Siz de bana nasihat verirsiniz değil mi dayıcığım?*

Artık kesiyorum yakında yine yazarım şimdilik hürmetle ellerinizi öperim iki gözüm sevgili dayıcığım.

Oğlunuz Numan

Cezmi'ye sizden mektup geldiğini söylerim benimiçin bir şey yok mu dedi hayırdedim çok müteessir oldu bunun tesiri pek büyük oluyor. Ona mektup yazınız. Ben size yine yazarım olmaz mı? Harekâtını heletamamen tanzim etsin de.”⁴⁶

Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere Numan Bey artık hislerini kontrol altına almayı başarmış gibi görünmektedir. Ayrıca dayısı ile olan ilişkisi de oldukça ilginçtir. Babası Rıfat Bey'in bu mektubun yazıldığı dönemde maliye nazırlığı ile meşgul oluşu ve belki de geçmişten o güne siyasi hayatının yoğunluğu sebebiyle de Numan Bey ile tam olarak ilgilenememiş olabilir. Bu durum, Numan Bey'in dayısını baba figürü olarak benimsemiş olmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Öte yandan Cezmi'nin kırılğan ruhunu anlayabilmek için yine bu mektup önemli bir belgedir.

1913'te Numan Beyvize ve finallerini çok yüksek bir başarıyla geride bıraktı. Hatta bir mektubunda bunları detayıyla anlatarak hocaları tarafından nasıl alkışlandığını anlatmaktadır⁴⁷. Yaz tatili için Ağustosta İstanbul'a döndükten sonra Masume ile nişanlandı. Yaz tatilini İstanbul'da geçirip yükseköğreniminin son yılını bitirmek üzere tekrar Lozan'a döndü. Görünüşe bakılırsa Numan Bey'in kafasındaki sorunlar bir bir çözülmüş haldeydi. Yükselen moralinin etkisi akademik başarısına da yansdı.

⁴⁶TTA, aynı belge, 7 Numaralı mektup.

⁴⁷TTA, aynı belge, 8 Numaralı mektup.

Böylelikle, 1914’de çiçeği burnunda bir hukukçu olarak Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni birincilikle bitirdi⁴⁸.

1914’ten ayrılıp biraz geleceğe uzanırsak; Lozan Türk Talebe Cemiyeti’nin 25. Yıl dönümü sebebiyle 17 Mayıs 1937’de İsviçre’de düzenlenen bir ziyafete hususi davetli olarak katılan Numan Menemencioğlu, irfanını hayatta iki mektebe borçlu olduğunu; bunlardan ilkinin Lozan Hukuk Mektebi, diğerinin ise Atatürk Mektebi olduğunu söylemiştir. Bu cümlelerin ardından hocası Profesör Doktor Mersiye’ye karşı şu sözleri dile getirmiştir: “*Türkler bir zata karşı muhabbet ve hürmetlerini izhar etmek istedikleri zaman o zatın elini öperler*” ardından hocasının elini öpmüş ve tüm salondan büyük bir alkış almıştır⁴⁹.

1914 yazında yüksek öğrenimini bitirip İstanbul’a dönen Numan Bey için artık kariyer basamaklarının ilk adımlarını atma vakti yaklaşmıştı. Nişanlısı Masume ile evlenme hususunda Masume’nin biraz daha büyümesi için vaktin geçmesini beklemek zorundaydı. Öte yandan 1914 sonbaharında dünyanın büyük bir buhran içerisinde kıvrandığını da açıkça görmekteydi. Kendisi üniversite için İsviçre’de bulunurken imparatorluğun elinden bütün Balkan toprakları, Oniki Ada ve Trablusgarp kayıp gitmişti. Ayrıca İstanbul, Balkan savaşları sonucunda yerlerinden olmuş, akın akın gelen Türk göçmenlerle doluydu. Enver Bey ile babası Rıfat Bey’in aralarında siyasi konularda birtakım görüş ayrılıkları vardı. Rıfat Bey’in son defa maliye nazırlığından istifası da bu döneme rastlamaktaydı...

Henüz 22 yaşında bulunan Numan Bey geride bıraktığı yaşamında meşhur bir aileye mensup olmanın faydalarını yaşamıştı. Toros dağlarının meşhur aşireti Menemencioğulları’nın ve Namık Kemal’in torunu olması, yine Namık Kemal’in kendi kuşağı için çok önemli bir figür olarak ön plana çıkması şüphesiz Numan Bey için büyük bir avantaj sağladı. Aslında bu iddia 1908 İkinci Meşrutiyet sonrası için söylenebilir. Namık Kemal her ne kadar pek çok kesim için II. Abdülhamit döneminde sevilse de bu açıkça dile getirilip sergilenecek bir duygu değildi. Rejime muhalif bir yazar ve şair olan Namık Kemal’in kendisi ve ailesi sürekli takibata uğradı. Numan Bey de bu durumu henüz çocuk yaşta da olsa hissetmiş olmalıdır. 1912’den sonra tüm Balkanların elden çıkmasıyla yükselen Türkçülük düşüncesi açıkça Numan Bey’i

⁴⁸Ulus, 17 Ekim 1939, s.5.

⁴⁹Akşam, 18 Mayıs 1937, s. 2.

deetkilemiştir. Üniversite yıllarındaki siyasal faaliyetleri de söz konusu etkileri gözlemlememizi sağlamaktadır.

1.4. Babası Menemenlizade Rıfat Bey'in Hayatındaki Rolü ve Etkisi

Rıfat Bey'in yaşam öyküsüne yukarıda yer vermiştik. Adana'da gözünü dünyaya açmış, çocuk yaşta İstanbul'a sürgün edilmiş meşhur bir ailenin en küçük oğlu olan Rıfat Bey'in karakteri hakkında önemli bilgileri; yaşamında aldığı kararlar, yaptığı ve yapmadığı işler ve en önemlisi 27 Ağustos 1932'deki vefatının ardından Türk matbuatında kendisi hakkında yapılan yorumlardan çıkarmak mümkün olmaktadır.

Numan Bey'in terbiyesi ve karakter gelişiminde, eşinin ölümünden sonra tek başına rol üslenen Rıfat Bey'in başarısını tam manasıyla tahlil etmek kolay değildir. Hatta yine yukarıda bahsettiğimiz üzere Numan Bey için baba figürü, dayısı Ali Ekrem ve Rıfat Bey arasında ikiye bölünmüş gibidir. Erkek çocukları babalarını rol model olarak alır ve çoğunlukla ona benzemeye çalışırlar. Rıfat Bey'in kendi ilkelerinin çiğnendiği esnada hangi makamda olursa olsun istifa edebilmesi; şeffaf, doğrucu ve namuslu bir fert olarak göze çarpması, şiiere merakının olması belli başlı bazı özellikleridir. Bu saydığımız özellikler şahsi kanaatimizden öte Rıfat Bey'in ölümü üzerine çıkan dergi, gazete gibi süreli yayınlarda vurgulanan şeylerdi⁵⁰.

Daha sonraki bölümlerde detaylarıyla anlatmaya çalışacağımız Numan Menemencioğlu'nun kariyer ve hayat öyküsünde yapacağı işler, alacağı kararlar ve takınacağı tutumlarda babasının karakter özellikleriyle paralelliklere rastlanacaktır. Rıfat Bey, eşinin erken ölümünden sonra bütün çocuklarına elinden gelenin en iyisini yapmaya gayret etmiş bir babadır. Henüz 20 yaşındayken Namık Kemal'in hürriyet hareketine fiilen katılmış, bu uğurda hapse düşmüş, çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilenmiş ve neredeyse hayattaki tüm kazancını bu uğurda harcamıştır.

Numan ile Rıfat Bey'in benzer yanları olsa da birbirlerinin karakterini ve yaşam tarzlarını ayıran iki önemli husus da göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi pek tabii yaşadıkları tarihsel dönemlerin farklılığı, ikincisi ise meslekleridir. Numan Bey, babası gibi maliyeciliği değil diplomatlığı seçmiştir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında meşhur ailelerinin çocuklarının hariciyeye intisap etmesi çok sık gözlenen bir durum

⁵⁰“... Memleketimizin en muktedir ve namuslu maliyecilerinden olmakla maruftu.” Bkz. *Serveti Fünun*, 1 Eylül 1932.

idi. Zaten hariciyede çalışabilmek için gerekli olan yabancı dil ve kültüre bu meşhur ailelerinin olanak ve gelenekleriyle sahip olunabiliyordu. Çeşitli ülkeler ve farklı kültürlerde kariyerini geçirecek bir diplomatın yaşam tarzı, zevkleri ve adetleri de pek doğaldır ki kariyerini sadece yurt içinde tamamlamış bir memur ya da siyasi sima ile aynı olamazdı. 1910'da babasının evinden yükseköğrenimini görmek amacıyla ayrılan Numan Bey'in, tatilleri saymazsak vazife icabı Türkiye'ye dönüşü 1928'de olacaktı. Bir başka deyişle Rıfat Bey, ancak ömrünün son birkaç yılında 18 yaşındayken gurbete gönderdiği oğlunu daha fazla görme imkânı bulabilmiştir⁵¹.

1.5. Düşünsel Hayatında Dedesi Namık Kemal'in Etkileri

Türk modernleşmesinin önde gelen aydın ve düşünürlerinden olan Namık Kemal, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olsa da onun Türk fikir dünyasına tesiri ölümünden sonra da kuvvetlenerek devam etmiştir. Namık Kemal şiirlerinde, kitaplarında, gazetecilik hayatında ve tiyatro oyun yazarlığında ortaya koyduklarıyla birkaç nesli kendisine hayran bırakmayı başarmıştır.

İkinci Meşrutiyet devriminin ortaya çıkma koşullarını sağlayan dönemin İttihat ve Terakki simaları da Namık Kemal hayranıydı. Şüphesiz Namık Kemal'in kalemindeki coşku, milli duyguları bu kadar iyi işleyebilmesi, vatan kavramına derinlik katabilmesi ve imparatorluğun tebaa anlayışından gelen kültürdeki insanlarına özellikle Fransız Devrimi'nden doğan yeni kavramları içselleştirmesini sağlayabilmesi yakın dönem tarihimiz açısından önemli olaylardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün de bir Namık Kemal eseri olan *Vatan Mersiyesi*'ni ezbere bildiği açıktır. Hatta bu eserin her kıtasının son iki mısrasında tekrar tekrar geçen "*Vatanın bağına düşman dayadı hançerini, yoğmuş kurtaracak bahtı kara maderini*" ifadelerini 13 Haziran 1921'de TBMM kürsüsünden değiştirip şu şekilde söyledi: "*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara maderini*"!

Numan Menemencioğlu böylesi bir dönemde dedesinin şöhretine layık olmaya çalışmıştır. Nitekim dedesinin sağlıklı döneminde cumhuriyet ve Türkçülük fikri Namık Kemal de dâhil hemen hemen hiçbir aydının idealleri arasında değildi. Hatta 1888'de vefat eden Namık Kemal saltanata bağlı bir düşünür idi. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının ardından ortaya çıkan tabloda Türkçülük akımı kuvvetlendi. Numan Bey de artık dedesinin döneminden farklı olarak milliyetçilik

⁵¹Ek - 8: Rıfat Bey, Numan Bey, Muvaffak Bey ve Katerina Hanım'ın 1913 tarihli bir fotoğrafı.

ile ülkenin geleceğinin kurtulabileceğini düşünenlerdendi. İlaveten daha sonraları milliyetçiliğın de yeterli gelmeyip batı demokrasilerine öykünen bir devlet anlayışıyla bunun sağlanacağına inanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN HARİCIYE VEKÂLETİ'NDE ALDIĞI GÖREVLER VE FAALİYETLERİ

2.1. Viyana Sefareti'ndeki Görev ve Faaliyetleri

Numan Bey 1914 Ağustos ayında diplomasını alıp İstanbul'a geri döndü. Meslek hayatına başlayabilmesi için babası Rıfat Bey gerekli bağlantıları kurmuş idi⁵². 17 Ekim 1914'te resmen hariciye memuru olarak atandı. İlk tayin yeri ise Viyana Sefareti oldu. Bu atamanın günü kaderin bir cilvesi olarak 29 Ekim 1914'te gerçekleşti. Söz konusu tarih ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katıldığı gündü. Numan Bey, Osmanlı Devleti'nin resmen müttefiki olacak olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkentinde üçüncü kâtip olarak ilk vazifesini aldı.

Kariyeri savaş ile başlayan Numan Bey'in ilk görev aldığı sefaretin başındaki isim Hüseyin Hilmi Paşa idi. Baba tarafından Midillili olan Hüseyin Hilmi Paşa, gençliğinde Namık Kemal Midilli Mutasarrıfı iken kendisiyle burada tanışmış ve ömür boyu onun desteğini görmüştür. Ayrıca Rıfat Bey'in ilk maliye nazırı olduğu kabinede sadrazamlık yapmıştır. Namık Kemal ve ailesine geçmişten gelen bir muhabbetle bağlı olan Hüseyin Hilmi Paşa 1912'de Viyana Sefiri olarak atandı ve yedi yıl bu görevi yürüttükten sonra emekli oldu. Yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü ilk vazifesinde Numan Bey'e oldukça yardımcı oldu. Ona pek çok şey öğretti. Belki de merhum Namık Kemal'e vefa borcunu bu şekilde ödemeye çalıştı. Ayrıca sefirin yüksek ihtişamı, modern giyimi, sanatsal faaliyetlere olan ilgisi, kritik mevkilerdeki kimselerle olan bağlantıları Numan Bey açısından hayranlık uyandırmaktaydı.

Üçüncü kâtip sıfatıyla Viyana'da geçirdiği iki yıl içerisinde bu şehirdeki üst düzey sosyo-kültürel faaliyetlerden son derece etkilenen Numan Bey her fırsatta Viyana müzelerini geziyor, Viyana'daki günlük gazeteleri okuyor ve Almancasını da bu fırsat ile geliştiriyordu. Ayrıca sefaretteki vazifesi icabı müttefikleri hakkında İstanbul'a sürekli diplomatik raporlar hazırlıyordu. Yine burada diplomatik çantaların nasıl hazırlanacağını, mektupları şifreleme yöntemlerini ve bir diplomata lazım olabilecek her

⁵² TTA, TT-551705 numaralı belge; bu belgenin bir nüshası da Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunmaktadır. Ali Fuat Türkgeldi'nin mirasçılardan alınmıştır. Menemencioğlu'nun babası marifetiyle hariciyeye girdiğinden bahseder. Hatta bu bir risale olup çeşitli hususlarda Numan Menemencioğlu hakkında eleştiriler barındırır. İlerleyen bölümlerde bu belgeyle ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

türlü teknik detayı öğrendi⁵³. Kılık kıyafetini özel terzilerden diktiren Numan Bey, hem fiziksel hem de zihinsel olarak mesleğine tamamen ayak uydurmaya başlamıştı. O zamana dek tarihin gördüğü en büyük savaşta dünyanın en önemli başkentlerinin birinde göreve başlaması kendisi için mükemmel bir deneyim olmuştu. Burada tanıştığı değerli diplomatlardan hem teoride hem de pratikte birçok şey öğrenmişti.

2.2. Bern Sefareti'ndeki Görev ve Faaliyetleri

1 Mart 1916'da genç diplomat Numan Bey, İsviçre'deki Bern Sefareti'ne geçici kadroyla atandı. Böylece üniversite yıllarını geçirdiği Lozan'dan sonra İsviçre'nin başkenti Bern'de de yaşamaya çalışma fırsatı buldu. 1916'da başlayan ikinci kâtiplik görevi 1923'e dek sürdü. Bern şehrinde dünyanın pek çok yerinden uzman diplomatlar bulunmaktaydı. Şüphesiz İsviçre pek çok devletin siyasi ilişkilerden ziyade ekonomik olarak ilişkisini geliştirmek istediği bir ülkeydi. Bankacılık alanındaki gelişmişliği sebebiyle dünyanın başlıca finans merkezlerinden biriydi⁵⁴. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarına doğru İsviçre basınında çoğalan Osmanlı aleyhindeki yazılara, propagandalara ve lobi çalışmalarına da ciddi bir savunma yapmak gerekmektedir⁵⁵. Bu hususların önemine binaen ülkeyi tanıyan ve bağlantıları bulunan bir diplomatın Bern Sefareti'nde görevlendirilmesi lazım gelmiş olabilir.

Bern'deki görevinin birinci yılı yeni dolmuştu ki genç diplomat İstanbul'dan gelen şok edici bir haberle sarsıldı. Bu haber, çocukluğu ve gençliğinde pek çok şey paylaştığı dayısının oğlu Cezmi'nin intihar haberi idi. İsviçre'deki müzik eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönen Cezmi burada da özel derslerle müzik eğitimine devam etmekteydi. İstanbul Büyükkada'da oturan kendinden yaşça büyük Belçikalı bir müzik öğretmenine âşık olan Cezmi'nin içine düştüğü buhran günden güne büyümüş, evli ve çocuk sahibi olan öğretmenine olan aşkı yenememiş ve en sonunda 6 Mart 1917'de Numan'ın babası Rıfat Bey'in tabancasını ele geçirerek kendi canına kıymıştı. Bu haber tüm İstanbul'u sarsmış, Namık Kemal'in oğlundan dünyaya gelen tek erkek torunu genç yaşta hayatını kaybetmişti.

⁵³Yücel Güçlü, *Eminence Grise Of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ankara, 2002, s. 22.

⁵⁴Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul, 1981, s. 129-142.

⁵⁵Cengiz Mutlu, "İsviçre'de Osmanlı Aleyhinde Faaliyetler Ve Türklerin Teşkilatlanması(1918-1922)", <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/04-Cengiz-Mutlu1.pdf>. Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2020, saat: 15:25.

Cezmi'nin vakitsiz ölümü tüm aileyi perişan ettiği gibi Numan ile Masume arasındaki evlilik hususu da tamamına eremedi. Nişanlıyken yolları ayrılan gençlerden Masume aynı yıl İstanbul'da kısa sürecek bir evliliğe adım attı. Ardından yaptığı ikinci evliliğinde de hayal ettiği mutluluğa erişemedi. En sonunda 1926'da anne tarafından bir akrabasıyla evlenerek Mısır'a taşındı. Burada yakalandığı tifo hastalığına yenik düşerek henüz 28 yaşındayken hayata gözlerini yumdu⁵⁶.

1917 yılı Numan Bey için korkunç başlamıştı. Çocukluklarını beraber geçirdiği kuzeni intihar ederek vefat etmiş, nişanlısından ayrılmış ve eski nişanlısı bu ayrılıktan kısa bir süre sonra başkası biriyle evlenmişti. Numan Bey, tüm bunları unutmaya uğraşarak işine odaklanmaya çalıştı. İsviçre basınında çıkan haberleri ve yorumları özetleyerek sürekli olarak İstanbul'a bildiriyordu. İsviçre'deki Türk cemiyetlerinin faaliyetlerini de yakından takip ederek bunları destekliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında barış anlaşmaları için yürütülen müzakereleri ve tartışmaları yakından takip eden Menemencioğlu, merkezi her türlü gelişmeden haberdar etmeyi sürdürdü.

Bern'in kozmopolit yapısı sonucu edebiyat, sanat, müzik ve daha pek çok alanda devrinin kıymetli insanlarıyla tanışıp dostluk geliştiren Menemencioğlu'nun zevkleri ve ilgi alanları da git gide elitleşmiştir. Menemencioğlu, şehirde verilen çeşitli davetlerde sık sık boy gösterdiği için yine bir gün böyle bir davette müstakbel eşiyle tanıştılar. Selma Hanım oldukça kültürlü ve yetenekli genç bir kadın idi⁵⁷. Numan Bey ise yaşına göre oldukça donanımlı ve gelecek vaat eden bir diplomattı. Genç çiftin evlenme kararı almaları uzun sürmedi. Sonunda Menemencioğlu aradığı mutluluğu bulduğuna inanıyordu⁵⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı Devleti de ağır bir tabloyla karşı karşıyaydı. Dört yıl süren savaş boyunca zaten zayıf olan ekonomisi iyice dibe vurmuş ve pek çok vatan toprağı kaybedilmişti. Bulgaristan'ın ardından Almanya'nın da barış isteyeceği ortaya çıkınca Osmanlı Devleti açısından da mağlubiyetin kesinleştiği açıkça görünüyordu. İngilizler ile ateşkes şartlarının nerede görüşüleceği bir muamma idi. Talat Paşa hükümeti bu görüşmeler için Bern'i uygun görmekteydi. Hatta İngiltere'nin Bern Büyükelçisi Rumbold Osmanlı Devleti'nin bu isteğini İngiltere hükümetine bildirdi. İstanbul hükümeti için görüşmelerin Bern'de olması demek

⁵⁶Taha Toros, *a.g.m.*

⁵⁷ Yücel Güçlü, *age.*, s. 24.

⁵⁸ Bkz. Ek - 9: Numan Menemencioğlu ve eşi Selma Hanım'ın Fotoğrafi.

şartların daha çok hukuki temelde konuşulup Osmanlı aleyhine daha az ödün vermek demektir. Osmanlı Devleti mütarekenin Bern’de gerçekleşebilmesi için başta sefir Fuat Selim ve Numan Bey de dâhil Bern’deki tüm diplomatlarına talimat vermişti. İngiliz hükümeti Bern yerine mütareke için savaş sahası içerisinde yer alan Limni adasının Mondros limanını tercih etti⁵⁹.

Savaşın son aylarında Numan Bey Bern’de barış müzakereleri için zemin yoklarsa da anlaşmanın adresinin İsviçre olmayacağı anlaşılınca sonraki süreci uzaktan takip etmek zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi’nin ağır şartları sonucunda Osmanlı Devleti parçalanma sürecine girdiği vakit Bern’deki vazifesine devam eden Menemencioğlu çok ani bir ölümle tekrar sarsıldı. Henüz yeni evli bulunan Numan Bey’in eşi Selma Hanım apandisitinin patlaması sonucu hayatını kaybetmişti. Bu ölüm Numan Bey’i kedere boğdu. Ömrünün sonuna dek bir daha evlenmeyi düşünmedi. Eşi Selma Hanım’ın ölümünden sonra kendisine ait bir fotoğrafı cüzdanından bir daha hiç ayırmayarak yaşadığı deneyimleri ve başarıları fotoğrafla konuşmak suretiyle ömrünün sonuna dek kendisine anlattı⁶⁰. Doğumundan kısa süre sonra annesini kaybeden, gençlik aşkı ve nişanlısı Masume ile muradına eremeyen ve en nihayetinde evlendiği kadının da oldukça erken ölümüyle alt üst olan Numan Bey’in kadınlar hususundaki talihsizliği onun duygusal anlamda tabiri caizse kalbine duvar örmesine neden oldu.

16 Mart 1920’de İstanbul’un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle pek çok hariciye memuru gibi bir süre açıkta kaldı. Son yıllarda yaşadığı hazin olayların tesiriyle sağlık durumu da bozulan Numan Bey’in verem ile ilişkili kronik akciğer rahatsızlığı tekrar nüksetti. 1920-1922 arası vaktinin büyük bir bölümünü Bern’de bir sanatoryumda geçirdi. Anadolu’da yürütülen Milli Mücadele sonucunda Yunanistan ordusu mağlup edilince barış anlaşmasının merkezi olarak İsviçre’nin Lozan kenti seçildi. Hariciye Vekili İsmet Paşa (İnönü) önderliğindeki delegasyon Lozan’a 11 Kasım 1922’de ulaştı. İsmet Paşa, Türkiye dışında herhangi bir devlet temsilcisinin kararlaştırılan tarihte Lozan’da bulunmadığını ve konferansın da bir hafta ertelendiğini öğrenince elindeki bir haftalık süreci gelen bir davet üzerine Paris’te değerlendirmeyi tercih etti. 15-16 Kasım günü Paris’i ziyaret etti. Türkiye’nin Milli Mücadelesini Fransız basınına anlatmaya çalıştı. Ayrıca bu ziyareti esnasında Osmanlı devletinden kalan elçilikler ve

⁵⁹ Resul Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2016, s. 163.

⁶⁰ Yücel Güçlü, *age.*, s. 24.

konsolosluklar sorununa da el atarak radikal bir kararla Avrupa ve Amerika’da ne kadar Osmanlı elçiliği ya da diplomatik temsil kalmışsa hepsini geçici olarak Ankara’nın Paris Mümessili⁶¹ Ahmet Ferit Bey’e bağladı⁶².

İsmet Paşa’nın bu kararı ile üzerine 21 Kasım 1922 günü Madrid, Stockholm, Kopenhag, Lahey, Brüksel, Londra ve Bern’de bulunan Osmanlı temsilciliklerine Ferit Bey bir emir gönderdi. Bu emir en az İsmet Paşa’nın kararı kadar ilginç idi:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretleri, mevcut bir kısım sefarethane ve şehbenderhanelerimizin muvakkaten idaresini Paris mümessilliğine tevdi eylemiştir. Emr-i mezkuru tevfikân makam-ı aciziye merbut olacak olan Londra, Lahey, Madrid, Stockholm, Kopenhag ve Bern sefaretinin umur-u cariyesini temşiyete (günlük işlerini yürütmeye) zatı âlinizi memur eylediğim cihetle, işbu tezkerenin yedinize vusulünden itibaren yirmi dört saat zarfında es’ile-i melfufenin (ilişikteki soruların) cevaplarını bittanzim irsal buyurmanızı rica ve temenniye muvaffakiyet eylerim efendim.”*⁶³.

Bilal Şimşir’in de işaret ettiği üzere bu telgraftaki esas ilginç taraf adı geçen sefaretlerdeki günlük işlerin yürütülmesinin sefaretin başındaki sefir ve amirlerden değil de başkâtip ve ikinci kâtip gibi düşük rütbeli memurlardan istenmesidir. Numan Bey, bu telgrafi okuduğunda artık Bern Sefareti’nin tüm mesuliyetinin kendinde olduğunu öğrendi. Mesuliyetin Sefir Cevat Bey yahut başkâtip Reşat Nuri Bey’e değil de ikinci kâtip olan kendisine verilmesi onun hariciyedeki geleceği hakkında çok büyük bir anlam taşıyordu. Numan Bey için kariyerinin erken dönemlerinde en kritik dönüm noktası açıkça bu olaydı. Anadolu’da yükselen milliyetçi siyasi hareket Osmanlı hariciyecilerinin büyük kısmını adeta elekten geçirmiş, böylece üstü kapalı olarak yalnızca Numan Bey ve seçilen diğer birkaç diplomatla kesin olarak yola devam edileceğini ilan etmiştir⁶⁴. Açığa alınan memurların bir kısmı ise Cumhuriyetin ilanından sonra tekrar hariciyede görev almış, diğerleri ise emekli edilmiştir. Anadolu’daki milliyetçi siyasi hareketin dışişlerindeki ilk reformu böylelikle kadrolarda yenilenmeye gidilerek yapılmıştır.

⁶¹ Sefaret değil “Mümessillik”. Ankara Hükümeti’nin tercih ettiği kurum adı Milli Mücadele döneminde bu idi. Hukuken tanınmayan bir hükümet başka devletlerin başkentlerinde resmi elçilik açamamaktaydı.

⁶² Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 168.

⁶³ Bilal Şimşir, *age.*, s. 169.

⁶⁴ Bu süzgeçten geçemeyen ve üstü çizilen diplomatlardan biri de 1918 Ekim ayında bir ay kadar hariciye nazırı olan Menemenlizâde Nabi Bey’dir. 1920-1922 arasını Paris’te İstanbul hükümetinin diplomatik temsilcisi olarak geçiren Nabi Bey, İsmet Paşa’nın aldığı karar neticesinde tüm unvan ve görevlerini yitirmiştir.

Numan Bey'in Bern Sefareti'ni tek başına idare etmesi fazla uzun sürmeyecekti. Görevi üstlendikten otuz iki gün sonra o sırada Lozan'da bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa Ankara'ya bir telgraf çekti:

“Paris Mümessilliği İkinci Kâtibi Cemal Hüsnü Bey'in⁶⁵ ceman bin İsviçre Frangı maaş ve tahsisat ile Bern Sefaretine nakl-i memuriyetle Sefaret ikinci kâtibi Numan Rıfat Bey'in mumaileyh Cemal Hüsnü Bey'den münhal kalan vazife-i kitabete nakl ve tayinini rica ederim”⁶⁶.

Bu telgrafa şu surette bir cevap geldi:

“Bütçemizde Bern Sefareti kadrosu ve tahsisatı yoktur. İsviçre'de muvakkat bir memur-i mahsus bulundurmak için tahsisat vardır. Cemal Hüsnü Bey'in muvakkaten istihdamı matlup ise icra-i memuriyeti için işarını rica ederim. Numan Bey'in memuriyeti bittabi Cemal Bey hakkındaki işarınıza talik edilecektir.”

Cemal Hüsnü (Taray) Bey geçici bir özel memur kadrosuyla Bern Sefareti görevini yürütmek istediği takdirde İsmet Paşa'nın isteğinin kabul edileceğini ve Bern Sefareti için Ankara Hükümeti'nin bütçesinde tahsisat bulunmadığını belirten bu telgraf söz konusu dönemde hariciye memurlarının durumunun anlaşılması için değerlidir. Cemal Hüsnü Bey İsmet Paşa'nın isteğini kabul edince 20 Ocak 1923'te Rauf Orbay Lozan'daki İsmet Paşa'ya bir telgraf daha çekti: *“İşar-ı âlileri vechile Numan Rıfat Bey Paris Mümessilliği ikinci kâtipliğine tayin kılınmıştır efendim.”⁶⁷.*

Numan Bey için artık Paris yolları görünmüştü. Bern'e geldiğinden bu yana zor ve çileli yıllar geçirmiş, kuzeninin intiharı, nişanlısıyla ayrılışı ardından mutluluğu yakalamışken genç eşinin ani ölümüyle sarsılmış, yaklaşık bir buçuk yıl tahsisatı olmayan bir sefarette maddi zorluklar çekerek uzun süre hastanede yatmıştı. Şimdi yeni görevi ise Türkiye hariciyesinin göz bebeği olan Paris Mümessilliği'nde olacaktı...

2.3. 1923 – 1928 Arasında Dış Ülkelerdeki Diğer Görev ve Faaliyetleri

20 Ocak 1923'te Paris Mümessilliği'ne ikinci kâtip olarak atanan Numan Bey, tayinin ardından vardığı savaş sonrası Paris'te güzel bir atmosferle karşılaştı. 20. yüzyılda Avrupa kıtasının diplomaside en önemli merkezi şüphesiz Paris idi. Hemen hemen her devletin en yetenekli ve kariyerli diplomatları bu şehirde toplanmıştı. Sosyo-

⁶⁵ (D.1893-ö.1975), Lozan Üniversitesi'nde Menemencioğlu'nun dönem arkadaşısıdır. Milletvekilliği ve Büyükelçilik de yapmıştır. (1930-1936 Bern Büyükelçiliği, Brüksel (1938-1939), Roma (1945-1946), Atina (1952-1954)

⁶⁶ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, TTK Yayınları, C.I, Ankara, 1990, s. 256.

⁶⁷ Bilal Şimşir, *age.*, s.410

kültürel faaliyetler Bern'e göre oldukça renkli ve fazlaydı. Genç kâtip buraya adapte olmada fazla zorlanmadı⁶⁸.

Ankara'nın Paris Mümessilliği, 20 Ekim 1921'de imzalanan Türkiye- Fransa Antlaşması üzerine kurulmuştu. İlk mümessil 26 Ekim 1921'de ataması yapılmış olan, yukarıda da sözünü ettiğimiz Kütahya mebusu Ahmet Ferit (Tek) idi. Ahmet Ferit Bey, Paris'e başkâtip olarak *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi başyazarı ve eski arkadaşı Hüseyin Ragıp Baydur⁶⁹'u beraberinde götürdü. Paris'teki uluslararası kamuoyuna Türk Milli Mücadele hareketini anlatmak gibi bir görevi bulunan bu iki diplomat ara vermeden işe koyuldular. Hüseyin Ragıp Bey, 1921 sonlarına doğru Paris'te Fransızca olarak "*Mustafa Kemal ve Türk Milli Hareketi*" adlı bir kitap yayınladı. Ankara için o yıllarda en önemli dış temsilcilik şüphesiz Paris'te bulunandı.

Ahmet Ferit Bey, Numan Bey'in Paris'e gelmesinin üzerinden henüz birkaç hafta geçmişken 1923 yılının Şubat ayı başlarında Ankara'ya geri çağrıldı. Onun yerine Paris Mümessilliği'ne yeni bir atama yapılmadı. Paris Mümessilliği görevini Hüseyin Ragıp Bey işgüder⁷⁰ sıfatıyla 1925'e dek yürüttü. Numan Bey, yeni amiri Hüseyin Ragıp Bey ile de çok fazla ortak mesai yürütemedi. Paris'e tayin olmasının üzerinden henüz altı ay kadar bir vakit geçmişken 16 Haziran 1923'te bu sefer Romanya'nın başkenti Bükreş'e başkâtip rütbesiyle atandı⁷¹. Her ne kadar bu atama kariyerinde yeni bir terfi anlamına gelse de; sanatın, kültürün ve diplomasinin kalbi Paris'ten daha mütevazı şartlara sahip Bükreş'e gitmek bakımından Numan Bey için bir hayal kırıklığı olmalıydı.

Numan Bey'in Bükreş'e gelmesinden kısa bir süre sonra 24 Temmuz 1923'te Türkiye Lozan Anlaşması'na imza atarak dünyada hukuken varlığını tescil ettirmeyi başardı. Bükreş Mümessilliği'nin o yıllarda Türkiye açısından önemi; şüphesiz sayısı 200.000'e yaklaşan Türk azınlığının haklarının korunmasını sağlama vasıtası olması idi. Nitekim Romanya'dan Türkiye'ye göçler takip eden yıllarda da durmaksızın devam etti.

⁶⁸ Yücel Güçlü, *age.*, s.30.

⁶⁹ D.1890-ö.1955, İstanbul Hukuk Fakültesi mezunudur. Bu atamadan evvel yazarlık ve öğretmenlik yapan Hüseyin Ragıp Bey, artık diplomasi mesleğine girmiş bulundu. Ardından aralıksız 34 yıl Türk Hariciyesinde hizmet gördü. Sırasıyla Bükreş, Moskova, Roma, tekrar Moskova, Washington, tekrar Roma ve en sonunda Londra Büyükelçiliği yaptı. 27 Şubat 1955'te Londra'da vazife başındayken vefat etti.

⁷⁰ Bir büyükelçinin temsilci olarak bulunduğu ülke dışına çıkması durumunda veya o ülkeye gelmesinden önce ona vekâlet eden diplomat.

⁷¹ Yücel Güçlü bu tarihi 5 Mayıs 1923 olarak veriyorken Dışişleri Bakanlığı'nın web sayfasında 16 Haziran 1923 olarak görünüyor. Biz ikincisini kullanmayı tercih ettik.

Türkiye'nin Bükreş Mümessili, aynı zamanda Numan Bey'in yeni amiri 1920-1922 arası Bern Sefiri de olan Cevat (Ezine) Bey'den başkası değildi⁷². Kendisi Osmanlı Devleti'nin hariciyecileri arasından elenerek Ankara Hükümeti tarafından tekrar görev verilen az sayıda diplomattan biriydi. Şimdi Numan Bey, kısa bir süre önce kesin bir emir ile açığa kalan ve tüm sorumluluklarını ikinci kâtip olarak üstlendiği eski şefiyle tekrar çalışma imkânı buldu. Cevat Bey, 3 Mayıs 1923'te göreve başladı. Bu tarihlerde, Birinci Dünya Savaşı'nda kesilmiş bulunan Türkiye – Romanya ilişkileri henüz tam anlamıyla başlamış değildi. Kendisinin ve memurlarının ilk işi bu ilişkileri başlatmaktı. Cevat Bey'in görevi Romanya ile sınırlı kalmayacak, Sırbistan ile Türkiye'nin de diplomatik ilişkilerini tekrardan normal seviyeye çekmesi gerekecekti. İlgili tarihte Lozan Antlaşması henüz imzalanmamış bulunduğundan Cevat Bey'in resmi sıfatı mümessil idi. 19 Mart 1924'te Cevat Bey tam yetkili ortaelçi sıfatıyla Romanya'ya atandı. İtimatnamesini de Romanya kralına aynı tarihte sundu. Romanya'da sarayda ağırlanan Cevat Bey ve Türk sefaret heyeti tüm gece iltifata ve ikrama boğuldular. Şüphesiz 19 Mart 1924 tarihi Romanya ile Türkiye arasında yaklaşık on yıldır kopuk bulunan ilişkinin tekrar başlaması açısından bir milat oldu. Numan Bey de bu başarının mimarlarından biriydi. Romanya ile ilişkilerin başlamasının ardından 24 Aralık 1924 ile 25 Mart 1925 arasında Yunanistan ile Türkiye ilişkileri için Numan Bey sorumluluk aldı.

Cevat Bey, 1925 yılının Şubat ayı başlarında Paris Sefareti'ne atandı. Paris Sefareti'ni işgüder sıfatıyla idare eden Hüseyin Ragıp Bey ise onun yerine Bükreş'e tayin edildi. Cevat Bey İtimatnamesini sunalı otuz beş gün olmuştu ki Ali Fethi (Okyar) Bey'in Paris'e sefir olarak tayin edilmesi üzerine tekrar Balkanlara döndü. Büyükelçi payesine sahip Cevat Bey 7 Nisan 1925'te Atina'ya orta elçi sıfatıyla atandı⁷³.

Numan Bey açısından bu atamaların anlamını değerlendirecek olursak öncelikle eski amirleri ile tekrar çalışma şansı bulunduğunu görüyoruz. Cevat Bey'in ardından bir dönem Paris'te amiri olan Hüseyin Ragıp Bey ile çalışma fırsatı bulan Numan Bey için şüphesiz bu atamalar kendi içinde çok fazla gizem barındırmamaktadır. Tanıdık simalar, son dönem Osmanlı Hariciyesi'nden karakterler ve usulleri, öte yandan Cumhuriyet'in yeni diplomatları arasında tecrübeleri artan Numan Bey, bu geçiş döneminin dış ilişkiler

⁷² 1914 Belgrad Sefiri, 1920-1922 Bern Sefiri, 1923-1925 Bükreş Ortaelçisi, 1925 (35 günlüğüne) Paris Büyükelçisi, 1925-1929 Atina ortaelçisi, 1929-1931 Tokyo Büyükelçisi, 1931-1932 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Varşova Büyükelçisidir. D. 1880? - Ö.1932; Bilal Şimşir, age., s.372-387.

⁷³ Bilal Şimşir, age., s.377.

açısından tam bir harmanıdır. Her şeye rağmen Cevat Bey ve ailesi ile önce Bern'deki ve sonra Bükreş'teki dostlukları sebebiyle kendilerinden tekrar ayrılacak olmak Numan Bey'e üzüntü vermiş olmalıdır⁷⁴.

Yeni Bükreş Ortaelçisi Hüseyin Rağıp Bey ile Başkâtip Numan Beyler yaklaşık bir buçuk yıl Bükreş'te beraber hizmet verdiler. 1 Kasım 1926 Numan Bey Budapeşte Elçiliği Maslahatgüzarlığı görevine atandı. Budapeşte Elçiliği 1924'te teşekkül edilmiş bir diplomatik birimdi. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Macaristan ile diplomatik ilişkiler Viyana Sefareti aracılığıyla yürütülürdü. Türkiye Cumhuriyeti'nin buraya atadığı ilk elçi takip eden yıllarda dışişlerinde önemli görevler üstlenecek Hüsrev Gerede idi. Onun yerine ise bir yıl sonra Numan Bey atandı. Söz konusu atamanın gerçekleşmesinden önce Numan Bey önceki şefi Cevat Bey ile beraber Yunanistan'daki bir sosyal krizi yakından takip etmesi için Atina'ya gönderildi⁷⁵. Aynı zamanda bu krizin bir boyutu da Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Lozan Antlaşması mucibince iki ülke arasındaki nüfus mübadelesinin gerçekleşmesinin ardından milyonlarca insan bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Özellikle Yunanistan'daki sefalet, kıtlık ve susuzluk büyük bir sorun haline gelmişti. Öte yandan, buradan Anadolu'ya sevk edilen Türklerin Yunanistan'daki mülkleri meselesi de takip edilmesi gereken bir başka önemli meseleydi.

Kendisini böylesine bir sosyal afetin içinde bulan Numan Bey, gerekli raporları hazırladı ve Ankara'ya gönderdi. Atina'da çeşitli kademelerde kıymetli bağlantılar kurdu. Takip eden yıllarda da bu bağlantılardan istifade ederek Türk-Yunan dostluğunun kurulup kökleşmesi adına değerli hizmetler verecekti.

Atina'da geçirilen yoğun iki ayın ardından Budapeşte'ye dönen Numan Bey vazifesine başladı. Burada kaldığı dokuz ay boyunca Macaristan ile Türkiye arasında ticaret anlaşması imzalanmasında rol oynadı. Hüsrev Gerede'den sonra Türk- Macar ilişkilerinin ilerlemesinde hizmetleri dokundu. Burada da önemli mevkilerden kıymetli dostluklar edindi.

Takvimler Haziran 1927'yi gösterdiğinde Numan Bey ilk defa Avrupa kıtası dışında bir yere tayin edildi. Yeni görev yeri Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden olan Lübnan'ın başkenti Beyrut'tu. Burada 14 Haziran 1927'de

⁷⁴ Yücel Güçlü, age., s.32.

⁷⁵ Yücel Güçlü, age., s.34.

başşehbender ⁷⁶ sıfatıyla göreve başladı. Beyrut hiç şüphesiz Fransa adına çok önemliydi. Doğu Akdeniz bölgesindeki çıkarları için Beyrut'a ayrı bir önem veren Fransa ile bölgede diplomatik bir temas kurmak için sahada daha uygun bir yer bulunamazdı. Nitekim Türkiye için de başta Suriye ve Hatay'da yaşayan Türkler olmak üzere Fransa ile çözülmesi icap eden meseleler vardı. Numan Bey Fransa'nın önemli diplomatları ile boy ölçüşebilecek miydi?

Beyrut'taki Numan Bey'in o yıllardaki imajına dair bir gazeteci tarafından kaleme alınmış, 1942'de basılmış bir anı yazısını tam buradayken kullanmak istiyoruz:

“1928 yılında karadan Mısır'a ve Sudan sınırlarına doğru uzun bir yolculuğa çıkmıştım. Yol arkadaşlarım, Londra'dan İstanbul'a kadar trenin uğradığı memleketlerden gelmiş gazetecilerdi.

Beyrut'ta Basul Oteli'ne iner inmez ilk işim oradaki başkonsolosumuzun ziyaretine koşmak olmuştu. O gün başkonsolosu yerinde bulamadım; oradaki memurlarla konuştum ve tekrar uğrayacağımı söyleyerek saygılarımı bıraktım.

Ertesi gün başkonsolosumuz otele uğramış ve benimle de, Avrupa'nın hemen her memleketine mensup gazetecilerle de uzun uzun görüşmüştü.

Aramızda Fransa'da cumhurreislerinden birisine umumi kâtiplik yapmış Mösyö Marc Varenne vardı ki o sıralarda Le Temps ve Gaullois gazetelerine yazı yazıyordu. Gene Fransalı Mösyö Robert Chauvelot vardı ki Illustration'ın devamlı yazarlarından. İsviçreli Mösyö Pierre Grellet, Lozan'ın en büyük gazetesine makaleler yazıyor, konferanslar veriyor, senede bir iki kitap çıkarıyordu...

Basul Oteli'nin Akdeniz'in yeşil sularına bakan geniş terasında Beyrut Başkonsolosumuzla konuşanlar arasında bilhassa bu üç ünlü Avrupalı gazeteci o akşam bana hemen hemen bir ağızdan:

-Size çok teşekkür ederiz, dediler.Bize Türkiye'nin hatta Türkiye'nin değil, kıtanın en enteresan diplomatlarından birisini tanıttığınız için... Başkonsolosumuzu 'mesleğinde büyük işlere namzet' diye vasıflandırmışlardı...'”⁷⁷.

Söz konusu anıdan da anlaşıldığı üzere Menemencioğlu'nun gerek tahsil hayatında gerekse kariyerinin erken dönemlerinde Avrupa'nın çeşitli kentlerinde kazandığı donanımlar herhangi bir ortamda doğrudan fark ediliyor ve bu özellikler farklı milletlerden yüksek mertebelerden insanların arasında dahi çoktan hayranlık uyandırmaya başlamış gözüküyordu. İkinci defa bir diplomatik merkezin başındaydı ve buradaki karnesi de oldukça başarılıydı. Hali hazırda Beyrut'tayken, bebek yaşta kaybettiği annesi Feride Hanım'ın mezarını ziyaret ederek tadilatını yaptırmayı da ihmal etmedi.

⁷⁶Bugünkü adıyla başkonsolos.

⁷⁷Ulus, 16 Ağustos 1942, s. 2.

Beyrut'ta geçirdiği yaklaşık bir yıl boyunca Numan Bey, Fransa'nın manda yönetimi altında bulunan Lübnan ve Suriye hakkında detaylı raporları Ankara'ya sundu. Kuzey Suriye'deki sınır problemleri üzerine çalıştı. Bölgedeki Türk varlığının hukukunu gözetti.

2.4. Hariciye Vekâleti'nde I. Daire Umum Müdürlüğü'ndeki Faaliyetleri

1 Haziran 1928'de Numan Bey'in yeni tayin yeri belli oldu. Bu seferki görev yeri yurt dışı değildi. Ankara'da Hariciye Vekâleti'nde bulunan dört ayrı birimin ilki olan I. Daire Umum Müdürlüğü'ne getirildi. Hariciye Vekâleti teşkilatındaki bu dört birim esasen coğrafi bölgelere göre taksim edilmişti. I. Daire ise Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerden sorumluydu. Bu sebeple de en önemli birim olarak görülüyordu.

Numan Bey için bu atama, şüphesiz içinde pek çok anlam taşımaktaydı. Artık, 1910'da yüksek tahsili için çıktığı memleketine on sekiz yıl sonra vazife icabı dönecekti. Giderken bıraktığı ülke ile dönerken bulduğu arasında radikal farklar vardı. O dışarıdayken imparatorluk tarih sahnesinden çekilmiş, yerine cumhuriyet gelmişti. Yeni başkent Ankara olmuştu. Döndüğü ülkenin nüfusu ve demografik yapısı, sosyo-kültürel ve ekonomik dengeleri, hukuki düzeni eskiye nazaran oldukça farklıydı. Aslında her ne kadar burası öz olarak kendi yurdu da olsa Numan Bey bir kez daha bambaşka bir ülkeye gelmiş gibiydi. Numan Bey'in ana yurttakilerden tek farkı mesleği icabı tüm bu süreci dışarıdan destekleyip hizmetini o vakte kadar dış ülkelere vermiş olmasıydı. Nitekim artık yeni rejimin başkenti Ankara'da hizmetlerini vermeye devam edecekti.

Türkiye için 1920'li yılların ikinci yarısı dış ilişkileri bakımından inişli çıkışlı başlamıştı. Musul Sorunu için İngiltere ile masaya oturan Türkiye, Anadolu'da çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın da tezini zayıflatmasıyla birlikte Musul'u elde edememişti. Nitekim Türkiye henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmadığından uluslararası meselelerde eli zayıf kalmaktaydı. 2 Ağustos 1926'da Midilli adası açıklarında çarpışıp batan Bozkurt adlı Türk vapuru ile Lotus adlı Fransız vapurunun uluslararası bir sorun haline dönüşmesi üzerine konuyu Fransa ile ikili müzakereler yürüterek çözmek yerinedavayı Lahey Adalet Divanı'na taşıma kararı aldı⁷⁸. Davanın görülmesinin ardından Türk tezi haklı bulundu. Devletler hukuku bakımından emsal bir başarı olarak görülen bu davadan Türk hükümeti önemli dersler de çıkardı. Hariciye Vekâleti'ndeki yüksek

⁷⁸ Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat Bozkurt Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, İzmir, 1994, s. 19-20.

derecelimemurların hukuk kökenli seçilmesi gerektiği fikri makul görüldü. Böylece Türkiye başka bir devletle herhangi bir anlaşmazlık ile karşılaştığında yüksek mahkemelerde kendi hakkını konuya ve hukuka hâkim bulunan diplomatlarıyla savunacaktı. 1928’de Numan Bey’in merkeze çekilmesi de bu fikir ve ihtiyaçtan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Bozkurt- Lotus davasında Türkiye’nin hukukunu savunan kişi de Lozan Hukuk Fakültesi mezunu olan ve Numan Bey’in arkadaşı bulunan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’den başkası değildi.

Kendisinin üzerindeki beklentilerin farkında olarak Ankara’da işe koyulan Numan Bey’in bakanlıkta ön plana çıkması fazla uzun sürmedi. Dışarıdan Türkiye’ye gelen devlet görevlilerini karşılamakla işe başlayan Numan Bey’in ilk temas ettiği kişilerden biri İngiltere’nin Irak Komiseri Clayton idi⁷⁹. Konferans tecrübelerini arttırmak için ise 8 Nisan 1929’da ilk defa Tahdidi Teslihat (Silahlanmayı Sınırlandırma) Konferansı için Tefik Rüşti Aras’ın yanında Cenevre’ye gitti. Bir delege statüsünde olmadan bulunduğu toplantıda Hariciye Vekiline refakat etti. Ankara’ya gelişinin üzerinden henüz bir yıl dahi geçmeden Hariciye Müsteşarı Mehmet Enis Akaygen’in Atina sefiri olarak atanması üzerine onun yerine 1 Haziran 1929’da Birinci Sınıf Elçi rütbesiyle Hariciye Müsteşarı oldu⁸⁰.

Hariciye Müsteşarı olduktan sonra resmi olarak kendisine tevdi edilen ilk vazife 26 Haziran 1929 gününe tesadüf eder. İcra Vekilleri Heyeti’nin aldığı bu karara göre Numan Bey Rusya ile Türkiye’nin karşılıklı konsolosluk açması için yapacağı görüşmelerde Türkiye’yi temsil edecekti⁸¹. Söz konusu aylarda Türkiye açısından bir başka önemli dış mesele ise nüfus mübadelesi ve metruk emlak meselesiydi. Yunanistan ile kurulan Karma Mübadele Komisyonu’nda bu sorunlar müzakere ediliyordu. Numan Bey de bu kurulun üyesiydi. 1929’da bir ara müzakerelerin tıkanma tehlikesi oluşunca Yunanistan’ın Türkiye’ye nota vermesi üzerine artan gerginliği azaltmanın yollarını konuşmak için Londra Sefiri Ferit Bey, Komisyon baş delegeşi Tefik Kâmil ve Numan Beyler, Başvekil İsmet Bey’i ziyaret için Pendik’teki evlerine gittiler. Daha sonra bu husustaki gerilimin azalması sağlandı.

⁷⁹*Hakimiyeti Milliye*, 13 Şubat 1929, s. 1.

⁸⁰ Haber iki hafta öncesinden esasen duyurulmuştu; *Akşam*, 18 Mayıs 1929, s. 2.

⁸¹T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 8190 Sayılı Kararname, 26 Haziran 1929.

Takvimler 17 Aralık 1929'u gösteriyorken Ankara önemli bir konuğu ağırlıyordu. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Yardımcısı Lev Karahan Türkiye ile ülkesi arasında mevcut bulunan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının süresini uzatmak amacıyla Türkiye'deydi. Karahan gelmeden hemen önce Türkiye'de komünistler tutuklanmış ve gösteri yapmaları yasaklanmıştı. Komünist rejimin Türkiye ile aralarında mevcut bulunan dostluk ve saldırmazlık paktını uzatıp uzatmayacağı meçhul idi. 16 Aralık 1929'da öğleden sonra yaklaşık iki saat Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından konuk edilen Karahan, akşam yemeğini ise Numan Bey'in hariciye binasında düzenlediği bir ziyafette geçirdi⁸². Böylece Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkileri bir süre daha iyi bir biçimde garanti altına alınmıştı. Birtakım pürüzlere rağmen iki ülke dostluk ve saldırmazlık paktlarını uzattılar.

1929'un sonuna yaklaşılırken Numan Bey'in kıdemine göre aldığı terfiler mesleki açıdan onu tatmin etmiş gibi görünmektedir. Ayrıca 1929 yılı hem dünya hem Türkiye bakımından çok önemli bir yıldır. 1929 Ekim ayı sonunda Amerika'da borsanın dibe vurmasıyla ortaya çıkan büyük bunalımın küresel sonuçları Türkiye'yi de etkileyecekti. Bu olayın yansımaları özellikle 1930'larda görülecekti. Gözle görülür bir fakirlik, işsizlik ve gerginlik Avrupa'yı da etkisi altına almaya başlamıştı. Siyasi açıdan Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Versay Sistemi'nin çatırdamasına sebep olan en önemli dinamiklerden biri de söz konusu küresel ekonomik buhrandı. Türkiye dış politikada barış istiyordu. Silahlanmanın sınırlandırılması, pek çok ulus ile işbirliği ve ticaret ilişkisi, siyasi ve ekonomik paktlar kurup kendi rejimini güçlendirerek olası bir savaş durumunda güvenliğini garanti altına almak arzusundaydı. 1929'da bu niyetler doğrultusunda Sovyet Rusya, Yunanistan, Macaristan ve Bulgaristan ile dostluk antlaşmaları imzalandı.

1930 yılının ilk aylarında, birkaç ay önce Amerika'da patlak veren ekonomik buhranın etkileri tüm dünyaya yansımaya başladı. Türkiye ise henüz 10 Ocak 1930'da ekonomik tedbirlerini almaya başlayarak, parasının değerini korumak için bir dizi düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemelere göre yerli malları teşvik edilecek, ithalat kısıtlanacak ve saltanat devrinden kalan dış borçların ödemesinde hükümet erteleme hakkı kullanabilecekti⁸³. Özellikle Fransız alacaklılar bu tedbirler karşısında Ankara'ya gelerek hükümetten doğrudan bilgi almaya çalışmışlar ve kısa süreli bir panik havası

⁸²*Vakit*, 17 Aralık 1929, s. 1.

⁸³*Milliyet*, 10-11 Ocak 1930.

yaratmışlardır. Görünüşe göre yeni ekonomik düzende yaşam şartları daha da ağırlaşacaktır...

1930 yılı itibariyle dış ilişkilerde ilk anlaşma girişimi Fransa ile Türkiye arasında gerçekleşmiştir. 3 Şubat 1930'da iki ülke arasında Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Muahedesi anlaşması imzalanmıştır⁸⁴. Bu anlaşmayı meydana getiren asıl sebeplerden biri şüphesiz yukarıda söz ettiğimiz olumsuz ekonomik gelişmelerdir. 24 Şubat 1930'da Menemencioğlu Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir⁸⁵. Bir süre İstanbul'da kalıp resmi bir temasta bulunmayan Menemencioğlu'nun Ankara'ya döndüğünde ilk önemli temaslarından biri Macaristan Hariciye Nazırı Valko'yu ağırlamak olmuştur. Ankara tren istasyonunda Valko'yu karşılayan müsteşar Menemencioğlu misafir için ziyafet organize etmiştir. Türkiye – Macaristan ilişkileri bakımından önemli bir ziyaret olarak kayda geçen bu vaka sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler kuvvetlenmiştir.

Takip eden aylarda başta Yunanistan ve bazı Balkan ülkeleriyle olmak üzere emlak mübadelesi komisyonları kurmak, bunları karara bağlamak Türkiye için önemli dış meseleler arasında görülmektedir. Nitekim bu komisyonlarda sürekli bir anlaşmazlık ve tıkanma görülmekteydi. Komisyonlardaki üyeler sık sık değişse dahi nihai bir anlaşmaya varmak kısa zamanda mümkün olmuyordu. Dünyada ekonominin kötüleşmesiyle artan asayiş sorunu ve hırsızlık vakaları ülkeler için başlı başına bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Üstelik suçluların başka ülkelere kaçması sonucunda takibat yapılamıyor ve suç oranı daha da yükseliyordu. Türkiye, bu durumu çözebilmek adına 1930'ların başından itibaren çeşitli ülkelerle iade-i mücrimin (suçlu iadesi) anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Menemencioğlu ise bu anlaşmaları hükümet adına imzalamak için yetkilendirilmiştir. Bir örnek olarak; *“Almanya ile bir iadei mücrimin, Çekoslavakya ile iadei mücrimin ve müzahereti adliye ve Bulgaristan ile bir müzahereti adliye muahedeleri akti takarrür etmiş olduğundan bu muahadeleri müzakere ve projeleri tetkik edildikten sonra imzaya selahiyettar olmak üzere Hariciye müsteşarı Menemenli Numan beyin murahhas olarak Berlin, Prag ve Sofya'ya izamı... teklif olunmuştur”*⁸⁶. İşte, ilgili tarihi belgeye göre Numan Bey ilk etapta adı geçen başkentlerde temasta bulunacaktı.

⁸⁴Vakit, 4 Şubat 1930, s. 1.

⁸⁵Akşam, 24 Şubat 1930, s. 2.

⁸⁶T.C. BCA, 9522 Numaralı Kararname, 4 Haziran 1930.

Menemencioğlu, 13 Haziran 1930'da yanında müşavir sıfatıyla Orhan Seyfeddin Bey ile beraber yukarıdaki amaç doğrultusunda trenle Avrupa'ya seyahate başladı. 1930 yazının büyük bölümünü diplomatik temaslarla geçirdi. Yukarıda adı geçen başkentlerde ilgili devletlerle suçlu iadesi ve adli olarak yardımlaşma anlaşmalarını Türkiye adına imzaladı.

Eylül ayından itibaren Ankara'da tekrar vazife başına geçen hariciye müsteşarının, ülkeye temelli dönüşünün üstünden iki yıldan fazla zaman geçmişti. Dünyayı kasıp kavurmaya başlayan iktisadi buhranın Türkiye'deki yansımaları hemen her alanda kendini göstermekteydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulup yüz gün gibi kısa bir ömürden sonra feshedilmesi yine 1930'un sonbaharına rastlamaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin idealinin demokratik bir rejim olduğu açıktı. Türkiye'nin modernleşme tarihine bakıldığında bu amaç uğruna yerine göre tekâmül yerine göre devrimler birbirini izlemiştir. Ancak 1930 sonbaharında Türkiye dışarıdan bakıldığında demokratik bir devlet görünümünden çok uzaktı. Nitekim dünyada Amerika, İngiltere ve Fransa haricinde demokrasiden söz etmek de pek mümkün değildi. Öte yandan İtalya'da faşist hükümetlerin güçlenmesi, kuzeyde komünizmin yaygınlaşması açıkça görülmüyordu. Türkiye'nin güneyinde ise Irak ve Suriye'de manda rejimi ve güdümlü hükümetler göze çarpmaktaydı. Almanya'nın içten içe kaynamaya başlaması aşağı yukarı bu tarihlere rastlıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı Demokratik blok kazanmış olabilirdi fakat bu blok kendi kazanımlarını yönetemedi. Faşizm, komünizm gibi ideolojiler yakında güçlenerek kendi aralarına katılacak olan Nasyonal Sosyalizm ile beraber dünya barışını tehdit etmeye hazırlanıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Elçisi Joseph Grew, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den 11 Kasım 1930'da bir randevu istedi. Bu randevuya Amerikalı Film Şirketi Fox Movietone de katıldı. Ayrıca cumhurbaşkanının manevi kızlarından Afet (İnan) ve Hariciye müsteşarı Numan Beyler de bu buluşmada bulunuyorlardı⁸⁷. Cumhurbaşkanının Ankara'da kurdurduğu çiftliğinde gerçekleşen görüşmede adı geçen film şirketi yaklaşık on dakikalık sesli bir film⁸⁸ çekti. Bu filmin görüntüleri içinde Gazi Mustafa Kemal, Numan Menemencioğlu, Afet İnan, Joseph Grew, diğer çiftlik çalışanları ve memurlar olduğu halde Amerika'da bir süre sinemalarda gösterildi.

⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Kasım 1930, s. 1.

⁸⁸ Kuşkusuz sesli filmler henüz yeni bir buluş idi. Ayrıca bu film Atatürk'ün ilk sesli filmidir.

Türkiye'nin tarafının ne olacağı, uluslararası sorunları ne biçimde algıladığı gibi meseleler söz konusu sesli filmin sonunda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından dünyaya şu şekilde açıklandı:

“Muhterem Amerikalılar! Türk milletiyle karşılıklı olduğuna emin bulunduğum muhabbet ve samimiyetin tabii menşei hakkında birkaç söz söylemek isterim. Türk milleti kat’en demokrattır. Eğer bu hakikat şimdiye kadar medeni beşeriyet tarafından tamamiyle anlaşılmamış bulunuyorsa bunun sebeplerini muhterem sefiriniz Osmanlı İmparatorluğu’nun son devirlerini işaret ederek çok güzel izah ettiler.

Diğer taraftan; Amerika milletinin benliğini hissettiği dakikada istinat ettiği, ilâ ettiği demokrasi; Amerikalılar bu mevhibeyle mümtaz bir millet olarak beşeriyet dünyasında arzı mevcudiyet eyledi. Büyük bir millet birliği kurdu. İşte bu noktadandır ki Türk milleti Amerika milleti hakkında derin ve kuvvetli bir muhabbet hisseder. Ümit ederim ki bu müşahade iki millet arasında mevcut bulunan muhabbeti kökleştirecektir. Yalnız bu kadarla kalmayacaktır. Belki bütün beşeriyeti birbirini sevmeye ve bu müşterek sevgiye mani olan mazi hurafelerini silmeye, dünyayı sulh ve huzur sahasına sokmaya medar olacaktır.

Temsil etmekle mübahi olduğum Türk milletinin, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin insani gayesi işte bundan ibarettir!”⁸⁹.

Amerikan milletini hedef alan bu nutuk esasında Türkiye Cumhuriyeti’nin o dönemdeki dış politika felsefesini çok iyi yansıtmaktadır. Türkiye’nin ideali demokrasidir. Milletleri birbirini sevmeye davet eder. Yine milletler arası sorunların geçmişteki birtakım hurafelerden kaynaklandığını iddia eder.

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın feshedildiği günlerde böyle bir nutuk dışarıdan bakıldığında esasen tezat gibi görünse de 1930 dünyasında sadece çok partinin demokrasiyi getirmeyeceği de açıkça görülmekteydi. Ufukta çok daha bariz sorunlar ve meseleler dünyayı beklemekteydi. Cumhuriyet rejiminin ikinci çok partili yaşam denemesi de birtakım sebeplerden ötürü akamete uğradı. Biz burada bunları açıklayıp konunun dışına taşacak değiliz.

Atatürk’ün çiftliğinde gerçekleşen buluşma Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında başka bir işbirliğinin de kapısını araladı. Aynı gün Amerikalı Sefir Grew ile Hariciye Müsteşarı Numan Beyler, iki ülke arasında suçlu iadesi ve adli yardımlaşma konusunu görüştüler. Hukuki detayların tespitinden sonra 31 Aralık 1930

⁸⁹İlgili film internet üzerindeki arama motorlarında “ Atatürk’ün Amerika’ya Seslenişi” şeklinde aratıldığı takdirde izlenebilir. Filmin tamamı Atatürk’ün çiftliğinde geçer. Yan yana dört koltuklu oturma düzeninde en solda Grew, yanında Atatürk, onun yanında Afet İnan ve en sağda Numan Menemencioglu oturur.

günü bir başvekâlet kararnamesiyle Numan Menemencioğlu bu iş için delege olarak vazifelendirildi⁹⁰.

1930 sonbaharında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Cenevre’de silahları bırakma amaçlı bir konferansta Türkiye’yi temsil etmekteydi. 18 Ekim’de Atatürk bir yurt gezisine çıkarken Ankara tren istasyonunda Numan Bey de kendisini uğurlayanlar arasındaydı. Bu esnada şöyle bir diyalog yaşandı: “*Vagon salonuna dahil olan Gazi bu sırada pencereden Hariciye Müsteşarı Numan Rifat Beye hitap ederek Cenevre’deki heyetimizin ne zaman avdet edeceğini sordu. Numan Bey kendilerine heyetin ay sonuna dönecekleri cevabını verdi*”⁹¹. Buradan hareketle Atatürk’ün zihninde yurt gezisine başlamadan hemen önce de dış meseleler bulunduğu yorumunu yapabiliriz.

1930 yılı geride kalırken Menemencioğlu’nun diplomatlık kariyeri merkezde devam etse de başka bir alanda; yani delegelik ya da eski tabirle murahhaslık alanında tecrübe kazanmış olması kariyeri ve geleceği bakımından önemli bir tecrübe olacaktır. Almanya, Çekoslovakya ve Bulgaristan ile dışarıda, Amerika ile ise içeride olmak üzere dört devletle yapılan suçlu iadesi anlaşmalarında Türkiye’yi baş murahhas olarak temsil etmişti.

Öte yandan, Avrupa’da Birinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ilk defa siyasi gerginlik bu yıl olduğu kadar artmış, Avrupa barışının tehlikede olduğu endişeleri ilk defa yüksek sesle konuşulmuştu. İktisadi buhranın getirdiği işsizlik, evsizlik ve açlık, sanayi ülkelerini kırıp geçirmeye başlamıştı. Türkiye o yıllarda tarım toplumu kimliğini koruyor gibi görünse de İstanbul ve İzmir gibi ticaret merkezi büyük şehirler iktisadi buhrandan çok derin bir biçimde etkilenmekteydiler.

1930 yılı biterken İzmir’in Menemen ilçesinde meydana gelen bir ayaklanmada Asteğmen Kubilay’ın isyancılar tarafından öldürülmesi sonucunda 1931 yılına Türkiye; İzmir, Manisa ve Balıkesir’de örfi idare ilan ederek başlayacaktı⁹². Dünyanın pek çok bölgesinde görülen isyan hareketlerinin Türkiye’deki ilk ciddi örneği olarak bu acıklı olay sayılabilir.

Türkiye’de yatırımı bulunan Avrupalı tüccarlar yüklü miktarda nakitlerini ülkeden çekiyorlardı. Geçim sıkıntısı iyiden iyiye halkın birinci derdi olmaya

⁹⁰T.C. BCA, 10428 Numaralı Kararname, 31 Aralık 1930.

⁹¹Hakimiyet-i Milliye, 19 Kasım 1930, s. 1.

⁹²Cumhuriyet, 1 Ocak 1931.

başlamıştı. Saltanat devrinden kalan borçların ödeme şeklini düzenleyen 1928 anlaşmasının değiştirilmesini isteyen Fransızlar sürekli olarak Türkiye'nin Hariciye Vekâleti'nin kapısını aşındırmaktaydılar. Fransa'nın Ankara sefiri Kont De Chambrun 3 Nisan 1931'te önce Tevfik Rüştü Bey ardından Numan Bey ile bu husus hakkında uzun görüşmeler yaptılar.

Küresel ve ulusal gelişmelerin ortaya çıkardığı tablo pek iç açıcı görünmemekteydi. Tüm bunlar yaşanırken Numan Bey'in kronik akciğer rahatsızlığı tekrar nüksetti. 15 Haziran 1931'de Ankara'da ameliyata giren müsteşarın iki kaburga kemiği alındı⁹³. Rahatsızlığı bu ağır ameliyata rağmen geçmedi. Aradan bir hafta kadar bir süre geçtikten sonra Numan Bey tedavi olmak için izinli sayılarak tren vasıtasıyla bu sefer Almanya'ya gitti⁹⁴. 20 Ağustos 1931 günü çıkan *Akşam* gazetesinde kendisiyle alakalı şöyle bir haber yer alıyordu: “*Bir müddetten beri Berlin'de tedavide bulunan hariciye müsteşarı Numan Rifat Bey birbirini müteakip yapılan üç mühim ameliyattan sonra iade-i afiyet eylemiştir. 10 güne kadar hastaneden çıkacağı haber alınmıştır*”⁹⁵.

Bir önceki yaz diplomatik temaslarla Avrupa başkentlerinde Türkiye adına delegelik yapan Numan Bey 1931 yaz aylarında çok ciddi dört ameliyat geçirerek vazifesinden uzak kalmak zorunda kaldı. Onun ciğerlerindeki kronik rahatsızlığı ve kulaklarının ağır işitmesi sağlığı bakımından en ciddi sorunların başında geliyordu. 1930'ların dünyasında ise kronik hastalığı olmayan insana rastlamak ise gerçekten bir mucize gibiydi. Dolayısıyla bu durum Menemencioğlu'na has bir vaziyet değildi. Tek bir farkladır ki kendisinin kronik akciğer rahatsızlığı mesleki açıdan çok büyük bir dezavantajdı.

1931 Eylül başlarında Ankara'da vazifesinin başına geçen Hariciye Müsteşarı kendini fazla yormamaya çalışarak mesaiye başladı. Eylül'ün sonuna doğru Başvekil İsmet Bey yurt dışı gezisine çıktı. Gezinin son durağı Venedik olacak buradan vapur ile Akdeniz üzerinden Türkiye'ye geleceklerdi. *Akşam* gazetesine göre Numan Bey kendilerini karşılamak için Venedik'te bulunuyordu: “*Başvekil İsmet Paşa Hz. ve Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü Bey bugün saat on bir buçukta Peşte ekspresiyle buraya geldiler. İstasyonda Roma Sefirimiz Suat Bey, burada kalan Türk gazetecileri, Numan*

⁹³*Akşam*, 16 Haziran 1931, s. 2.

⁹⁴*Vakit*, 23 Haziran 1931, s. 1.

⁹⁵*Akşam*, 20 Ağustos 1931, s. 2.

*Rıfat Bey, Venedik valisi ve Adriyatik filosu kumandanı tarafından istikbal edildiler*⁹⁶. Başvekil ve Hariciye Vekilini karşılayan müsteşar Numan Bey, aynı vapur ile Türkiye'ye birlikte döndüler.

15 Aralık 1931'de Japonya prensi Takamatsu Türkiye'yi ziyaret etmekteydi. Kendisine refakat edenlerden biri de Numan Bey idi⁹⁷. Prensi gezdirip rehberlik yapma vazifesi Numan Bey'e aitti. Kendisi adına yılın son vazifesi da bu oldu. 1931 yılı hem dünya hem de Türkiye açısından ekonomik sıkıntıların daha da tırmandığı bir yıl olmuştu. Öte yandan Numan Bey'in sağlık durumu verimli çalışmasına engel olmaktaydı. 1931 yaz aylarında geçirdiği dört ameliyat tam anlamıyla kendisinin sıhhate kavuşmasını sağlamamıştı. Bu sebeple 1931'in son haftasında tedavi için bu sefer Prag'ın yolunu tuttu⁹⁸. Burada da bir ameliyat geçiren Numan Bey 25 Ocak 1932'de Türkiye'ye döndü. Tren istasyonunda Prag'da dört hafta kalıp iyileştiğini bir muhabire aktardı⁹⁹.

Şubat 1932'de dünya barışını tehdit eden en önemli gelişme Japonya'nın, Çin'in Mançurya topraklarına savaş ilan etmeksizin saldırması olmuştu¹⁰⁰. Batılı büyük devletler duruma müdahil olmaya çalışmışlarsa da çatışmanın önüne geçmeye muvaffak olamamışlardı. Tüm girişimlere rağmen uzak doğudaki gerginliğin önüne geçilememekteydi. Öte yandan İsviçre'nin Cenevre kentinden Milletler Cemiyeti'nin Silahları Terk Etme Konferansı'na katılabilmek için o esnada Tahran'da bulunan Hariciye Vekili Aras, 11 Şubat 1932'de Cenevre'ye doğru yola çıktı. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından oluşturulan Milletler Cemiyeti'ne henüz üye olmamış bulunuyorsa da son toplantılara davet edilir olmuştu. Nitekim artık dünya barışının kaderini büyük savaşın galipleri tek başlarına ellerinde tutacak gibi görünmüyorlardı.

Öte yandan iktisadi buhran da tüm dünyayı etkilemeye devam ediyordu. 1930'da yıllık bütçesi 222 milyon lira olan Türk hükümetinin 1932 bütçesi giderek artan ihtiyaçlara rağmen 186 milyon lira olarak açıklanmıştı¹⁰¹. Ayrıca yeni buhran vergileri de meclisten geçmekteydi. Bu esnada Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Sefiri

⁹⁶ *Akşam*, 16 Ekim 1931, s. 1.

⁹⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Aralık 1931, s. 1.

⁹⁸ *Akşam*, 24 Ocak 1932, s. 2.

⁹⁹ *Akşam*, 26 Ocak 1932, s. 11.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1932, s. 1.

¹⁰¹ Bkz. Yunus Nadi, "Tam Bir El Birliği İle; Hükümetçe ve Milletçe", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1932, s. 1.

Joseph Grew'in Tokyo'ya tayini çıktı. Numan Bey ve birtakım memurlar kendisini 3 Mart'ta Ankara'dan yolcu ettiler¹⁰².

Aynı tarihlerde dünyanın gözü kulağı Almanya'da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerindeydi. 11 Nisan 1932'de açıklanan seçim sonuçlarına göre Mareşal Hindenburg 18 milyon, Nasyonal Sosyalist Parti lideri Hitler ise 13 milyon civarı oy aldılar. Hindenburg tekrar cumhurbaşkanı seçilse de ateşli ve radikal söylemleriyle buhran sonucu iyice fakir düşmüş öfkeli kitleleri peşinden sürükleyen Hitler'in aldığı oy oranı tüm dünyayı bir kez daha endişelendirmişti...

24 Nisan 1932'de Başvekil İsmet Bey beraberinde Hariciye Vekili Tefik Rüşti Bey olduğu halde Rusya'ya hareket etti. Bu ziyaret Türkiye açısından oldukça önemliydi. Hem güvenlik hem de iktisadi bakımdan Sovyet Rusya ile ilişkilerin cumhuriyet devri öncesinden bu yana hep itinayla sürdürülmesine gayret edilmişti. Tüm bunlar yaşanırken Numan Bey Ankara'da bulunuyordu. Son bir yıldır kötü seyreden sağlık durumu onun hayati olmadığı müddetçe seyahate çıkmasına mani olmaktadır. Özel sağlık durumundan dolayı müsteşar Numan Bey'e 1931 ve 1932 yılında dış delegelik görevleri bir istisna haricinde verilmemişti.

3 Haziran 1932'de yurda dönen İsmet Bey ve Tefik Rüşti Beyleri İstanbul'da karşılayanlar arasında Numan Bey de bulunmaktaydı¹⁰³. Bu karşılaşmadan iki gün sonra ise Numan Bey tedavisine devam etmek üzere tekrar Almanya'nın yolunu tuttu¹⁰⁴. Tedavisinin bu evresini ise 7 Haziran tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'den şu sözlerle öğrenmekteyiz:

*“Geçen sonbaharda üç mühim ameliyat geçirmiş olan Hariciye Müsteşarı Numan Rifat Bey, Profesör Sauerbruch tarafından gösterilen lüzum üzerine dün İtalya vapuru ile ve Venedik tarikiyle Berlin'e hareket etmiştir. Ahvali sıhhiyesi pekiyi olmakla beraber Profesör ameliyat yerlerinin bir kere daha muayenesine lüzum göstermiştir. Numan Bey'in seyahati üç hafta kadar imtidat etmesi muhtemeldir”*¹⁰⁵.

Milletler Cemiyeti'nin 18 Temmuz 1932 tarihli oturumunda, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne resmen üye oldu. Şüphesiz bu üyelik Türkiye adına bir saygınlık anlamı taşımaktaydı. O günkü oturuma katılan Türkiye'nin Viyana Sefiri Hamdi (Arpağ) Bey şöyle bir konuşma yaptı: *“Türkiye Cemiyeti Akvam'a dâhil olmakla esasen yeni bir*

¹⁰² Vakit, 4 Mart 1932, s. 2.

¹⁰³ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Haziran 1932, s. 1.

¹⁰⁴ Vakit, 6 Haziran 1932, s. 2.

¹⁰⁵ Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1932, s. 1.

adım atmış olmuyor. O, daha ziyade senelerden beri fiilen mevcut bir hali tasdik, kati sulh arzusunu takviye ettirmiş bulunuyor. Filvaki Türkiye, Kellog Misakı'nı bilatereddüt tasdik eylemiş, diğer mesailde de Cemiyet-i Akvam'ın cihan sulhünü temin yolundaki mesaisine iştirak edegelmiştir...”¹⁰⁶.

Sefirin de işaret ettiği üzere Türkiye'nin sulhu muhafaza etmek isteyen dış politikasıyla, Milletler Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve Versay Sistemi olarak da adlandırılan düzeni koruma çabası birbiriyle örtüşmekteydi. Bu doğrultuda her türlü silahsızlanma ve barışı koruma girişimleri Cemiyet ve Türkiye'nin çıkarıyordu. Gelecekte yaşanabileceği öngörülen çatışmayı engellemek, engellenemezse bunun dışında kalmak Türkiye'nin yegâne hedefiydi. Çünkü Türkiye; Almanya, Bulgaristan, Avusturya- Macaristan'a da yapıldığı gibi kendisine dayatılan ağır barış anlaşmasını tanımamış ve Milli Mücadele sonrası Lozan'da bambaşka bir anlaşmayla varlığını ve bağımsızlığını tüm dünyaya tasdik ettirmeyi başarmıştı. Her ne kadar Misak-ı Milli'de tespit edilen Musul, Batum, Hatay gibi vilayetleri sınırlarına dâhil edemediyse de bundan dolayı sonuçları meçhul olan bir savaşı isteyecek ve yayılmacı bir politika izleyecek de değildi. En nihayetinde Türkiye, Versay Sistemi'nin mağdur devletleriyle bu anlamda kader birliğinde değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu Avrupa'daki sorunların sonuçlarına pek tabii katlanmak istemiyordu. Gelecekteki muhtemel savaş Türkiye'nin savaşı olamazdı.

Numan Bey Almanya'dan döndükten sonra doğrudan Ankara'ya geçti. 1932 yaz mevsimi onun için acı bir kayıpla sonlanacaktı. 23 Ağustos 1932 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesinde birkaç satırda şunlar söyleniyordu: “*Hariciye Vekaleti müsteşarı Numan Rifat Bey dün akşam ailevi hususat hakkında bir iki gün için İstanbul'a gitmiştir*”. Esasında bu “ailevi hususat” Numan Bey'in babası Rifat Bey'in ölüm döşeginde olması idi. Nitekim Numan Bey İstanbul'a ulaştıktan üç gün sonra babası vefat etti. Rifat Bey'in vefatıyla ilgili dönem basınında birtakım yazılar çıktı. Bunlardan biri şöyledir:

“Teessür ile haber aldığımızı göre mülga ayan reisi ve esbak maliye nazırı Rifat Bey, evvelki gün irtihal etmiştir. Rifat Bey Anadolu Ajansı umumi müdürü Muvaffak ve Hariciye Müsteşarı Numan Beylerin pederiydi. Merhumun kederli ailesine, Muvaffak ve Numan beylere taziyetlerimizi beyan eyleriz. Rifat Bey uzun bir hastalıktan sonra bu gece irtihal etmiştir. Merhum en eski Türk hanedanlarından olan Menemencioğlu ailesinin reisiydi. Daha 20 yaşında iken hürriyet mücadelelerine

¹⁰⁶Cumhuriyet, 19 Temmuz 1932, s. 1.

katılmış, büyük vatanperver Namık Kemal'e intisap ederek onunla birlikte çalışmış ve daha sonra ona damat olmuştur. Memleketimizin en muktedir ve namuslu maliyecilerinden olmakla maruftu..."¹⁰⁷.

Babasını defnettikten sonra Ankara'ya geri dönen Numan Bey tekrar görevinin başına geçti. 27 Eylül 1932'de Türkiye'de bulunan Amerika Birleşik Devletleri generallerinden Mc. Arthur'u karşılayıp mihmandarlığını yaptı¹⁰⁸.

Milletler Cemiyeti'nin sonbahar toplantılarında konuşulan esas konu iktisadi bunalımdı. Pek çok devlet borçlarını ödeyemez olmuş ve ithal malları da oldukça sınırlamıştı. Haliyle ticari hayat ve para akışı da büsbütün yavaşlamıştı. Takvimler 14 Ekim 1932'yi gösterirken o esnada Cenevre'de bulunan Hariciye Vekili Aras'ın yerine makamına vekâlet eden Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Fransa'nın Ankara Sefiri Kont De Chambrun'u Dolmabahçe'deki dairesinde kabul etti¹⁰⁹. Görüşmelerin esas gündemi Türkiye'nin Suriye'deki emlaki ve tren yolları meselesiydi. Görüşmelere iştirak etmesi için ise Numan Bey hususi olarak Ankara'dan İstanbul'a davet edildi.

Numan Bey, İstanbul'a gelir gelmez bu görüşmelere katılmıştır. 15 Ekim 1932 günü gerçekleşen görüşme detaylarını *Vakit* gazetesinden öğreniyoruz:

"...Birkaç gün evvel başvekil İsmet Paşa Hz. ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ile mülakatta bulunan Fransız büyükelçisi Kont Dö Şambrön evvelki akşam ve dün akşam geç vakte kadar Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Kaya Bey ile tekrar görüşmüş, dün akşamki görüşmede müzakerelere iştirak etmek üzere şehrimize gelen Hariciye Vekâleti Müsteşarı Numan Rifat Bey de hazır bulunmuştur. Şükrü Kaya Bey mülakattan sonra Numan Rifat Bey ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştir.

Hariciye Müsteşarı saat yirmibirde saraydan ayrılarak Fransız elçiliğine gitmiş, elçilikte bir saat kadar kaldıktan sonra tekrar Dolmabahçe Sarayı'na giderek Şükrü Kaya beye mülaki olmuştur. Alakadar mahfilde bu müzakerelerin bugünlerde kati bir anlaşma ile neticeleneceği ümit olunmaktadır"¹¹⁰.

Ertesi gün ise *Vakit* gazetesine göre Fransız yetkililerle görüşmeler şu şekilde cereyan etti; Numan Bey'in fotoğrafı¹¹¹ birinci sayfada verilerek şu cümleler kullanıldı:

"Fransa ile aramızdaki muallak meselelerin halli etrafında birkaç zamandan beri başlayan müzakerelere dün de Fransa elçisi Kont dö Şambron ve Hariciye müsteşarı Numan Rifat Bey tarafından devam edilmiştir.

¹⁰⁷*Milliyet*, 28 Ağustos 1932, s. 1.

¹⁰⁸*Hakimiyeti Milliye*, 27 Eylül 1932, s. 2.

¹⁰⁹*Vakit*, 15 Ekim 1932, s. 2.

¹¹⁰*Vakit*, 16 Ekim 1932, s. 1.

¹¹¹ Bkz. Ek.-10, 17 Ekim 1932 *Vakit* gazetesinin birinci sayfası.

Numan Rifat Bey, evvelki gece müzakereler etrafındaki faaliyetine gece yarısından sonraya kadar devam ettikten sonra dün saat on beşte tekrar Fransız Elçiliğine giderek Kont Dö Şambrön'le uzun bir mülakatta bulunmuş, bu mülakata müteakip Tokatlıyan otelinde bulunan Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Kaya Bey'e izahat vermiştir..."

Haberin devamında Suriye'de mülkleri bulunan Türklerin ve Türkiye'de mülkleri bulunan Suriyelilerin bu mülkler üzerindeki tasarruflarını kullanabilmelerinin önünü açan bir anlaşma, bunun yanında ikinci mukavele olarak Suriye sınırındaki demir yollarının nasıl işletileceğine dair bir uzlaşma sağlandığı yazmaktadır. Müzakerelerin başarıyla yürütülüp prensip itibarıyla anlaşmaya varıldığı ve birkaç gün içinde Hariciye Vekâleti Vekili aynı zamanda Dâhiliye Vekili olan Şükrü Kaya Bey tarafından Türkiye adına imzalanacağı söylenmekteydi.

Numan Bey söz konusu sürecin iyi yönetilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras Cenevre'de Milletler Cemiyeti toplantısında kendisi yıllardır süregelen güney sınırındaki iki meseleyi müzakerecilik yeteneklerini kullanarak çözüme kavuşturabilmişti. Belki de bu sebepten ilk defa kendisinin fotoğrafına bir İstanbul gazetesinin ilk sayfasında yer verilmişti. Bu başarı son iki yıldır sağlığı sebebiyle sık sık izin kullanmak zorunda kalan ve istikbali hususunda kafalarda şüpheler duyulmaya başlayan bir memurun ve özelinde bir diplomatın motivasyonunun yükselmesi için müthiş bir fırsat olmuştu.

18 Ekim 1932 günü Fransa'nın Suriye Komiseri M. Ponsot İstanbul'a geldi. İki devlet arasındaki pürüzlerin düzeltilmesi ve komiserin ziyareti nedeniyle kendisine bir ziyafet verildi. Ponsot'u da uğurladıktan sonra Numan Bey Ankara'ya geri döndü. Kasım ayının başlarında bu sefer Ankara'nın misafiri İran Hariciye Nazırı Frugi idi. İki devlet arasından bir süredir süregelen görüşmelerin neticesinde Aras'ın Tahran ziyaretine bir iade-i ziyaret temelinde olan bu görüşme sonucunda İran ile Türkiye arasında ekonomi temelli bir anlaşma imzalandı. Ayrıca İran Hariciye Nazırı yakın gelecekte Şah'ın Türkiye'yi ziyaret edeceğini duyurdu. Numan Bey bu görüşmelerde sürekli olarak bulundu¹¹².

19 Kasım 1932'de bir süredir Türkiye'de görev yapan Bulgaristan'ın Ankara Sefiri M. Pavlof'a veda yemeği veren Aras'ın yanında Numan Bey de bulunuyordu¹¹³. Şüphesiz Bulgaristan; S.S.C.B, Suriye ve İran'dan sonra ilişkilerin iyileştirilmesi

¹¹²Hakimiyeti Milliye, 6 Kasım 1932, s. 2.

¹¹³Hakimiyeti Milliye, 20 Kasım 1932, s. 1.

gereken bir diğerkomşu ülkeydi. Nitekim Cumhurbaşkanı Atatürk de sefiri kabul buyurarak şahsen veda etmişti.

13 Aralık 1932’de bir İstanbul gazetesi olan *Akşam*’da çıkan haberde şöyle bir cümle yer alıyordu: “*Hariciye müsteşarı Numan Rifat Bey’in Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği’ne tayin edileceği, hariciye müsteşarlığına da umumi katip Hikmet Bey’in getirileceği söyleniyor...*”¹¹⁴. Numan Bey hiçbir zaman Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi olmadı fakat 1932’nin Aralık ayında Ankara koridorlarında ve basında kendisinin bu makama getirileceği konuşulmaktaydı. Bu gelişmeler yakın gelecekte Hariciye müsteşarının yıldızının tekrar parlayacağını göstermektedir. Bu noktada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in de takdirlerini kazanmış olduğu yorumunu yapmak yanlış olmaz.

16 Kasım 1932’de Numan Bey’e yaklaşık bir buçuk yıl aradan sonra Türkiye namına bir başka devletle bir mukavele imzalamak için yetki verildi. İsviçre ve Türkiye hükümetinin 13 Ocak 1930’da kendi aralarında imzaladıkları İkamet Mukavelesi’nin altıncı maddesinde bulunan adli yardım ve kefalet akçesi konularında ek mukavele işlerinin görüşülüp karara bağlanması için Numan Bey’e bakanlar kurulu tarafından bu hususa mahsus müzakere ve imza yetkisi verildi.¹¹⁵

1932 yılı geride kalırken Numan Bey için işlerin tekrar yoluna girdiği görülmektedir. Ağır sağlık sorunlarını şimdilik geride bırakan müsteşar, babasını kaybetmesine rağmen kısa zamanda toparlanarak söz konusu yılın son baharında önemli işler yapmıştır. Ayrıca bu yıl iktisadi buhranın etkilerinin daha da ağırlaştığı bir yıl olarak göze çarpmaktadır. Görünen odur ki dünyada fakirlik arttıkça kitlelerin sağlıklı karar verme yetileri de zarar görmekteydi. Radikal siyasi cereyanların taraftarları her geçen gün artıyordu. Halklar mevcut düzenin değişmesini istiyordu.

Yeni yıla girerken Türkiye ile Yunanistan arasında cumhurbaşkanlığı düzeyinde karşılıklı tebrikler ve üç yıldır devam eden dostluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine dair mesajlar göze çarpmaktaydı¹¹⁶. 14 Ocak 1933’te yeni Avusturya ve Yunanistan

¹¹⁴*Akşam*, 13 Aralık 1932, s. 1.

¹¹⁵T.C. BCA, 13468 Sayılı Kararname, 16 Kasım 1932.

¹¹⁶*Cumhuriyet*, 1 Ocak 1933, s. 1.

elçileri Cumhurbaşkanı Atatürk'e itimatnamelerini sunmak üzere Ankara'daki resmi törende huzura kabul edildiler. Bu kabulde Numan Bey de yer almaktaydı¹¹⁷.

İktisadi olarak git gide bozulan dengeler sonucunda iç borç almaya hazırlanan Türkiye, bu borçları yirmi yıl içinde ödeyeceğini taahhüt etmekteydi. Dış ilişkilerde Yunanistan ile ilişkiler mübadele komisyonu aracılığıyla da aktif ve samimi olarak sürdürülmekteydi. Bu dönemde İktisat Vekili Celal Bayar bir defa Yunanistan'a gitti. Öte yandan; 1933'ün Şubat ayı sonlarında Almanya'da parlamento binası ateşe verilip yakılınca takip eden günlerde Almanya'da Olağanüstü Hal ilan edilip komünistlere baskı arttırıldı. Kısa bir süre önce Cumhurbaşkanı Hindenburg tarafından Şansölye olarak atanan Adolf Hitler bu keşmekeş ortamının içerisinde ülkeyi seçime soktu. 5 Mart 1933 seçimleri sonrası Almanya'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi mecliste en çok sandalyesi olan parti konumunu daha da güçlendirdi. Seçimlerde on dokuz parlamento sandalyesini kaybeden Komünist Parti aynı zamanda seçimin de kaybedeni oldu¹¹⁸.

Süreci endişe ile takip eden ülkelerden biri olan Türkiye, ertesini gün komşusundan gelen bir başka haberle sarsıldı. 6 Mart 1933'te Yunanistan'da bir askeri darbe gerçekleşmiş muhalefet partilerinin genel başkanları tutuklanmıştı. Yönetime el koyan askeri hükümetin ilk hedefinin ülkeden anarşi ve komünizmi sökmek olduğu duyuruldu¹¹⁹. Öte yandan Almanya'da seçimden sonraki günler tüm devlet binalarına Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin bayrakları çekilmeye başlandı. Alman gazeteleri dünyaya parlamenter rejimin sona erdiğini ilan ettiler.

Almanya'da böyle bir siyasi olay hiç şüphe yok ki bir süredir süregelen silahları sınırlandırma, silahları terk etme ya da Avrupa barışının korunması gibi girişimlerin amaçlarını boşa çıkarmıştı. Versay Barış Antlaşması'yla hayat damarlarının koparıldığına inanan ve her nutkunda bunları dillendiren bir kişi Almanya'nın yeni diktatörü sayılırdı. 22 Mart 1933'de daha önce kundaklanan Reichstag Parlamento Binası tekrar açıldı. Bu açılıшта zabıtlar Alman İmparatorluğu üniforması giymişlerdi. Ayrıca veliaht da törende hazır bulundu. İçinde cumhuriyet ifadesi geçen her türlü meydan ve yerleşke ismi eski Prusya imparatorlarının isimleriyle değiştirildi¹²⁰. Aynı

¹¹⁷Vakit, 15 Ocak 1933, s.9.

¹¹⁸Cumhuriyet, 6 Mart 1933, s. 1.

¹¹⁹Cumhuriyet, 7 Mart 1933, s. 1.

¹²⁰Cumhuriyet, 23 Mart 1933, s. 1.

hafta Milletler Cemiyeti çatısı altında Cenevre’de toplanacak olan Silahsızlanma Konferansı da özellikle İtalya’nın isteği üzerine ertelendi.

1933’ün Nisan ayı başlarında Hitler destekçileri Avrupa’nın birçok ülkesinde gösteri ve nümayiş tertiplerini. Türkiye’de de böyle bir toplantı ve yürüyüş yapmak istedilerse de hükümet tarafından bu toplantıya izin verilmedi. Şüphesiz 1933 ilkbaharında Avrupa’da can ve mal güvenliği olmayan topluluklar Yahudiler ve Komünistlerdi. İstanbul’da 12 Nisan 1933’te Anadolu Ajansı daktilo memurelerinden Suzan isiminde genç bir Musevi kadın güpegündüz bir meydanda ateşli silahla öldürüldü¹²¹. Yakalanan katil ise “Maktulün Türklüğe hakaret ettiğini” ileri sürdü. Olay daha sonraları aşk cinayeti olarak kayıtlara geçti.

Türkiye’nin bu dönemde ilişkilerini düzeltmek adına sıradaki hedefinin az önce Bulgaristan olduğunu söylemiştik. Yeni Bulgaristan Elçisi’nin Ankara’ya gelip itimatnamesini Cumhurbaşkanı Atatürk’e sunduğu günün ertesinde; yani 18 Nisan 1933’te Bulgaristan’da çok ilginç bir olay yaşandı. Sofya’nın Razgrad bölgesinde bulunan bir Türk mezarlığına sayısı iki yüzü bulan bir Bulgar grup tarafından saldırılarak mezarlar yakılmış, cenazeler topraktan çıkarılmış ve mezarlık bekçisinin evi dâhil her yer harap edilmişti¹²². Olayın ertesi günü İstanbul’da Darül Fünun öğrencileri, Bulgar mezarlığının önüne gidip bir gösteri ve nutuk irad ettiler. Üstelik bu talebeler Milli Türk Talebe Cemiyeti üyeleriydiler. Olay her an daha da büyüyecek duruma gelmişti. İzinsiz nümayiş sonucu aynı gün içinde sayısı seksen beşi bulan öğrenci tutuklandı. Talebe Birliği’nin izinsiz ve usulsüz yürüyüş tertip ettiği gerekçesiyle kapatılacağı söylendi. Takip eden günlerde öğrencilerin ifadelerinin ortak noktası Bulgar Mezarlığı’nın tahribi değil; çelenk bırakmak suretiyle Bulgarların yaptığı üzücü olaya asil bir cevap vermek olduğu şeklindeydi... Türkiye dış politikada kışkırtmaya alet olup barışçı politikasına zarar gelsin istemiyordu. Olaya karışan öğrencilerin elli yedi tanesi olaydan iki gün sonra, kalanı ise olaydan beş gün sonra serbest bırakıldılar. Öğrencilerin bazıları hakkında savcılık tarafından tutuksuz yargılanmak üzere dava açıldı.

Takvimler 21 Nisan 1933’ü gösteriyorken Ankara’dan İstanbul’a bir tren geldi. Bu trenin içinde Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras, İktisat Vekili Celal Bayar ve

¹²¹*Vakit*, 13 Nisan 1933, s. 1.

¹²²*Vakit*, 18 Nisan 1933, s. 1.

Hariciye Müsteşarı Numan Beylerin yanında birtakım müşavir de bulunmaktaydı. Aras, silahları bırakma konferansı için Cenevre'ye, Celal ve Numan beyler ise ticari anlaşma ve mübadele işlerini ilerletmek üzere Atina'ya gideceklerdi¹²³. Son aylarda dünyadaki siyasi atmosfer iyice gerginleştiğinden bu ziyaretlerden olumlu gelişmeler olması umut edilmekteydi.

Yaklaşık iki hafta boyunca başta Yunanistan başbakanı Panayis Çaldaris olmak üzere alakadar pek çok yetkili ile görüşen Celal Bayar ve Menemencioğlu gayretlerinin sonucunda bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre belirlenen ticaret esasları her altı ayda bir yenilenebilecek ve iki ülke tarafından aksi yönde bir talep olmazsa aynı şekilde devam edecekti. Ayrıca Türk- Yunan ticaret odasının da kurulması kararlaştırılmıştı¹²⁴.

Prensipte ayrılıklar ortadan kaldırıldığından geriye sadece anlaşma maddelerinin kâğıda dökülüp imzalanması kalmıştı. Bu iş için Yunanistan'ın Hariciye Vekili Atina'ya gelip Türk heyeti ile buluştu. Aynı zamanda mübadele sonucu Yunanistan'a gönderilmiş bulunan Rumlar, Menemencioğlu'ndan bu ticaret anlaşması sonucunda kendilerinin de Türkiye'ye serbestçe seyahat edebilmelerini sağlayacak bir düzenleme istediler. Menemencioğlu ise sonraki yıl Mübadele Komisyonu'nun işini tamamen bitireceğini ve o zaman kendilerinin taleplerini Başvekil İsmet Paşa'ya iletceğini söyledi¹²⁵.

1933'ün Mayıs ayında toplanmış bulunan Balkan Konferansı'nda da karşılıklı dostluk mesajları birbirini izliyordu. Şüphesiz Celal Bayar ve Numan Menemencioğlu'nun Yunanistan seyahati de iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri geliştirme amacının yanında, özellikle Almanya'daki gelişmeler sonucunda ve Avrupa barışının tehlikeye girmesinin neticesinde siyasi ve askeri bir anlaşma zemini aramak içindi. Nitekim söz konusu iktisadi anlaşma ile iki ülke arasındaki sorunlar çözülme yoluna girdi. Görünüşe bakılırsa Balkan ve yakın doğu devletleri kısa zaman içinde Avrupa'daki müstakbel savaşta en az zarar görmek adına birbirleriyle yakınlaşmak zorundaydılar.

12 Mayıs 1933'te Atina'dan İstanbul'a dönmüş bulunan Numan Bey vakit kaybetmeden Ankara'ya gitti. Mayıs ayı ortalarında Ankara'da dış ilişkiler bakımından

¹²³*Vakit*, 22 Nisan 1933, s. 1.

¹²⁴*Vakit*, 6 Mayıs 1933, s. 1.

¹²⁵*Vakit*, 7 Mayıs 1933, s. 1.

yeni gündemlerden biri İsviçre ile suçlu iadesi ve adli yardımlaşma meselesinin halledilmesi idi. Buna yönelik 15 Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı karar doğrultusunda Türkiye adına mukaveleyi imzalama yetkisi Numan Bey'e verildi¹²⁶. İlgili mukaveleyi hükümet adına müzakere edip imzalayan Numan Bey, son aylarda kariyerindeki yükselişe bir ivme daha kazandırmış oldu.

Aynı günlerde Hariciye Vekili Aras, Cenevre'de sık sık toplanan silahları terk etme konferanslarının birindeyken ilk defa Boğazlar Meselesi'ni gündeme getirdi. 1923 Lozan Antlaşması'ndaki boğazlarla ilgili maddelerde boğazların silahlandırılmayacağını hükmeden maddenin bugünün koşullarında artık tartışılmaya açılması gerektiğini savundu. Hatta Boğazlar üzerindeki hükümlerin kaldırılması lüzumunun esaslarını anlattı. Milletler Cemiyeti'nden taleplerinin tetkiki için bir komisyon kurulmasını istedi. Aras'ın bu teklifinin görüşülmesi İngiliz ve Fransız delegelerin şiddetli itiraz ve karşıt görüşleri üzerine ileriki tarihteki bir oturuma ertelendi¹²⁷.

Aras'ın Boğazların gayri askeri bölgelerinin hukuki durumunun tartışmaya açılmasını istemesi aslında henüz iki ay öncesinde Almanya'da yaşanan olayların ve ardından ortaya çıkan manzaraların Türkiye açısından hangi biçimde anlaşılıp yorumlandığını ortaya koydu. Türkiye'ye göre artık Avrupa barışının tamamıyla bozulması sadece zaman meseleydi! Savaş yaklaşıyorken Türkiye, bağımsız bir devletin en doğal egemenlik hakkı olan kendi topraklarını tahkim etmek istiyordu. Ülkenin en büyük şehri İstanbul'un güvenliğini tehditlerden koruyabilmek için bu mesele hayati bir önem taşımaktaydı. Öte yandan, Fransız ve İngiliz delegelere göre savaşın önüne geçme şansı henüz ortadan kaybolmuş değildi! Durduk yerde Boğazlar rejimini değiştirmeye gerek görmemekteydiler. Onlar Versay Barışı'nı koruyabileceklerine inanmaktaydılar.

1933 Haziranın ilk haftasında Tefik Rüşti Aras tekrar Cenevre'ye gitti. Bu esnada Ankara'da bulunan Hariciye Müsteşarı Numan Bey terfi almak üzereydi. İlgili arşiv belgesindeki metni burada paylaşmak istiyoruz:

“Hariciye Müsteşarlığı vazifesini yapan Birinci Sınıf Elçi Menemenli Numan Bey'in Büyükelçiliğe terfii ile Vekâlette ihdas Edilen kâtibi umumilik vazifesini

¹²⁶T.C. BCA, 14426 Sayılı Kararname, 23 Mayıs 1933.

¹²⁷Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933, s. 1.

yapması; Hariciye Vekilliğinin 11/6/1933 tarih ve 36827/647 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 11/6/1933 tarihinde kabul olunmuştur"¹²⁸.

Böylece Numan Bey, 41 yaşındayken Büyükelçi payesine yükselmeyi başararak bir diplomatın kariyerinde erişebileceği en yüksek mesleki unvana sahip olmuştu. Üstelik kendisi tepeden inme bir büyükelçi değil; 1914'te Viyana'da üçüncü kâtip olarak başlayıp her şeyiyle bir kariyer diplomatı olarak bu unvana erişmişti. Ayrıca imparatorluk döneminden beri Türkiye'nin hariciye teşkilatında bulunmayan Umumi Kâtiplik makamı ilk defa aynı günlerde getirilmiş ve kendisi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi olmuştu. Diğer bir deyişle Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne getirilmişti.

2.5. Hariciye Vekâleti Umumi Kâtipliği Görevi Sırasındaki Faaliyetleri (1933-1942)

Numan Bey'in Umumi Kâtip olduğu günlerde Londra'da dünya iktisadi buhranının hafifletilmesi için çok önemli bir konferans yapılmaktaydı. Altmış altı devlet bu toplantıya delege göndermiş, ilginç biçimde Sovyet Rusya da bu konferansa katılmıştı. Elinde tuttuğu toprakların yüz ölçümü neredeyse dünyanın altıda biri kadar bulunan Sovyet Rusya, 1917 Devrimi'nden beri resmen dışı kapalı bir iktisadi anlayışla yönetilmekteydi. Şüphesiz bu durum da dünya ticaretini olumsuz etkilemekteydi... Yaklaşık bir buçuk ay devam eden konferansın sonucu büyük bir hayal kırıklığıydı. Konferansın devam ettiği günlerde Roma'da ortaya Dörtler Misakı da denen bir anlaşma çıktı. Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan anlaşmaya göre gelecekteki on yıl boyunca bu ülkeler siyasi ve ekonomik konularda dostane ilişkiler takip edecekler ve silaha sarılmayacaklardı. En azından bu gelişme Avrupa Barışı için iyi haber olarak kabul edilebilirdi.

Aynı günlerde Aras, İtalya Devlet Başkanı Mussolini ve Yunanistan Başbakanı Çaldaris ile görüştü. Avrupa'da ortaya çıkan olumlu havanın fazla uzun sürmeyeceğinden şüphe duyulmaktaydı. Nitekim özellikle Almanya ve İtalya ellerindekilerle yetinecek gibi durmamaktaydılar. Son aylarda zamanının büyük bölümünü Avrupa başkentlerinde geçiren Aras, 17 Temmuz 1933'te İstanbul'a geldi¹²⁹. Aras, Avrupa seyahatindeyken yeni büyükelçi ve umumi kâtip Numan Bey 12 Temmuz

¹²⁸T.C. BCA, 14522 Sayılı Kararname, 11 Haziran 1933; Bkz. Ek - 11: Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi ve Büyükelçi Olduğunu Gösteren Resmî Kararname.

¹²⁹ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1933, s. 1.

1933'te Ankara'da Avusturya Maslahatgüzarı Bischoff ile Türkiye ile Avusturya arasında geçerli olan 3,5 milyon liralık bir ticaret anlaşması imzaladı¹³⁰. Bu anlaşma Menemencioğlu'nun yeni sıfatlarıyla imzaladığı ilk anlaşmaydı..

9 Ağustos 1933'te Fransa'nın önceki başbakanı Edouard Herriot, Türkiye'ye geldi. Eski başbakanın seyahati sadece Türkiye'yi kapsamamaktaydı. Fransa'daki Radikal Sosyalist Parti'nin genel başkanı da olan tecrübeli siyasetçi Sovyet Rusya ve bazı balkan ülkelerini de kapsayan bir seyahate çıkmıştı. Eski başbakanı İstanbul'da hükümet adına karşılama görevi ise Menemencioğlu'na verilmişti. Herriot'un bu ilk ziyareti yalnızca iki gün sürdü. Bu süre zarfında İstanbul'un tarihi yerlerini Numan Bey ve beraberindekilerle gezdiler¹³¹. 11 Ağustos 1933'te Türkiye'nin kendisi için tahsis ettiği Zafer Torpidosu ile Karadeniz üzerinden Varna'ya hareket eden ve oradan da kara yoluyla Sofya'ya geçen Herriot, bir hafta sonra tekrar Türkiye'ye döndü. İlk ziyaretinin aksine bu sefer ki esas olanıydı. Kendisini karşılama görevi yine Menemencioğlu'ndaydı¹³². Ertesi gün misafiriyle beraber Ankara'ya hareket ettiler. Başkentte de önemli temas ve gözlemlerde bulunan Herriot, 21 Ağustos 1933'te tekrar Numan Bey ile beraber İstanbul'a hareket etti. Burada kendilerini Hariciye Vekili Aras, karşıladı. Akşama kadar Pera Palas otelinde istirahat eden tecrübeli siyasetçi, gece 10 sularında Aras ile beraber Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edildi. Bu kabul üç saatten fazla sürdü. Ertesi gün Menemencioğlu ile Çanakkale'deki Truva harabelerine kendilerine tahsis edilen Ertuğrul yatıyla gezmeye gittiler. Bu noktada bu ziyaretlerin nasıl geçtiğine dair detayları Menemencioğlu'nun diplomatlıktan emekli olduktan sonra 30 Mart 1957'de *Cumhuriyet* gazetesine yazdığı bir köşe yazısından öğrenebilmekteyiz:

“... Türkiye'yi ziyaretinde Atatürk onu İstanbul'da ağırlamağa ve birkaç gün sonra da Ertuğrul yatıyla Trova harabelerine götürerek ziyaret ettirmeğe beni memur etmişti. Vapurda ve Trova'da büyük adamlar geçirdiğim saatleri unutmak mümkün değildir. Kültürünün genişliğini orada görmüş, harabelerin içinde Homer duvarını bizzat ararken Kont Ostrolug'a eski dilden okuttuğu Homer'in lâyemut eserlerini bizzat Fransızcaya çevirerek bize anlatırken yaptığı geniş tefsirler hepimizi hayran bırakmıştı. Vapurda politikadan, iktisadiyattan, Atatürk rejiminin hususiyetlerinden, Türk sanatından, Türkiye'nin tabii güzelliklerinden bahsettik, daha doğrusu o söyledi ben dinledim. Atatürk'ün her dilediğini yapabilen bir şef olması milletin sevgisinden geldiğini, ona diktatör diyenlerin bu hakikati anlayamamış olduklarını söyledi. Büyük

¹³⁰Hakimiyeti Milliye, 13 Temmuz 1933, s. 1.

¹³¹ Herriot ve Menemencioğlu'nun beraber olduğu fotoğraf ile beraber ilk sayfada haber oldukları gazete; *Vakit*, 12 Ağustos 1933, s. 1.

¹³²*Vakit*, 18 Ağustos 1933, s. 1.

demokratın lisanından kendi hakikatimizi dinlemek beni çok sevindirmişti. Sonra tedrisata, Türk musikisine, ilim hayatımızdaki inkişafıflara sözü nakletti. O zaman bilmediğim ve sonradan utanarak öğrenmeğe çalıştığım birçok noktada kolaylıkla idare-i lisan eden bu büyük adama daha o zaman meftun olmuştum...”¹³³.

Esasen Herriot’un Türkiye ziyaretinin sebebi 1933 yılında ağırlaşmaya devam eden ekonomik ve siyasi buhran ve bunun doğuracağı neticeleri bizzat Atatürk ile konuşmaktı. Çanakkale gezisinden sonra Rusya’ya hareket eden Herriot gerçekten Türkiye’de çok iyi ağırlanmıştı. Atatürk ile tam olarak neler konuştuklarını sonraki aylarda kendisi bir Fransız gazetesinde yazacak ve Fransa’daki konferanslarında söyleyecekti. Öte yandan, Menemencioğlu için Herriot ile geçirdiği günler gerçekten oldukça ilham verici görünmekteydi. Yıllar sonra Menemencioğlu, Paris Büyükelçisi olduğunda da bu iki isim tekraren sık sık görüştüler.

8 Eylül 1933’te bir süredir çeşitli Avrupa ülkelerinde ticari anlaşma zemini arayan İktisat Vekili Celal Bayar İstanbul’a döndü. Kendisini karşılayanlar arasında Menemencioğlu da bulunmaktaydı. İki isim vakit kaybetmeden Ankara’ya hareket ettiler. Yunanistan Başbakanı Çaldaris ve birtakım bakanlar o günlerde Ankara’da misafirdiler. Birkaç gün süren müzakereler sonucunda bir süredir iki devlet arasında çeşitli sahalarda kuvvetlendirilen ilişkiler bir anlaşmayla 14 Eylül 1933’te pakt haline getirildi. Türk-Yunan Misakı olarak da anılan bu anlaşmaya göre iki devlet sınırlarına bir tecavüz tehlikesi durumunda birbirlerine destek olacaklar, birbirlerinin aleyhinde başka devletler ile siyasi anlaşmalar yapmayacaklar ve dış politikada birbirlerinin çıkarına aykırı anlaşmalardan kaçınıp işbirliği halinde hareket edeceklerdi...¹³⁴.

Yunanistan temsilcileri ülkeden ayrılırken anlaşmaya ilk kuşkulu tepki Bulgaristan’dan geldi. Bulgaristan’ın Yunanistan ile olan sınır sorunu bu rahatsızlığa sebep oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın bitişinden beri Akdeniz’e kıyısı olmamasından şikâyetçi olan Bulgaristan, Türkiye-Yunanistan Misakı’nın kendi çıkarlarının gerçekleşmesinde bir engel teşkil edebileceğini düşündü. Bunun üzerine Hariciye Vekili Aras ve Başvekil İsmet İnönü derhal Sofya’ya hareket ettiler¹³⁵. Esasen Bulgaristan ile bir süreden beri geliştirilmek istenen ilişkiler 1933 baharında gerçekleşen ve yukarıda da bahsettiğimiz Razgrad Türk Mezarlığı’nın tahrip edilmesi olayı sebebiyle ileriki aylara bırakılmak zorunda kalmıştı. Sofya’da üç gün kadar kalan heyet, 1929’da

¹³³ Numan Menemencioğlu, “Fransız Kültürü”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1957, s. 2.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1933, s. 1.

¹³⁵ *Vakit*, 19 Eylül 1933, s. 1.

Bulgaristan ile imzalanan anlaşmanın süresini beş yıl daha uzatıp ayrıca son Yunanistan anlaşmasının Bulgaristan'ın çıkarlarına aykırı olamayacağını taahhüt ederek Sofya'dan ayrıldılar¹³⁶.

İnönü ile Aras'ın Sofya'daki ilk gününde Menemencioğlu, İran'ın yeni Hariciye Nazırı Kazım Han şerefine İstanbul Tokatlıyan Oteli'nde bir ziyafet vermektedir¹³⁷. Nazır daha sonra Tahran'a hareket etti. Türkiye'nin harici işleri uzun zamandır olmadığı kadar yoğunlaşmış görünmekteydi. Hem bakanlığın teşkilatında değişimler hem de yurt dışı temsilciliklerinde artışlar görülmeye başlamıştı.

4 Ekim 1933'te İstanbul bu sefer Yugoslavya Kralı Alexander ve Kraliçe Mary'i ağırladı¹³⁸. Varna'dan hususi bir yatla İstanbul'a gelen Kral ve Kraliçe'yi Cumhurbaşkanı Atatürk karşıladı. Bu ziyaretin amacı kuşkusuz Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile imzaladığı dostluk anlaşmalarının Yugoslavya ve Türkiye arasında da olup olmayacağını zeminini yoklamaktı. Kral ve Kraliçe ertesi gün İstanbul'dan ayrılarak seyahatlerine devam ettiler. Aradan yaklaşık bir hafta kadar bir zaman geçmişken Türkiye ile Yugoslavya arasında bir dostluk anlaşması imzalanacağı duyuruldu¹³⁹.

Balkan devletleri ile birbirini izleyen anlaşmalara bir yenisi de bu sefer Romanya ile eklenmek üzereydi. 14 Ekim 1933'te Romanya Hariciye Nazırı Titulesco İstanbul'a geldi¹⁴⁰. Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşükten sonra vakit kaybetmeyerek Ankara treniyle başkente hareket etti. Türkiye'de bunlar yaşanırken 15 Ekim sabahı Avrupa, Almanya'dan gelen haberler ile tekrar sarsıldı. Almanya'daki merkezi ve bölgesel her türlü parlamento feshedilmiş, aynı zamanda Almanya devleti silahsızlanma programından ve Milletler Cemiyeti'nden çekildiğini ilan etmişti. Bu olayın yankıları süredursun Romanya Hariciye Nazırı'nın Ankara ziyaretiyle beraber iki ülke arasında 17 Ekim 1933'te saldırmazlık ve işbirliği anlaşması imzalandı.

Almanya'da gelişen olaylar Türk devlet adamları için asla bir sürpriz anlamı taşımamaktaydı. Aksine bu olayların ve daha fazlasının yaşanacağı beklendiğinden bir süredir tüm komşuları ve Avrupa'ya açılan kapı olan Balkan coğrafyasındaki devletlerle

¹³⁶*Cumhuriyet*, 23 Eylül 1933, s. 1.

¹³⁷*Cumhuriyet*, 21 Eylül 1933, s. 1.

¹³⁸*Vakit*, 5 Ekim 1933, s. 1.

¹³⁹*Vakit*, 10 Ekim 1933, s. 1.

¹⁴⁰*Vakit*, 14 Ekim 1933, s. 1.

işbirliği anlaşmaları ve paktlar imzalanıyordu. Boğazlar üzerindeki gayri askeribölgenin hukuki durumunun çözülmesi için diplomatik girişimlerini bir süre önce başlatılmıştı.

Romanya Hariciye Nazırı da Türkiye'den ayrıldıktan sonra sıradaki misafirler Macaristan Başvekili Gyula Gömbös ve Hariciye Nazırı Kalman Kanya olacaktı¹⁴¹. 22 Ekim 1933'te iki ülke arasında bir dostluk protokolü imzalandı¹⁴². Ankara'nın içinde bulunduğu bu diplomatik trafik en hafif tabirle alışılmadık idi. Tüm bu trafiğin ortasında konukları ağırlamak, protokol ve yönlendirme işlerini idare etmek işinin yükü Hariciye Vekaleti'nin üzerindeydi. Umumi Kâtip Menemencioğlu için de bu ziyaretler de kuşkusuz yorucu olmakla beraber müthiş birer tecrübe vesilesiydi.

Bütün bu ziyaretler esnasında Ankara esasen çok daha büyük bir organizasyona hazırlanmaktaydı. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü kutlamaları için organize edilmekte olan büyük tören için pek çok ülkeden bakanlık düzeyinde temsilciler Ankara'ya gelmeye başlamışlardı. 27 Ekim 1933 günü Ankara'da hiçbir otelde yer kalmamış, Ankaralılar evlerini, yurdun ve dünyanın her yerinden gelen misafirlere açmaya başlamıştı. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü kutlamaları oldukça görkemli ve kalabalık olarak kutlandı. Bu kutlamanın altında yatan harici sebepler arasında şüphesiz Avrupa'da ve özellikle Almanya'da cumhuriyet rejiminin itibarsızlaştırılıp yok sayılmasına bir tepki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tabiatıyla hiçbir rejim yalnızlaşmak istemez. Türkiye Cumhuriyeti de onuncu yıl dönümü Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıyla gövde gösterisi yapmıştı.

1933'ün sonuna yaklaşırken Menemencioğlu, 4 Aralık 1933'te İcra Vekilleri Heyeti tarafından kendisine verilen yetkiyle Romanya ve Türkiye arasında suçlu iadesi ve adli yardımlaşma mukavelesini Türkiye adına imzaladı¹⁴³. Diğer taraftan yılbaşından beri ilişkilerin bir türlü istenen seviyeye getirilemediği Bulgaristan ile 12 Aralık tarihinde bir ticaret anlaşması imzalanması kararlaştırıldı. Anlaşmaya göre iki ülke birbirlerine uyguladıkları gümrük bedellerini düşürmeye karar verdiler. Bu anlaşmaya imza yetkisi ise hükümet tarafından tekrar Menemencioğlu'na verildi¹⁴⁴. Bulgaristan ile ilerletilen ilişkilere yaklaşık bir hafta sonra bu sefer bir Baytari

¹⁴¹*Vakit*, 17 Ekim 1933, s. 1.

¹⁴²*Vakit*, 23 Ekim 1933, s. 1.

¹⁴³T.C. BCA, 15371 Sayılı Kararname, 4 Aralık 1933.

¹⁴⁴T.C. BCA, 15404 Sayılı Kararname, 12 Aralık 1933.

Anlaşması¹⁴⁵ile devam edildi. Bu mukaveleyi de Türkiye adına yine Menemencioğlu imzaladı¹⁴⁶.

Böylece dış ilişkiler bakımından oldukça hareketli bir yıl bitmiş olmaktadır. 1933 yılı Menemencioğlu'nun kariyeri bakımından oldukça önemli bir yıl olmuştu. Öte yandan hem dünya hem de Türkiye bakımından dış ilişkilerin oldukça hareketli olduğu bir yıl olarak kayıtlara geçmişti. Esasen bundan sonraki yıllarda da diplomatik trafik pek sakinleşecek gibi durmamaktaydı. Türkiye yakın gelecekte Avrupa'da çıkması muhtemel olan savaşa tamamen ikna olmuş vaziyette kendi etrafında bir güvenlik zinciri oluşturmaya çoktan başlamıştı. Bu tarihe dek imzalanan karşılıklı paktlar Türkiye'nin kendini güvende hissetmesine yetecek seviyede değildi. Boğazların statüsünün değiştirilmesi ve Akdeniz'in güvenliği Türkiye'nin öncelikli meseleleriydi.

1934 yılının ilk aylarında Türkiye, önceki aylarda Balkan devletleriyle geliştirdiği ilişkilerin toplu bir ittifak anlaşmasına dönüşmesi için çabalarını arttırdı. Döneminde "Balkan Misakı" olarak da adlandırılmış olan bu anlaşmaya Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya katıldılar. Hariciye Vekili Aras, 1934'ün Ocak ayı sonlarında Balkanları kapsayan bir seyahate çıktı. Balkan Paketi'nin imzalanacak devletlerin başkentlerini ziyaret ederek anlaşmanın son şeklini almasında müzakereler yürüttü. Bulgaristan haricinde adı geçen diğer devletler bu anlaşmada yer almayı kabul ettiler. Bulgaristan ise mevcut sınırlarından memnun olmadığını ve bu sınırları tasdik edip ötesine geçmeyi men eden bir anlaşmaya katılamayacağını duyurmaktaydı. Diğer bir deyişle, döneminde Versay Barışı'ndan memnun olmayan ve yenilik isteyen bu gibi devletlere terminolojide revizyonist (değişimci, değişim isteyen) devletler de denmiştir. Başta Almanya olmak üzere Bulgaristan da açıkça dile getirdiği üzere mevcut durumundan memnun değildi ve tüm diplomatik girişimlere rağmen Balkan Misakı'na katılmayı reddetmişti.

Tüm çabalara rağmen Bulgaristan pakta dâhil edilemese de 9 Şubat 1934'te Atina'da dört devletin katılımı ve büyük bir törenle Balkan Paketi imzalandı. Türkiye adına imzayı Hariciye Vekili Aras attı¹⁴⁷. Tarih boyunca sürekli ve önemli bir savaş alanı olarak ön plana çıkan Balkanlardaki bu barışçı anlaşma kuşkusuz büyük bir diplomatik ve tarihi olaydı. Üstelik bu anlaşmada birbirlerinin güvenliğini taahhüt eden

¹⁴⁵ Hayvan hastalıklarının tedavisi üzerine bir anlaşma.

¹⁴⁶T.C. BCA, 15446 Sayılı Kararname, 20 Aralık 1933.

¹⁴⁷Akşam, 9 Şubat 1934, s. 1.

devletler kısa bir zaman önce Birinci Dünya Savaşı'ndabirbirleriyle savaşmış milletlerin devletleriydi. Özellikle bu dönemde Türkiye ve Yunanistan arasındaki iyi ilişkiler iki devlet adına ne denli akılcı bir diplomasi izlendiğinin ve gelecekteki savaşta eski husumetlerin kimseye bir fayda sağlamayacağı görüşünün ispatı gibiydi. Bu yolla Avrupa'nın büyük devletlerine de önemli mesajlar verilmiş oldu¹⁴⁸.

Balkan Misakı işinin halledildiği sıralar Menemencioğlu Roma'daydı. Bu ziyaretin amacı iki hükümet arasında bir ticari mukavele imzalayıp ilişkileri iyileştirmektir. Türkiye uzun zamandan beri İtalya hükümeti ile anlaşma yolları arıyordu. Balkan meselesi halledildiğine göre şimdi Akdeniz'deki en büyük tehlike konumunda bulunan İtalya ile ilişkileri iyileştirmenin tam zamanıydı. Menemencioğlu'nun uzayan Roma ziyaretinin sonucunda İtalya ile Türkiye arasında bir ticari anlaşma sağlanamadı. 13 Mart 1934'te Türkiye'ye dönen Umumi Kâtip, *Cumhuriyet* gazetesine muhabirine şu bilgileri aktardı:

*“Roma’da cereyan eden müzakerata dair hükümete izahat vermeden evvel bu meselenin esasları hakkında fazla bir şey söylememe imkân yoktur. Size yalnız meselenin gayet kısa bir hulasasını yapabilirim.İtalya hükümeti ile yüzde yüz esasına müstenit bir ticaret mukavelesi akti için oldukça uzun bir müddetten beri Roma’da müzakerelerde bulunuyorduk. Ekseri noktalar üzerinde tam bir itilâf hâsıl oldu. Yalnız bizim için pek mühim olan bir noktada uyuşmaya imkân hâsıl olmadı. Bu da bizim için prensip meselesi idi.”*¹⁴⁹.

Sözü geçen röportajın devamında Roma'da geçirilen süre boyunca İsviçre ile bir ticaret anlaşması yaptıklarını ve ticaret anlaşması hükümlerince bu ülkeye ihraç edilen malların kotasını yüzde otuz arttırdıklarını, anlaşmayı da hükümet adına kendisinin imzaladığını belirten Menemencioğlu vakit kaybetmeden Ankara'ya hareket etti.

Menemencioğlu'nun sözünü ettiği prensip ayrılığı İtalya tersanelerinde Türkiye namına üretilen askeri gemilerin söz konusu ticaret mukavelesine eklenmesi hususuydu. İtalya ise hiçbir surette bu mukaveleye askeri teçhizatları eklemek istememekteydi. Neticede anlaşma sağlanamamış oldu. Bu ziyaret esnasında İsviçre ile yapılan ticaret anlaşması tek teselli olmuştu.

Menemencioğlu'nun İtalya seyahatinin sona ermesinin üstünden bir hafta kadar bir vakit geçmişti ki İtalya'nın lideri Mussolini, Faşist İtalya'nın gelecekteki sınırlarını

¹⁴⁸ Balkan Misakı'nın ardından yazılmış bir değerlendirme makalesi için bkz: Necmeddin Sadak, “Balkan Misakı”, *Akşam*, 11 Şubat 1934, s. 1.

¹⁴⁹*Cumhuriyet*, 14 Mart 1934, s. 1-3.

tayin eden bir nutuk söyledi. Bu nutka göre İtalya'nın Kuzey ve Batı Avrupa'dan bir toprak kazanma hayali yoktu fakat Akdeniz, Afrika ve yakın doğu Asya'daki toprakları ele geçirme hususunda üzerlerinde bir hak görüyorlardı. Eğer kendileri bu hedefi gerçekleştiremezlerse sonraki nesillere ilgili görevi vasiyet etmekteydi¹⁵⁰. Söz konusu nutuk tüm Avrupa'da büyük tepki topladı. Esasen bu nutuk İtalya'nın Türkiye ile neden tam anlamıyla dostluk anlaşması yapmadığını da itirafı niteliğindedir. Türkiye şüphelerinde haklıydı; 1934'ün dünyası öyle bir hal almıştı ki devlet başkanları açıkça meydana çıkıp başka devletlere ait toprakları hedeflediklerini beyan eder olmuşlardı. Türkiye ise böyle bir dünyada barışçı politikasını sürdürmekte kararlıydı. 31 Mart 1934'te tüm tersliklere rağmen İtalya ile takas esasına dayalı bir ticaret anlaşması imzalandı¹⁵¹.

1934'ün başında Menemencioğlu'na verilen Roma Misyonu prensip esaslarında birlik sağlanamadığından başarıya ulaşamadı. Türkiye, faşist İtalya tehlikesinin diplomasi yoluyla atlatmanın kolay olmadığını gördü. Mussolini hükümetinin hayallerindeki İtalya sınırlarının içinde Anadolu da bulunmaktaydı. Nitekim bu gerçek, İtalya hususunda Türkiye'yi gelecek yıllarda devamlı bir şüphe halinde bulunmaya sevk etti. Avrupa'daki diğer devletler için birinci çekince Alman yayılcılığıyken Türkiye coğrafi olarak bu tehlike çemberinin uzağında idi. Bir diğer en büyük potansiyele sahip ülke Sovyet Rusya olmasına rağmen uzun yıllardır süregelen dostluk ilişkileri bakımından Türkiye'nin kuzeyi şimdilik emniyettedi. Dolayısıyla Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki en büyük kaygı odağı İtalya ve Akdeniz üzerinden gelecek bir tehdide yoğunlaşmıştı.

18 Nisan 1934'te Ankara'da Yugoslavya Hariciye Nazırı Yevtiç ağırlandıydı. Misafir şerefine verilen ziyarette Aras ve Menemencioğlu birlikte bulundular. Balkan Misakı'nın üyelerinden olan Yugoslavya'nın bu ziyareti oldukça samimi bir havada geçti. Öte yandan Bulgaristan Balkan Misakı'na karşı olan rahatsızlığını her fırsatta dile getirmekteydi. Bu durumdan en çok rahatsız olan Balkan ülkesi şüphesiz Yunanistan'dı. Takvimler 4 Mayıs 1934'ü gösterdiğinde Yunanistan Harbiye Nazırı, General Kondilis ve Erkan-ı Harbiye Reisi Katniyotis Ankara'ya geçmek üzere İstanbul'a gelmiş bulunmaktaydılar. Haydarpaşa Garı'ndan Ankara'ya gidecek olan bir trenin arkasına eklenen hususi bir vagonla yola çıkan heyet Ankara'da

¹⁵⁰Akşam, 20 Mart 1934, s. 1.

¹⁵¹Cumhuriyet, 31 Mart 1934, s. 1.

törenle karşılandılar. Sırasıyla Hariciye Vekili Aras, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak, Başvekil İsmet İnönü ve en sonunda Cumhurbaşkanı Atatürk ile temaslarda bulunan Yunan heyeti dört günlük bir ziyaretin ardından Ankara'dan ayrıldılar. Bu ziyaret boyunca Hariciye Umumi Kâtibi Menemencioğlu da heyetin temaslarda hazır bulundu¹⁵².

Yunan heyeti ile neler konuşulduğuna dair ilan edilen resmi tebliğde iki ülkenin Balkan Misakı ile taahhüt ettiği yükümlülüklerin arkasında oldukça kararlı bir biçimde durdukları vurgulandı. Özellikle Bulgaristan'ın bu tebliğden hiç de hoşlanmadığını tahmin etmek güç değildir. Ayrıca Bulgaristan'da 19 Mayıs 1934'te bir askeri darbe gerçekleştiğinden sonraki aylarda bu ülke için daha önemli iç buhranlar ortaya çıktı.

Türkiye yukarıda saydığımız temaslardan ziyade bir süredir ziyareti söz konusu olan İran Şahı Rıza Pehlevi'nin geleceği güne hazırlık yapmaktaydı. Devlet başkanı düzeyinde bir ziyaret iki ülkenin diplomasi tarihinde görülmuş şey değildi¹⁵³. 16 Haziran 1934'de Ankara'da görkemli bir törenle karşılanan Şah, yirmi yedi gün boyunca Türkiye'de kaldı. Atatürk ile beraber başta Ankara, İstanbul ve İzmir olarak çeşitli şehirleri ziyaret ettiler. Şah'ın bu uzun süren seyahati iki ülke arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesini sağlamasının yanı sıra yayılmacı amaçlar güden devletlere karşı yalnız olmadıklarının bir gövde gösterisi mahiyetinde algılandı. Diğer taraftan Şah'ın Türkiye ziyareti esnasında tarihe "1934 Trakya Olayları" olarak da geçen; Çanakkale'de başlayıp Tekirdağ ve Edirne gibi şehirlere de sıçrayan Yahudilere karşı şiddet ve tecavüz olayları da bir başka önemli mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'daki fikirlerin Türkiye'de taraftar bulduğu açıkça görülmekteyken bu olayların Şah'ın ziyareti sırasında yaşanmasının özel bir anlamının olup olmadığı tetkike muhtaç bir meseledir.

2 Ağustos 1934'te hariçten gelen bir habere göre Almanya'nın Cumhurbaşkanı Hindenburg vefat etmişti. Başvekil Hitler ise aynı gün çıkarılan bir kanunla cumhurbaşkanlığı makamıyla başvekilliğin birleştirildiğini ve ilgili makamın tüm yetkilerini üstüne aldığını duyurdu¹⁵⁴. Bir başka deyişle Hitler'i görevden alabilecek son otorite de ortadan kalkmıştı.

¹⁵²*Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1934, s. 1.

¹⁵³ Bu ziyaret hakkında detaylı bilgi için bkz. Volkan Atuk, "İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVII/35, s. 219-247, 2017.

¹⁵⁴*Hakimiyeti Milliye*, 3 Ağustos 1934, s. 1.

Numan Menemencioğlu'nun 1934'ün yaz aylarında nerede olup neler yaptığına dair her hangi bir tarihi belge ya da gazete kupürüne tesadüf edememekle beraber kendisinin küçük yeğeni Sayın Sevil Etili'den öğrendiğimize göre Numan Bey yaz tatillerini İstanbul'daki Pavli adasında yeğenleri ve bazı genç diplomatlarla beraber kamp yaparak geçirmişti. Burada hem stres atıyor hem de gençlerle fikir alışverişlerinde bulunuyordu. Kamptaki en büyük çadır kendisine ait olup bu durum diğer gençlerin arasında da ince bir mizah konusu olmaktaydı. Öte yandan Şah'ın Ankara'ya gelişi esnasında protokoldeki bir karışıklık yaşanması üzerine Numan Bey ile diğer memurlar arasında bir anlaşmazlık doğunca kendisi bir süreliğine dinlenmeye ayrılmıştı¹⁵⁵. Belki de bu sebepten dolayı ilgili tarihte kendisine dair bir habere rastlamak oldukça güçtü.

Milletler Cemiyeti'nin eylül ayındaki olağan toplantısında Sovyet Rusya Cemiyet'e üye olarak girdi. Aynı oturumda Türkiye Milletler Cemiyeti Yürütme Konseyi'ne geçici olarak üye seçildi. Bu durum önemli bir itibar vesilesiydi. 1935'in Ocak ayındaki genel toplantıya Türkiye başkanlık edecekti¹⁵⁶.

2 Ekim 1934'te Türkiye İsveç veliâht prensi Gustav Adolf, Prenses Luis ve Prenses'in kızı İngrid'i ağırlamaktaydı. İstanbul'un ardından tren vasıtasıyla Ankara'ya gelen misafirleri karşılayanlar arasında Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Numan Bey de bulunmaktaydı¹⁵⁷. Atatürk tarafından Çankaya Köşkü'nde ziyafet verilen misafirler ertesi gün Bursa'ya hareket ettikten sonra ülkeden ayrılmışlardır. Takip eden günlerde Türkiye'nin Balkanlardaki müttefikleri Yugoslavya ile alakalı gelen bir suikast haberi şok etkisi yarattı. Kral Aleksandar Marsilya'ya düzenlediği bir gezi esnasında bir Hırvatistan doğumlu bir kişi tarafından tabancayla vurularak öldürülmüştü¹⁵⁸. Henüz 25 Haziran 1934'te Avusturya Başvekili Dollfus'un suikastinin yankıları sürerken bu suikast bir kez daha uluslararası kamuoyunu sarsmıştı. Türkiye'yi temsilen Belgrad'daki cenaze törenine Hariciye Vekili Aras katıldı.

Vakit'in 16 Ekim 1934 tarihli sayısında son yıllarda Avrupa'da görülen suikastlerin belli bir teşkilat tarafından yapıldığı ve hedefteki kurbanların da Avrupa barışını temin etmeye uğraşan kişiler olduğu vurgulandı. Makaleye göre bu teşkilatı maddi açıdan destekleyenler ise uluslararası silah fabrikatörleriydi. Görünüşe bakılırsa

¹⁵⁵TTA, TT-551705 belge.

¹⁵⁶*Hakimiyeti Milliye*, 19 Eylül 1934, s. 1.

¹⁵⁷*Hakimiyeti Milliye*, 4 Ekim 1934, s. 1.

¹⁵⁸*Hakimiyeti Milliye*, 10 Ekim 1934, s. 1.

suikastlerin devamı gelecekti. Bu noktada barış için uğraşan en önemli ülkelerden biri olan Türkiye'nin devlet görevlileri oldukça dikkatli olmalıydı¹⁵⁹.

Kralın cenazesinin kaldırılacağı 18 Ekim 1934 günü Türkiye'de milli yas ilan edildi. Aradan bir hafta kadar bir zaman geçtikten sonra da TBMM'de yapılan gizli bir toplantıda Balkan Misakı'nın nasıl tatbik edileceğine dair esaslar üzerinde anlaşma sağlandı. 30 Ekim 1934'te Ankara'da Balkan Misakı'na üye devletlerin Hariciye Vekilleri ile yapılacak toplantı öncesinde alınan kararlar önemliydi. Türkiye, tüm tehditlere rağmen barışın korunması için elinden geleni yapmaya devam edecekti.

İstanbul'a ilk ulaşan temsilci 26 Ekim 1934'te Romanya Hariciye Vekili Titulesko oldu. 28 Ekimde de Yunanistan ve Yugoslavya Vekilleri geldiler. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına Ankara'da katılan vekillere Numan Bey de eşlik etti¹⁶⁰. 30 Ekim gecesi konuklar şerefine Ankara Palas'ta verilen ziyafette Atatürk'ün neşrettiği nutku Numan Menemencioğlu okuyup taraflara tercüme etti¹⁶¹. Bu tercüme gece yarısı radyo ile tüm ülkeye dinletildi. Atatürk'ün ilgili nutkunda özellikle şu kısım vurgulandı: *“Balkan birliğini isteyenler ve onu kendilerine şiar edinenler, harp ile sulhun ne olduğunu tecrübe ile bildikten sonra sulhperver olmayı tercih edenlerdir.”*

Balkan Misakı üyeleri toplantısı 2 Kasım 1934'te sona erdi. Toplantıların ardından ilan edilen resmi tebliğe göre; Balkan devletleri, misaka üye olmayan diğer Balkan devletleri ile ilişkilerinde diğer devletlerin çıkarlarına aykırı kararlar almayacak, dört devletin hariciye vekilleri konseyin yürütme heyetinin üyeleri oldukları gibi buna ilaveten bir yardımcı teşkilat olarak daimi kitabet ve iktisadi istişare kurulu olacaktır. Özellikle Tuna Nehri ve Karadeniz üzerinden Asya'ya uzanacak ticaret imkânlarının geliştirilmesi de bir başka hedefti. Teşkilata üye devletlerin arasında bir turizm işbirliği yapılması da kararlaştırılmıştı¹⁶².

Sulh karşısında onca hareket ve olayın yaşandığı bir evrede yayınlanan bu bildiri açıkçası büyük bir cesaret örneğiydi. Türkiye ve diğer Balkan devletleri müstakbel savaşın çıkmaması adına uğraşmak ve çıkarsa da dışında kalmak için ellerinden geleni yapmışlar ve bu gayretlerini dünyaya ilan etmişlerdi. Balkan Misakı'nın bir teşkilata dönüşmesi için gerekli bazı hukuki ve iktisadi sözleşmeler de aynı tarihlerde imzalandı.

¹⁵⁹Vakit, 16 Ekim 1934, s. 1-9.

¹⁶⁰Vakit, 30 Ekim 1934, s. 2.

¹⁶¹Hakimiyeti Milliye, 31 Ekim 1934, s. 2.

¹⁶²Ayrıntılar için bkz. *Hakimiyeti Milliye, 3 Kasım 1934, s. 1.*

10 Kasım 1934 gecesi İktisat Vekili Celal Bayar ve Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu Türkiye adına Yunanistan ile yeni bir ticaret anlaşması imzaladılar¹⁶³. Balkan Misakı ile iyiden iyiye yakınlaşan ilişkilerin bir adım daha ileri gidebilmesi için yapılan bu anlaşma 1935 yılı için geçerli olacaktı.

22 Kasım 1934'te yeni İsveç sefiri Vinter, Ankara'da Atatürk'e itimatnamesini sunarken Menemencioğlu da sefire refakat etmekteydi¹⁶⁴. 1934 yılının son ayına girerken Soyadı Kanunu'nu tamamlayacak biçimde bir süredir devam eden dil işleri bir devrime dönüştü. Bu devrimi birtakım kanunlar takip etti. Resmîyette kullanılan dildeki Farsça ve Arapça sözcüklerin yerine Türkçe karşılık bulunup bunların kullanılması tavsiye edildi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı 24 Kasım 1934'te meclis tarafından verildi¹⁶⁵. Takip eden günlerde de önemli görevlerdeki kişilere bizzat Atatürk tercihen Türkçe kökenli soy isimleri verdi. Buna mukabil ağa, paşa, zade, bey, efendi gibi ayrıcalık bildiren unvanlar yasaklandı. Bu tarihten sonradır ki Menemenlizade Numan Rifat Bey, daha çok Numan Menemencioğlu olarak anılmaya başlandı.

1935 yılının ilk günleri Balkan Misakı'nın ekonomi ile alakalı ilk toplantısı Atina'da yapıldı. Basından gördüğümüz üzere dil devrimi sonucunda bu anlaşmanın yeni ismi Balkan Antantı oldu. Aynı günlerde uzun zamandır Fransa ile Almanya arasında sorun haline gelen Saar bölgesinde halk oylamasına başvuruldu. Oylama sonucunda Saar Eyaleti Almanya'ya katıldı¹⁶⁶. Öte yandan İtalya ile bir süredir gergin ilişkileri bulunan Habeşistan'ın durumu yakından takip edilmekteydi. Yunanistan'da ise Mart ayı başlarında bir darbe kalkışması yaşandı ve kısa sürede bastırıldı.

Türkiye hükümeti ise Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi için Mart ayı başlarında Numan Menemencioğlu'na müzakere yetkisi verdi. 15 Mart 1935'te *Ulus*'ta çıkan bir yazıda şöyle yazmaktaydı: "*Türk-Alman ticaret anlaşmasını müzakere edecek olan Türk murahhasları pek yakında Berlin'e gideceklerdir. Heyetin başkanı B. Numan hakkında Alman siyasal mahfillerinde büyük bir saygı beslenmektedir. Berlin gazeteleri Türk murahhaslarını hararetle karşılamaktadır*"¹⁶⁷.

¹⁶³*Hakimiyeti Milliye*, 11 Kasım 1934, s. 1.

¹⁶⁴*Hakimiyeti Milliye*, 23 Kasım 1934, s. 1.

¹⁶⁵*Hakimiyeti Milliye*, 25 Kasım 1934, s. 1.

¹⁶⁶*Cumhuriyet*, 15 Ocak 1935, s. 1.

¹⁶⁷*Ulus*, 15 Mart 1935, s. 1.

Tam da bugünlerde Almanya her sınıfa uygulanacak zorunlu askerlik yasasını çıkardı. Bir süredir Almanya'yı yatıştırmak için uğraşan İngiltere ve Fransa gibi demokrasi ülkeleri söz konusu gelişme üzerine Almanya ile tekrar gerginlik yaşadı. Silahları sınırlandırma girişimleri arasında bu kanunun çıkması şüphesiz Almanya üzerindeki şüpheleri daha da arttırdı.

Birkaç haftadır ticaret ve takas anlaşmalarının müzakereleri için Berlin'de bulunan Menemencioğlu'na hükümet 10 Nisan 1935'te imza yetkisi vermiştir¹⁶⁸. Anlaşma ise 14 Nisan'da imzalanmıştır. 16 Nisan 1935'te bir süredir izinli olup Almanya'da bulunan Alman sefir Rosenberg vazifesi başına dönmek için İstanbul'a geldi. Ankara'ya geçmeden önce gazetecilerin sorularını yanıtlayan Rosenberg, Numan Bey'in Almanya'da yürüttüğü ticari sözleşme çalışmaları için şu sözleri sarf etti:

“İki memleket münasebatı her zaman olduğu gibi çok dostanedir. Memleketlerimiz arasında halli icap eden en ufak bir ihtilaf bile yoktur. Esasen Almanya ile Türkiye münasebatının da başka türlü olması beklenemez. Bu defa, Hariciye Kâtibi umumisi Numan Rifat Bey'in başkanlığı altındaki heyetle Alman hükümeti arasında hazırlanmakta olan yeni ticaret mukavelesi de iki memleketin iktisadi münasebetlerinde geniş inkişafalara amil olacaktır”¹⁶⁹.

21 Nisan 1935'te Almanya'dan İstanbul'a dönmüş bulunan Menemencioğlu ise gazetecilere anlaşmayla ilgili şunları söyledi:

“Yeni anlaşmanın müddeti bir senedir. Fakat müddetin hitamından iki ay evvel fesih için iki taraftan biri müracaat etmediği takdirde anlaşma meriyette kalmakta devam edecektir. Son zamanlarda ihracatımıza karşı bazı güçlükler çıkmıştı. Bu mukavele ile o güçlükler ortadan kaldırılmıştır. Bu itibarla artık Almanya ile ticari münasebetlerimizin genişlemesine ve artmasına hiçbir mani kalmamıştır. Yaptığımız anlaşmaya göre, yumurta müstesna olmak üzere diğer bütün ihracat maddelerimiz serbestçe Almanya'ya gönderilebilecektir. Anlaşma eskisi gibi kliring esasına¹⁷⁰ uygun bir şekildedir”¹⁷¹.

İlgili ticaret anlaşması ekonomik sıkıntıların oldukça yoğunlaştığı bir dönemde kritik bir öneme sahipti. Menemencioğlu ise üzerine aldığı görevi başarıyla yerine getirmişti. Siyasi olarak ise Almanya'nın karşısında bulunmaktansa ticari sözleşmelerle ilişkileri sıcak seviyede tutmak o dönem için oldukça makul bir yol olarak görülmekteydi. Türkiye kesinlikle mesele istemiyordu. Avrupa'da son yıllarda hayli ses çıkaran İtalya ve Almanya ile birer ticaret anlaşması imzalanmıştı. Bu

¹⁶⁸T.C. BCA, 2/2290 Sayılı Kararname, 10 Nisan 1935.

¹⁶⁹ Cumhuriyet, 17 Nisan 1935, s. 1.

¹⁷⁰ Mal değiş-tokuşu yöntemiyle ticaret.

¹⁷¹ Akşam, 22 Nisan 1935, s. 1-4.

anlaşmaların müzakerelerini ise Menemencioğlu yürütmüştü. Dışişleri Bakanı Aras ise Milletler Cemiyeti ve Balkan Antantı işlerinde aktifti. 1935'in Türkiye adına dışişlerindeki iş bölümü bu şekilde göze çarpmaktaydı.

1935 Mayıs ayı ortalarında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü kurultayı yapılmaktaydı. Menemencioğlu, siyasi bir sıfatı olmamasına rağmen bu görüşmelere katıldı. Takvimler 19 Mayıs 1935'i gösterirken bir süredir Bulgaristan ile müzakereleri devam eden ticaret anlaşmasında son evreye gelindi. Anlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti adına İcra Vekilleri Heyeti'nin onayıyla Numan Menemencioğlu imzaladı¹⁷². Bu anlaşma 11 Haziran 1935'te yürürlüğe girecekti. Aynı zamanda Haziran'ın ilk haftasında Menemencioğlu Türkiye ve İngiltere arasında dokuz ay müddeti bulunan bir ticaret anlaşması daha imzaladı¹⁷³.

1935 yılının yaz aylarında dünyadaki pek çok devlet ve milletin yakından takip ettiği ana husus İtalya ile Habeşistan arasındaki gerilimdi. Bir müddetten beri iki devlet arasında süregelen karşılıklı açıklamalar ve İtalya'nın Habeşistan sınırına askeri yığınak yapması iki ülkeyi yakın zamanda savaş ile karşı karşıya getirecekti. Üstelik bu savaş Mussolini yönetimindeki İtalya'nın bir süredir yaptığı genişlemeye dayalı saldırgan nutuklarının ilk uygulama alanı olacaktı. Bir süredir Habeşistan başta Milletler Cemiyeti ve diğer büyük ülkelere yaptığı başvurular sonucunda askeri bir çatışmanın önüne geçecek bir destek elde edemedi. Türkiye ise bu çatışmayı yakından takip edebilmek amacıyla 1935 yaz aylarında Habeşistan'ın başkenti Adisebaba'ya bir elçilik açacağını duyurdu. 15 Ağustos 1935'te elçilik faaliyete geçecekti¹⁷⁴.

İtalya-Habeşistan anlaşmazlığının meydana getirdiği siyasi gerginliğin Milletler Cemiyeti'nin gündemini meşgul ettiği 1935 yaz aylarında, tatilini İstanbul'da geçiren Menemencioğlu, tatil dönüşü ilk vazifesini 15 Ağustos 1935'te aldı. Yeni işi Türkiye ve Yunanistan arasında akdedilecek olan bir suçlu iadesi anlaşmasını Türkiye adına yürütüp imzalamaktı¹⁷⁵. Bu anlaşmanın ardından 24 Ağustos 1935'te Avrupa ile yapılacak ticaret için Köstence yolunun kullanılması konulu bir anlaşmayı Romanya hükümetiyle Türkiye adına imzaladı¹⁷⁶. Balkan Antantı'nın ekonomik kararlarına ilişkin imzalanan bu anlaşmayla başta Romanya olmak üzere diğer pakt ülkeleri ekonomik

¹⁷²T.C. BCA, 2/2592 Sayılı Kararname, 20 Mayıs 1935.

¹⁷³Kurun, 5 Haziran 1935, s. 2.

¹⁷⁴Akşam, 23 Temmuz 1935, s. 2.

¹⁷⁵T.C. BCA, 3095 Sayılı Kararname, 15 Ağustos 1935.

¹⁷⁶T.C. BCA, 3174 Sayılı Kararname, 24 Ağustos 1935.

fayda elde edecekti. Türkiye Balkan Paketi'na olan bağıllığını ekonomik anlaşmalarla ispatlıyordu.

1935 Eylül ayının ilk haftasında İran Dışişleri Bakanı Kâzimi Han, Menemencioğlu tarafından İstanbul'da karşılandı. Cenevre'deki Milletler Cemiyeti toplantısına gitmekte olan Kâzimi Han İstanbul'dan geçerken bir gün mola vererek Dolmabahçe'de Atatürk'ü ziyaret etti. Bu temaslarda kendisine Menemencioğlu eşlik etti. İran Şahı Pehlevi'nin selamlarını ve muhabbetlerini getirmek için orada bulunduğunu söyleyen bakan, söz konusu ziyaretin başka bir amaç taşımadığını gazetecilere bildirdi¹⁷⁷.

Cenevre'de 1935 yılının Eylül ayında da görüşülen en önemli mesele İtalya-Habeşistan anlaşmazlığıydı. Tüm dünyanın gözü kulağı Milletler Cemiyeti'nde yapılan toplantılardaydı. Büyük devletlerin teskin çabalarına rağmen İtalya temsilcileri burada alınan kararlardan tatmin olmadılar. Eylül sonlarında nihayet İtalya görüşmelerden çekildi ve hava filosunu Akdeniz üzerinden Afrika'ya kaydırıldı. 3 Ekim 1935'te Habeşistan'da ilk çarpışma haberleri duyulmaya başlandı¹⁷⁸. Habeşistan, İtalya'ya nazaran çok zayıf bir hava kuvveti olması sebebiyle hava gücü destekli İtalyan ordusunun ilerlemesine karşı koyamadı. Her muharebede bir şehri yitiren Habeşlilerin her ne kadar bir milyona yakın askeri mevcut bulursa da İtalyan uçaklarının bombardımanına karşılık ellerinden bir şey gelmemekteydi¹⁷⁹.

İtalya- Habeşistan savaşı devam ededursun 18 Ekim 1935'te Türkiye, Atatürk için planlanmış bir suikast planıyla sarsıldı¹⁸⁰. Suriye sınırını geçen silahlanmış bir grup kişi Çerkez Ethem tarafından gönderildiklerini ve hedeflerinin cumhurbaşkanına suikast yapmak olduğunu itiraf ettiler. Kısa bir zaman önce Balkanlardaki sulh yanlısı devlet başkanlarına yapılan suikastlar henüz hafızalarda tazeliğini korumaktayken Türkiye de şüphesiz böyle bir ihtimale karşın tedbirini almıştı. Failler suikast denemesini gerçekleştiremeden yakalanmışlardı. Ne var ki bu suikast planı başarısız dahi olsa söz konusu girişim Türkiye'de büyük bir endişe ve üzüntü yaratmaya yeterli olmuştu.

O günlerde Habeşistan'daki savaşı yakından takip etmekte olan Türkiye, hava saldırılarının yarattığı tehlikeyi de yakından görmüştü. Üstelik o tarihlerde Türkiye için

¹⁷⁷*Akşam*, 7 Eylül 1935, s. 1.

¹⁷⁸*Cumhuriyet*, 3 Ekim 1935, s. 1.

¹⁷⁹Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 225-230.

¹⁸⁰*Ulus*, 18 Ekim 1935, s. 1.

en büyük tehdit olarak görülen İtalya'nın ordusunun bunu yapabilmesi Türk yetkilileri alarma geçirmişti. 11 Aralık 1935 günü İstanbul gazeteleri basın yoluyla kamuoyuna sonraki hafta için Beyoğlu'nda tatbikat amaçlı gece karartması uygulanacağını duyurdular¹⁸¹. Tatbikatın zamanlaması oldukça anlamlıydı. Habeşistan'da İtalya'nın zaferiyle sonuçlanan muharebeler Türkiye'nin gelecek aylarda uçak filosu ve savaş pilotu yetiştirme seferberliğini son noktaya taşıyan bir dinamiğe dönüştü. Türkiye'nin potansiyel hava saldırılarına karşı savunması zayıftı. Nitekim bombardıman uçaklarının tarihteki savaşlarda daha önce görülmemiş bir biçimde savaşların kaderini tayin edeceğini Habeşistan'daki savaş dünyaya ilan etmiş oldu. Kara ordusu ve donanması güçlü olan bir devletin dahi hava kuvveti güçlü olmadığı takdirde kendi güvenliğini tayin edebilmesi artık mümkün değildi. Üstelik pek çok ülkenin ordusunda hava kuvvetleri henüz kurulmamıştı. Versay Barışı, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden beri ilk defa Habeşistan'da olan savaşla en ağır yarasını almıştı. Üstelik bu çarpışmaların devam ettiği günlerde Cenevre'de barış şartları görüşülürken Fransa ve İngiltere'de görülen fikir ayrılıkları demokrasi devletlerinin de fikir ve duruş birliğinde olamadığını gözler önüne serdi.

1935 yılı biterken bu yıl içinde yaşanmış olan olaylar yakın gelecekte Türkiye'nin diplomasi ve savunmada daha ciddi adımlar atmasına sebebiyet verecekti. Şüphesiz diplomaside Atatürk'ün dışişlerinde iki kritik diplomatına daha fazla ve daha ciddi görevler düşecekti; bunlardan biri Dışişleri Bakanı Aras, diğeri de Genel Sekreter Menemencioğlu idi.

26 Aralık 1935'te Hariciye Vekâleti, hükümete bir tezkere verdi. 2 Ocak 1936'ta hükümet bu tezkereyi kabul etti. Konuyu ilişkin arşiv belgesindeyse şu cümleler yer almaktadır:

*“Cemiyeti Akvam mukarreratınının tatbikatu hasebiyle zuhur etmekte olan bazı mesail hakkında acele müzakere ve karar ittihazı iktiza eylemesine binaen alakalı vekillikler arasında irtibat tesisi lazım geldiğinden bu işle uğraşan Hariciye Vekilliği daire şefleriyle Maliye, İktisat, Gümrük ve İnhisarlar vekilliklerinden ve Cumhuriyet Merkez Bankasından seçilecek mümessillerden toplu bir komisyonun icap ettikçe Hariciye Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu'nun reisliği altında toplanması; Hariciye Vekilliği'nin 26/12 1935 tarih ve 26601/683 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 2/1/1936 toplantısında onanmıştır.”*¹⁸².

Belgeden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin diğer ülkeler ile olan siyasi ve iktisadi ilişkileri artık oldukça iç içedir. Alınacak kararlar adı geçen vekâletlerden

¹⁸¹ *Akşam*, 11 Aralık 1935, s. 1.

¹⁸² T.C. BCA, 3799 Sayılı Kararname, 2 Ocak 1936.

memurlarla ortak bir iletişim ve irtibatla alınacak olup bu komisyonun reisi Numan Menemencioğlu olacaktır.

1936'da Ankara'nın ilk resmi ziyaretçisi 6 Ocak günü Afganistan Hariciye Nazırı Serdar Feyz Muhammed oldu. Ankara tren istasyonunda Aras, Menemencioğlu ve diğer devlet görevlileri tarafından karşılanan nazır resmi ziyaretlerin ardından İstanbul'a geçmiştir. Burada gazetecilere Türkiye, Afganistan, Irak ve İran arasında bir saldırmazlık anlaşmasının tasarlandığını bildirmiştir¹⁸³. Tarihe Sadabad Paktı olarak geçecek olan anlaşmanın ilk görüşmeleri bu vesileyle sağlanmıştı.

Yeni yılın uluslararası ilk ciddi gelişmesi İngiltere Kralı V. George'un 20 Ocak 1936'da ölümü oldu. Kendisinin yerine oğlu VIII. Edward, İngiltere'nin yeni kralı ilan edildi. Türkiye'yi temsilen İngiltere'deki cenazeye katılan Aras, buraya gelmişken İngiliz diplomatlarla da bir dizi görüşmeler yaptı. Cenazeyi takip eden haftada İngiltere hükümeti dünyadaki siyasi atmosferin gerginliğini gerekçe göstererek sonraki üç yıl için ciddi bir silahlanma bütçesi ayrılacağını ilan etti. Öte yandan Habeşistan'da bir durup bir şiddetlenen savaşta İtalya'ya uygulanan kömür ve petrol ambargosuna misilleme olarak İtalya bir milyon askeri daha silâh altına alacağını duyurdu¹⁸⁴. Fransa ve Sovyet Rusya ise bir saldırmazlık paktı imzaladılar.

7 Mart 1936'da Almanya, Versay Anlaşması'nın 42, 43 ve 44. Maddeleri uyarınca Fransa ve Almanya'yı ayıran Ren Nehri kıyılarının askeri mınıtkadan arındırılmasını içeren hükümleri Almanya tanımadığını devletlere birer nota göndererek ilan etti. Hemen ardından Ren Nehri kıyılarını işgal etti. Lokarno ve Versay Antlaşmaları'nı tanımadığını da notasında tüm dünyaya bildirdi. Türkiye'de bu nota Alman elçisi tarafından doğrudan Menemencioğlu'na verildi¹⁸⁵.

Almanya'nın Ren bölgesini işgali uluslararası toplantılarda bir kriz olarak görüşülmekteyken Macaristan'ın da Trianon Barış Antlaşması'nın askeri hükümlerini tanımadığını açıklaması Avrupa barışını tamamen tehlikeye soktu¹⁸⁶.

2.5.1. Montrö Boğazlar Konferansı ve Numan Menemencioğlu

Türkiye, Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler karşısında Lozan Barış Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere Menemencioğlu vasıtasıyla 11 Nisan 1936'da

¹⁸³Akşam, 15 Ocak 1936, s. 1-5.

¹⁸⁴Akşam, 9 Şubat 1936, s. 1.

¹⁸⁵Akşam, 8 Mart 1936, s.7.

¹⁸⁶Akşam, 10 Nisan 1936, s. 1-2.

birer nota verdi¹⁸⁷.Almanya'nın Lozan Antlaşması'nda imzası bulunmamasına rağmen Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağbu notayı Almanya'ya iletti. Bu notada 1923 Lozan Antlaşması'nın imzalandığı vakit dünyadaki silahsızlanma ve barış halinin artık kalktığı ve boğazların statüsünün günün şartlarına göre değiştirilmesinin lazım geldiği anlatılmaktaydı.

Türkiye'nin notasının Almanya'nın Ren bölgesi için verdiği notadan farkı devletler hukukunun çiğnendiği bir dönemde sorunun devletlerin delegeleriyle hukuki bir anlaşmayla çözmek istemesiydi. Bu sebeple Türkiye notanın ertesi günü Boğazlar mıntikasına askerlerini sürmedi. Aksine nota verdiği ülkelerin konuya bakışını yakından takip etti. Çeşitli ülkelerin parlamentolarında ve basınında boğazlara dair yapılan tartışmaları da izledi. Hatta bunları Türk ulusal basını haftalarca manşetlere taşıyarak kamuoyunu bilgilendirdi.

Türk hükümeti Boğazlar için verdiği notanın ardından Numan Menemencioğlu'na siyasi temaslarda bulunmak üzere 14 Nisan 1936'ta yeni görevler verdi. İlgili arşiv belgesinde şu cümleler yer almaktaydı:

“Sovyet Rusya, Fransa ve Suriye’de siyasi temas ve müzakeratta bulunmak üzere Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu’nun gönderilmesi ve kendisine Elçilik Başkâtibi Bedri’nin terfik edilmesi Yugoslavya, Romanya hükümetlerine de resmi ziyaretlerde bulunması ve kendilerine yol masraflarından başka Türkiye sınırlarından başlamak üzere 13502 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesi ve Numan Menemencioğlu’nun gündeliğine 124,21 Fransız frangı zam yapılması ve kaldıkları yerlerde oturma, çalışma ve ziyaretleri kabul etmek üzere kabul salonu olan bir daire, otomobil kirası, muhabere ve ziyafet masraflarının ödenmesi ve tahakkuk edecek masraflarının Yugoslavya’ya isabet eden kısmın kliringle ve mütebakisi için serbest döviz verilmesi, Hariciye Vekilliği’nin 13/4/1936 tarih ve 6357/160 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliği’nin 14/4/1936 tarih ve 54246/5236 sayılı müteleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 14/4/1936 toplantısında onanmıştır”¹⁸⁸.

Kararnameden de anlaşılacağı üzere Menemencioğlu pek çok ülkeyi kapsayan bir diplomatik geziye çıkmak üzereydi. Aldığı bu görev kariyerinin başından beri en kapsamlı ve en mühim olanıydı. Bu gezinin amacı ise Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tezinin ilgili devletlere izah etmek ve Türkiye'nin tezine destek sağlamak idi. Kendisine Elçilik Başkâtibi Bedri Şaman refakat edecekti. Bu kararnamenin ertesi günü Menemencioğlu'na bir görev daha tebliğ edildi. Bu görev, süresi 20 Nisan 1936'da

¹⁸⁷ Nota metninin tamamını okumak için bkz. *Ulus*, 13 Nisan 1936, s. 1.

¹⁸⁸T.C. BCA, 4373 Sayılı Kararname, 14 Nisan 1936.

dolacak olan Türkiye-İtalya ticaret anlaşmasını üç ay daha uzatmak ve gereken müzakereleri Türkiye adına yürütmektir¹⁸⁹.

Son toplantılarda alınan kararlar basın yoluyla kamuoyuna açıkça duyurulmadı. 18 Nisan 1936 tarihli Ulus gazetesinde Menemencioğlu'nun 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda Türkiye'yi temsilen Moskova'ya gideceği yazmaktaydı¹⁹⁰. Hariciye Genel Sekreter'inin ilk durağı 27 Nisan 1936'da Bükreş oldu¹⁹¹. Romanya Başbakanı Titulesko tarafından şerefine ziyafet verilen Menemencioğlu, sonrasında kral tarafından da kabul edilerek Türkiye'nin boğazlar üzerine olan görüşünü izah etti. İki ülke Balkan Paktı gereğince de dost olduklarından Romanya, Türkiye'nin tezine sıcak baktığını Menemencioğlu'na ilettili. Bükreş'teki temaslarını bitirdikten sonra Varşova yoluyla Moskova'ya hareket etti. 30 Nisan 1936'da Moskova'ya varan diplomat, Türkiye'nin Moskova Elçiliği memurları ve Moskova diplomatlarından bir grup tarafından karşılanarak şerefine ziyafet verildi¹⁹².

1 Mayıs 1936'da Moskova'daki İşçi Bayramı kutlamalarına katılan Menemencioğlu protokol tribününden etkinlikleri seyretmiştir. On gün kadar daha burada kaldıktan sonra 10 Mayıs 1936'da Moskova'daki Stalin otomobil fabrikasını ziyaret etmiş, metro ile bir gezinti yaparak öğleden sonra Sovyet Rusya Dışişleri Komiser Yardımcısı Krestinski tarafından kabul edilmiş ve ardından Almanya'ya doğru yola çıkmıştır¹⁹³. Türkiye açısından boğazların statüsü hakkında Sovyet Rusya'yı kendi tezine ikna etmek oldukça önemliydi. Menemencioğlu, Moskova temaslarında boğazları tahkim etmenin Türkiye'nin olduğu kadar Sovyet Rusya'nın da güvenliği açısından önemli olduğunu anlatmaya çalıştı.

Aynı vakitlerde Habeşistan aylardır süren savaşın sonuna gelindi. Habeş imparatoru ülkesini terk etti. İtalya imparatorluk kurduğunu ilan ederek Habeşistan'ı ilhak ettiğini açıkladı¹⁹⁴. 12 Mayıs 1936'ta Paris'te bulunan Aras, takriben 25 Haziran'da İsviçre'nin Montrö kentinde Boğazlar Konferansı'nın toplanacağını duyurdu.

11 Mayıs 1936 tarihli *Akşam* gazetesinde Moskova'dan hareket eden Menemencioğlu'nun Türkiye'ye dönmek üzere olduğu söylenmiş bulunuyorsa da gerçekte olan Genel Sekreterin sonraki durağının Berlin olduğuydu. Almanya, Lozan

¹⁸⁹T.C. BCA, 4385 Sayılı Kararname. 20 Nisan 1936.

¹⁹⁰*Ulus*, 18 Nisan 1936, s. 1.

¹⁹¹*Akşam*, 28 Nisan 1936, s. 3.

¹⁹²*Ulus*, 1 Mayıs 1936, s. 2.

¹⁹³*Akşam*, 11 Mayıs 1936, s. 1.

¹⁹⁴*Akşam*, 9 Mayıs 1936, s. 1.

Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin arasında olmadığı için Menemencioğlu'nun Berlin ziyareti basından gizlendi. Almanya'nın Dışişleri Bakanı Neurath ile Menemencioğlu 15 Mayıs 1936'de görüştüler. Menemencioğlu, Balkan devletleri ve Rusya'ya yaptığı ziyaretlerin nedenlerini ve sonuçlarını Neurath'a ayrıntılı olarak aktardı. Moskova ziyareti esnasında Sovyetler Birliği'nin taşıdığı Alman endişesini yakından gördüğünü ve bu devletin yakın gelecekte Alman saldırısı beklediğini açıkladı. İlaveten, yaşanan son gelişmeler sonucunda Milletler Cemiyeti'nin tüm itibarını yitirdiğini ve bunu yeniden kazanmasının mümkün olmadığını savundu¹⁹⁵. Türkiye'nin tüm bu gelişmeler ışığında Boğazları tahkim etmesinin güvenliği bakımından zorunlu olduğunu, ayrıca müstakbel savaşta Boğazların uluslararası bir anlaşmayla belirlenmiş normlar altında yönetilmesinin gerekliliğini anlatmıştır. Böylece Türkiye müstakbel savaşta Boğazlar sebebiyle o ve ya bu tarafın tehdit ve tahakkümleriyle diplomatik olarak köşeye sıkıştırılmayacak, hatta katılmak istemediği bir savaşa sürüklenmek zorunda kalmayacaktı. Almanya, Montrö Boğazlar Konferansı'na ne delege ne de gözlemci yolladı. Alınan kararlar hakkında ise kendi haklarının saklı olduğunu ilan etti.

Menemencioğlu, Berlin'den sonra Londra'ya hareket etti. 22 Mayıs 1936'da İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Carlton Oteli'nde Genel Sekreter şerefine bir ziyafet verdi¹⁹⁶. Akdeniz'in güvenliği konusunun yanında İngiliz yetkililere Boğazlar üzerindeki Türk tezini anlatan Menemencioğlu, 27 Mayıs 1936'da bu sefer Paris'e doğru yola çıktı. 29 Mayıs 1936'ta Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz ile birlikte Fransa Dışişleri Bakanı Flandin tarafından kabul edilen heyet burada da Boğazlar ve Akdeniz'in güvenliği hususunun üzerinde durdular. Aynı gün Tevfik Rüştü Aras tüm alakadar devletlere birer telgraf göndererek 22 Haziran'da Montrö'ye delege göndermelerini istedi. Paris'te de temaslarını tamamlayan Menemencioğlu, yaklaşık bir buçuk aylık diplomatik turnesini tamamlayarak Türkiye'ye doğru yola çıktı.

2 Haziran 1936'da İstanbul'a gelen Menemencioğlu, doğrudan Florya'ya Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yanına giderek tüm temasları hakkında derhal izahat verdi. Daha sonra *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine şu açıklamalarda bulundu:

“Temaslarımın ilki Belgrad ve Bükreş'te başladı. İki dost memleket ricalinden çok büyük bir samimiyet ve hüsnü kabul gördüm. Balkanları alâkadar eden ve diğer beynelmilel bütün meselelerde bu iki dost devletin başındakilerle tam bir fikir mutabakatına sahip olduğumuzu bir kere daha anladım. Bu bizim için pek büyük bir

¹⁹⁵Cemil Koçak, *Türk - Alman İlişkileri(1923-1939)*,TTK Yay., Ankara, 2013, s. 113.

¹⁹⁶*Akşam*, 23 Mayıs 1936, s. 2.

kıymet ve ehemmiyeti haizdir. Buradan sonra vaki olan davet üzerine Sovyet Rusya'ya gittim. Çok samimi ve çok candan bir alaka ile karşılandım. Büyük dost Sovyet Rusya'nın en büyük günü olan 1 Mayıs bayramında bulundum. İlk defa gittiğim için Rusya'da uzunca bir müddet kalarak bazı tetkikler yaptım.

Rusya'dan sonra Berlin'e gittim. Burada, Türkiye ile Almanya arasında son defa imzalanan ticaret mukavelesi hakkında Alman İktisat Nazırı Doktor Şaht'la bazı temaslarda bulundum. Yeni mukavelelerin iki memleket iktisadiyatının inkişafına büyük yardımları dokunacağına kaniim. Almanya'da Hariciye Nazırı Fon Neurath'la da Boğazlar Meselesi ve diğer beynelmilel meseleler hakkında görüştim. Hemen her meselede fikir mutabakatı oldu. Almanya'dan sonra Cenevre'ye gittim. Dönüşte tekrar Almanya'dan geçerek gene vaki olan davet üzerine Londra'ya gittim. Londra'da muhtelif işler ve Boğazlar meselesi hakkında Hariciye Nazırı M. Eden'le görüştim.

Size temaslarımı şöyle hülasa edebilirim: Gittiğim her yerde, Türkiye'nin bütün siyasi işlerde çok dürüst hareket etmiş olması büyük bir sempatiyle karşılanmaktadır. Memleketimizin Avrupa'daki siyasi itibarı çok büyük ve esastır.

Bunun böyle olduğunu yakından gördüğüm için çok memnunum. Bütün bunlar için her türlü iftihar etmeğe hakkımız vardır. Temaslarım ve tezlerimiz her tarafta büyük bir alaka ve sempatiyle karşılandı. Memleketime çok memnun olarak avdet ediyorum. Bu akşam Ankara'ya giderek hükümete izahat vereceğim”¹⁹⁷.

Menemencioğlu Ankara'ya geldikten sonra Montrö Boğazlar Konferansı için İsviçre'ye gidecek heyetin tespiti işi ile meşgul olundu. Türk delegasyonunun başı Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras olarak belirlendi. İkinci delege ise Numan Menemencioğlu idi. Necmeddin Sadak da daimi delege sıfatıyla konferansa katılacaktı. Diplomatların yanında Korgeneral Asım Us, müşavirler ve gazeteciler de heyete iştirak ettiler. Türkiye, Lozan'dan sonra egemenliğini ilgilendiren en önemli konferanslardan olan Montrö Boğazlar Konferansı'na kalabalık bir heyet gönderdi.

14 Haziran 1936'da Ankara'dan trenle yola çıkan heyet ertesi gün İstanbul'a ulaştı. Hariciye Vekili ve bazı siyasiler birkaç gün daha İstanbul'da kalmaya karar verdi. Menemencioğlu ise doğrudan akşam ekspresi ile Montrö'ye hareket etti. Türkiye'de konferansa dair oldukça olumlu beklentiler vardı. Konferansın bir hafta kadar süreceği tahmin edilmekte ve diğer ülkelerin katılımcıları tarafından Türk tezine karşı ciddi bir itiraz beklenmemekteydi. Türkiye'nin dönem itibarıyla güvenlik açısından en çok endişelendiği devlet olan İtalya konferansa katılmayacaktı. Öte yandan Almanya için de durum farklı değildi. Sovyet Rusya ve İngiltere arasında Boğazlar konusundaki görüş ayrılıkları da mevcut olduğundan müzakerelerin hararetli geçeceği henüz konferans başlamamışken görünen bir gerçektir.

¹⁹⁷Cumhuriyet, 3 Haziran 1936, s. 1-7.

Montrö'ye birkaç gün erken gelen Menemencioğlu, Montrö polis şefleriyle konferansın güvenliği hakkında bir dizi toplantı yaptı¹⁹⁸. Konferansa çeşitli ülkelerden yaklaşık iki yüz delege ve kalabalık bir basın mensubu grubu katıldı. Türkiye'nin delegelerinden *Akşam* gazetesinin sahibi bulunan Necmeddin Sadak'ın yanında getirdiği muhabirler gün aşırı konferansta hangi konuların görüşülüp konuşulduğunu bu gazeteye telgraf yoluyla bildirdiler. 22 Haziran 1936'da konferans açıldı ve konferanstaki maddelerin görüşülmesinde alakadar çeşitli komisyonlar kuruldu. Bu konferansın toplanmasını icap ettiren gerekçeleri Türkiye adına Hariciye Vekili Aras, Boğazların son iki yüz yıldaki tarihçesine değinerek kürsüde anlattı. Diğer ülkelerin temsilcileri de teşekkür ve tebriklerini ilettikten sonra konferansın ilk gün sakin bir biçimde sona erdi.

23 Haziran 1936'da ise bu sefer Türk projesiniana hatlarıyla izah etmek için kürsüye Numan Menemencioğlu çıktı. Türkiye'nin projesini beş kısma ayırarak katılımcılara bunları anlattı. Bunlardan ilki savaştan yahut tarafsız halde olan her devletin ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçebilmesi, ikincisi; savaş gemilerinin emniyet tedbiriyle birlikte serbestçe boğazları kullanabilmesi, üçüncüsü; sivil ve askeri uçakların boğazlar hattında Türkiye'nin tespit ettiği rotalardan geçebilmesi, dördüncüsü; mukavele hükümlerinin Türk hâkimiyetini bozacak bir teşmile ya da tefsire meydan vermemesi için bazı maddeler konduğu ve bunların mukavele hükümlerinin tatbiki esnasında Türkiye için gerekli olduğu, beşincisi ve sonuncusu ise mukavelenin imzasının ardından derhal uygulamaya konması gerektiği idi.

Menemencioğlu konuşmasını bitirmeden hemen önce mukavelenin imzasının ardından Türkiye tarafından tatbik edilirken her hangi bir devlet tarafından Türkiye'nin Boğazlar hususunda tehdit, sözleşme dışı talep gibi konularla baskı altına alnamayacağını da ekledi. Konferansın toplanmasındaki amaç zaten buydu. Uluslararası bir anlaşma ortaya koyarak bir ya da birkaç devletin geçmişte olduğu gibi Boğazlar üzerindeki olası taleplerinin tek başına muhatabı olmamak ve şayet gelecekte boğazlara yönelik bazı devletlerden talep ya da tehdit gelirse anlaşmaya imza koyan her devleti bu hususta muhatap tutmaktı. Türkiye böyle bir sözleşme önerisiyle kendi gayri askeri mıntıkadaki topraklarını silahlandırabileceği gibi Boğazları da uluslararası doğal su yolu olarak göreceğini ve bu yolun bahsedilen statüde düzenli olarak kullanılmasını yürütmeyi de üstüne almak istediğini teklif etmek üzereydi. Menemencioğlu Türk

¹⁹⁸*Akşam*, 22 Haziran 1936, s. 1.

tezinin ana hatlarını deliller ve takdir toplayan bir Fransızca hitabet ile delegelere sundu. Başta Fransız delegasyonu olmak üzere diğer delegeler tarafından da bu sunum ve açıklaması için kendisine tebrikler sunuldu¹⁹⁹. Sonraki günlerde ise bu beş ana başlığı teker teker detaylarıyla anlattıktan sonra tartışarak ve uzlaşarak maddeler halinde sözleşmeye dökme işi kalmıştı.

Ertesi gün Sovyetler Birliği delegesi Litvinov, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin bu denizde diğer devletlerden farklı olarak savaş gemisi bulundurabilmesi gerektiğini savundu. Japonya bu görüşe itiraz etti. İngiltere temsilcileri ise merkezden talimat gelmeden bir yorum yapamayacaklarını bildirdiler. Bu gelişme üzerine oturum tatil edildi. Katılımcı devletler arasında derin ihtilaflar çıkması nedeniyle 6 Temmuz 1936'ya kadar genel oturumlar ertelendi. Aras ve Sadak Cenevre'deki Milletler Cemiyeti genel toplantısına gitmek için Montrö'den ayrılırken Menemencioğlu ve diğer delegasyon üyeleri Montrö'de kaldılar. 29 Haziran 1936'da Montrö'deki özel oturumda Menemencioğlu Boğazlar rejimini niçin Türk tezine uygun bir biçimde değiştirilmesi gerekliliğini anlattı. Menemencioğlu'nun konuşması Türkiye İçişleri Bakanlığı tarafından neşredilerek ulusal basına verildi²⁰⁰.

Montrö Boğazlar Konferansı'nın esas görüşmelerine Cenevre'deki Milletler Cemiyeti genel toplantısının sona ermesinden sonra 6 Temmuz 1936'da devam edildi²⁰¹. İngiltere delegesi Lord Stanley konferans başkanlığına Boğazlar rejimi için İngiltere önerisini sundu. Türk tezine göre birtakım farklılıklar barındıran bu önerinin en dikkat çeken tarafıysa Karadeniz'den her hangi bir devlete ait savaş gemisinin Boğazları kullanarak Akdeniz'e geçememesi teklifiydi²⁰². Sovyetler Birliği'nin bu teklifi kabul etmeyeceği baştan belliydi. Söz konusu İngiltere ve Sovyetler Birliği ihtilafı konferansın uzamasına sebebiyet vermekteydi. Öte yandan Türkiye halen umutla İtalya'nın da Montrö Konferansı'na katılmasını beklerken İtalya konferansa delege göndermeyeceğini yineledi. Konferansın açılışının üstünden iki hafta kadar vakit geçmesine rağmen yirmi altı detay başlığın sadece altısında bir mutabakat sağlanabilmişti²⁰³. Özellikle İngiltere'nin teklifi Türkiye'yi zor durumda bırakmaktaydı. Savaş durumunda Türkiye'nin bazı devletlerin savaş gemilerine Boğazları kapatması, bazılarını açması rahatlıkla bu ülkeyi bir savaşın eşğine getirebilirdi

¹⁹⁹ *Akşam*, 24 Haziran 1936, s. 1.

²⁰⁰ Tam metin için bkz. *Tan*, 30 Haziran 1936, s.7.

²⁰¹ Bkz. Ek - 12: Numan Menemencioğlu'nun şahsi arşivinden Montrö Konferansı'nda çekilmiş bir fotoğraf.

²⁰² *Akşam*, 6 Temmuz 1936, s. 1.

²⁰³ Bkz. Ek - 13: Türkiye'nin Montrö delegelerinin içinde bulunduğu fotoğraf.

İhtilafın birkaç gün daha uzaması üzerine İngiltere delegelerinden Rendell, Londra'ya gidip hükümetiyle görüşmek için izin istedi. Bu talep üzerine konferansa birkaç gün daha ara verildi. Fransız delegesi Bonjour da hemen akabinde Paris'e dönmek üzere konferanstan izin aldı. Bir süredir Türkiye, Fransa ve İngiltere'nin müzakerelerini yürüttüğü Akdeniz'in güvenliği üzerine yapılan görüşmeler devam ederken Boğazlar meselesinin henüz halledilememiş vaziyette olması sebebiyle Türk basınında bazı yazılar çıktı. Türkiye, Boğazları tahkim etmeden Akdeniz Paktı'na yanaşmayacaktı.

Özellikle Fransız delegasyonunun Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında bir arabuluculuk yapmasıyla ihtilaflar çözülme safhasına girmeye başladı. 15 Temmuz 1936'da prensipte ayrılıklar tamamıyla ortadan kalktı. Savaş esnasında savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecek ve özellikle İngiltere'nin isteğiyle ticaret ve yardım filoları savaş zamanı dahi boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Türkiye'nin bu gemileri durdurma yahut arama hakkı olmayacaktı. Özellikle bu hükmün yorumlanma farkı gelecek yıllarda Numan Menemencioğlu'nun kariyerinde büyük bir dönüm noktasına neden olacaktı.

20 Temmuz 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi konferansa katılan devletler tarafından imzalandı. Yaklaşık bir aydır devam eden görüşmelerden ortaya çıkan sonuç Türkiye için büyük bir diplomatik zaferdi. 1923 Lozan Antlaşması'nın Türkiye açısından egemenlik haklarını sınırlayan Boğazlarla ilgili hükümleri kaldırılmakla kalmamış, Boğazların Türkiye'yi bir savaş durumunda diplomatik şantajlara meydan bırakmayacak şekilde statüsü değiştirilmişti. Bu konferansa yıllardır hazırlanan Türkiye, emeklerinin karşılığını almış sayılırdı. Mukavelenin imzasını takip eden günün sabahında Türk ordusu Boğazları işgal ederek büyük törenlerle buraları tahkim etti. 24 Temmuz 1936 günü Aras, Menemencioğlu ve Sadak'ın başını çektiği Türk delegasyonu İstanbul'da büyük bir törenle karşılandı²⁰⁴.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ndeki hizmetleri Menemencioğlu'nun kariyerinin altın sayfaları arasında yer almaktadır. Konferansın öncesinde yaptığı büyük diplomatik turne ile Türk tezini büyük devletlere anlatmış, konferans sürecinde de Türk tezini delegelere detaylarıyla sunarak ihtilafların çözülmesinde büyük rol oynamıştı. 26 Temmuz 1936'da çıkan *Ulus* gazetesinin baş makalesinde şu cümleler yer almaktaydı:

"...Montrö konferansında Türk delegasyonu ve iki güzide diplomatımız Teyfik Rüştü Aras ve Numan Rifat Menemencioğlu, yüksek şahsi liyakatleriyle dünya diplomasi

²⁰⁴Tan, 25 Temmuz 1936, s. 1.

âleminde ve diplomasi tarihinde Türk diplomatlarının en yüksek şeref mevkilerinden birini kazandırmışlardır. Konferansta Tevfik Rüştü Aras dâhiyane denebilecek ani ve kati buluşları, Numan Menemencioğlu yüksek müzakere ve telif kudreti ile normalin çok üstüne çıktılar. Türkiye’yi doğrudan doğruya alakadar etmeyen fakat Montrö konferansını çıkmazın en dibine sürükleyen bir çok beynelmilel çapraşık meselelerde bu iki güzide diplomatımızın insan zekâsını ve insan anlayışını gururlandıran liyakati yardım etmeseydi anlaşma yine yarıda kalabilirdi. Tevfik Rüştü Aras ve Numan Rifat Menemencioğlu ile yalnız Türk diplomatları değil, Türk zekâsı, Türk anlayışı da iftihar edebilir. Montrö Türk diplomasi tarihinde Lozan’ı takip eden zaferlerin büyüklerinden biridir. Muzafferleri yerinde ve zamanında alkışlamak borcumuzdur”²⁰⁵.

Menemencioğlu artık tüm Avrupa kıtası boyunca üne kavuşmuş meşhur bir diplomattı. Türkiye’de de bu şöhrete layık bir taltif alması yakındı. Öte yandan böyle bir uluslararası anlaşma Milletler Cemiyeti ve uluslararası diplomasinin tahkir edildiği, zorlayıcı ve tecavüzlerin açıkça yapıldığı bir safhada dikkat çekici bir başarıydı. Türkiye devletler hukukuna saygı duyan barışçı politikasını bu sözleşmeyle bir kez daha tüm dünyaya ilan etmişti. Ayrıca aralarında anlaşmazlıklar bulunan büyük devletlere de boğazlar sözleşmesinin bir ibret vesikası olmasını umut etmekteydi.

Ağustos 1936’da Avrupa’daki gündemi henüz yeni başlamış Berlin Olimpiyatları ve İspanya’da patlak veren iç savaş meşgul etmekteydi. Türkiye’de ise Trakya’da yapılması planlanan askeri manevra ve tatbikat, Erkan-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak’ın başkanlığında yapılmaya başlanmıştı. Öte yandan 14 Ağustos 1936’da İstanbul’da Numan Menemencioğlu başkanlığı altında bir komisyon toplanarak yeni Boğazlar rejiminin Türkiye tarafından nasıl uygulanacağına dair bir görüşme yaptı²⁰⁶. Komisyonda alınan kararlar başvekkâlele bir rapor halinde sunuldu. Ayrıca Montrö’ye katılan yahut katılmayan tüm devletlere birer nota gönderilerek 15 Ağustos 1936’dan itibaren Boğazlardan geçiş usulünün Montrö sözleşmesi şartlarına göre gerçekleşeceği tebliğ edildi.

Takvimler 29 Ağustos 1936’yı gösterirken ulusal basında yeni İngiltere Kralı VIII. Edward’ın Türkiye’yi ziyaret edeceği duyurulmaktaydı. Bir süredir yatıyla Akdeniz limanlarında tatil yapmakta olan Kral İstanbul’u da ziyaret edecek, bu ziyaret hususi mahiyette olup resmi bir anlam taşımayacaktı²⁰⁷. 4 Eylül 1936’da İstanbul’a gelen Kral, Atatürk, Aras ve Menemencioğlu’nun da içinde bulunduğu bir heyet tarafından karşılandı. Üç gün boyunca İstanbul’da ziyaretlerde bulunan Kral 7 Eylül günü Türkiye’den ayrıldı. Atatürk ile temaslarında Menemencioğlu hep yanlarında

²⁰⁵ Neşet Halil Atay, “Montrö Konferansı ve Türk Diplomatları”, *Ulus*, 26 Temmuz 1936, s. 1.

²⁰⁶ *Akşam*, 15 Ağustos 1936, s. 1.

²⁰⁷ *Akşam*, 29 Ağustos 1936, s. 1.

bulundu. Atatürk bu tarz üst düzey ziyaretlerde Menemencioğlu'na genelde refakat görevi vermektedir. Şüphesiz Menemencioğlu'nun dil, kültür ve protokol kaidelerindeki üstün bilgisi bu duruma sebep olmuştur²⁰⁸. Kralın ziyareti her ne kadar resmi bir ziyaret olmasa da zamanlaması itibariyle ilginçtir. Boğazlar meselesini geride bırakan Türkiye, artık Akdeniz üzerinde İngiltere ve Fransa'ya karşı olan işbirliği sözünü yerine getirmeliydi. Kralın ziyareti de bu temelde bir yakınlaşma çabası olarak yorumlanabilir. Öte yandan başta Atatürk ve Türk devlet adamları Avrupa'daki savaş havası ve siyasi anlaşmazlıkları oldukça yakından takip ediyor, Türkiye'nin çıkarları lehine büyük devletlerden yeni ödünler koparmayı umut ediyordu. Özellikle on altı yıl önce ilan edilen Misak-ı Milli'de bulunmasına rağmen dönemin siyasi ve askeri şartları gereği Türkiye sınırları dışında kalan Hatay'ın siyasi statüsü için doğru zamanın geldiği düşünülüyordu.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan barış antlaşmalarından muzdarip ve bunları değiştirmek isteyen revizyonist devletlerden olmadığını daha önce söylemiştik. Lozan Antlaşması her ne kadar Türk ideallerini her konuda tam olarak karşılamamış bulunuyorsa da Boğazlar örneğinde görüldüğü gibi Türkiye, diplomasi yoluyla Lozan'da kazanmaya muvaffak olamadığı bazı hak ve toprakları kazanabilirdi.

Almanya'da Führer unvanlı Hitler tam da bugünlerde Bolşevizm'i bir numaralı düşman ilan ettikten sonra Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesi sömürgelerinin iade edilmesini istedi. Bu mesele tartışıldığı sıralarda, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nin genel toplantısı için Cenevre'ye doğru yola çıktı²⁰⁹. Aras, bu kez Hatay Meselesi'ni Milletler Cemiyeti çatısı altında gündeme getirmeye hazırlanmıştı.

Hatay'ın, Türkiye'nin Milli Mücadele döneminde Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen Lozan Antlaşması'nda mandater Suriye yönetiminin sınırları içinde kaldığını söylemiştik. Hatay'ın demografik yapısında Türk unsurları oldukça yüksek bir paya sahipti. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetimi için Hatay'ın ana vatana dâhil edilmesi yahut özerk bir yapıda yönetilmesi önemli bir meseleydi. Türkiye, devletlerarası hukukun ve kurulların ağır tahkir edildiği bir dönemde yine bu kurullar aracılığıyla Hatay Meselesi'nde haklarını arayacak idi.

28 Eylül 1936'da Cenevre'de yapılan bir toplantıda, Hariciye Vekili Aras, İskenderun ve Antakya bölgesinde Türklerin çoğunlukta olduğunu ve durumun tespiti

²⁰⁸ Bkz. Ek -14. VIII. Edward, Atatürk, İnönü ve Menemencioğlu Ertuğrul Yatı'nda.

²⁰⁹ *Tan*, 11 Eylül 1936, s. 2.

için bir Milletler Cemiyeti delege heyeti kurulmasını istedi²¹⁰. Böylece Türkiye Hatay Meselesi için devletlerarası arenada ilk adımı attı. Ayrıca ulusal basında da Hatay ve nüfusu hakkında ilk ayrıntılı bilgiler bu dönemde çıkmaya başlamıştır²¹¹. 9 Ekim 1936'da Türkiye, Fransa'ya Hatay'da yaşayan Türklerin geleceği hakkında bir nota vererek diplomatik baskıyı arttırmıştır²¹².

Ekim ayı başlarında Numan Menemencioğlu Yunanistan ile iki ülke arasındaki karasuları arasındaki kaçakçılığın önlenmesi adına bir anlaşma imzaladı²¹³. 1936'nın Ekim ayı ortalarında Türkiye, Afganistan'ın Harbiye Bakanı Serdar Mahmud Han'ı ağırlamaktaydı²¹⁴. Ankara'daki resmi ziyaretleri esnasında kendisine refakat edenlerden biri de Menemencioğlu idi. Birkaç gün Ankara'da kalan bakan, daha sonra Bağdat'a hareket etti. Yakın gelecekte tesis edilecek olan Sadabad Paktı'nın ön temasları olarak kabul edilen bu ziyaretler Türkiye'nin doğu sınırının emniyeti açısından mühim idi.

Aynı günlerde Avrupa'da başta Belçika'da olmak üzere tarafsızlık politikası popülerleşmeye başladı. Siyasi olarak Fransa'nın yanında yer alan bazı devletler yakın gelecekteki savaşta kendilerinin emniyeti için tarafsızlığı daha makul bulduklarını ilan etmeye başladılar. Bu durum Fransa'nın Almanya karşısındaki elini zayıflatmaktaydı.

29 Ekim 1936'da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına başta Türkiye'nin müttefikleri olmak üzere pek çok ülkeden katılımcılar geldiler. Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç de bu kutlamalara iştirak edebilmek için Ankara'ya geldi. 28 Ekim 1936'da Türkiye ve Yugoslavya arasında kliring, seyrisefain ve ikamet anlaşmaları imzalandı. Türkiye hükümeti adına anlaşmayı Hariciye Umumi Kâtibi Menemencioğlu imzaladı²¹⁵. Henüz ekim ayı başlarında Menemencioğlu'na Yugoslavya, İtalya, Hollanda, Sovyetler ve İsveç hükümetleriyle yeni ticaret anlaşmaları imzalanması için Bakanlar Kurulu tarafından yetki verilmişti²¹⁶. Yugoslavya'yla imzalanan anlaşma da esasen bu talimatın gereği idi. Numan Menemencioğlu 29 Ekim 1936 Cumhuriyet Bayramı'nda Türkiye'nin harici siyaseti hakkında ulusal çapta bir radyo konferansı verdi²¹⁷. Erken Cumhuriyet döneminin hariciye felsefesini yansıtan bu konferans nutkunun önemli paragraflarını bizzat Menemencioğlu'nun kaleminden olmak üzere burada vermeyi yararlı görmekteyiz:

²¹⁰*Akşam*, 29 Eylül 1936, s. 2.

²¹¹ Bkz. İstanbul ve Ankara gazeteleri, 10-29 Eylül 1936 arası sayıları.

²¹²*Ulus*, 9 Ekim 1936, s. 1.

²¹³T.C. BCA, 5319 Sayılı Kararname, 2 Ekim 1936.

²¹⁴*Ulus*, 17 Ekim 1936, s. 1.

²¹⁵*Ulus*, 29 Ekim 1936, s.4.

²¹⁶T.C. BCA, 5419 Sayılı Kararname, 28 Ekim 1936.

²¹⁷*Akşam*, 29 Ekim 1936, s. 2.

“Aziz yurttaşlarım!

Türkiye Cumhuriyeti'nin harici siyasetinden size kısaca bahsetmek vazifesini üstüme aldım. Bu vazifeyi sizi sıkmayacak şekilde yapmak ve sizinle küçük bir hasbıhalde bulunmak isterim. Niyetim müdellel ilmi bir konferans vermek değil, şu beş on dakikanın içine genç cumhuriyetimizin heyecanını sığdırarak yaptığımızı nasıl ve niçin yaptığımızı anlatmağa çalışmaktır.

Biraz indi bir şekilde tarif ederek diyeceğim ki harici siyaset bir milletin sınır dışındaki haklarını, menfaatlerini, gayelerini en iyi koruyacak yolları en lüzumlu zamanlarda bulup seçebilmek için daimi istikşafalarda bulunmak, o yollara nişan koymak ve onları bir gün geçebilecek hale getirmektir. Hak, menfaat, gaye işte her türlü anlayışa, tefsire müsait üç mefhum ki bunların icabatını tatbik ederken bir devletin en barışsever veya en emperyalist aynı derecede mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti bunları en temiz manalarında anlamış ve tatbik etmiştir.

Hak mefhumu içinde şüphesiz ki ilk akla gelen hür ve müstakil yaşamak hakkıdır. Bir milletin hariçten gelebilecek her türlü tehlikeyi, hürriyet ve istiklaline vurulabilecek her türlü darbeyi görüp izale etmesi hayat hakkının en tabii, en basit bir icabıdır. Fakat bu tehlikelerin siyasi, iktisadi, içtimai ve askeri tecavüzlerden terekkiüp edebileceği düşünülürse harici siyasetin pek o kadar sade olmayan bir iş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Bu asırda milletler yalnız silah ile yenilmez. Onları ecnebi boyunduruğuna sokmak için kullanılan vasıtalar bir harbin tali ile değil, her günün küçük büyük taarruzlarıyla vücut bulur.

İktisadi istiklalini elden kaçıran hatta daha sade bir ifade ile iktisadiyatını koruyamayan milletler yaşadıkları müddetçe esir muamelesi görmeğe ve nihayet bir gün de sönüp gitmeğe mahkûmdurlar. İktisadiyatını korumamak veya iktisadi hürriyetini elden kaçırmak demek tevekkülle başkalarının refahına çalışmak, bin zahmetle yetiştirip yok pahasına satmak, bin ıstırap içinde kazanıp ateş pahasına almak demektir.

...Atatürk bir gün hariciyecilere iltifat ederken ‘Siz sulhun erkanıharplerisiniz!’ demişti. Evet, milli müdafaa vazifesinde harici siyasetin rolü, aynen, harp esnasında sevkulceş planlarını iyi hazırlamakla mükellef olan erkanıharbiyenin rolüne benzer. Hariciye güler yüzü ile, yumuşak sözleri ile en çetin bir mücadelenin gece gündüz her dakika sevkulceşini yapmak, onu adım adım tatbik etmekle meşguldür.

...Bugün on dört yaşına basan cumhuriyetimiz Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır mirasından her sahada olduğu gibi harici siyasette de silkinerek kurtulmuş ve bu siyaseti milletin hak ve menfaatlerine ve dünyadaki realitelere en uygun prensiplere istinat ettirmeği bilmiştir. Cumhuriyetin harici siyasetinde Türk milletinin büyük şiarı belirir: Siyasetimiz dürüsttür, vakurdur ve aynı zamanda realisttir. Dürüstlülle realizmi gayrikabili telif zannedenlere Türkiye harici siyasetini parlak bir misal olarak gösteririm. Evet, realitelerde çok çirkinlikler vardır. Onlara karşı bile Türkiye harici siyaseti enerji ile, şiddetle, fakat dürüstlülle mukabele etmeği bilmiştir. Kendi realizmi ise kurucu, yaratıcı bir realizmdir. Kurduğu yarattığı: milletin hürriyeti ve istiklalini geçilmez duvarlarla çevirmek; milleti layık olduğu ikbale, refaha isal edecek yolları bulmaktır.

İşte, bu büyük prensiplerle çalışmağa koyulan cumhuriyet evlatları tam bir samimiyetle sulh siyaseti yapmağı ve bunun çok cesurane delillerini dünyaya göstermeği bilmişlerdir. Türkiye eski düşmanlarıyla barış siyasetine bütün samimiyetiyle koyuldu. Bunda muvaffak oldu ve dünyanın en kargaşalık bir köşesinde bir sulh, bir kardeşlik cenneti vücuda getirdi. Bu siyasetin ne güzel bir tecellisidir ki dün gece dost ve müttefik Yugoslavya'nın muhterem başvekiline hitap ederken

Başbakanımız ‘vazifesini yaparken itiraf edilemeyecek hiçbir vasıta kullanmağı düşünmeyen bir hükümet reisinin beynelmilel anlaşma ve teşriki mesaiden bahsetmesinin ne kadar kolay olduğunu bugün bilhassa hissetmekteyim’ sözlerini söyleyebilmiştir. Ne mutlu o hükümet reisine ki böyle huzuru kalple dünya önünde siyasetindeki dürüstlüğü yarından korkmadan ilan edebiliyor.

Komşularımızla olan siyasetimiz bu on üç sene içinde her gün daha ziyade perçinlenen bağlarla tecelli etmektedir. Türkiye’yi sevilen, hürmet edilen ve çekinilen bir Türkiye yapan Büyük Önder Atatürk harici siyasetinde de bütün savaştığı işte olduğu gibi tam randıman almıştır. Bir cumhuriyet hariciyecisi²¹⁸ sıfatıyla korkmadan söyleyebilirim ki bize dokunmak isteyen karşısında ordumuzdan evvel siyasetimizin derin çemberini bulacaktır.

Son zamanlarda cumhuriyet hükümeti harici siyaset alanında büyük bir muvaffakiyet kazandı. Memleketin müdafaa kabiliyeti için elzem olan bir hakkı barış ve meşruiyet yollarından yürüyerek istirdada muvaffak oldu. Boğazlar mukavelesi yalnız milletin hakkını tanıtan bir zafer değil, aynı zamanda, Türk’ün dürüstlüğüne darbu mesel haline koyan bir hadisedir. Montrö’yü cumhuriyet hükümeti on üç senelik siyasetinin yarattığı hava ile ve harici siyasetinin metodik mesaisiyle kazandı. Herkesin hakkını tanıyan, hak mefhumuna yürekten bağlı olan Türk’ün hakkını tanımamak artık kimse için mümkün olamadı ve yeni mukavele ile Boğazlar tabii haline girmiş oldu.

Harici siyasette bir muvaffakiyet gördüğümüz vakit bunu hiçbir zaman tesadüfe hamletmeyiniz yurttaşlarım. Tesadüf diplomaside bazen kuvvetli bir yardımcı olur. Fakat hiçbir zaman bir eser doğuramaz. Hadiseleri yakından takip etmek, mazinin derslerini ezbere bilmek, bir vakanın mahiyetini tahlil etmek, müddeiyatında hakkı ilme bürüyerek ortaya atmak işte muvaffakiyetli bir eserin ortaya gelebilmesi için elzem olan şerait. Cumhuriyet hükümeti hepimizi sevindiren Montrö zaferini bu amillere dayanarak ihraz etmiştir. İşte, yurttaşlarım size bu samimi hasbihal ile yaratıcı cumhuriyetin mütevazı bir şubesinde kaynayan ateşi hissettirmek istedim. Bu ateş cumhuriyetin kendi ateşi, büyük Türk inkılâbının temel taşıdır. Sönmez ve sönmeyecektir.”²¹⁹.

İşte, Menemencioğlu’nun ulusal radyoda sarf ettiği bu sözler onun dış politikaya bakışını ve cumhuriyetin dış politika konusundaki felsefesini açıklayan bir nutuktur. Siyaset bilimciler tarafından da dikkatle incelemeye değerdir.

2.5.2. Hatay Meselesi’ndeki Diplomatik Faaliyetleri ve Siyasi Müsteşarlığı

1 Kasım 1936’da Atatürk, TBMM’ye gelerek tarihi bir nutukla meclisi açtı:

“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun ve Antakya havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler...”

Henüz birkaç ay önce Türkiye’ye Montrö Konferansı’nda destek olup konferansın çıkmaza sürüklenmesini önleyen Fransa sözleşmenin imzalanmasında önemli rol oynamış, bu hareketiyle Türkiye’yi siyasi olarak yanına çektiğine ikna

²¹⁸Tezimizizin ismi Menemencioğlu’nun kendini tarif ettiği bu ifadedden esinlenilerek konulmuştur.

²¹⁹Ulus, 4 Kasım 1936, s.5.

olmuştu. Türkiye ise henüz Fransa ile müttefik olmakta aceleci davranmamaktaydı. Özellikle son aylarda Avrupa'da önceden Fransa politikasını destekleyen ufak çaplı devletler arasında rağbet gören tarafsızlık politikası Fransa'nın kıta Avrupa'sında Almanya'ya karşı yalnızlaştırıyordu. Tüm bu dengeleri gözeten Türkiye 1936 Kasım ayından itibaren Antakya ve İskenderun'daki Türklerin hakları ve kaderi konusunda Fransa'ya baskıyı arttırdı. Öte yandan Suriye Manda yönetiminin önemli bir parçası olan İskenderun'da Fransa her hangi bir değişiklik yapmaya taraftar değildi. Milletler Cemiyeti'nde vaat ettiği gibi Fransa, Suriye ve Lübnan'ın istiklalini temin ederek buradaki siyasi varlığından feragat edecekti. Öte yandan 1921'de Fransa ve Türkiye arasında Hatay'daki Türk nüfus için kararlaştırılan hükümler, bu toprakların Suriye hükümetine terk edilmesiyle geçersiz kalacaktı. Türkiye bu duruma razı olamazdı.

Atatürk'ün meclis açılışındaki nutku kısa zamanda çeşitli tepkiler topladı. 3 Kasım 1936'da Antakya Türk Kız Lisesi Cumhuriyet Bayramı'nı kutladığı gerekçesiyle Suriye Hükümeti tarafından kapatıldı. Ardından diğer Türk okulları talebeleri bu kararı protesto ederek karar geri alınana dek dersleri boykot edeceklerini açıkladılar. 14 Kasım 1936'da Hatay'da yapılan genel seçimde Türkler oy kullanmayacaklarını açıkladılar. Suriye Hükümeti bunun üzerine bölgedeki Türklere baskılarını arttırdı. 15 Kasım 1936'da Hatay'daki Türk gazeteleri kapatıldı²²⁰. Bu sıralarda Ankara önemli bir konuğu ağırlamaktaydı. Söz konusu konuk Almanya İktisat Nazırı Dr. Hjalmar Schacht idi. Menemencioğlu'nun da içinde olduğu bir grup yetkili tarafından karşılanıp refakat edilen Dr. Schacht, temaslarının ardından Ankara'dan ayrıldı²²¹.

20 Kasım 1936'da Türkiye, Fransa'ya bir nota daha verdi. Fransa bu nota üzerine Hatay Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'nde tartışılmasını önerdi. Türkiye bu teklifi kabul etti. 27 Kasım 1936'da TBMM kürsüsüne çıkan Hariciye Vekili Aras, bu teklifi kabul etmelerinin gerekçelerini izah etti²²².

Hatay Meselesi için gerekli adımlar atılmaya başlandığı sıralarda diğer taraftan Türkiye yakın gelecekte çıkmasını beklediği savaş için yurt içinde gerekli tedbirleri almaya devam etmekteydi. Özellikle zehirli gazlar ve hava saldırılarına karşı ülkeyi mıntikalara ayırarak sığınakların inşasına başlandı.

²²⁰*Akşam*, 16 Ekim 1936, s. 1.

²²¹*Akşam*, 18 Ekim 1936, s. 1.

²²²*Ulus*, 28 Kasım 1936, s. 1-2.

1936'nın Aralık ayı başlarında Hatay'daki Türklere baskılar arttırılarak örfi idare ilan edildi. Şehirde yağmacılık ve keyfi cinayetler artışa geçti. İstanbul, Ankara ve İzmir gazetelerinde artık her gün Hatay'a dair haberler çıkmaktaydı. Kamuoyu Hatay'a odaklanmış, Türkiye de dış politikada bu meseleye kilitlenmişti. 6 Aralık 1936'da Ankara Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Ankara Palas'ta verdiği bir baloya Atatürk, Fransa'nın Ankara Sefiri M. Ponsot ve çeşitli bürokratlar katıldı. Menemencioğlu'nun da bulunduğu bu baloda bir ara Fransız sefiri Atatürk locasında kabul ederek bir müddet konuştu²²³. Söz konusu konuşmada ana meselenin konunun sıcaklığı bakımından Hatay olduğu açıktı. Cenevre'de Hatay için toplanacak olan Milletler Cemiyeti toplantısına katılabilmek için Aras, Menemencioğlu ve Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi Hasan Rıza Soyak 9 Aralık 1936'da Ankara'dan trenle yola çıktılar²²⁴.

14 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti toplantısında Hatay Meselesi görüşüldü. Alınan kararlara göre Suriye'ye bağımsızlık verilmesi Hatay Meselesi hallolana kadar ertelenecek ve Hatay'a durum tespiti için bir heyet gönderilecekti. Başlangıç için kabul edilebilir kararlar olarak algılanan bu gelişmenin ardından Hariciye Vekili Aras, Fransa tarafından Paris'e davet edildi. Türkiye'nin daimi delegesi Necmeddin Sadak ile beraber Paris'e geçen Aras burada bir dizi diplomatik görüşme daha gerçekleştirdi. Bu görüşmelerde Türkiye'nin isteği Hatay'a istiklal verilmesi yönündeydi. Türkiye'nin isteği Fransa tarafından reddedilince Hariciye Vekili Aras görüşmelere geçici olarak son vererek Ankara'ya dönme kararı aldı. 25 Aralık 1936'da ise üç kişilik Milletler Cemiyeti gözlemcisi Hatay'a doğru yola çıktı. Menemencioğlu ise 28 Aralık 1936' İstanbul'a gelerek Ankara trenine aktarma yaptıktan sonra yılbaşını geçirmek üzere başkente hareket etti²²⁵.

3 Ocak 1937'de Aras ile Dolmabahçe Sarayı'nda görüşen Atatürk, Ankara'ya hareket edecek olan Hariciye Vekilini Haydarpaşa Garı'na kadar hususi olarak uğurladı. Hatay için Cumhurbaşkanı ve Hariciye Vekâleti arasındaki yoğun işbirliği bu süreçte göze çarpmaktaydı. 5 Ocak 1937'de sabaha karşı 03:00'te kalkan hususi treniyle Atatürk birden bire Konya'ya doğru hareket etti²²⁶. Kış günü olağandışı şekilde gelişen bu seyahatin son durağının Adana olacağı söylendi. Başvekil İsmet İnönü, Erkânıharbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak bazı devlet adamları da kendisiyle 7 Ocak

²²³*Akşam*, 7 Aralık 1936, s. 2.

²²⁴*Ulus*, 9 Aralık 1936, s. 1.

²²⁵*Ulus*, 28 Aralık 1936, s. 1.

²²⁶*Akşam*, 6 Ocak 1937, s. 1.

1937'de Eskişehir tren istasyonunda buluştular. Yaklaşık dört saatlik bir toplantıdan sonra Atatürk'ün treni Konya'ya doğru yola devam etti. Diğer isimler Ankara'ya döndüler. Bir kez daha Atatürk'ün son durağının Adana olacağı duyuruldu. Bu hareket başta Hatay ve Adana'da büyük heyecan yarattı. Adanalılar Atatürk'ten bir işaret beklediklerini duyurdular. Atatürk Konya'ya ulaştıktan sonra Adana'ya hareket etmekten vazgeçerek Ankara'ya döndü. Esasında bu kadarı bile gereken mesajı vermeye yetmişti.

Fransa başbakanlık makamından konuyla bizzat ilgilenileceği taahhüdü bugünlerde geldi. Böylece Hatay müzakereleri için yeni bir safhaya girildi. Milletler Cemiyeti 19 Ocak 1937 tarihinde Hatay Meselesi için tekrar toplanmaya karar verdi. Türkiye'nin delegeleribir ay önceki toplantıda olduğu gibi Hariciye Vekili Aras, Hariciye Umumi Kâtibi Menemencioğlu ve Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak idi²²⁷. Fransa ise toplantıya Dışişleri Bakanı Delbos ve Dışişleri Siyasi Müsteşarı Vienot ile katılacaktı. Aynı zamanda önceki ay Hatay'a Milletler Cemiyeti'nin gönderdiği gözlemciler Cenevre'ye dönmek için yola çıkmışlardı. 20 Ocak günü yapılan ilk toplantıda Türkiye ısrarla Hatay içinbağımsızlık istedi. Fransa ise bu teklife yanaşmadı. Görüşmelere bir hafta kadar ara verildi. Türk heyeti bu süre zarfında İngiltere Hariciye Nazırı A. Eden ile görüştü. Fransız delegeler Paris'e dönerek başbakanla görüşmek için konseyden izin aldılar. 24 Ocak 1937'de Fransa'dan gelen habere göre Hatay'a bağımsızlık verilmesi prensip itibariyle kabul edildi. Ayrıntılara dair meselelerin görüşülmesi için Cenevre'deki toplantılara birkaç gün daha devam edildi. 26 Ocak 1937'de ilan edilen resmi tebliğe göre Hatay özerk bir yapıda olacak ve Suriye'nin nüfuzu altından çıkacak, resmi dili Türkçe olacak, dışişlerinde Fransa, Türkiye ve gerekli durumlarda Milletler Cemiyeti'nden görüş alacaktı. Yine Hatay, Milletler Cemiyeti'nde daimi bir temsilci bulunduracaktı. Türkiye ise İskenderun limanından faydalanabilecek, Hatay'ın anayasasını hazırlamak için Milletler Cemiyeti tarafından alanında uzman bir komisyon oluşturulacaktı²²⁸.

Kararlar Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından tasdik edildikten sonra Atatürk bizzat Türk delegelerini tebrik etti. Türkiye ve Hatay'da büyük bir sevinç yaşandı. Son altı ay içinde önce Boğazlar, ardından Hatay'ın mukadderatı için büyük diplomatik zaferler kazanılmıştı. 1 Şubat 1937'e trenle İstanbul'a dönen Menemencioğlu'na çiçekler

²²⁷ İlgili Arşiv Belgesi İçin Bkz. T.C. BCA, 5795 Sayılı Kararname, 31 Aralık 1936.

²²⁸ Diğer detaylar için bkz. *Akşam*, 27 Ocak 1937, s. 1.

takdim edildi. İzahat vermesi beklenen Umumi Kâtip, bu işi Hariciye Vekili Aras'ın yapmasının daha uygun olduğunu belirttikten sonra beklemeden Ankara'ya hareket etti²²⁹.

Menemencioğlu'nun Hatay için üstlendiği yeni görev Hatay Anayasası'nın tespiti idi. Milletler Cemiyeti'nde alınan kararlar mucibince 27 Şubat'ta Cenevre'de toplanacak uzman hukukçular arasında Türkiye'yi temsil edecekti. Bu toplantı öncesinde bir süredir Türkiye'de tartışılan siyasi müsteşarlık memuriyeti ihdas edildi²³⁰. Bir çeşit bakan yardımcılığı olan bu yeni memurlukta en önemli nokta siyasi müsteşarların meclisten seçilecek bir milletvekili olacak olmasıydı. Böylece yürütme ve yasama güçleri arasında bir işbirliği sağlanacaktı. Siyasi müsteşarların görev süresi bağlı olduğu bakanın görev süresiyle eşit olacaktı. Bürokrasiyle yasama organının tek vücut haline getirilmesini hedefleyen bu uygulamada Hariciye Vekâleti için yegâne aday Numan Menemencioğlu idi. Fakat Numan Bey'in siyasi müsteşar olabilmesi için öncelikle milletvekili olması gerekmektedir. Diğer bakanlıklar siyasi müsteşarlarının atamasını yaparken Hariciye, Menemencioğlu'nun vekil olabilmesi için bir ay kadar daha bekleyecekti.

14 Şubat 1937'de İstanbul'da toplanacak olan bakanlar kurulu için İsmet İnönü ve diğer bakanlar İstanbul'a hareket ettiler. Bu toplantıda *Ulus* gazetesine göre 27 Şubat'ta Cenevre'de görüşülecek olan Hatay Anayasası maddeleri için Menemencioğlu'na verilecek direktifler de görüşülecekti²³¹. Menemencioğlu 19 Şubat 1937'de Ankara'dan İstanbul'a hareket etti. 20 Şubat'ta Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk, İnönü ve çeşitli bakanlarla yaklaşık üç saat toplantı yapan Menemencioğlu son çalışmalarını da tamamladıktan sonra yanındaki heyetle Cenevre'ye doğru yola çıktı²³². Bu heyetin içinde Devletler Hukuku Profesörü Ethem Menemencioğlu da vardı. Kendisi müşavir sıfatıyla bu toplantılara katılacaktı²³³.

Hatay Anayasası'nın tespitini sağlayacak komisyonda Türk, Fransız, İsveç, Belçika ve İrlanda'dan gelen hukuk uzmanları görev üstlendi. İlk oturumlarda Suriye Hükümeti'nin Hatay valisini Şam'ın atamasını istemesi bir buhran yarattı. Tartışmalar uzarken komite başkanı Hatay'daki gözlemcileri Cenevre'ye davet etti. 2 Mart 1937'de

²²⁹Tan, 2 Şubat 1937, s. 1.

²³⁰T.C. Resmi Gazete, 11 Şubat 1937.

²³¹Ulus, 13 Şubat 1937, s. 1.

²³²Akşam, 21 Şubat 1937, s. 1-13.

²³³Diğer katılımcıların ismi için bkz. T.C. BCA, 6075 Sayılı Kararname, 26 Şubat 1937.

Menemencioğlu, Türkiye'nin önerisini komiteye sundu. Fransız delege bu öneriyi hükümetiyle müzakere etmek için komiteden izin isteyerek Paris'e gitti²³⁴. Hem Fransız delege hem de Hatay gözlemcilerini beklemeye koyulan komitede işler duraksadı. 8 Mart 1937'de gözlemciler Milletler Cemiyeti'nde Hatay'da gördüklerini komisyonda anlattılar²³⁵.

Fransa kanadından ise Türk önerisinin yerine alternatif bir anayasa önerisi gelmedi. 11 Mart 1937'de müşahitlerin Bayırbucak Türkmenleri hakkındaki gözlemleri dinlendi. Komitede, bölgede yaşayan Alevilerin Türk olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışıldı. Türk tezinin her aşamasıyla ele alınıp tartışıldığı toplantıların üzerinden neredeyse üç hafta geçmesine rağmen komitede henüz bir karar alınamamıştı. 17 Mart 1937'de Türk projesinin tetkiki için süre isteyen Milletler Cemiyeti komisyonu 9 Nisan 1937'de tekrar toplanmak üzere birleşimleri sona erdirdiğini açıkladı. Menemencioğlu ve diğer murahhaslar 17 Mart'ta Ankara'ya gitmek üzere Cenevre'den yola çıktılar.

20 Mart 1937'de İstanbul Sirkeci Garı'na inen Menemencioğlu, kendisini bekleyen basın mensuplarına şu açıklamada bulundu:

“Mesaisine iştirak ettiğim komite, biliyorsunuz ki devletlerin murahhaslarından mürekkep bir teşekkül değil, Milletler Cemiyeti'nin ayrı ayrı tayin ettiği ekiplerden terekkiüp eden ve Milletler Cemiyeti konseyine hazırlıkta bulunmaya memur edilen bir heyettir. Bu itibarla mesaisi siyasi değil, doğrudan doğruya teknik sahalarda cereyan eder ve bittabi daha uzun zamanlara ihtiyaç gösterir. Komiteye vermiş olduğum projenin birinci kısım tahkikatı çok esaslı bir surette yapılmış ve henüz karara vasıl olmamakla beraber komite azasının hakkıyla tenevvür etmesi sayesinde işimiz çok ilerlemiştir... Size şu kadar söyleyebilirim ki Fransız eksperleri ile aramızda kuvvetli noktai nazar ihtilafları belirmiş ve bunlar bu devrede izale edilmiştir...”²³⁶.

Vakit kaybetmeden Ankara'ya hareket eden Menemencioğlu'na 29 Mart 1937'de Gaziantep Milletvekili olarak mecliste sandalye verildi. Ertesi gün ise Hariciye Vekâleti'nin ilk siyasi müsteşarı olduğu duyuruldu. Umumi Kâtiplik görevini ise Hariciye memurlarından Nebil Batı'ya devretti. Bu noktada şunu söylemek lazım gelir ki Menemencioğlu ilk defa siyasi bir kimlik kazanmıştır. Kendisi bu zamana dek yalnızca devlet görevlisi bir bürokratken bu tarihten itibaren aynı zamanda yasama organının bir üyesi olmuştur. Onun milletvekili olması tamamen siyasi müsteşarlık

²³⁴Akşam, 3 Mart 1937, s. 1-4.

²³⁵Tan, 8 Mart 1937, s. 1.

²³⁶Tan, 21 Mart 1937, s. 1.

kanununun prosedürü icabı gerçekleşmiştir. Yeni görevi ise kendisini Hariciye’de neredeyse Bakan mevkiinde yetkilerle donatmıştı.

Menemencioğlu, milletvekili ve siyasi müsteşar olduktan iki gün sonra 3 Nisan 1937’de akciğerlerinden cerrahi bir operasyon geçirdi. Kronik rahatsızlığından dolayı gerçekleştirilen bu operasyon sonucunda 9 Nisan 1937’de tekrar toplanacak olan Milletler Cemiyeti’nin Hatay Anayasası Komisyonu, Türkiye’nin isteğiyle 22 Nisan 1937 tarihine ertelendi²³⁷.

Türkiye Nisan 1937 itibariyle son bir aydır özellikle İtalya ile ilişkilerini iyileştirmek adına Hariciye Vekili Aras marifetiyle İtalya ile bir dizi görüşme gerçekleştirmişti. Özellikle İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile Şubat ayı başlarında Milano’da yapılan görüşmeler iki ülke arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş ve Mart ayı sonlarında iki ülke arasında ticaret anlaşması imzalanmıştı. Akdeniz’de İngiltere’nin rakibi konumunda bulunan İtalya ile yaşanan yakın flört demokratik blok tarafından tepki toplamıştı. Türkiye ise bağımsız bir devlet olmanın gereklerini yerine getiriyor ve her devletle kendi çıkarları uğruna anlaşma zemini arıyordu.

Hatay Anayasası’nın ikinci toplantısına az bir zaman kala Türkiye’nin güney sınırında Fransız güdümlü çetelerin yarattığı eşkıya faaliyetleri yoğunlaştı. Türk kamuoyunda Fransa’ya tepkiler bugünlerde iyiden iyiye yükselmeye başladı. Görünen o ki Fransa, Hatay konusunda Türkiye’ye alternatif bir tez üretip yakın doğudaki bu büyük ülkeyi siyasi olarak kendisinden uzaklaştırmak istemiyor, fakat Hatay üzerindeki çıkarlarını da korumak için başka yollara başvurmaktan çekinmiyordu²³⁸

9 Nisan 1937’de Hariciye Vekili Aras ve Siyasi Müsteşar Numan Menemencioğlu İstanbul’a geldiler. Haydarpaşa Garı’nda alınan bir pozda Aras’ın Menemencioğlu’nun koluna girmiş vaziyette olduğu görünüyordu²³⁹. Henüz geçirdiği ameliyatın yorgunluğunu atamamış olan Menemencioğlu bir hafta kadar İstanbul’da dinlenip sonrasında Cenevre’ye hareket edecekti. Aras ise Başvekil İnönü ile Balkan Antantı müttefikleri Yugoslavya’ya bir ziyaret gerçekleştirecekti. Nitekim son dönemlerde gerçekleşen Türkiye – İtalya yakınlaşmasından ziyadesiyle rahatsız olan devletlerin başında Yugoslavya gelmekteydi.

²³⁷Akşam, 3 Nisan 1937, s. 2.

²³⁸Akşam, 8 Nisan 1937, s. 1.

²³⁹Akşam, 10 Nisan 1937, s. 1.

18 Nisan 1937 günü Numan Menemencioğlu Cenevre'ye hareket etmek için Sirkeci Garı'na geldiğinde kendisini uğurlamak için toplanmış kalabalığın tek tek ellerini sıktı. On beş kişilik Hataylı bir gruba dönerek;

-“*İmanınız kuvvetli mi?*” diye sordu. Bunun üzerine Hataylı genç kabile hep bir ağızdan;

-“*Çok kuvvetlidir!*” diye bağırıldılar.

- “*Çelik gibi kuvvetli olsun !*” şeklinde cevap veren Menemencioğlu trene binerek Cenevre'ye hareket etti²⁴⁰.

1937 yılı itibariyle Numan Bey'in şöhreti hem ulusal hem de Avrupa kıtası itibariyle oldukça yaygındı. Bir diplomat kimliğinde olmasına rağmen milli meselelerin çözümünde aktif bir rol oynaması onun halk nezdinde adeta bir kahraman olarak görünmesini sağlıyordu. Avrupa seyahatlerinin gidişi ve dönüşü öncesinde kalabalık gruplar tarafından uğurlanıp karşılanıyordu. Kendisi de sorumluluğun büyüklüğünün farkında olarak bu sefer ki toplantıda Hatay Anayasası'nı tasdik ettirip burada yaşayan Türklerin refah ve huzurunu temin etmek istiyordu.

21 Nisan 1937'de Cenevre'ye ulaşan Türk heyeti bir günlük istirahattan sonra 22 Nisan'da toplantılara katıldı²⁴¹. Üç gün devam eden müzakereler sonucunda Türk tezine karşılık Hatay'a bağımsızlık verecek olan projede mutabık olundu. Cenevre'deki hukuk uzmanlarının toplantıları devam ederken Başvekil İsmet İnönü Avrupa seyahatine çıktı. İnönü'nün Balkanlarda temaslarda bulunduktan sonra sıradaki durağı Paris olacaktı. 6 Mayıs 1937'de Hatay Anayasası'nın ilk maddeleri kaleme alındığı sırada Menemencioğlu, İnönü'ye refakat edebilmek için Cenevre'den Paris'e hareket etti. 8 Mayıs'ta Paris'e varıp İnönü'yü karşılayanlar arasında Menemencioğlu ve Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz vardı. Fransa Başbakanı Leon Blum ve Dışişleri Bakanı Delbos İnönü şerefine ziyafet verdiler. Bu ziyafette Menemencioğlu da bulundu.

Şüphesiz bu ziyaretin esas sebebi yazılmakta olan Hatay Anayasası'nın detayları idi. 10 Mayıs 1937'de bir demeç veren İnönü, Türkiye'nin barışçı politikasını ispat ettiğini ve Fransa ile de sulh içinde ve dostane ilişkiler yürütebileceklerine inandığını söyledi. Hatay Anayasası'nın da muhakkak devam eden toplantıların neticesinde tasdik

²⁴⁰Akşam, 19 Nisan 1937, s. 1.

²⁴¹Akşam, 22 Nisan 1937, s. 1

edileceğine inandığını ekledi. Hatay Meselesi ortadan kalkıyor olduğuna göre Türkiye ve Fransa arasında karşılıklı dostluk ve yardımlaşma anlaşması imzalanabilirdi²⁴².

İnönü, Paris temaslarından sonra yeni kralın taç giyme töreninde Türkiye'yi temsilen Londra'ya, Menemencioğlu ise Hatay Anayasası toplantıları için Paris'ten tekrar Cenevre'ye hareket etti. 13 Mayıs 1937 itibarıyla Hatay'ın statüsü hususundaki çalışmalar bitmişti. Sıradaki mesele Hatay'daki resmi dilin ne olacağı meselesiydi. 19 Mayıs 1937'deki toplantıda Menemencioğlu, resmi dilin Türkçe olması gerektiğini, Arapça ve diğer dillere ise yardımcı diller olarak başvurulması gerektiğini savundu²⁴³. Diğer hukukçular ise bu görüşü kabul etmediler. 22 Mayıs'ta sekiz büyük Avrupa devletinin dışişleri bakanları Milletler Cemiyeti'nin genel toplantısı için Cenevre'ye geldiler. 24 Mayıs'ta ise Hatay'ın resmi dil meselesi bu komisyona tevdi edildi. 29 Mayıs 1937'deki Milletler Cemiyeti toplantısında Hatay'da Türkçe'nin birinci dereceden resmi dil olması kabul edilerek, Arapça'nın ise ikinci dereceden resmi dil olması kabul edildi. Özellikle Hatay'ın güneyinde kalan üç nahiye için bu düzenleme gerekli görüldü. Böylece son ihtilaf da ortadan kalktı. Anlaşma Milletler Cemiyeti Baş Kitabet dairesinde Türkiye adına Aras, Menemencioğlu ve Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak tarafından imzalandı. Fransa namına ise Dışişleri Bakanı Delbos, Genel Sekreter Vienot ve Ankara Büyükelçisi Ponsot bu anlaşmayı imzaladılar.

Cenevre'deki işlerini bitiren Menemencioğlu, yurttan ayrılışının üzerinden neredeyse kırk beş gün geçtikten sonra 3 Haziran 1937'de trenle İstanbul'a geldi. *Tan* gazetesinin bir muhabiriyle görüşen Siyasi Müsteşar şu açıklamalarda bulundu:

“Tam ve mukadderatına hâkim ve müstakil bir Hatay teessüs etti. Türkçe, ilk konsey kararıyla resmi dil olarak kabul edilmişti. Bu defa da ikinci resmi dil Arapça'nın nasıl kullanılacağına ait şekiller kararlaştırıldı. Bu suretle dil meselesi de hallolunmuş bulunuyor. Türkçe, Hatay'da şamil bir resmi dil mahiyetini muhafaza etmiştir. Arapça ise ikinci bir dil olarak bazı ahval ve şartlarda resmi mahiyeti haiz olacaktır. Hatay ekseriyetinin, yani Türk ulusunun dili şüphe yok ki Hatay'da müteveffik lisandır.

Bayır ve Bucak meselesiyle ne kadar uğraştığımızı biliyorsunuz. Bu nahiyelerin 1921'de sancağa merbut olmaması ve hatta Osmanlı İmparatorluğu zamanında sancaktan ayrı ve Lazkiye'ye merbut bulunmuş olmaları, bu defa tam müstakil bir hale gelen sancağa raptını maalesef mümkün kılmamıştır. Buna mukabil Bayır ve Bucak'taki Türklerin Türk dilini istedikleri gibi kullanabilmeleri, mahkemelerde Türk diliyle davalarını görebilmeleri, hepsinin üstünde olarak resmi ilk mekteplerde Türk ekseriyeti

²⁴²Akşam, 11 Mayıs 1937, s. 1.

²⁴³Akşam, 20 Mayıs 1937, s. 2.

olan bütün Suriye arazisinde Türk dilinin tedris lisanı olması kuvvetli esaslara bağlanmıştır...”²⁴⁴.

Türkiye, bu antlaşmayla bir yıldan daha kısa bir süre içerisinde Hatay’ın geleceğini tespit etme hakkını burada yaşayan Türk ekseriyetin eline almasını sağladı. Henüz Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin yılı dolmadan elde edilen bu diplomatik zaferin başlıca mimarları Atatürk, İnönü, Aras ve Menemencioğlu idi. Türkiye, hukukçu kökenli diplomat yatırımının karşılığını Hatay Meselesi’nin çözümünde Menemencioğlu’nu aktif olarak sahada kullanarak bir kez daha almıştı. Hatay Anayasası ayrıntılarının halledilmesiyle 1937 sonbaharın yürürlüğe girecekti. Fakat bu süreçte Hatay’da Türklere karşı yapılan baskılar yükseldi. Hemen her gün bölgeden cinayet ve zorbalık haberleri gelmeye başladı. Haziranın ortalarında ise Türkiye’de Dersim İsyanı olarak tarihe geçen bir isyan hareketi başladı. 1925’te Musul üzerinde hak iddia eden Türkiye’nin tam bu sıralarda patlak veren Şeyh Said İsyanı neticesinde Musul’daki haklarını elde edememesi hafızalarda tazeliğini korurken Türkiye aynı tehlikeyle tekrar karşılaşmamak için Tunceli’deki bu isyanları sert bir biçimde bastırdı. İsyanın zamanlaması oldukça hassas bir sürece tesadüf etmekteydi.

Türkiye, Haziran 1937 itibariyle doğu komşularıyla ilişkilerini hızlandırdı. İran ile adli, ticari ve güvenlik hususları üzerine bir anlaşma Haziran ayının ilk haftalarında meclis tarafından onaylandı. Bu süreçte Irak Dışişleri Bakanı Türkiye’yi ziyaret etti. Haziran ortalarında ise Aras Suriye yoluyla Irak’a iade-i ziyarette bulundu. Bu olaylar yaşanırken Avrupa ve Akdeniz’de gerginlik tırmanışa geçti. Almanya’nın iki savaş gemisini Akdeniz’e göndermesinden rahatsız olan İngiltere ve Fransa bu gemilerin Akdeniz’den çıkarılmasını istediler.

Menemencioğlu, Başvekil İsmet İnönü ve Suriye Başvekili Cemil Mürdüm arasında gerçekleşecek görüşmeye refakat etmek için 25 Haziran 1937’de İstanbul’a geldi²⁴⁵. 27 Haziran 1937’de Fransa’nın Suriye Komiseri Kont De Martel de İstanbul’a gelerek Menemencioğlu tarafından kabul edildi. Görüşmelerin ardından Menemencioğlu Fransa ile Suriye ve Hatay üzerinde hiçbir fikir ayrılıklarının bulunmadığını basına açıkladı²⁴⁶.

²⁴⁴ Beyanatın tamamı için bkz. *Tan*, 4 Haziran 1937, s. 1-10.

²⁴⁵ *Akşam*, 26 Haziran 1937, s. 2.

²⁴⁶ Beyanat için bkz. *Akşam*, 28 Haziran 1937, s. 1-4.

Aynı gün Hariciye Vekili Aras, Tahran'a vardı ve İran ile görüşmelere başladı. Temmuzun ilk haftası Irak ve Afganistan Hariciye Vekilleri de Tahran'a gelerek Tahran'ın Sadabad Sarayı'nda dört ülke arasında dostluk ve saldırmazlık paktı imzaladılar. Türkiye böylece uzun zamandır yakın ilişkiler sürdürdüğü doğu ve güney komşularıyla bir paktın içerisine dâhil oldu.

17 Ağustos 1937'de Türk ordusu Trakya sınırında manevra ve tatbikat yapmak için hazır bulunuyordu. Bu manevralara Atatürk, Mareşal Fevzi Çakmak, yerli ve yabancı devlet erkânı katıldılar. Türkiye'nin Trakya sınırında bu manevraları yapmasının esas sebebi, yakın gelecekte çıkmasını beklediği savaş neticesinde en büyük saldırının bu sınırdan geleceğine inanmasıydı.

Aynı günlerde Akdeniz'de esrarengiz bir biçimde birbiri ardına batırılan vapurların haberleri gelmeye başladı. Bunlardan biri de İspanya bandıralı Valencia hükümetine ait *Cidad de Cadiz* vapuruydu. 15 Ağustos 1937'de Bozcaada açıklarında batırılan vapurun İspanya diktatörü Franco'ya ait bir denizaltı tarafından torpillenerek batırıldığı söylendi. Bu olaydan dört gün sonra bir başka İspanyol gemisi *Armuro* yine aynı yerde aynı şekilde batırıldı²⁴⁷. Daha sonra söz konusu batırma işlerini gerçekleştiren denizaltının Marmara Denizi'ne girdiği söylentileri ortada dolaşmaya başladı. İstanbul'da bulunan bazı İspanya bandıralı gemiler güvenlik için Haliç'e çekildi. *Akşam*'ın haberinde şu cümlelere yer verilmekteydi:

“...İspanya maslahatgüzarı, Hariciye Müsteşarı B. Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek İspanyol gemilerine yapılan taarruzlar hakkında kendisiyle görüşmüştür. Maslahatgüzar taarruzların Türk sularında yapıldığını söylemiştir. İspanya maslahatgüzarı Hariciye Vekilimizle de görüşecektir. Maslahatgüzar karasularımızda İspanyol gemilerinin himayesi lazım geldiği kanaatinde. Dün hariciye siyasi müsteşarı, İspanyol maslahatgüzarının ziyaretinden sonra Hariciye Vekiliyle görüşmüştür. Müteakiben vekil ve müsteşar Florya'ya gitmişlerdir...”²⁴⁸.

23 Ağustos 1937'de ise Marsilya açıklarında İngiltere bandıralı *Julia* isimli bir gemi bombalandı. Akdeniz'deki gemilerin gerek denizaltılar gerek avcı uçakları vasıtasıyla saldırıya uğraması yeni bir buhranın habercisiydi. Türkiye Hariciye Vekâleti kendi karasularında batırılan vapurlar için 25 Ağustos 1937'de diğer devletlere nota verdi. Notada Boğazlar mıntıkasında varlığı tespit edilen denizaltı derhal teslim olmazsa ilk görüldüğü yerde Türkiye tarafından imha edilecekti.

²⁴⁷*Akşam*, 19 Ağustos 1937, s. 1.

²⁴⁸*Akşam*, 22 Ağustos 1937, s. 1.

Bu notanın ertesi günü Numan Menemencioğlu acı bir haber aldı. Babası gibi gördüğü, yetişmesinde büyük emeği olan dayısı ünlü edebiyatçı Ali Ekrem Bolayır vefat etmişti²⁴⁹. Ağabeyi Muvaffak Menemencioğlu ile beraber cenazeye katılan Numan Bey, dayısının cenazesini Zincirlikuyu Mezarlığı'nda medfun bulunan ünlü şair Abdülhak Hamit Tarhan'ın mezarının yanına defnettirdi.

1937 Ağustos'unun son günü İngiltere'ye ait *Havock* isimli savaş gemisine bir denizaltı tarafından saldırı gerçekleşmesi büyük devletlerin Akdeniz'deki korsan faaliyetlerine eğilmesine yol açtı. 1 Eylül 1937'de ilk toplantı Londra'da yapıldı. Toplantıdan çıkan karara göre Akdeniz'e kıyısı olan devletlerin temsilcileri Milletler Cemiyeti'nde toplantıya davet edildi. Ayrıca İngiltere, Akdeniz'e dört savaş gemisi daha göndererek saldırgan denizaltıları araştıracağını ve imha edeceğini ilan etti. 10 Eylül 1937'de Akdeniz'in güvenliğini Fransa ve İngiltere üstlerine aldılar. 14 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon kentinde toplanan devletlerin temsilcileri Akdeniz'in güvenliği için anlaşmaya vardılar. Akdeniz'e yirmi kadar İngiliz savaş gemisinin daha gelmesi kararlaştırıldı. Almanya ve İtalya ise konferansın kararlarına iştirak etmediler. Türkiye adına konferansa Hariciye Vekili Aras katıldı.

Türkiye'nin Nyon'da alınan kararları tasdik edebilmesi için 18 Eylül 1937'de TBMM'de gerçekleşen olağanüstü oturumda kürsüye ilk defa “milletvekili” ve “siyasi müsteşar” sıfatıyla konuya ilişkin bir nutuk söylemek için Numan Menemencioğlu çıktı. Kürsüde Akdeniz'deki korsan faaliyetlerinin bir tarihçesini verdikten sonra şu sözlerle anlaşmanın onaylanmasını TBMM'den rica etti:

*“Anlaşmanın tatbikatı esnasında bir yanlışlığa meydan vermemek için akid devletlerinin denizaltı gemileri Akdeniz'de bazı kayıtlara tabi olarak seyri sefer edebileceklerdir... Denizaltı korsanlığının denizüstü gemileriyle tayyarelere de teşmilini istihdaf eden bu itilâfname (Nyon) anlaşmasının hudut ve esasları dâhilinde memleketimize aynı mükellefiyetleri tahmil eder şekilde akd ve imza edilmiştir. Cumhuriyet hükümetinin, Büyük Meclisimizce tasvip edilmiş olan siyasetine uygun telakki ettiğimiz (Nyon) anlaşmasıyla müzeyyel Cenevre anlaşmasını kabul ve tasdik buyurmanızı rica ederim”*²⁵⁰.

Menemencioğlu'nun konuşmasının ardından TBMM anlaşmayı onayladı. On gün sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin aldığı kararla Nyon Konferansı'nın tatbik usulleri

²⁴⁹ Bkz. *Akşam, Tan*, 28 Ağustos 1937.

²⁵⁰ Konuşma metnini okumak için bkz. *Ulus*, 19 Eylül 1937, s. 1-4.

Numan Menemencioğlu'nun içinde bulunduğu bir ekiple tespit edileceğikararı Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından onandı²⁵¹.

20 Eylül 1937'de Atatürk ve İnönü birlikte Ankara'dan İstanbul'a hareket ettiler. İstanbul'da yapılacak tarih kurultayına katıldılar. Ertesi gün *Akşam*'da küçük puntolarla Başvekil'in bir buçuk ay kadar izin aldığı yazmaktaydı. Meclisin yeni yasama yılına on gün kala ilan edilen bu haberin manası, siyasi çevrelerce hemen anlaşıldı. Sonraki gün İnönü tekrar Ankara'ya hareket etti. Tarih kurultayı esnasında her ne yaşandıysa Atatürk, İktisat Vekili Celal Bayar'ı İstanbul'a davet edip kendisini Başvekil Vekili olarak tayin etti. 24 Eylül 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Numan Menemencioğlu ise bu hareketlilik yaşanırken İngiltere Maslahatgüzarı Morgan ve hemen ardından Amerika Elçiliği Maslahatgüzarı Washington ile görüşmüştür²⁵². Bu görüşmelerin sebebinin ertesi gün içinde resmen yaşanacak olan Başvekil değişikliğini bildirmek olduğunu zannediyoruz. 25 Eylül 1937'de İnönü on iki yıllık Başvekillik görevinden fiilen istifa ettiğini duyurdu. Yerine TBMM açılana kadar İktisat Vekili ve yeni Başvekil adayı Celal Bayar vekâleten getirildi.

Başvekâlette yapılan bu değişiklik içeride ve dışarıda pek çok yorumu beraberinde getirdi. *Tan* gazetesinin 28 Eylül 1937 sayısında iddia ettiği anayasa ve dış politikada değişiklik olacağı yönündeki haberler bu gazetenin on gün kapatılmasına neden oldu²⁵³.

Ekim ayının gelmesiyle beraber bakanlar Ankara'ya döndüler ve başkente yeni konuklar gelmeye başladı. 5 Ekim 1937'de Irak Dışişleri Bakanı Tevfik Elsäveydi Ankara'yı ziyaret etti. Başvekil Celal Bayar ve ardından Atatürk tarafından kabul edilen bakanın yanında ziyaretler boyunca Siyasi Müsteşar Numan Menemencioğlu hazır bulundu²⁵⁴. 7 Ekim 1937'de ise Sovyetler Birliği ile yapılacak olan Seyrisefain Anlaşması'nı Türkiye namına Menemencioğlu'nun müzakere edip imzalaması kararlaştırıldı²⁵⁵. Ekim ayının ikinci haftası Türkiye yaklaşmakta olan savaşa ordu olarak da hazırlanabilmek için bu sefer Ege bölgesinde manevralara başladı. Ekim'in ikinci haftasında Aydın'da başlayan manevralara Atatürk de bizzat katıldı.

²⁵¹T.C. BCA, 7452 Sayılı Kararname, 30 Eylül 1937.

²⁵²*Ulus*, 24 Eylül 1937, s. 1.

²⁵³*Tan*, 28 Eylül 1937, s. 1.

²⁵⁴*Ulus*, 6 Ekim 1937, s. 1.

²⁵⁵T.C. BCA, 7473 Sayılı Kararname, 7 Ekim 1937.

18 Ekim 1937'de Milletler Cemiyeti'nin Hatay'da 29 Ekim 1937'de yürürlüğe girecek yeni anayasayı ve seçimleri takip etmek için görevlendirdiği yedi kişilik heyet Ankara'ya geldi. Numan Menemencioğlu tarafından ağırlanan heyet gün sonunda Hatay'a hareket etti²⁵⁶. Ertesi gün ise Ankara'nın konuğu dost Yunanistan'ın Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olan General Metaksas idi. Son haftalarda Avrupa ve Akdeniz'deki gerilimin tırmanması sonucu Yunanistan'ın da endişeleri artmış ve bu ziyaret güvenlik tedbirlerini konuşmak için gerçekleşmişti. Hariciye Siyasi Müsteşarı olarak General Metaksas'ı karşılayanlar arasında yine Menemencioğlu bulunmaktaydı.

Ankara'nın Metaksas'tan sonraki konuğu 24 Ekim 1937'de Sadabad Paktı müttefiki İran'ın Dışişleri Bakanı Sami Bey idi. Hariciye'de şerefine ziyafet verilen bakana Aras ve Menemencioğlu refakat etti²⁵⁷. Sami Bey'in ardından ise Balkan Antantı müttefiki Romanya'nın başbakanı Tatarescu Ankara'ya gelerek 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katıldı. Coşkulu geçen bayram kutlamalarının ardından konuklar uğurlandı.

1937'nin kasım ayının ilk haftasında Japonya, Almanya ve İtalya ile beraber komünizme karşı bir pakta dâhil olduğunu ilan etti²⁵⁸. Böylece Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm ilk defa Avrupa kıtası dışında bir müttefik edinmiş oldular. Berlin – Roma – Tokyo miğferi bu anlaşma sonunda vücut bulmuş oldu. Türkiye Cumhuriyeti İcra Vekilleri Heyeti ise 2 Kasım 1937'de Japonya ile yapılacak ticaret anlaşmasının şartlarını belirleme ve imzalama yetkisini pek çok anlaşmada olduğu gibi yine Numan Menemencioğlu'na verdi²⁵⁹.

2 Kasım 1937 tarihli Hariciye tezkeresinde 9 Kasım 1937 tarihinde Suriye Fevkalade Komiseri Comte De Martel'in Türkiye ziyaretini iade etmek ve Hatay'a dair bazı meseleleri müzakere etmek için Beyrut'a bir heyet gönderilmesi kararlaştırıldı. Numan Menemencioğlu başkanlığında yola çıkacak heyet Suriye'nin önemli şehirlere uğradıktan sonra Beyrut'a varacaktı²⁶⁰. *Cumhuriyet* gazetesinin Suriye'deki hususi muhabirinin aktardığı bilgilere göre yolculuk şu şekilde cereyan etti:

“Hariciye Vekâleti Müsteşarı Numan Menemencioğlu Halep'te askeri ve mülki erkân tarafından istikbal edildi. Trablus'ta da parlak bir istikbal merasimi yapıldı. Bir

²⁵⁶ Ulus, 19 Ekim 1937, s. 1.

²⁵⁷ Ulus, 25 Ekim 1937, s. 1.

²⁵⁸ Cumhuriyet, 7 Kasım 1937, s. 1.

²⁵⁹ T.C. BCA, 2/7560 Sayılı Kararname, 2 Kasım 1937.

²⁶⁰ T.C. BCA, 7619 Sayılı Kararname, 9 Kasım 1937.

kıt'a asker resmi selamı ifa etti ve bando Türk Marşı'nı çaldı. Kont Dö Martel ve Suriye Reisi Cumhuriyeti namına kendisine beyanı hoşamedi edildi.

Türkiye başkonsolosu, Numan Menemencioğlu'nu Trablus'ta, Sancak Konsolosu İskenderun'da, Şam, Halep ve Filistin konsolosları Beyrut'ta karşıladılar. Menemencioğlu'nun misafir kaldığı otele Türk bayrağı çekilmiştir. Numan Menemencioğlu, rafakatinde başkonsolosumuz olduğu halde bugün Kont Dö Martel'i ziyaret etmiştir...”²⁶¹.

Görkemli bir biçimde karşılanan Siyasi Müsteşar, Hatay ve Suriye ile ilgili meseleleri müzakere edebilmek için birkaç gün Beyrut'ta kalacaktı. 12 Kasım 1937'de Beyrut'ta düzenlediği basın toplantısında şu açıklamayı yaptı:

“Seyahatim, Kont Dö Martel'i dostane bir şekilde ziyaret içindir. Bittabi bu arada bizi alakadar eden muhtelif işler üzerinde de müzakereler yapacağım. Bu müzakerelerin Hatay işlerine müteallik olacağı şüphesizdir. Yakında Şam'a gideceğim. Bundan maksadım da dostum olan Suriye hükümeti Başveziri B. Cemil Mürdüm'ün İstanbul ziyaretini iade etmektir. Herhangi bir anlaşma yapılacağına dair yorumlar asılsızdır.”²⁶².

Menemencioğlu, Beyrut'taki diplomatik temaslarını sürdürürken aniden rahatsızlandı. Anadolu Ajansı'ndan verilen resmi tebliğde şu cümleler yer almaktaydı: *“Hariciye Siyasi Müsteşarı B. Numan Menemencioğlu Fransa'nın Suriye Fevkalade Komiseri Kont De Martel'i Beyrut'ta ziyaret etmiş ve fakat buna müteakip hastalanması üzerine seyahat programının alt tarafını tamamlayamamıştır. Beyrut'la temas ederek aldığımız malumata göre sıhhi ahvalinde endişeye meydan verecek bir cihet yoktur. B. Menemencioğlu bu akşam refakatinde bir doktor olduğu halde Ankara'ya müteveccihen Trablusşam'dan hareket etmiştir. Rahatsızlığının eski ameliyat yerinde harici bir iltihaptan ileri geldiği zannolunmaktadır. Profesör Nissen, tedavisine bakmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelecektir.”²⁶³.*

Siyasi Müsteşar Menemencioğlu'nun son seyahati hastalanması sebebiyle yarıda kesilmiş ve özellikle Suriye hükümeti ile görüşmeleri tamamlanamamıştı. Takip eden günlerde Hatay'da bulunan Milletler Cemiyeti heyeti işlerini tamamladı. Resmi tebliğde ilan edildiğine göre 1938 yılının Nisan ayında Hatay'da seçimler yapılabilirdi. Menemencioğlu istirahattayken Anadolu Ajansı'ndan son dakika olarak bir haber duyuruldu:

“Bu gece Başvekil Celal Bayar'ın evinde Reiscumhurun riyasetinde vekiller ve siyasi müsteşarlar birlikte bir içtima oldu.

Siyasi müsteşarlığın lüzumsuzluğu üzerinde müşterek kanaate varıldı. Buna göre kanunların tebdilinin Başvekâletten Türkiye Büyük Millet Meclisine arzına karar verildi. Bu karara iştirak etmiş bulunan siyasi müsteşarların kâffesi Başvekâlete

²⁶¹Cumhuriyet, 11 Kasım 1937, s. 1.

²⁶²Ulus, 13 Kasım 1937, s. 1.

²⁶³Ulus, 14 Kasım 1937, s. 1.

*istifasını vermişlerdir. Başvekil bu istifaları Reiscumhura ve Büyük Millet Meclisine arz edecektir.”*²⁶⁴.

Siyasi müsteşarlık makamının ihdas edilmesinden sonra altı ay gibi kısa bir sürede kaldırılması esasen Türk bürokrasi geleneğiyle bu makamın yetkilerinin uyuşmamasıyla açıklanabilir. Amir ve memur ilişkisinde yetki karmaşası yaratması, alışkanlık ve işleyiş ters düşmesi sebebiyle bu bürokratik deney başarıya ulaşamamıştı.

24 Kasım 1937 tarihli *Ulus* gazetesinde rahatsızlığı devam eden Numan Menemencioğlu'nun siyasi müsteşarlıkların kaldırılmasından dolayı tekrar eski vazifesine döneceği duyuruldu²⁶⁵. Aynı günlerde Menemencioğlu'nun devlet vekili olarak kabinede yer alacağı şeklinde söylentiler de basında yer almaktaydı²⁶⁶.

29 Kasım 1937'de yeni Hatay Anayasası yürürlüğe girdi. Hatay'da yaşayan Türkler bugünü bayram olarak kutlamak istediler. Kont De Martel'in bugün için Hatay'a gelip resmi programa katılacağı ve yeni rejimi ilan edeceği söylense de Suriye Fevkalade Komiseri Hatay'a gelmedi. Suriye Hükümeti kolluk kuvvetlerinin süngülerinin gölgesinde sade bir törenle kutlanan yeni dönemin başlangıcı, özellikle Türkiye'yi rahatsız etti. Fransa ile ilişkilerin tamamen Hatay meselesinde Fransa'nın yapıcı tutumuna endeksli olması sebebiyle iki ülke arasında tekrar gerginlik tırmandı. 1 Aralık 1937'de Atatürk bizzat *Ulus* gazetesinde konuya ilişkin beyanatını yayınlattı:

*“Bunlara dair henüz teferruatlı malumat alamadım. Eğer Suriye Fevkalade Komiseri Bay Dö Martel sancağa gelerek, Hataylıların müstakil rejime kavuştuklarını bizzat ilan etmediyse ve bu münasebetle Hataylıların bayramına şeref vermekten kendini alıkoymuşsa buna diyeceğim yoktur. Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmaları tabii olan bir günde, eğer Hatay Türklerini serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise, buna yazık demekle iktifa ederim. Çünkü böyle bir zihniyet devletler arasında yüksek dostluk münasebetlerinin hâl ve istikbali için müspet yolda yürümek lüzumunun henüz anlaşılamamış olmasından ileri gelir. Mamefih her şeye rağmen, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arasında Cenevre'de imza olunan vesikaların tayin ettiği rejimin birinci safhası, Hatay Türklüğünün yüksek azim ve enerjisiyle başlamıştır. Başka türlü olamazdı ve bundan sonra da olamaz. Buna Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milletinin olduğu kadar, bu meselede söz vermiş olan Fransa hükümetinin ve milletinin de şeref ve haysiyeti müsait değildir.”*²⁶⁷.

Müstakil Hatay zorlu ve çetin bir müzakere dizisi sonucu nihayet siyasi varlığına kavuşmuş ve yeni anayasası devreye girmişti. Milletler Cemiyeti'nde meselenin

²⁶⁴*Cumhuriyet*, 22 Kasım 1937, s. 1.

²⁶⁵*Ulus*, 24 Kasım 1937, s. 1.

²⁶⁶*Tan*, 24 Kasım 1937, s. 1-10.

²⁶⁷*Ulus*, 1 Aralık 1937, s. 1.

görüşülmesine başlanmasından bu yana Hatay'daki tazyiklerin önü alınamamış ve bu olaylara karşı Türkiye'den yükselen yoğun tepkiler devam etmekteydi. Menemencioğlu gerek siyasi müzakere gerekse hukuki esasların belirlenmesinde baştan sona aktif bir rol oynamıştı. Bu itibarla kendisinin müstakil Hatay'ın kurucularından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

29 Kasım 1937'de Numan Menemencioğlu'nun tekrar Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi olabilmesi için gereken kararlar alındı²⁶⁸. Bu kararlara göre Menemencioğlu, Birinci dereceden büyükelçi rütbesiyle tekrar umumi kâtip oldu. Hali hazırda umumi kâtip makamında bulunan Nebil Batı ise birinci sınıf elçi rütbesine terfi ettirilerek umumi kâtip muavini oldu. Menemencioğlu aynı zamanda Gaziantep milletvekilliğinden de istifa ederek altı aylık pek de aktif olmadığı parlamentodan da resmen ayrılmış oluyordu. Esasında Menemencioğlu altı aylık siyasi müsteşarlık sürecinde de fiilen eski makamının görevlerini yürütmekteydi.

1937 Aralık ayının ilk haftasında Türkiye, Fransa'ya Hatay'da yaşanan gelişmeler için bir nota verdi. Ardından 6 Aralık 1937'de Suriye ile arasındaki iyi komşuluk anlaşmasını tek taraflı olarak feshettiğini ilan etti. Türkiye Hatay meselesiyle meşgulken Avrupa'dan gelen bir haber gelecekteki savaşın artık çok uzakta olmadığını bir kez daha gösterdi. İtalya, Habeşistan ilhakını tanımadığı gerekçesiyle Milletler Cemiyeti'nden resmen ayrıldı. İtalya'nın yapmış olduğu bu hareket tıpkı Almanya'nın da yıllardır yaptığı gibi artık devletler arasında alınacak müşterek kararları tanımayacağını göstergesiydi²⁶⁹.

Birkaç haftadır oldukça gergin bulunan Türkiye ve Suriye – Fransa ilişkilerinin tekrar eski seviyesine gelebilmesi için 17 Aralık 1937'de Ankara'ya Fransa'nın kordiplomatik askeri erkânı geldiler. Misafirlerle bizzat Hariciye Vekili Aras ve Umumi Kâtip Menemencioğlu meşgul oldular. Öte yandan bir süredir Fransa'da bulunan Suriye Başvekili Cemil Mürdüm de Türkiye'ye gelmek üzere derhal yola çıktı. 21 Aralık 1937'de Ankara'ya ulaşan başvekil, Aras ve Hariciye mensuplarının da aralarında bulunduğu bir kalabalık tarafından karşılandı²⁷⁰.

²⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti Zat ve Tahakkuk Daire Şefliği- T.C. BCA, 13504 Sayılı Kararname, 29 Kasım 1937.

²⁶⁹Tan, 12 Aralık 1937, s. 1.

²⁷⁰Ulus, 22 Aralık 1937, s. 1.

Oldukça samimi bir havada geçtiği belirtilen görüşmeler sonucunda Türkiye ve Suriye ilişkilerinin tekrar iyileşmeye başlamasının umut edildiği basına duyuruldu. Bir süredir kronik hastalığının nüksetmesinden dolayı rahatsız bulunan Menemencioğlu ise 22 Aralık 1937’de tedavi ve istirahat amacıyla bir müddet izin alarak İstanbul’a gitti²⁷¹.

Öte yandan aylardır uzak Asya’da devam eden Çin – Japon savaşı özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin de bölgeyle yakından ilgilenmesine neden oluyordu. Son olarak Şanghay’ı da işgal eden Japon ordusu, dünyanın doğusunun da yakın gelecekte savaşın bir merkezi olacağını işaret etmekteydi. Dünyada küresel ölçekte barışın sürdürülebilme umudu iyiden iyiye tükenirken Türkiye güç odakları arasındaki çekişmelerden faydalanarak azami olarak siyasi ve ekonomik çıkarlarını yükseltmeye çalışıyordu. Özellikle ülkenin jeopolitik, iktisadi ve tarihi kimliği bunu yapmaya hem müsait hem de mecbur idi. Türkiye için 1937 yılının diplomatik bakımdan en büyük kazanımı hiç şüphesiz müstakil Hatay’ın ortaya çıkışıydı.

2.5.3. Numan Menemencioğlu’nun 1938’deki Faaliyetleri

1938 yılının hemen başındaki çarpıcı gelişme Türkiye’nin Balkan Antantı müttefiki olan Romanya’daki hükümet değişikliğiydi. Bu değişimin mahiyeti hemen gün yüzüne çıktı. Yeni hükümet Yahudi karşıtı ve aynı zamanda Hitler rejimi sempatanıydı. Ülkede sayısı 800.000’i bulan Yahudilere karşı bir manifesto yayınlanıp Yahudi karşıtı yasalar devreye sokuldu. Nasyonal Sosyalizm’in Balkanlara ilk ciddi sirayeti bu vesileyle gözlemlenmiş oluyordu²⁷².

Yaklaşık iki haftadır İstanbul’da bulunan ve bu süre zarfında akciğerlerinden bir de ameliyat geçiren Menemencioğlu ise 6 Ocak 1938’de Ankara’ya geldi²⁷³. Tüm dünya bugünlerde uzak Asya’daki Çin – Japon savaşını takip etmekteydi. Çin şehirleri bir bir Japonya’ya teslim oluyorken büyük devletlerin bu duruma karşı etkin bir tedbir alamaması büyük bir aczin tezahürü olarak algılanmaktaydı. 12 Ocak 1938’de *Ulus* gazetesinde Hariciye Vekâleti’nin kadro ve tahsisatıyla alakalı bir haber göze çarpmaktaydı. Bu haberin sunuluşunda Numan Bey’in bir fotoğrafı kullanılarak şu cümlelere yer verilmekteydi:

²⁷¹*Ulus*, 23 Aralık 1937, s.3.

²⁷²*Cumhuriyet*, 6 Ocak 1938, s. 1.

²⁷³*Ulus*, 6 Ocak 1938, s. 1.

“Milletler arasındaki anlaşmazlık arttıkça devletlere düşen vazifeler de hududunu genişletmektedir. Umumi emniyetsizlik; bir yandan milli müdafaa hazırlıklarını artırırken, bir yandan da iktisadi ve siyasi tedbirler de mahiyetini değiştirmiştir.

Filhakika son yıllarda hükümetler; milli iktisatları yakından drije etmektedirler. Siyasi vaziyet ise; politik şahsiyetlerin yakın temaslarından başka harici temsil teşekküllerinin çalışma sahalarını genişletmiştir. Bu umumi hal, Türk hariciye kadrosunun iktisadi ve siyasi vazifelerini de geçen yıllara göre hayli genişletmiştir. Bu vazifeleri başaracak dâhili ve harici kadro genişliğini temin üzere hükümet bu hafta meclise bir layiha vermiştir. Layihada başlıca şu maksatların temini düşünülmüştür:

- a- Hariciye Vekâleti'nin merkez teşkilatını takviye,*
- b- Yurt dışındaki hariciye teşkilatını tevsi,*
- c- Bu takviye ve tevsi sırasında hariciye kadrosundaki unsurları terfi,*
- d- Merkezde istihdam edilecek temsil memurlarına da temsil tahsisatını teşmil... ”²⁷⁴.*

Yukarıda yer verdiğimiz bir gazete haberinden de anlaşılacağı üzere Türkiye Hariciye Vekâleti, 1938 yılı itibariyle bir kez daha teşkilat ve esaslarını yenileyip memur ve temsilcilik sayılarını arttırmayı hedeflemekteydi. Bunun yanında en önemli maddelerden biri ise merkezde çalışan memurların da misafir ağırlama ve temsillerde tıpkı yurt dışındaki elçiliklerde olduğu gibi bir tahsisata sahip olmasıydı. Hariciye Vekâleti'nin bu isteği hiç şüphesiz son yıllarda bir hayli artan diplomatik ziyaretlerin memurlar için doğurduğu maddi külfetleri hafifletmek ve konukları ağırlamada daha rahat hareket edebilmek içindi. Nitekim Uzak Doğu'da başlayan savaşın yakında Batı'ya sirayet etmesi beklenmekteydi. Hariciye Vekâleti'ne bu süreçte hem merkezde hem de dışarıda istihbarat ve diğer işler için her zamankinden fazla iş düşecekti.

1938 Ocak ayı sonlarında Hariciye Vekili Aras, Hatay'da yapılacak seçimlerin teknik konularını karara bağlamak üzere Cenevre'deki Milletler Cemiyeti toplantısına gitti. Yine bu süreç içerisinde İngiltere, İtalya'nın Habeşistan ilhakını tanımayacağını açıkladı. 28 Ocak 1938'de Fransa, Hatay'da yapılacak seçimler için Türkiye'nin nizamname önerisini kabul etti²⁷⁵.

Şubatın ilk haftasında ise Almanya'dan gelen bir haber Avrupa barışı için endişeleri bir kez daha arttırdı. Hitler Başkumandanlığa da kendisini atadı²⁷⁶. On beş general emekli edilerek kırk beş tanesinin de yerleri değiştirildi. Ayrıca yeni dışişleri

²⁷⁴Ulus, 12 Ocak 1938, s. 1.

²⁷⁵Ulus, 29 Ocak 1938, s. 1.

²⁷⁶Cumhuriyet, 5 Şubat 1938, s. 1.

bakanı olarak Von Ribbentrop atandı. Son olarak ordunun kontrolünü tamamen ele geçiren Nasyonal Sosyalist Parti, devletin her kademesiyle bütünleşmiş oldu. Takip eden günlerde özellikle Avusturya’da Hitler destekçisi siyasetçiler önemli mevkilere geldiler. Hitler’in siyasi nüfuzu Avrupa’da yaygınlaşıyordu²⁷⁷.

24 Şubat 1938’de Balkan Antantı devletlerinin temsilcileri komitenin yıllık olağan toplantısını gerçekleştirmek için Ankara’da toplanmak üzere İstanbul’a ayakbastılar. Yugoslavya Başvekili Stoyadinoviç, Yunanistan Başvekili Metaksas, Romanya Hariciye Nezareti Müsteşarı M. Comnen Ankara’nın misafiriydiler. Menemencioğlu ‘nun da bulunduğu Hariciye köşkünde verilen ziyafette açılış nutkunu Tevfik Rüştü Aras yaptı:

“Karışık dünyada bir huzur numunesi teşkil ettik, bütün politik icaplarda en geniş anlayışı ispat ettik, ananevi dostluklarımızı idame ve iyi münasebetler çerçevesini inkişaf ettirdik. Ahenkli, halisane ve her türlü muzmer fikirden ari bir siyasetle dünyaya itimat verdik ve bugün dağılmaz birliğimizle, milletler arasında bir dostluk vasıtası olmak emelindeyiz.”

27 Şubat 1938’de ilan edilen resmi tebliğde tarafların Balkan Antantı’na olan bağlılığı vurgulandı. Ayrıca İtalya’nın Habeşistan ilhakını Balkan Antantı Konseyi tanıyacağını açıkladı. Bu karar şüphesiz en beklenmedik karardı. Balkan devletleri ve Türkiye’nin bu kararı almasında güvenlik endişesi başlıca amildi. Türkiye ise bu vesileyle İtalya’nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni tanımasını ummaktaydı.

28 Şubat 1938’de Numan Menemencioğlu, Hukuk Profesörü Ethem Menemencioğlu, Antalya Milletvekili Tayfur Sökmen ve diğer bazı yetkililer²⁷⁸ Hatay’ın seçim işleri ve bazı sorunları müzakere etmek üzere Türkiye’yi temsilen Cenevre’ye doğru yola çıktılar²⁷⁹. Diğer temsilciler ise Fransa, İngiltere, İsveç ve Belçika’dan gelmekteydiler. 7 Mart 1938’de ilk toplantı yapıldı. Bu toplantıda seçimlerdeki usulsüzlüklere verilecek cezalar tespit edildi. 11 Mart 1938 günü Anadolu Ajansı’nın yaptığı açıklamaya göre Hatay Anayasasındaki “toplum” tanımının tefsirinin yapılması işi etrafında münakaşaların henüz bitirilemediği yazılmaktaydı²⁸⁰.

Cenevre’deki görüşmeler sürmekteyken 11 Mart 1938’de Alman ordusu bir süredir tahakküm altına almak istediği Avusturya topraklarını işgal etti. Ertesi gün

²⁷⁷Cumhuriyet, 17 Şubat 1938, s. 1.

²⁷⁸Katılımcılar listesi için bkz. T.C. BCA, 2/8352Sayılı Kararname, 21 Mart 1938.

²⁷⁹Ulus, 1 Mart 1938, s. 1.

²⁸⁰Cumhuriyet, 11 Mart 1938, s. 1.

Hitler Viyana'ya giderek büyük bir coşkuyla karşılandı. Avusturya'nın yönetimine böylece el konuldu, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avusturya ile imzalanan Saint Germain Antlaşması'nın tek taraflı olarak iptal edildiği ilan edildi. Avusturya'nın dış temsilciliklerinin gönderlerine Nasyonal Sosyalist Parti'nin bayrakları çekilmesi emredildi. Hitler artık Avusturya'nın da Führer'i idi.

Cenevre'de görüşmelerine devam eden Türk heyeti 15 Mart 1938 itibariyle projelerde tam bir anlaşma sağlandığını Anadolu Ajansı aracılığıyla duyurdu²⁸¹. Aradan dört gün geçtikten sonra Cenevre'den gelen haber görüşmelerin bittiği şeklindeydi. Uzman hukukçular komitesi tarafından oy birliğiyle tespit edilen kararlara göre seçim hazırlıkları 30 Haziran 1938'e kadar bitirilmiş olacak ve en geç 15 Temmuz 1938'de seçimler tamamlanmış olacaktı. Alınan kararlar derhal Fransa hükümetine tebliğ edildi²⁸². Cenevre'deki işlerini bitiren Menemencioğlu başkanlığındaki Türk delegasyonu 23 Mart 1938'de Türkiye'ye dönmek üzere yola çıktılar. Menemencioğlu yol üzerinden geçerken Belgrad'da iki gün daha kalarak Yugoslavya Başvekili Stoyadinoviç ile son harici gelişmeler hakkında görüştü. İstanbul'a geldiğinde ise *Tan* gazetesi muhabirine şunları söyledi:

“Bizim iddiamıza göre, komisyon, evvelce salahiyeti haricinde olan bir talimatname yapmıştı. Biz, kontrolün kendimiz hariç olarak yapılmasını kabul etmekle beraber talimatnamenin tatbikine müteallik ihzari faaliyette beraber olacak beraber çalışacaktık.

Bu işi, bu işten anlayanların yapması lazımdı. Hâlbuki mevcut talimatnameyi okuduğumuz vakit, burada eksperler komisyonda kabul ettiğimiz esaslara tamamen muhalif hükümler gördük. Yeni talimatname, anayasanın esaslarına tamamen aykırı idi. İş, bildiğiniz safhalardan geçti; sonra konsey kararına göre, ittifakı âza ile karar vermek şartıyla beş devletin mümessillerinden mürekkep bir komite kuruldu. Bu komitede, tam on beş gün çalıştık ve talimatnameyi itiraz ettiğimiz bütün noktalara göre değiştirdik. Yani talimatnameye baştan aşağı itiraz ettiğimiz için yeniden bir talimatname meydana getirmiş olduk. İtirazlarımızın anayasaya uygun bulunduğu, delillerimizin hukukengayrikabili cerh olduğu, komite kararı ve hukuk encümeni raporlarında tespit edildi.

Yeni talimatnamenin bizi en çok alakadar eden mühim noktalarından biri şudur: Vaktiyle Hatay'da nüfus tahriri yapılmasını bu idare şartları altında kabul etmemiştik. Temsil nisbetini elde etmek için de reyama benzer bir birinci safha intihap kabul etmiştik. Burada Hatay vatandaşı intihap bürosunun önüne gidecek ve kim olduğunu söyledikten sonra hangi camia listesine yazılmak istediğini serbestçe bildirecekti. Komisyon, hazırladığı talimatnamede ise adeta irki ve dini tetkikler yaparak, vatandaşları kendi arzularına göre değil, etrafından gelecek ihbarlara göre tasnif etmek

²⁸¹ *Ulus*, 16 Mart 1938, s. 1.

²⁸² *Cumhuriyet*, 20 Mart 1938, s. 1.

*gibi bir gaye vücuda getirmiş. Bu defa tashih ettiğimiz en mühim nokta budur ve bu işte nokta-i nazarımız olduğu gibi kabul edilmiştir...”*²⁸³.

Menemencioğlu'nun açıklamaları ve son bir yıldan fazladır Hatay Meselesi'ndeki mesaisi göstermekteydi ki Fransa ve Suriye hükümeti bu şehrin Türk hâkimiyetine girmemesi için kasten yahut gayri ihtiyari tüm yolları deniyorlardı. Öte yandan, Almanya'nın Avusturya ilhakının İngiltere ve Fransa tarafından nasıl karşılanacağı bugünlerde merakla beklenen bir hadiseydi. 22 Mart 1938'de Fransa bütün kudretiyle savaşa hazırlanacağını ilan etti. İngiltere ise Fransa herhangi bir tecavüze uğrarsa yardım edeceğini taahhüt etti. Son aylarda gergin seyreden Türkiye-Suriye ve Fransa ilişkileri ise Hatay seçimlerinin detaylarının tespit edilmesinden sonra tekrar iyileşme yoluna girdi²⁸⁴.

2 Nisan 1938'de Numan Bey yoğun siyaset gündemine ara vererek ağabeyi Muvaffak Menemencioğlu'nun kızı Suzan Menemencioğlu ve Hariciye kâtiplerinden Mustafa Borovalı'nın nikâhlarına katıldı. Nikâh şahitlerinden biri kendisiyken diğeri de Hariciye Vekili Aras idi²⁸⁵.

Nisan ayı içerisinde İngiltere – İtalya yaklaşması esas konuşulan konulardan biriydi. Bu ay içerisinde Türkiye ve Mısır arasında dostluk ilişkileri de arttırıldı. Aynı zamanda İstanbul'da Balkan Antantı Konseyi'nin toplantısı yapıldı. Antanta üye devletler arasında, ekonomik, kültürel ve matbuat alanında işbirliğinin arttırılmasına karar verildi. 27 Nisan 1938'de Yunanistan ile ayrıca bir dostluk ve işbirliği anlaşması daha imzalandı²⁸⁶.

3 Mayıs 1938'de Fransa'nın Hatay delegesi Garo, Hatay'a hareket etmeden evvel İstanbul'da kendisi için Numan Menemencioğlu tarafından bir ziyafet verildi. Aras, Fransız elçilik erkânı ve ilgili memurların katılımlarıyla gerçekleşen ziyafet sonrası delege Garo, Hatay'a doğru yola çıktı. Fransa'nın Hatay'daki tutumu Cenevre'de alınan kararların paralelinde seyretmemekteydi. Bölgedeki güdümlü çetelerin Türklere karşı asayiş bozan faaliyetleri günbegün Türk basınında yer buluyor ve tepki çekiyordu. Fransız delegesi Garo ise bu sebeple sempati toplayamıyordu.

²⁸³ Devamı için bkz. *Tan*, 28 Mart 1938, s. 10; Gazetenin fotoğrafı için bkz. Ek - 15.

²⁸⁴ *Tan*, 23 Mart 1938, s. 1.

²⁸⁵ *Ulus*, 3 Nisan 1938, s. 2.

²⁸⁶ *Akşam*, 28 Nisan 1938, s. 1.

Tam da bugünlerde Beyrut'taki bir haber ajansından dünyanın dört bir yanına Atatürk'ün sağlığının ciddi bir biçimde bozulduğuna dair bir haber yayıldı. Hatay üzerinde bilhassa Atatürk'ün hassas tutumu bilinen bir gerçekken bu haberler Hatay'daki Türkler üzerinde üzücü bir tesir yarattı. Türk basını ise bu haberleri şiddetle yalanladı.

20 Mayıs 1938'de barışçı Türkiye, uluslararası gelişmelere kayıtsız kalamayarak hükümete on yıllık müddet zarfında 125.5 milyon liralık silahlanma bütçesi ayrıldığını duyurdu²⁸⁷. Şüphesiz bu bir zorunluluktur. Nitekim Avrupa'da uzun yıllar Versay Barışı'nı korumayı amaç edinen Fransa ve İngiltere dahi bir süredir silahlanmakta idi. Atatürk aynı gün Mersin'de bir geziye katıldı. Hatay sınırına yakın bölgelerde gövde gösterisi yapmaya devam etti.

2 Haziran 1938 tarihli *Akşam* gazetesinde, Numan Menemencioğlu başkanlığında bir heyetin yakın zamanda yeni bir ticaret mukavelesi yapmak için Berlin'e gideceği yazmaktaydı. Bu yolculuğun tarihi henüz belli olmasa da mukavele detaylarının tespiti için Menemencioğlu mesaiye başlamıştı. Yolculuk tarihi için bir hafta kadar sonra 27 Haziran günü tespit edildi.

Öte yandan Hatay seçimleri öncesinde bir süredir sükûnu temin edeceği yerde gerginliğin artmasının önüne geçemeyen Fransa delegesi Garo bu vazifeden alındı. Yerine Kumandan Kole namıyla maruf asker kökenli bir delege getirildi.

21 Haziran 1938'de Başvekil Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Hariciye Vekili Aras ve Umumi Kâtip Menemencioğlu aynı trenle İstanbul'a geldiler. Kabine toplantısı Atatürk'ün sağlık durumu gereği İstanbul'da Savarona isimli yatta yapıldı. Bu toplantıya Menemencioğlu da katıldı²⁸⁸. Toplantı sonrası Fransa'ya, Hatay'da son aylarda yaşanan baskı ve zulüm sebebiyle bir nota verildi. Ayrıca Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Hatay için atadığı delegeleri tanımayacağını da açıkladı. Gerginliğin tekrar tırmanması üzerine temmuz ayının başlarında Fransa, Hatay için Türkiye'ye sayısı 2500'ü geçmeyecek bir nispette asker bulundurma izni verdi. Böylece Türkiye, Hatay'ın iç güvenliğinde doğrudan rol aldı²⁸⁹. İki ülke arasındaki dostluk anlaşması bugünlerde tekrar ilan edildi.

²⁸⁷ *Ulus*, 21 Mayıs 1938, s. 1.

²⁸⁸ *Son Posta*, 21 Haziran 1938, s. 1.

²⁸⁹ Bkz. Hatay Askeri Antlaşması'nın Esasları, *Ulus*, 3 Temmuz 1938, s. 1.

Menemencioğlu'nun Berlin ziyareti tam da bugünlerde gerçekleşmekteydi. Esasen Türkiye, bu sıralarda Menemencioğlu'nu Almanya'ya göndermekle Fransa'yı da derin bir endişeye sevk etmişti. Menemencioğlu, 8 Temmuz 1938'de, henüz birkaç ay önce atanan Almanya'nın Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile Berlin yakınlarındaki Sonnenberg Malikanesi'nde uzun bir görüşme yaptı²⁹⁰. Ardından Almanya Ekonomi Bakanı Funk tarafından kabul edildi. Anadolu Ajansı'ndan gazetelere verilen tebliğde şunlar yazmaktaydı:

*“Alman Ekonomi Nazırı B. Funk, halen Berlin'de bulunan Türk Ekonomik heyetine riyaset eden Türkiye Hariciye Kâtibi Umumisi B. Numan Menemencioğlu'nu bugün kabul etmiştir. Görüşmede Türkiye büyükelçisi ile Alman Ekonomi Nezareti müsteşarı da hazır bulunmuştur. Neşredilen resmi bir tebliğe göre, bu görüşme esnasında Türk – Alman ticaret münasebetlerinin genişletilmesi ve bu münasebetler üzerinde halen tatbik edilmekte olan ıslahı imkânları mevzuu edilmıştır.”*²⁹¹.

Menemencioğlu, Berlin'deki temaslarını bitirdikten sonra 11 Temmuz 1938'de Münih'e gitti. Ertesi gün askeri merasimle karşılanıp Almanya diktatörü Hitler tarafından huzura kabul edildi²⁹². Hitler ile de görüşmesini bitirdikten sonra Almanya'da yeni ticaret anlaşmasının ayrıntılarını müzakere ve tespit için yaklaşık iki hafta boyunca yoğun bir mesai programına başlayan Menemencioğlu 26 Temmuz 1938'de Almanya'nın Dışişleri Bakanlığı binasında yeni anlaşmayı Türkiye adına imzaladı²⁹³. Anlaşmanın imzalanmasının ardından trenle Türkiye'ye hareket eden heyet 28 Temmuz 1938'de İstanbul'a ulaştı. Kalabalık bir kitle tarafından karşılanan Menemencioğlu basına şu beyanatta bulundu:

“Berlin müzakerelerinin esasını teşkil eden meselelerden en mühimi Türk – Alman mübadelelerin hangi rejime tabi olacağı işi idi. Biliyorsunuz ki 1936 senesinde altmış milyon lirayı bulan Türk ihracatı, aynı sene içinde Almanya'nın muadil bir ihracat imkân ve kabiliyeti bulamaması yüzünden Türkiye'nin külliyetli miktarda alacağı kalmaması gibi muvazenesizlik tevlid etmiş ve hükümet Türkiye ekonomisini korumak gayesiyle Almanya'ya vaki olacak ihracat hacmini daraltmak zorunda kalmış idi.

Geçen sene Almanya'ya giden heyetimiz, Almanya heyetiyle tam bir mutabakat dâhilinde bu gayeyi temin için Türk emtiasının Almanya'da kontenjana tabi olmasını binnetice ihracat yekûnunun bir hayli azalmasını icap ettiren bir mukaveleyi müzakere ve imza etmişti. Aldığı vazife bu suretle pek de zevkli olmayan Türk murahhas heyeti 1937 müzakerelerinde tam bir muvaffakiyet elde etmiş ve bu sene bize daha zevkli bir müzakere imkânını hazırlamıştır.

²⁹⁰Akşam, 8 Temmuz 1938, s. 2.

²⁹¹Akşam, 8 Temmuz 1938, s. 2.

²⁹²Ulus, 13 Temmuz 1938, s. 1.

²⁹³Ulus, 27 Temmuz 1938, s. 1.

Türk – Alman tediye vaziyeti, ihracatımıza konulan kontenjanların hiç değilse tevsii imkânını bahşedecek kadar müsait bir manzara arz ediyordu. Şu kadar ki Almanlar bu tevessüü arzu ve kabul ettikleri halde ihracatımızı büsbütün serbest bırakmayı, son zamanlarda ittihaz ettikleri umumi tedbirlere nazaran, muvafık bulmuyorlardı. Müzakerelerin esasını bu nokta teşkil etmiş ve neticede Türk mallarının hiçbir takyit ve tahdide tabii olmaksızın Almanya'ya ihraç edilebilmesi temin olunmuştur... ”²⁹⁴.

Türkiye, Menemencioğlu vasıtasıyla yaptığı bu anlaşmayla Almanya'ya sınırsız mal ihraç etme hakkına kavuştu. Böylece büyük savaş öncesi Türkiye'nin ekonomik olarak en fazla işbirliği yapacağı ülke Almanya olacakken siyasi olarak ise demokrasi ülkeleriyle işbirliğini devam ettirmekteydi. Bu durum bir tezat gibi görünse de Türkiye'nin Almanya ile tarihi bağlarını söz konusu anlaşmaları mümkün kılmaktaydı. Ayrıca iki ülke arasındaki mevcut bulunan demiryolu hattı iki ülke arasındaki mal ticaretini nakliye bakımından oldukça kolaylaştırmaktaydı. Sanayileşmiş Almanya'dan alınacak malların söz konusu dönemde Türkiye için hayati bir önemi vardı.

Numan Menemencioğlu, Almanya ziyareti sonrası yaz tatilini geçirmek ve istirahat etmek için İstanbul'da kaldı. Kendisi Almanya'dayken hükümet tarafından kendisine verilen Macaristan ile karşılıklı konsolosluk açma hususunu da tetkik eden Menemencioğlu hazırlıklarını tamamladı²⁹⁵. Bu süreçte Hatay'da ilk seçim yapıldı ve mecliste vekil sandalyelerin çoğunluğu Türklerde kaldı.

Ağustos ortalarında Almanya, 750.000 askerle Fransa sınırının yakınlarında büyük bir askeri manevra yaptı. Manevralar boyunca ülkedeki tüm demiryolu hatları sadece ordunun hizmetine ayrıldı. 300.000 kadar işçi ise istihkâm mevkilerinde görevlendirildi. Yılın tatil zamanı yapılan bu büyük manevra ve tatbikat şüphesiz Hitler'in bir savaş provası ve gövde gösterisiydi.

Diğer taraftan, 2 Eylül 1938'de bağımsız Hatay Cumhuriyeti'nin Meclisi açılmış ve cumhurbaşkanı olarak Tayfur Sökmen seçilmişti²⁹⁶. Böylece uzun zamandan beri Türk dış politikasını meşgul eden en önemli mesele sonuçlanmış oldu.

5 Eylül 1938'de Numan Menemencioğlu ve Tevfik Rüştü Aras İzmir Fuarı'nı ziyaret edip şehirde bir gün kaldılar²⁹⁷. Daha sonra Menemencioğlu Ankara'ya hareket edip Türkiye ve İtalya arasında imzalanacak ticaret anlaşmasının hazırlıklarına

²⁹⁴Akşam, 29 Temmuz 1938, s. 2.

²⁹⁵T.C. BCA, 9213 Sayılı Kararname, 7 Temmuz 1938.

²⁹⁶Akşam, 2 Eylül 1938, s. 1.

²⁹⁷Akşam, 6 Eylül 1938, s. 2.

başladı²⁹⁸. 16 Eylül 1938'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından Menemencioğlu'na İtalya ile mukavele imzalanması için müzakere ve imza yetkisi verildi²⁹⁹. Aynı zamanda bu anlaşma Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde Menemencioğlu'na verilen son uluslararası anlaşma vazifesiydi.

İstanbul Tophane Köşkü'nde başlayan murahhaslar arası görüşmelerin ilk üç gününde bazı esaslarda anlaşma sağlandı³⁰⁰. Diğer esasların tespiti için ise görüşmelere bir gün ara verilerek ardından toplantılara devam edildi. Anlaşmanın ticari hacmi oldukça büyük olduğundan bu müzakerelerin yaklaşık bir ay süreceği tahmin edilmekteydi. Görüşmelerin başlamasının üzerinden yirmi gün kadar süre geçmişken Menemencioğlu'nun ciğerlerindeki kronik rahatsızlığı bir kez daha nüksetti.

Türkiye – İtalya ticaret görüşmeleri devam ederken bütün dünyanın gözü kulağı Çekoslovakya ve Almanya arasındaki gerginliğe çevrilmişti. Südet bölgesindeki Almanların istikbaliyle ilgilenen Nasyonal Sosyalistler aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış bu devletin artık tarih sahnesinden silinmesi gerektiğine karar vermişlerdi. İlk etapta arabulucu olarak İngiltere Başbakanı Chamberlain, Hitler ile görüşmüş fakat Almanya bu bölgedeki taleplerinden vazgeçmeyeceğini ilan etmişti. Ardından Fransa Başbakanı Daladier, Chamberlain ve Hitler tekrar görüşme kararı aldı. Neticesinde tarihe Münih Anlaşması olarak geçen bir anlaşmayla Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi kabul edildi³⁰¹. Savaş tehlikesi böylece bir müddet daha ötelenmiş oldu.

Diğer taraftan, birkaç haftadır görüşmeleri devam eden Türkiye-İtalya ticaret Anlaşması çalışmaları sürüyorken 3 Ekim 1938'de Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu, Cerrahpaşa Hastanesi'nde ciğerlerinden başarılı bir ameliyat geçirdi³⁰². Aynı gün İtalyan ve diğer Türk delegeler görüşmelerin devamı için İstanbul'dan Ankara'ya gitme kararı verdiler³⁰³. Menemencioğlu ise ameliyat sonrası İstanbul'da istirahata çekildi. Murahhaslar bir hafta kadar Ankara'da kaldıktan sonra 11 Ekim 1938'de İstanbul'a geri döndüler. Ertesi gün anlaşmada mutabakat sağlandı.

²⁹⁸ *Akşam*, 12 Eylül 1938, s. 2.

²⁹⁹ T.C. BCA, *9600 Sayılı Kararname*, 16 Eylül 1938.

³⁰⁰ *Akşam*, 18 Eylül 1938, s. 2.

³⁰¹ *Akşam*, 1 Ekim 1938, s. 1.

³⁰² *Akşam*, 4 Ekim 1938, s. 2.

³⁰³ Türkiye – İtalya ticaret görüşmelerine sonradan katılan murahhaslar için bkz. T.C. BCA, *9710 Sayılı Kararname*, 1 Ekim 1938.

Hacmi 238 milyon liralık olan ticaret anlaşması bir aylık mesainin ardından törenle 16 Ekim 1938'de Menemencioğlu tarafından imzalandı³⁰⁴.

Türkiye, Almanya'nın ardından İtalya ile de yüksek hacimli bir ticaret anlaşması imzalayarak Avrupa barışını tehdit eden bu iki büyük devletle ekonomik bağlarını güçlendirmiş oldu. Söz konusu girişimlerin altında yatan en büyük sebep ekonomiden ziyade bu iki ülkeyle ticari bağlantılar kanalıyla yakın gelecekteki savaşta siyasi olarak ters düşmeme niyetiydi. Tabiatıyla devletler ekonomik çıkarlarının yüksek olduğu diğer devletlerle çatışmaya girmekten kaçınırlar. Türkiye, adı geçen totaliter rejimlerle bu temelde bir ilişki kurup artık çok yaklaşmış bulunan savaşta kendi güvenliğini sağlamak istedi.

Önceki ay Münih'te Çekoslovakya'yı parçalama kararı alan büyük devletler, Orta Avrupa'daki sorunu ortadan kaldırmış gibi görünmelerine rağmen silahlanma bütçelerini ve hızlarını arttırdılar.

29 Ekim 1938 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ve 1 Kasım 1938 TBMM açılışına Atatürk, hastalığı sebebiyle katılamadı. Atatürk'ün yakalanmış olduğu siroz hastalığının tedavi edilemeyen bir hastalık olması sebebiyle özellikle devletin yüksek erkânı, Atatürk'ün vefatının sadece bir zaman meselesi olduğunun farkındaydı³⁰⁵. 10 Kasım 1938'de Atatürk vefat etti. Ardından bir yıl kadar önce hükümetten uzaklaştırılan İsmet İnönü, ittifakla cumhurbaşkanı olarak seçildi.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı olur olmaz kabinede yaptığı ilk değişiklik yaklaşık on dört yıldır Hariciye Vekili makamında bulunan Tevfik Rüştü Aras'ı görevden alıp yerine Şükrü Saraçoğlu'nu Hariciye Vekili yapmasıdır. İnönü ve Aras arasındaki anlaşmazlıklar siyasi çevrelerde bilinen bir gerçektir. Ayrıca İnönü, önceki yıl kendisiyle birlikte hükümetten uzaklaştırılan Dr. Refik Saydam'ı da ilk etapta İçişleri Bakanı olarak atayarak tekrar kabineye dâhil etti. Celal Bayar ise şimdilik vazifesinde bırakıldı³⁰⁶. Önce Atatürk'ün ölümü, ardından Aras'ın görevden alınması, uzun zamandır Türk dış politikasını tayin eden bu iki önemli politikacının hariciyedeki önemli etkisinin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Yeni dönemin yeni aktörleri İnönü ve Şükrü Saraçoğlu olacaktı. Diğer taraftan, İnönü, önceki dönemin hariciyedeki

³⁰⁴ Cumhuriyet, 18 Ekim 1938, s. 1, *Akşam*, 18 Ekim 1938, s. 1.

³⁰⁵ Bkz. Tunç Boran, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Ankara, 2011, s. 487-520.

³⁰⁶ *Akşam*, 12 Kasım 1938, s. 1.

sembol isimlerinden Numan Menemencioğlu için henüz bir adım atmamıştı. Menemencioğlu ise o günlerde Atatürk'ün cenaze töreni programıyla meşguldü. Kendisinin başkanlığı altında toplanan iki komisyon cenaze töreni programının hazırlanması ve yürütülmesinden sorumluydu. Gerçekten de Menemencioğlu, İstanbul ve Ankara'da olmak üzere yaklaşık iki hafta süren cenaze törenini planlayıp uygulamıştır. Özellikle diğer devletlerin törene göndereceği katılımcıların karşılanması, ağırlanması ve protokolü gibi önemli meseleler de Menemencioğlu'nun başkanlığını yürüttüğü komisyonlar tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Böylelikle Menemencioğlu, çok kıymet verdiği şefine son vazifesini de yerine getirmiştir.

İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu dünya, ideolojik çatışmaların zirvede olduğu, barış anlaşmalarının rafa kaldırıldığı ve genel bir emniyetsizlik havasının hüküm sürdüğü bir dünyaydı. Siyasi olarak devraldığı miras ise çevresini güvenlik zinciriyle örmüş, yakın komşularıyla dost ve müttefik, dünya barışını tehdit eden Almanya ve İtalya gibi devletlerle de ekonomik ilişkilerini güçlendirmiş bir Türkiye idi. Yakın gelecekte patlak verecek bir Avrupa savaşında kâğıt üzerinde Türkiye şimdilik emniyette görünmekteydi.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Menemencioğlu'na verilen ilk diploması görevi Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasında yapılacak olan ticaret anlaşmasının müzakerelerini yürütüp hükümet adına imzalamaktı³⁰⁷. Menemencioğlu'nun Ankara'daki evinde yürütülen müzakereler sonucunda taraflar arasında esaslar tespit edildi. *Akşam* gazetesi muhabirine açıklamada bulunan Menemencioğlu şunları söyledi:

“Amerika Birleşik hükümetleri ile bir müddetten beri bu itilafî müzakere ediyorduk. Bugün parafe ettik. Bu metin iki hükümet tarafından tasvip edildikten sonra ve ancak kânunusani içinde imza edilecektir.

Size şimdilik şunları söyleyebilirim: Bu itilaf ile her iki taraf yekdiğerine birçok tarife tenzilati yapmıştır. İtilafın esası en ziyade mazharı müsaade devlet muamelesidir. Türkiye, Amerika'dan ithal edeceği eşyaya mukabil azami bir had ile mukayyed olmak şartı ile serbest döviz tevziati yapacaktır. Bundan da anlaşılacağı gibi yeni itilafda kliring esası yoktur. Bilakis her iki taraf yekdiğerine karşı olan tediyatı serbest dövizle yapmağı kabul etmiştir.”³⁰⁸.

³⁰⁷T.C. BCA, 10065Sayılı Kararname, 25 Aralık 1938.

³⁰⁸*Akşam*, 19 Aralık 1938, s. 1.

Menemencioğlu, söz konusu ticaret müzakerelerini yürüttüğü günlerde hükümet tarafından kendisine daha önemli bir görev verilmek üzereydi³⁰⁹. Almanya'dan alınacak 150.000.000 marklık kredinin esaslarının tespiti için Menemencioğlu'nun başkanlığında bir komisyon Berlin'e gönderilecekti. Bu derece yüksek miktarda bir kredi, Türkiye için söz konusu tarihlerde oldukça değerliydi.

22 Aralık 1938'de Berlin'e hareket eden Menemencioğlu, seyahate çıkmadan önce İstanbul'daki evinde *Akşam* gazetesi muhabirini kabul ederek sorularını cevapladı. Söz konusu kredi anlaşması için şu cümleleri kullandı:

*“Türkiye ile Almanya arasında ihtilaflı hiçbir mesele yoktur. Aramızda samimi dostluk münasebatı mevcuttur. İktisadi münasebetlerimizin hayırlı inkişafının bu dostluğu kuvvetlendirdiği şüphesizdir.”*³¹⁰.

Menemencioğlu bu sözleri sarf ettikten sonra trenle Berlin'e doğru hareket etti. 1939 yılına Almanya'da girdi. Şüphesiz 1938, kendisi için büyük değişimlere yol açmıştı. Dış politikadaki en büyük şefi vefat etmiş, Bakanlıktaki amiri Aras ise görevden alınmıştı. Üzerinde çalıştığı vazifelerde alacağı neticeler ise İnönü'nün şefliğindeki geleceğini tayin edecekti.

2.5.4.1939'daki Siyasi Temasları, Yürüttüğü Ticaret Anlaşmaları

1939 yılı İtalya'nın sömürge taleplerini yinelemesiyle gergin bir biçimde başladı. Özellikle Tunus'u sömürgeleştirmek isteyen İtalya, burayı Fransa'dan istedi. Fransa ise söz konusu talebe olumsuz cevap verdi. Öte yandan, Almanya özellikle 1938 sonbaharında dozunu arttırdığı Yahudi karşıtlığıyla, ülkesindeki Yahudileri göç etmeye zorluyordu. Yahudilerin ise, nüfuzu Balkanlara kadar sirayet eden Nasyonal Sosyalizm sebebiyle gidebilecekleri yakın ve güvenli bir ülke yoktu. İspanya'da ise 1936'da başlayan iç savaş halen sona ermiş değildi.

Türkiye açısından ise yeni yıl skandal bir olayla başladı. Ekrem König isimli uluslararası silah ticareti yapan bir Türk, Türkiye Hariciye ve Savunma Bakanlığı namına sahte evrak ve imzalar hazırlayarak Amerika'daki bir uçak fabrikasından Türkiye namına kırk tane savaş uçağı siparişi vermiş, bunların bir kısmını alarak diğer ülkeler tarafından silah ambargosuna uğrayan iç savaş halindeki İspanya'ya satmıştı. İspanya'da iç savaşın seyrine etki eden bu sahtekârlığa Hariciye evrak memurlarından

³⁰⁹T.C. BCA, 10040Sayılı Kararname, 15 Aralık 1938.

³¹⁰ Röportajın tamamı için bkz. *Akşam*, 22 Aralık 1938, s. 1.

Ruhi Bozcalı isimli bir kimse de karışmıştı. Skandal uluslararası arenada da ses getirdi. Bu işe karışan devlet görevlilerinin tespiti için tahkikat başlatıldı³¹¹. Bu süreçte Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp istifa etti. Büyük şehirlerin valileri değiştirildi. Çok geçmeden 25 Ocak 1939'da Celal Bayar kabinesi istifa etti. Kabinayı kurma görevi yeni Başbakan Dr. Refik Saydam'a verildi. Eski Dâhiliye ve Ziraat Vekilleri yeni kabinede yer almadı³¹².

Türkiye iç meseleleriyle meşgulken 9 Ocak 1939'da Fransa'nın yeni Ankara Büyükelçisi Rene Massigli³¹³ Türkiye'ye geldi. Fransa'nın yeni sefirinin görevi, savaş öncesi Türkiye ile siyasi yakınlaşmayı arttırmak üzerineydi.

12 Ocak 1939'da eski Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras Londra Büyükelçisi olarak atandı. Böylece Türk dışişlerinin merkezdeki en tecrübeli ismi harice gönderilmiş oldu. Bu olaylar yaşanırken Menemencioğlu halen Berlin'de bulunuyordu.

16 Ocak 1939'da Menemencioğlu'nun başkanlığındaki heyet, Almanya ve Türkiye arasında 150.000.000 marklık kredi anlaşmasını imzalamayı başardı³¹⁴. Menemencioğlu böylece İnönü devrine çok kritik bir anlaşmayı imzalamayı başararak kudretli bir biçimde girmiş oluyordu. Türk murahhas heyeti 22 Ocak 1939'da İstanbul'a dönerlerken heyetin reisi Menemencioğlu bir ameliyat daha geçirmek üzere Almanya'da kaldı³¹⁵.

Menemencioğlu'nun Almanya ziyaretinin uzatmasındaki esas sebep ise 18 Ocak 1938'de İcra Vekilleri Heyeti tarafından imzalanan bir kararnameyle anlaşılmaktadır. Bu kararnameye göre birkaç ay önce Çekoslovakya'dan Almanya'ya verilen Südet bölgesine yapılan ithalat ve ihracatın bundan sonra hangi şartlar altından yapılacağını müzakerelerini yürütmek ve mümkünse hususa ilişkin ülke çıkarına bir protokol imzalamak Menemencioğlu'nun yeni göreviydi³¹⁶. Sonradan gönderilen bu talimat Menemencioğlu'nun Almanya ziyaretini uzatmıştı.

1939 Şubat ayı başında ABD Başkanı Franklin Roosevelt tarafından söylenen tarihi nutuk ile diktatörlük rejimlerine alenen meydan okundu. Başkan, olası bir

³¹¹ *Akşam*, 9 Ocak 1939, s. 1.

³¹² *Akşam*, 25 Ocak 1939, s. 1; *Ulus*, 26 Ocak 1939, s. 1.

³¹³ (1888-1988) Fransız diplomat, Menemencioğlu'nun ahbabıdır.

³¹⁴ *Akşam*, 17 Ocak 1939, s. 1-13.

³¹⁵ *Akşam*, 22 Ocak 1939, s.3.

³¹⁶ T.C. BCA, 10272 Sayılı Kararname, 18 Ocak 1939.

savaşdurumunda ABD Avrupa sınırının Fransa'dan başlayacağını söyledi. Ayrıca bütün demokrat ülkelere de savaş malzemesi yardımı yapılacağını ilan etti. Son altı yıldır Avrupa'da yaşanan faşist ve totaliter hareketlere karşın ABD ilk defa söylem bazında bu ölçüde vaziyet alıyordu. Uzun zamandır siyaset ilkesi olarak kendi kıtası dışında gelişen ve yaşanan siyasi olaylara müdahil olmama esasını güden bu uzak, sanayileşmiş ve zengin Atlantik ülkesinin başkanından yükselenses çok geçmeden tüm dünyada büyük yankılar topladı.

Türkiye hariciyesi açısından bu nutkun oldukça önemli ve hatta geç kalmış bir olay olduğu meydandaydı. Siyasi olarak demokratik idealleri benimsemiş bulunan Türkiye, jeopolitik konumunun sonucu olarak Faşizm, Nasyonal Sosyalizm ve Komünizm ideolojili totaliter devletlerin arasında bir coğrafyada bulunmaktaydı. İktisadi olarak bu millet ve devletlerin askeri ve lojistik kabiliyetlerine nazaran mütevazı bir kategorideydi. İktisadi açıdan batılı ve sanayileşmiş bir devletin güvence vaadi geç de olsa duyulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusu tarihi özellikleri itibariyle kara piyade ordusuydu. Müstakbel savaşın belirleyicisiyse hava orduları ve bunları besleyecek sanayi gücü olacaktı. Silahlanmak ve savunmasını güçlendirmek için gereken acil nakdin temini maksadıyla merkezdeki en tecrübeli diplomatı kırk beş gündür Berlin'de bulunan Türkiye, söz konusu gelişmeyi yine de memnuniyet ile karşılamış olmalıdır. ABD gibi dev bir endüstriyel ekonominin demokratik devletlere yardım edeceğini açıklaması Türkiye açısından yeni bir tutunacak dal anlamına gelmekteydi. Nitekim müstakbel savaş, bir ekonomiler savaşı olacaktı. ABD ve ekonomik kudreti tüm dengeleri değiştirebilecek olgunlukta idi.

ABD başkanının açıklaması çok geçmeden Avrupa'dan büyük tepkiler topladı. İtalyanlar bu açıklamaya karşılık İtalya ve Almanya'nın batı sınırının Panama'dan başladığını söylediler³¹⁷. Roosevelt, her ne kadar ülkesinin tarafını belli etmiş olsa da Amerikan kamuoyunun ekseriyeti Avrupa'daki müstakbel savaşa müdahil olma hususunda henüz kendisiyle hemfikir değildi.

Yaklaşık elli gündür Almanya'da bulunan Menemencioğlu, vazifesini tamamlamış halde 13 Şubat 1939'da Türkiye'ye döndü³¹⁸. Basın mensuplarının sorularına kısa ve öz cevaplar veren Hariciye Umumi Kâtibi, söz konusu anlaşmanın

³¹⁷ *Akşam*, 5 Şubat 1939, s. 1.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1939, s. 1.

Türkiye ve Almanya arasındaki ticari kalkınmaya hizmet edeceğini umduğunu söyleyerek İstanbul Sirkeci Garı'ndan ayrıldı. Ertesi gün ise Ankara'ya hareket etti.

Menemencioğlu Ankara'ya dönerken Türkiye'nin yeni Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, yeni sıfatıyla ilk yurt dışı teması için yola çıkmıştı. Bükreş'te toplanacak olan Balkan Antantı Konseyi toplantısında Türkiye'yi ilk defa temsil edecekti. Son toplantıdan bu yana Balkan Antantı'na üye olan ülkeler arasında Yunanistan hariç tüm devletlerin kabinelerinde ve dışişleri bakanlığı makamında değişiklik olmuştu. Yeni bakanlar da tıpkı selefleri gibi Balkan Misakı'nı sürdürmeğe ve sulhu savunmaya devam edeceklerini ilan ettiler³¹⁹. Bükreş'teki genel toplantı bittikten sonra Saraçoğlu, üç günlüğüne Atina'ya uğrama kararı aldı. Hariciyenin yeni şefi diplomatik olarak ısınma turlarına böylece başladı.

Avrupa'daki siyasi atmosfer git gide ağırlaşırken ve saflar belirleniyorken büyük devletler kendileri için mühim gördükleri ülkelerin büyükelçilik görevine kıymetli ve tecrübeli diplomatlarını atamaktaydılar. Türkiye de şüphesiz büyük devletlerin savaşın kaderine tesir edeceğini hesapladığı mühim devletler arasındaydı. Önceki ay Fransa, Ankara'ya Rene Massigli'yi büyükelçi olarak atamışken, İngiltere 25 Şubat 1939'da altısenelik Ankara Sefiri Sir Percy Loren'in yerine Sir Knatchbull Hugessen³²⁰ 'i "Türkiye Cumhuriyeti Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi"³²¹" sıfatıyla atadı.

Şubat ayının başlarında ABD Başkanı Roosevelt'in nutkunun Türkiye'den aldığı ilk resmi tepki 26 Şubat 1939'da bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Ankara Radyosu aracılığıyla verildi. Ankara Radyosu'na gelip nutkunu İngilizce olarak okuyan İnönü'nün söylediği bazı mühim cümlelerin tercümesi şu şekildeydi:

"... Biz Türkler, milletler arasında sulhun ve iyi geçinmenin çok samimi taraftarıyız. Kellog paktına en evvel ve candan iltihak ettik. Asil ideallere gönül vermiş olan Türk İnkılâbı, bize cumhuriyet rejimini ve insaniyet ve medeniyetin, memleket içinde ve dışında verimli çalışmalarını getirdi. Türk İnkılâbı'ndan evvel memleketimizin bütün komşularıyla ihtilafımız vardı. Bugün bütün komşularımızla ihtilafsız bir haldeyiz. Onlarla, rızaya müstenit dostluk muahedeleri akdettik. Asil ruhlu Birleşik Amerika Devletlerine, coğrafi bakımdan Amerika bize uzak olmasına rağmen, samimi dostluğun kuvvetli rabitalarıyla bağlıyız... Omuzlarında mesuliyet yüklü olan insanlar,

³¹⁹ *Ulus*, 23 Şubat 1939, s. 1.

³²⁰ Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen (26 Mart 1886 – 21 Mart 1971), Diplomat, II. Dünya Savaşı sırasında Ankara Büyükelçiliği yaparken uşağı tarafından Büyükelçilik belgelerine erişilmesi ve bilgilerin satılması sebebiyle savaş tarihinin en büyük casusluk skandallarından birini kariyerinde tecrübe etmek zorunda kalmıştır.

³²¹ Resmi unvanı "İngiltere Majestelerinin Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi'dir".

hiçbir zaman bugün karşılaştıkları hayati ve o nispette zor vazifeler almaya mecbur olmamışlardır.”³²².

İnönü, bu nutkunda devlet başkanlarının gerçekten de hem şahsi hem de ulusal olarak içinden geçtikleri tarihsel dönemin talihsizliğini haklı olarak vurgulamıştır. Türkiye'nin kendini müdafaa edebilmesi ve diplomaside ağırlığını hissettirebilmesi için süratle silahlanmaya ve dolayısıyla paraya ihtiyacı vardı. ABD'ye gönderilen sıcak mesajlar belli ölçüde yakın zamanda etkisini göstermeye başlayacaktı.

2 Mart 1939'da Katolik Hıristiyanların ruhani lideri Papa değişti. Yeni Papa XII. Pius, demokratik devletlere yakınlığıyla tanınmış bir sulhperverdi. Almanya ve İtalya bu değişikliği olağan karşılamazken demokratik ülkeler hoş karşıladı.

Mart 1939'da İstanbul'a gelen İnönü, Erken Cumhuriyet yıllarının siyasi küskünleriyle tekrar temas kurdu. Rauf Orbay, Kazım Karabekir gibi Milli Mücadele halk kahramanı kimselerle yemek yedi ve onlara iltifat etti. Ünlü edebiyatçı ve hatip Halide Edip Adıvar'ı Paris'ten Türkiye'ye davet etti... Söz konusu kişiler İnönü'nün önceki savaşında ortak hareket ettiği ve savaşın kazanılmasında beraberce rol oynadığı kimselerdi. Avrupa'daki büyük savaş patlamak üzereyken güvenilebileceği, toplum için meşhur ve muteber kişilerden destek almak istemekteydi.

İstanbul'daki temas ve ziyaretlerini tamamlayan İnönü tekrar Ankara'ya hareket etti. 10 Mart 1939'da Danimarka'nın yeni Ankara Büyükelçisi Sven Peter'in itimatnamesini sunmak üzere yapılan kabul töreninde Menemencioğlu yeni sefere refakat etti³²³.

15 Mart 1939'da Almanya, Çek ülkesini savaş ilan etmeksizin işgal ve ilhak etti. Çek Cumhurbaşkanı Emil Hacha ülkenin topraklarını ve mukadderatını tespit yetkisini Hitler'e terk etti. Takip eden günlerde Almanya, Türkiye'nin Balkan Antantı müttefiki Romanya'ya bir nota vererek demokratik ülkelerle ticaretini durdurmasını ve yalnızca Almanya ile ticaret yapmasını istedi. Nasyonal Sosyalizm nüfuzu Orta Avrupa ve Balkanlarda hızla yayılırken Bulgaristan Başvekili Georgi Kyoseivanov 17 Mart 1939'da acilen Ankara'ya geldi³²⁴. İnönü'nün misafir şerefine verdiği ziyafete Saraçoğlu

³²² Nutkun tamamı için bkz. *Ulus*, 27 Şubat 1939, s. 1.

³²³ *Akşam*, 11 Mart 1939, s. 2.

³²⁴ *Ulus*, 17 Mart 1939, s. 1.

ve Menemencioğlu da katıldılar³²⁵. Görüşmeler sonunda ilan edilen resmi tebliğde son zamanlarda Balkanlarda meydana gelen olayları tetkik edildiği vurgulandı.

23 Mart 1939'da Romanya ile Almanya arasında, Almanya'nın isteği doğrultusunda ticaret anlaşması imzalandı. Romanya petrolerinin müstakbel savaşta çok önemli bir rolü olacağıının farkında olan Hitler ve hükümeti bu ülkeyi böylece ekonomik tahakkümü altına aldı. Çek topraklarını ilhak eden Almanya, ardından Polonya sınırına askeri yığınak yapmaya başladı. İngiltere ise Polonya'nın işgal edilmesi durumunda bu devlete yardım edeceğini açıkladı.

Türkiye'nin İcra Vekilleri Heyeti'nde 1 Nisan 1939'da bir karar alındı. Roosevelt'in nutkundan ve ardından İnönü'nün radyodan ABD'ye mahsus hitabesinden beri, iki aydır ABD hükümeti ile flört halinde bulunan Türk Hariciyesi, Amerikan ticaret delegasyonu ile bir ticaret anlaşması yapılmasını uygun buldu³²⁶. Bu anlaşmaya göre Türkiye, ABD'den otomobil, radyo, yazı makineleri ve bunların parçalarını gümrük vergisinde indirimle giderek satın alınmasını sağlayacak, karşılığında ABD ise Türkiye'den aldığı incir, kuru üzüm, kabuksuz fındık, kabuklu – kabuksuz fıstık, tütün gibi maddelerde gümrük indirimi yapacaktı. Anlaşmayı Türkiye adına imzalama yetkisi Hariciye Vekili Saraçoğlu ve Umumi Kâtip Menemencioğlu'na verildi³²⁷.

TBMM 3 Nisan 1939'da yeni seçimlerden sonra açıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin VI. Hükümeti olan bu mecliste Muhaberat – Münakalat Vekâleti ile Ticaret Vekâleti ihdas edildi. Milli Mücadele Dönemi'nin ünlü simalarından Emekli General Ali Fuad Cebesoy ise Nafia Vekili olarak kabineye katıldı. Aynı günlerde *Tan* gazetesinin Emekli General Kazım Karabekir ile yaptığı röportajda, generalin yakın siyasi geçmişe dönük sitemleri İstanbul'daki üniversite öğrencilerinin tepkisini topladı. Bunun üzerine *Tan*, röportajın devamını yayımlamaktan vazgeçmek zorunda kaldı³²⁸. İnönü, cumhurbaşkanı olmasından bu tarafa geçen beş aylık süreçte çalışma arkadaşlarını tespit edip yeni kabinesini kurdu. Bu kabine hiç şüphesiz ihdas edilen yeni vekâletleri ve vazife verilen isimleriyle bir harp kabinesine alamet etmekteydi.

³²⁵ *Akşam*, 19 Mart 1939, s. 1.

³²⁶ T.C. BCA, 10692 Sayılı Kararname, 1 Nisan 1939.

³²⁷ Anlaşmanın detayları için bkz. *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1939, s. 1- 7.

³²⁸ Röportajın olduğu ek için bkz. *Tan*, 2 Nisan 1937, gazetenin gelen tepkiler üzerine yayınladığı yazıyı görmek için bkz. *Tan*, 4 Nisan 1939, s. 1.

7 Nisan 1939'da İtalya bir süredir işgale hazırlandığı Arnavutluk'u şiddetle bombardıman ettikten sonra bu ülkeye asker çıkardı³²⁹. Başkent Tiran'ı ele geçiren İtalyan birlikleri iki gün gibi bir sürede bu mütevazı ülkeyi ilhak etti. Hava kuvvetlerine karşın savunması bulunmayan bu küçük ülke göz açıp kapayana dek savaşı kaybetti. Kralı ise yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Antikomintern pakta üye Almanya, İtalya ve Japonya, paktın ortaya çıktığı 1937 yılından beri sürekli komünist olmayan ülkeleri işgal ediyorlardı. Sovyet Rusya ise henüz sessizliğini korumaktaydı. Hep söylendiği gibi söz konusu savaş bir ideoloji savaşı olacaksa esas düşman Sovyet Rusya'ya sıranın ne zaman geleceği merak konusuydu.

Ertesi gün Romanya Hariciye Nazırı Gafenko acilen İstanbul'a gelerek Saraçoğlu ile bir görüşme yaptı. Türkiye, Antant müttefiki Romanya'ya paktın yüklediği sorumluluklarının farkında olduğunu ilettiler. Saraçoğlu görüşmeden hemen sonra Ankara'ya hareket etti. Kendisini Ankara Garı'nda karşılayanlar arasında Menemencioğlu bulunuyordu.

İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya bağımsızlıklarının tehlikeye girmesi durumunda yardımda bulunacaklarını açıkladılar³³⁰. Aynı günlerde Almanya'nın Propaganda Bakanı Joseph Goebbels hükümetin misafiri sıfatıyla İstanbul'a geldi. Birkaç gün İstanbul'da temaslarda bulunup başkent Ankara'ya uğramadan Türkiye'den ayrıldı. Devlet başkanları arasında tehdide varan nutukların havada uçtuğu zamanlarda Türkiye'nin demokratlardan garanti alıp almayacağı merak edilmekteydi. İnönü ise Türk ordusunun ülke güvenliğini sağlamada yeterli olacağını ve kimseden garanti almaya lüzum görmediklerini deklare etti.

1939 Nisan ortalarında Sovyet Rusya, istiklali tehdit altında olan ülkelere yardım edeceğini açıkladı. 24 Nisan 1939'da ise Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Potemkin Türkiye'ye iki ülkeyi de alakadar eden meseleleri görüşmek üzere yola çıktı. Ertesi gün ise Almanya, Ankara'ya yeni büyükelçisi olarak Franz Von Papen'i atadığını duyurdu³³¹. Papen, Türkiye'yi yakından tanıyan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin 4.Ordusunda kurmay başkanlığı yapmış bir kimseydi. Ayrıca kendisi Hitler'in selefi olan eski bir Almanya Şansölyesi idi. Papen, önceki yıl,

³²⁹*Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 1.

³³⁰*Cumhuriyet*, 14 Nisan 1939, s. 1.

³³¹*Tan*, 26 Nisan 1939, s. 1.

Atatürk'ün sağlığında yine Ankara sefiri olarak atanmak istemiş fakat Atatürk bu isme kuşkuyla baktığından ataması gerçekleşmemişti. Ankara, adeta büyük bir satranç tahtasını andırmaya başlamış ve her devletten çok tecrübeli sefirlerin buluşma noktası haline gelmiş sayılırdı. Türk hükümeti çeşitli vazifelerle buraya gönderilmiş müktedir diplomat ve elçilerin etkisinde kalmadan daha önce yaptığı gibi bağımsız olarak süreci yönetmek arzusundaydı.

27 Nisan 1939'da Potemkin İstanbul'a ulařtı³³². Aynı gün trenle Ankara'ya hareket etti. 28 Nisan 1939'da Ankara Garı'nda bizzat şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu tarafından karşılandı. Gün içinde kendisi şerefine Hariciye Köşkü'nde ziyafet verildi. Ertesi gün Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edildi.

28 Nisan 1939'da Hitler bir nutuk irat ederek İngiltere ile aralarında olan 1934 Polonya Antlaşması ve İngiliz – Alman Deniz Antlaşması'nı tek taraflı feshettiğini duyurdu. Avrupa'da savaşın önüne geçme rololan her türlü sözleşme ardı ardına ortadan kalkıyorken saflar belirlenmekteydi. Görünürde Berlin – Roma - Tokyo Mihveri'nin düşmanları demokrasi ülkeleri ve Sovyet Rusya idi.

5 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında Akdeniz'de oluşabilecek bir tehlikeye karşı yardımlaşma anlaşması yapıldı³³³. Diğer taraftan bir haftadır Ankara'da bulunan Sovyet Hariciye Nazırı Muavini Potemkin, temaslarını sona erdirdikten sonra bu ziyaretlerin içeriği hakkında bir resmi tebliğ yayımlandı. Buna göre her iki hükümet barışın ve emniyetin muhafazası hususunda karşılıklı gayretleri ortak muhabere ile sürdüreceklerdi.

7 Mayıs 1939'da Berlin'de Almanya ve İtalya arasında askeri pakt anlaşması yapıldı. Nasyonal Sosyalist Hitler hükümeti özellikle son aylarda bir çembere alındığına inanıyor ve daha hırınlaşıyordu. Ortadaki durum kesinlikle bir sulh devri değildi fakat bir o kadar sıcak bir savaştan henüz söz edilemezdi. Batıdan ABD'nin demokratik devletlere bir savaş durumunda yardım edeceğini ilan etmesi, Fransa ve İngiltere'nin silahlanmaya dev bütçeler ayırması, doğudan Sovyet Rusya'nın dış politikaya ağırlık vermeye başlaması psikolojik olarak Almanya'yı daha da baskına altına aldı. Hitler'in hayalindeki Alman İmparatorluğu için ise sonraki hedef bir Polonya şehri olan Danzig idi.

³³²Ulus, 28 Nisan 1939, s. 1.

³³³Akřam, 6 Mayıs 1939, s. 1.

Türkiye, İngiltere'nin ardından Fransa ile Akdeniz'in güvenliği ve bölgede barışın sürdürülmesi hususunda görüşmelere başladı. Diğer taraftan Sovyet Rusya ile demokrasiler barışın korunması hususunda politik işbirliği yapmayı kabul ettiler. ABD'nin demokratik rejimlere destek vereceğini ilan etmesi sebebiyle Cumhuriyet Halk Partisi Mayıs sonundaki kurultayında, TBMM'de 21 vekillik bir müstakil grup kurulacağını fakat grubun reisinin yine İnönü olacağını vurguladı³³⁴. Şüphesiz bu yenilik büyük bir güvensizlik havasında dış dinamikler sonucu alınmış bir karardı. İkinci bir parti olmasa da görünüşte mecliste müstakil bir grup oluşturulmaya çalışılacaktı. Ankara'daki ağır siyasi atmosfer ve hareketli zamanlar yaşanırken Menemencioğlu, genel sekreter olarak Ankara'da iç ve dış siyasetin nabzını tutmaktaydı.

10 Haziran 1939'da Romanya Hariciye Nazırı Gafenko bir kez daha Türkiye'ye geldi³³⁵. Ankara'da kendisini karşılayanlar arasında Menemencioğlu da bulunmaktaydı. Balkan Antantı'nın her şart altında varlığını devam ettirmesinin önemi ziyaret boyunca ve sonrasında vurgulandı. Diğer taraftan, Fransa ile Türkiye'nin arasında Akdeniz üzerine imzalanacak pakt, Hatay Devleti'nin statüsü gereği henüz imzalanamamıştı. Türkiye, yakın gelecekteki savaşta Hatay'ı anavatandan ayrı bir halde görmek istemiyordu. Mayıs ayı başlarından beri süregelen müzakereler sonucu 13 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye arasında ihtilaflar halledildi. Başvekil Dr. Refik Saydam yakında Hatay'ın anavatana katılacağını müjdeledi. 23 Haziran 1939'da imzalanan anlaşmayla Hatay anavatana katıldı. İmza töreninde Fransız Büyükelçi Massigli, Saraçoğlu ve Menemencioğlu bulundular. Hatay Meselesi uzun ve yorucu bir mesai devresinden sonra böylelikle tamamen çözülmüş oldu. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında güvenlik paktı imzalandı.

Temmuzun başında TBMM tatile girdi. Tatil zamanı olmasına rağmen Türkiye'nin siyasi ve askeri misafirleri gelmeye devam etti. Temmuz ayı boyunca İngiltere ve Fransa'nın erkân-ı harp üyeleri ülkeye resmi ziyarette bulundu. Ağustos başında Türkiye'yi İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Cunningham ziyaret etti³³⁶. Ertesi gün İnönü tarafından kabul edilerek şerefine ziyaret verildi. Aynı günlerde İngiltere'de seferberlik ve asker alımları organize edildi. Yine Avrupa'nın her

³³⁴Ulus, 28 Mayıs 1939, s. 1.

³³⁵Cumhuriyet, 11 Haziran 1939, s. 1.

³³⁶Akşam, 3 Ağustos 1939, s. 1.

tarafında askeri manevralar yapılmaya başlandı.11 Ağustos 1939'da Romanya Kralı Karol İstanbul'a gelerek Dolmabahçe Sarayı'nda İnönü ile görüştü³³⁷.

Alman ve İtalyan gazeteleri bu tarihlerde Türkiye'yi konu alan sayısız makaleler yayımlamaktaydılar. Mihver ve Müttefikler için Türkiye'nin savaş durumunda tercih edeceği vaziyet şüphesiz çok önemliydi. 1939 Ağustos ayı itibariyle siyasi konjonktür ufuktaki savaşta Mihver'in fazla şansı olmadığını göstermekteydi. İngiltere, Fransa ve ABD aynı bloktaydı. Sovyet Rusya da Mihver'in ideolojik düşmanıydı. Dolayısıyla bu blok içerisinde potansiyel üye olarak Rusya da sayılabılırdi. Balkan ülkeleri ve diğer mütevazı kaynaklara sahip devletler savaşa taraftar değildi. Türkiye ise yıllardır diplomatik olarak bu savaş için önlem almaktaydı.

Ağustos ayının ortalarında Türk ordusu Edirne ve Kırklareli'de İnönü'nün de katılımlarıyla askeri manevra yaptı. Türkiye'deki askeri kurmaylar olası tehdidin Edirne sınırından geleceğine hemfikirdi. Takvimler 24 Ağustos 1939'u gösterirken bütün dünyayı şok edecek bir pakt ilan edildi. Bu pakt Almanya ve Sovyet Rusya arasındaki saldırmazlık paktıydı³³⁸.Bütün denklemleri ve barışın korunması çabalarını boşluğa düşüren bu pakt ile Almanya'nın Polonya'ya saldırmasında en büyük engelleyici unsur ortadan kalkmış oldu.

1 Eylül 1939'da Almanya harp ilan etmeksizin Polonya'yı savaş uçaklarıyla bombardıman etmeye başladı. İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya verdiği güvence gereği 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilanında bulundu. Avrupa'da yıllardır süregelen gergin atmosfer sonuç olarak artık bir Avrupa savaşı doğurmuştu. Tam olarak bu noktada şunu söylemek lazım gelir ki Almanya'nın bu yayılmacılık şekli tamamen bambaşka bir felsefeden beslenmekteydi. Devletler arası teamüllere göre bir devlet başka bir devletle savaşmak lüzumunu görürse bu devlete savaş ilan eder ve ardından savaş başlardı. Almanya ise birden bire bombardıman uçaklarıyla düşmanının şehirlerini bombalayıp eğer koşulsuz şartsız teslim olmazlarsa düşmanın tüm şehirlerini, tarlalarını, fabrikalarını ve sivil yerleşimlerini yakmakla tehdit ediyordu. Hava savunması olmayan yahut zayıf olan ülkeler ise bu durum karşısında halkını ve şehirlerini kurtarabilmek için çaresizce teslim olmaya razı oluyordu. Hâlbuki tarihte görülen savaşlarda karşılıklı savaş ilan eden devletlerin orduları bir cephede karşı

³³⁷*Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1939, s. 1.

³³⁸*Akşam*, 24 Ağustos 1939, s. 1.

karşıya gelir ve sonuca göre anlaşmalar sağlanırdı. Bir baskın sonucunda düşmanın tüm üretim mekanizmalarını ve varlıklarını hedef alıp gerekirse yok etmeyi mazur gören felsefenin adı “Topyekûn Savaş” idi. Savaşın sonucunu ve teslimiyeti hızla getiren topyekûn savaş felsefesi karşısında Polonya direnmeye çalışsa da fazla dayanamayıp bir ay içinde teslim oldu. Sovyet Rusya ise Polonya’nın doğusunu işgal etti.

Türkiye savaşın başlaması karşısında temel gıda maddelerinin ihracını yasaklayarak olası bir kıtlığın önünü almaya çalıştı. Diplomatik olarak atılacak ilk adım ise Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nu Moskova’ya göndermek olacaktı³³⁹. Sovyet Rusya, Türkiye’yi kuzeyden ve doğudan kuşatan en büyük güç idi. Cumhuriyet döneminin başından beri bu devletle dostluk ilişkisini sürdürmüş olan Türkiye, günün şartlarında tekraren aynı ilişkilerin sağlamlığından emin olmak arzusundaydı. Saraçoğlu çetin bir müzakereci değildi. Bu alanda tecrübesizdi. Böylesine kritik bir dönemde Saraçoğlu’nu Moskova’ya göndermek risk teşkil etmekteydi. Diğer taraftan kendisi Hariciye Vekili idi. Türkiye’yi temsilen Moskova’ya gitmesi gereken makamdaydı.

Saraçoğlu 23 Eylül 1939’da İstanbul’a gelerek buradan Moskova’ya doğru yola çıktı. Yola çıkmadan evvel Potemkin’in Mayıs ayındaki ziyaretini iade maksadıyla bu ziyareti gerçekleştireceğini açıkladı³⁴⁰. 26 Eylülde Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Molotov ile görüşen Saraçoğlu ve maiyeti beklenmedik taleplerle karşılaştı. Sovyet hükümeti yetkilileri 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş Boğazlar düzeninde kendi lehlerine isteklerde bulundular. Özellikle Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçmesinin yasaklanmasını istemekteydiler. İkinci görüşmeye Stalin de katılarak taleplerini yineledi. Buna ek olarak Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalardan da bazı hükümlerin tadil edilmesi istendi. Bu beklenmedik isteklere karşı Saraçoğlu, Boğazlar konusunda Türkiye’nin tek başına karar alma hakkının bulunmadığını, ancak Montrö Sözleşmesi taraflarının ortak kararıyla bir değişiklik yapılabileceğini söyledi. 1930’lu yılların başlarından beri Türkiye’nin olası bir savaş durumunda Boğazlar hususunda diplomatik olarak köşeye sıkıştırılmaması için attığı adımların meyvesini toplama zamanı gelmişti. Montrö Sözleşmesi bu anlamda Boğazlar hususunda Türk diplomasisinin en büyük kozuydu. Saraçoğlu’nun Moskova ziyareti esnasında Almanya Dışişleri Bakanı

³³⁹ Gökhan Metin, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansımaları (1939-1945)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2014, s. 21.

³⁴⁰ *Akşam*, 22 Eylül 1939, s. 1.

Ribbentrop, Moskova'ya hareket etti. Önceki ay Moskova'yı ziyaret etmiş bulunan Ribbentrop'un, bir iade-i ziyaret gerçekleşmeden evvel tekrar burayı ziyaret etmesi, Saraçoğlu ziyaretini gölgeleyerek görüşmelerde Alman etkisini de beraberinde getirdi. Almanya ile Rusya mevcut durumun kabulünü ve şartlar altında bir barış temin edilmesi için ilanda bulundular. İngiltere ile Fransa bu durumu kabul etmeyip savaşa devam etme kararı aldılar.

Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti, Almanya ve Rusya'nın anlaşması ve Rusya'nın kabul edilemez teklifleri sonucu haddinden fazla uzayarak 17 Ekim 1939'da sona erdi. Hariciye Vekilinin Moskova ziyareti oldukça rahatsız edici bir biçimde gelişmiş ve noktalanmıştı.

Aynı gün Menemencioğlu'nun meslekteki yirmi beşinci yılı şerefine Hariciye çalışanları arasında bir kutlama yapılmaktaydı. Kutlama sırasında Başvekil Refik Saydam'ın bir mektubu okundu:

“Azizim Numan! Hariciye mesleğine girdiğinizin yirmi beşinci senesini tamamladığınız bugün, sizi senelerden beri hariciyemizin kıymetli bir uzvu olarak tanımaktan duyduğum iftihara ilave olarak, tesadüfen Vekâlet vekili³⁴¹ sıfatıyla da tebrik etmek fırsatını bulduğum için çok bahtiyarım.

İştirak ettiğiniz bütün mühim siyasi müzakerelerde, Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını ve halis maksatlarını yüksek kıyaset ve zekânızla müdafaa ve daima müspet ve parlak neticeler almaktaki büyük gayretlerinizi ve çalışmalarınız iftiharla yâd ederim.

Her zaman şahidi olduğumuz dürüst faaliyetinizin, bundan sonra da memleketimiz için daima hayırlı neticeler vereceğine kani olarak, daha çok uzun seneler için sıhhat ve muvaffakiyetler dilerim”³⁴²..

Başvekilin mektubundan sonra salonda büyük alkışlar kopmuş, Hariciye Hukuk Müşaviri tarafından da bir nutuk söylenmiştir. Ayrıca gazetenin beşinci sayfasında Menemencioğlu'nun bir hal tercümesi³⁴³ yayımlanmıştır. Saraçoğlu'nun başarısız Moskova ziyaretinin hemen ardından yapılan bu haber ve verilen mesajlar Menemencioğlu'na yakın istikbalde daha mühim vazifeler verileceğinin habercisi gibidir.

³⁴¹ Herhangi bir bakan makamında bulunmadığı esnada yerine bakan kimse.

³⁴² Detaylar için bkz. Ulus, 17 Ekim 1939, s. 1-5.

³⁴³ Hayat hikayesi, biyografi.

2.6. 1930'lu Yılların Türk Dış Politikası ve Numan Menemencioğlu Hakkında Bazı Görüşler

Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki dış politikası için akılcılık ve hukuk vurgulanması gereken iki kavramdır. Görünen odur ki 1920'li yıllarda Ankara yönetimi dış meselelerde yaşadığı kâh olumlu kâh olumsuz neticelerden önemli dersler alarak 1930'larda bu derslerin ışığında kendisine bir istikamet çizmiştir.

Çalışmamızın öznesi konumunda bulunan Numan Menemencioğlu ise Türkiye'nin dış ilişkilerinde 1930'lu yıllarda önemli bir sima olarak göze çarpmaktadır. Dünyanın içinden geçtiği umumi buhranın ortasında Türkiye adına pek çok siyasi ve ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Hariciye Vekâleti'ne alınan memurların seçiminde ve tayininde kendisi genel sekreter unvanıyla başlıca aktör olmuştur. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında Türkiye'nin hariciye kadrolarının önemli isimlerini kendisi seçmiştir. Bizim bu noktaya kadar yaptığımız tespitler genelde resmi evrak ve basın üzerinden bulgularla şekillenmiştir. Bu bulgulardan Menemencioğlu'nun bazı karakter özellikleri de anlaşılmalıdır. Tam da bu noktada, 1930'larda bir süre Menemencioğlu ile birlikte çalışmış Türkiye'nin olaylı ve geçimsiz sefirlerinden Mehmet Emin Ali Türkgeldi'nin³⁴⁴ Menemencioğlu'nu ağır bir dille eleştiren risalesini³⁴⁵ burada paylaşmayı uygun görmekteyiz:

“Kendisini satmasını bilmek bir meziyet addedilebilirse Numan Bey bu hususta değil yalnız memleketimizde Avrupa'da dahi birinci derecede gelir. Fakat herhangi bir amirin herhangi bir mesele hakkında, herhangi bir fikrini gerek Türkçe gerek Fransızca suhulet ve selasetle kâğıt üzerine koymak kudreti istisna edilince kendisinde gayr-ı kabillerinin tahayyül ettikleri harikulade evsaf mevcut değildir. Zekâ, muhakeme ve malumatça akranının fevkinde olmadığı gibi vekâleti idare hususunda seleflerinin önündedir. Eşraf-ı vekâlet bu ricası için bir rahnedir. Mesail-i siyasiye hakkında serd ettiği mütalaalar aliyü'l-ekser beyhude çıkar. Fikrine, dostluğuna itimat edilemez. Esnay-ı mükâlemede her fırsattan istifade ederek kendini metheder. Hakaret gördüğü kimseler önünde büyük hürmet, lütuflarına mazhar olduğu zevata karşı küfran-ı nimet başlıca şiarıdır. Daima amirleri aleyhinde entrika çevirmek, refakatindeki erbab-ı iktidarı vekâletten uzaklaştırmak, kabiliyetsiz kimseleri yüksek mevkilere ve sefaretlere

³⁴⁴ 1890-1955, Türkiye'nin ilk Rio De Janerio elçisiyken taleplerinin dikkate alınmaması ve iklimi beğenmemesi üzerine 1931'de istifa etti. Onun istifasından sonra 1938'e kadar Rio elçiliği kapalı kaldı. Kendisi Türkiye'ye dönünce üç sene kadar açıkta kaldı. 1935'te Numan Menemencioğlu tarafından Hariciye Umumi Katip Muavinliği'ne getirildi. 1937'de Tiran Ortaelçisi oldu. Burada da rahat duramayan asi yaradılışlı sefirin istifası istendi. İstifa etmediği için bir ay kadar sonra görevden alındı. Yaklaşık beş yıl daha yeni vazife alamadı. Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanı olduğu sırada 11 Ocak 1943'de tekrar vazife aldı. Lahey ve Tahran elçiliği yaparak emekli oldu. Bkz., Bilal Şimşir, *age.*, s.428-437.

³⁴⁵ Bu risale hem TTAnde hem de Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunmaktadır. Orijinali Osmanlıca el yazması şeklindedir.

sevk etmek, kendisine rakip olamayacak kimselerle teşrik-i mesai etmek cümlece malum olan huylarıdır.

Hayat-ı memuriyetlerinde kendisini himaye eden amirlerin saye-i lütufunda süratle terfi etmiştir. Evvela İttihat ve Terakki devri vükelasında olan pederinin delaletiyle Viyana'ya üçüncü kâtip olarak gönderilmiş, bir de sefaretinde tanıştığı sefir Cevad Bey'in himayet-i mahsusasıyla Atina'da başkâtiplik etmiş³⁴⁶ oradan aynı derece ile Peşte'ye maslahatgüzar tayin edilmiş idi. 1927 senesindebana teklif olunan Beyrut baş şehbenderliğini reddetmeme mukabil bu vazifeyi tehliküle kabul etmesi Tevfik Rüştü indinde hayreti mucib olarak bir sene sonra hariciye birinci daire-i müdüriyeti umumiyesinetayin olundu. Bu memuriyette ilk Enis Bey yerine müsteşarlığı elde etmekle muvaffak oldu. Müsteşarlığının bidayetinde Tevfik Rüştü Bey kendisini fevkalade himaye etmekte olduğundan bir taraftan vekâletinin idaresini, memurların tayinini eline bırakmış diğer cihetten Gazi'ye İsmet Paşa'ya resen sena ederek takdir ve teveccühlerini kazandırmaya muvaffak olmuştur. Esasen kendisi vakit vakit kaburga kemiklerinde ameliyat icrasına muhtaç bir maruz olup aynı zamanda terbiyeli ve zahiren mazlum tavırlı olduğundan bu hali herkesin dikkatini celb ediyor. 1931 senesi haziranında ameliyat icrası için Almanya'da bulunduğu esnada Gazi'nin mürid-i umumilerivekâlettenihrac için emir verdiği esnada kendisinin de Prag sefaretine nakliyesi suretiyle merkezden uzaklaştırılması mukarrer olduğu halde hastalığı buna mani olmuştur. Uzman müsteşara vekâlet için celb edilen Belgrad sefirine Gazi: "Hariciye puşt, pezeveng yatağı değildir. Hepsini temizle" diye tembih etmiş idi. Fakat bilahare sefirliği edilen HariciyeKatibi umumiyesi Ahmed Cevad Atatürk'ün bir nutkunu tercümeyle muktadir olamayarak müşarünileyhin hiddetini tahrik etmesi üzerine Numan hasta halinde İstanbul'dan çağırılmış ve bu suretle iade-i itibar eylemiştir³⁴⁷. Bundan sonra Gazi daima kendisini himaye etti. İran Şahı'nın Ankara'ya vürudunda riyaseti cumhur umumi kâtipi Hasan Bey ve diğer mebuslarla garda teşrifat meselesinden dolayı çıkan ihtilaf firkada kendisini istifaya mecbur etmiş ise de Gazi'nin işareti ve Ali Bey'in tavassutuyla mesele bertaraf edilmiştir.

Tevfik Rüştü 1933 senesinde hariciye vekâletinde yaptığı teşkilat ile bir taraftan büyükelçilik payesine yükseltmekle beraber diğer cihetten nüfusunu kırmak için tayin işlerini elinden alarak vekâletin idari umurunu bir müsteşara havale etmiş ve bu mevki Numan'ın delaletiyle bidayetten vekâlet, müddeharen asalet suretiyle Agâh'a gitmiştir. Fakat Agâh bir kere bu mevkiyi elde edince Numan'ın aleyhine dönerek vekâletteki nüfuzunu kırarak surette tahkir-i amiz muamelelere başlamıştır. Numan bu hakaretlere tahammül etmiştir. Tevfik Rüştü bununla da kalmayarak kendisini Atina sefaretine tayin için Şükrü Kaya vasıtasıyla teklifte bulunmuş ise de kabul ettirememiş olduğu gibi hastalığından bahisle Berlin Büyükelçiliği'ne tayini için Atatürk'e müracaatta bulunması üzerine müşarünileyh muvafakat etmeyerek 'Hem de hasta ise sefarethanele darü'l-aceze mi!' demiştir. Bilahare murahhas saffetıyla iştirak ettiğini Montrö konferansında ve Hatay işlerinde hoş hürmet ederek mevkiini sağlama almaya ve Tevfik Rüştü ile münasebetini düzeltmeye muvaffak olmuştur.

Siyasi müsteşarlıklar ihdas olunduğu zaman ve hariciye parlamenter müsteşarı oldu. Katib-i umumiliğe vekâlet eden Nebil Bey, vekilin emriyle Agah ile teşrik-i mesai ederek aleyhine tahrikata başladıysa da bu mevkiyi işgal edecek iktidar ve kabiliyeti olmadığından işlerin tarz-ı cereyanı yine değişmedi. Yalnız Numan Bey bir kere

³⁴⁶ Hâlbuki Atina'da başkâtiplik etmemiş geçici bir görevde bulunmuştu.

³⁴⁷ Bu surette 1930'lu yıllarda Ankara'daki Fransızca mütercimliğinde Menemencioğlu'nun başta geldiğini söyleyebiliriz.

hariciye vekiline vekâlet ederek Teyfik Rüştü 'ye karşı entrikalarına son vermek istediye de muvaffak olmadı.

Siyasi müsteşarlıkların, Reis-i Cumhuriyet'in bir seyahatten avdetinde verdiği ani karar üzerine ilgası ile yine kâtabi umumiliğe avdet etti. Numan o esnada hasta olduğunda heyet-i vükelanın bu celsesine iştirak edememiş idi. Kendisinin de istifasını gazetede okuyunca evrakı ve mazbatasını göndermiştir.

Kerimelerin ihtarlarına rağmen işret-i safahatı terk etmediğinden zaman zaman hastalanarak ameliyatlar geçirmekte ve öğleden sonra vekâlete gelmemek, bazen uzun müddet İstanbul'da kalmak suretiyle ifay-ı vazife etmektedir³⁴⁸.

Teyfik Rüştü'nün yerine ondan daha hafif ve beceriksiz olan Saraçoğlu'nun gelmesi, Ağâh'ın yerine müsteşar tayin olunmaması ve vekâletin bütün bütün gençler elinde kalması mevkiini daha ziyade kuvvetlendirdi.

Vekâlette iktidarca fevkinde ve ayarında kimse bulundurmamaya muvaffakiyeti, süferay-ı ecnebiyye ile münasebatında rüfekaları, Fransızcaya vukufu hariciyede kendisini yegâne mevkiine getirmiştir.

Hakikati söylemek lazım gelirse Cumhuriyet Devrinde uzun seneler vekâletin idaresi elinde bulunduğu halde saika-i istirkab ile zamanın ihtiyaçlarına uygun bir vekâlet tesis edememesinden dolayı Teyfik Rüştü, Numan'ın Saraçoğlu'nun vekâleti zamanında siyaset-i hariciyede müessir olarak İngiltere ve Fransa ile muahede tanziminde amil olmuştur...³⁴⁹.

Söz konusu risalede yapılan eleştirilerin ne kadarının doğru ya da yanlış olduğunu okurların takdirine bırakırken ³⁵⁰ 1930'lu yılların dünyasını irdeleyip diplomasinin önemini bir kez daha vurgulamayı gerekli görüyoruz. Teknolojik bakımdan uzun mesafe ulaşımının tren vasıtalarıyla yapıldığı, telefon hatlarının uluslararası düzeyde yaygınlaşmamış bulunduğu 1930'lu yıllarda iletişim ve diplomaside şüphesiz elçiler ve diplomatlar büyük rol oynamaktaydı. Bu açıdan bakılırsa 1930'lu yıllarda Aras ve Menemencioğlu gibi diplomatların vaktinin çoğu yolculuklarda ve dış ülkelerde geçmiştir. Böyle bir yaşam tarzının sonuçlarını tahayyül edebilmek, tecrübe etmemiş kimseler için kolay olmasa gerektir.

Her halükarda Türkiye büyük savaşın gelmekte olduğunu erken öngören ve bunun için önlemler almaya başlayan sayılı devletlerden biriydi. Hariciyenin 1930'lu yıllardaki mesaisi emniyet tedbirlerini güçlendirmek üzere geçmişti. Türkiye açısından

³⁴⁸ Risale yazarına göre; Kız kardeşinin uyarılarına rağmen içki ve sefa ortamlarını terk etmediğinden sağlığı bozulmaktadır.

³⁴⁹ TTA, TT-551705 numaralı belge; T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Numan Menemencioğlu'nun Biyografisini Muhtevi Risale. M. Emin Ali Türkgeldi'nin mirasçıları tarafından Dışişleri Bakanlığı'na verilen el yazması metin.

³⁵⁰ Şahsi kanaatimizce mübalağa ve çekememezlik barındırmaktadır. Ayrıca risale yazarının kariyeri göz önüne alındığında bu tespitleri yapmak için hafif bir makamda bulunmaktadır. 1930'lu yıllarda sadece iki yılı merkezde geçirmiştir.

tüm bu politikaların mucidi Atatürk'ün ölümünden kısa süre sonra başlamış bulunan savaşta bir ay kadar bir sürede Polonya işgal edilip paylaşılmıştı. Bundan sonraki süreçte harp sahası genişledikçe gerek Türk diplomasisinin, gerekse Menemencioğlu'nun kariyerinin gidişatını incelemeye çalışacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK DIŞIŞLERİ, NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN GÖREV VE FAALİYETLERİ

3.1. Beklenen Savaşın Başlaması ve Türk Dış Politikasının Tayini

Saraçoğlu'nun 18 Ekim 1939'da Moskova'dan bir anlaşma sağlayamadan dönüş yoluna koyulması ve Sovyet Rusya'nın ziyaret süresi zarfında doğu Polonya ve Baltık ülkelerinde işgale başlaması Türkiye'yi İngiltere ve Fransa bloğuna daha da yakınlaştırdı. Aynı gün İngiltere ve Fransa'nın doğu orduları kumandanları Ankara'ya geldiler. Ertesi gün ise Türkiye – Fransa – İngiltere arasında Ankara Hariciye binasında Menemencioğlu'nun da katılımıyla üçlü güvenlik ve yardımlaşma paktı imzalandı. Bu anlaşmaya göre Türkiye herhangi bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa müttefikleri kendisine yardım edecek, savaş Akdeniz'e sirayet ederse Türkiye de müttefiklere yardım edecekti. Fakat bu durum Türkiye ile Sovyet Rusya'yı savaş eşiğine getirecek olursa Türkiye müdahale etmeme hakkını saklı tutacaktı³⁵¹.

20 Kasım 1939'da anlaşmanın iktisadi konularını ve Türkiye'ye yapılacak yardımları müzakere etmek üzere Numan Menemencioğlu riyasetinde bir heyetin Londra'ya gönderilmesi hakkında bir karar alındı³⁵². Bu heyetteki diğer isimler ise Maliye Vekâleti Nakit İşleri Müdürü Celal Sait, Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Umum Müdürü Burhan Zihni, Hariciye Vekâletikâtiplerinden Şadi Bey ve Menemencioğlu'nun yeğeni Hariciye kâtibi İlhan Savut idi³⁵³. Cumhurbaşkanı İnönü, önceki ay Sovyet Rusya ziyaretinden olumlu sonuç alamayan Hariciye Vekili Saraçoğlu'nun yerine Londra ve Paris'teki temaslar için tercihini bu sefer Menemencioğlu yönünde kullanmıştı.

Menemencioğlu ve beraberindeki heyet 20 Kasım 1939'da Ankara'dan trenle hareket ettiler. Ertesi gün ise İstanbul Sirkeci Garı'ndan Semplon Ekspresi treniyle Paris'e doğru yola çıktılar. Yola çıkmadan önce Menemencioğlu basın mensuplarına şöyle bir beyanatta bulundu:

³⁵¹ Sovyet Çekincesi gizli maddedir.

³⁵²T.C. BCA, 9230 Sayılı Kararname, 20 Kasım 1939.

³⁵³Akşam, 19 Kasım 1939, s. 1.

*“İngiltere ile bildiğiniz sıkı dostluk münasebetlerimizin icap ettirdiği birçok temaslar vardır. Bu defa bilhassa iktisadi ve mali münasebetler sahasında temaslarda bulunmağa gidiyoruz. Bu fırsattan bilistifade İngiliz ve Fransız devlet ricaliyle görüşebileceğimden ayrıca memnuniyet duymaktayım. Seyahatimin üç memleket bakımından faydalı olacağına kanii bulunuyorum.”*³⁵⁴.

Türk heyeti iki gün sonra Paris’e ulaştı. Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Chantier De Rib tarafından şereflerine bir ziyafet verildi. Aynı gün iki ülke arasındaki pakt dairesinde mali ve iktisadi meseleler görüşülmeye başlandı³⁵⁵. Görüşmelerdeki esas gaye iki ülke arasında savaş süresince iktisadi bir işbirliği yapmaktı. Buradaki olumlu temaslarını şimdilik sonlandıran Menemencioğlu, 28 Kasım 1939’da ilk defa bir uçak vasıtasıyla Londra’ya geçti³⁵⁶. O tarihlerde denizlerde her gün pek çok gemi, denizaltı, torpidolar ve mıknatıslı mayınlar aracılığıyla batırılmaktaydı ve bu sebeple deniz yoluyla İngiltere’ye geçmek tehlikeliydi. Zor şartlar altında gerçekleşen bu diplomatik turnenin bir diğer önemli ayağı Londra’da yapılacak olan görüşmeler olacaktı³⁵⁷.

29 Kasım 1939’da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax tarafından tarafından ayrılan Türk heyeti başkanı, gün içinde Lord Stanley, Sir John Simon ve Anthony Eden gibi İngiltere hükümetinin dışişlerinde önemli isimlerini ziyarette bulundu. Aynı günlerde Almanya’nın ihraç maddelerini ambargo altına almaya çalışan demokrasi devletleri, bu ülkeye de mal gönderilmesinin önünü almaya çalışmaktaydı. Ticaretteki en büyük ortağı Almanya olarak öne çıkan Türkiye, şüphesiz bu kararlardan ekonomik anlamda olumsuz etkilenecekti. Dolayısıyla İngiltere’ye kendi tarım ve maden ürünlerini satmak, silahlanmak için kredi ve savaş malzemesi yardımı alabilmek arzusundaydı³⁵⁸. Üstelik 12 Mayıs 1939’da imzalanan Türk-İngiliz deklarasyonu sebebiyle Almanya, Türkiye ile kliring anlaşmasını uzatmamış ve sipariş edilen silahları teslim etmeme kararı almıştı³⁵⁹.

Menemencioğlu Londra’da ticari ve mali anlaşmaların sağlanması için uğraşırken Aralık ayının başında Sovyet Rusya, Finlandiya’ya saldırdı. İngiltere’deki ziyareti haddinden fazla uzamaya başlayan Türk heyeti buradaki işlerini bir an önce

³⁵⁴ *Ulus*, 22 Kasım 1939, s. 1-5, *Son Posta*, 22 Kasım 1939, s. 1.

³⁵⁵ *Son Posta*, 26 Kasım 1939, s. 1.

³⁵⁶ *Akşam*, 29 Kasım 1939, s. 2.

³⁵⁷ Ek -16. 30 Kasım 1939 The Yorkshire Post Gazetesi Numan Menemencioğlu ile ilgili küpür.

³⁵⁸ *Akşam*, 1 Aralık 1939, s. 2.

³⁵⁹ İsmail Soysal, “Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2.Dünya Savaşı’nın İlk Yılları(1939-1941)”, *Belleten*, C.56, S. 217, s. 1033, Ankara, 1992.

bitirmek istiyordu. İngiltere, Türkiye'nin ihraç maddeleri olan tütün, incir ve üzümü tatmin edici bir ölçüde almak istemiyor, bu durum ise görüşmelerin uzamasına sebep oluyordu. Diğer tarafta Türkiye krom maddesinin savaşın sonuna kadar yalnızca İngiltere'ye satmayı teklif etmişse de İngilizler sadece iki senelik bir taahhütte bulunmuşlardı. Menemencioğlu bir ara ümitsizliğe kapılıp Türkiye'ye bir telgraf çekerek görevden affını istedi. Merkezden gelen talimat ise müzakerelere devam etmesi yönündeydi³⁶⁰.

16 Aralık 1939'da British Broadcasting Şirketi, Numan Menemencioğlu'na Londra radyosundan Türkiye'ye özel bir hitabede bulunmasını rica etti. Londra'dan Türkiye radyosuna yapılacak bu yayın aynı zamanda türünün ilk örneği olarak kayıtlara geçmiştir. Menemencioğlu Londra'dan Türkiye'ye şu sözlerle hitap etti:

*“Aziz yurttaşlarım! Maksadım size kendi sesimi işittirmek değil, memleketimin havasıyla temas ederek kalbimin içinde sizin sesinizi duymaktır. Türk milletinin bu büyük memleketteki yüksek itibarını, kalpten takdir edilen dostluğunu bizzat gördüğümü anlatmak olacaktır. İngiltere devlet adamları ve onların fevkinde, bütün duyan, söyleyen ve düşünen İngiliz milleti Türk'ün büyük meziyetini derinden anlamış ve ona cidden inanmıştır. Dünyanın bu fena zamanlarında Türk – İngiliz dostluğunun kıymeti burada nasıl duyuluyor, his ve takdir ediliyorsa, sizin samimi kalplerinizde de eminim ki duyuluyordur. Vatandan uzak, sizin sıcak nazarlarınızdan cüda bulunduğum bu sırada, bu büyük yaklaşma vasıtasıyla söylediğim sözleri, ona delalet eden dostlara minnetin yanında size kalbimin en sıcak köşesinden gelen samimi bir hasret ifadesiyle bitireyim.”*³⁶¹.

Menemencioğlu başkanlığındaki Türk heyeti 17 Aralık 1939'da uçak vasıtasıyla tekrar Paris'e gittiler³⁶². Londra ziyareti gerçekten zorlayıcı geçmişti. Paris'te yapılacak son temasların ardından İngiltere de ticaret ve müzaheret ile ilgili son kararlarını bildirecekti. 22 Aralık 1939'da Fransa Cumhurbaşkanı Albert Lebrun tarafından kabul edilen Menemencioğlu, iki gün sonrasında ise Paris Operası'nda cumhurbaşkanlığı locasında Samson ve Dalila temsilcilerini seyretmiştir³⁶³. 1940 yılını geceleri karartılan Paris'te karşılayan Türk heyetinin ülkeden ayrılışının üzerinden kırk gün geçmiş bulunuyordu. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yapacakları iktisadi yardım hayati derecede önem arz ederken bu süreçte Türkiye, Erzincan'da meydana gelen büyük depremin yaralarını sarmaya çalışmaktaydı.

³⁶⁰ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 1033.

³⁶¹ *Ulus*, 17 Aralık 1939, s. 1-5.

³⁶² *Akşam*, 18 Aralık 1939, s. 1.

³⁶³ *Ulus*, 25 Aralık 1939, s. 1.

3.2. 1940'da Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Numan Menemencioğlu'nun Faaliyetleri

6 Ocak 1940'ta Menemencioğlu'nun başkanlığındaki ticaret heyeti Fransa ve İngiltere ile görüşülmekte olan ticaret ve kredi şartlarında mutabakata ulaşmayı başardı³⁶⁴. 8 Ocak 1940'ta imzalar atıldı. Menemencioğlu imzatöreninden sonra Paris'te kısa bir beyanat vermekle yetindi:

*“Müzakere büyük bir samimiyet ve tam anlaşma dâhilinde cereyan etti. İmza edilen itilaflar Türkiye – Fransa – İngiltere arasındaki dostluğun bir başka tezahürüdür.”*³⁶⁵.

Bu anlaşmanın ardından Türkiye'nin savaş süreci boyunca hangi tarafa yakın olacağı iyiden iyiye ortaya çıkmış bulunuyordu. Büyükelçi Cevat Açıkalin söz konusu anlaşmayı anlarında şu şekilde yorumlamıştır:

*“... Uzun çekişmelerden sonra Numan Paris'e geçerek 8 Ocak 1940'da İngiliz ve Fransızlarla gereken anlaşmaları imza etti. Bu anlaşmaları, o zamanın koşulları içinde çokönemli başarı saymak gerekir. Bu uygulama anlaşmalarının ilki Özel Anlaşma gereğince bize iki hükümetin açtığı 25 milyon sterlinlik krediyle ilgili idi. Bu kredi bize verilecek silahları ödemeye kullanılacak, karşılığı yirmi yılda Türkiye'den Fransa ve İngiltere'nin her türlü ürünlerinin satılmasında kullanılmak üzere Türk lirası olarak 20 yılda %4 faizle geri ödenecekti. İkinci uygulama anlaşması bize verilen 15 milyon sterlinlik krediyle ilgili idi. Bu kredinin karşılığı altın olarak en geç altı hafta içinde Ankara'da teslim edilecek, kredinin karşılığı %3 faizli olacak, 20 yılda tütün veya ayrıca kararlaştırılacak başka malların alanında kullanılmak üzere Türk lirası olarak geri ödenecekti. Bir başka anlaşma krom ihracatı ile ilgili idi. Fransa ve İngiltere iki yıl süreyle her yıl ancak 250.000 ton olmak üzere Türkiye'den krom satın alacaklardı. Müttefikler kendi paylarından feragat ettikleri takdirde başka memleketlerin almaları da mümkün idi.”*³⁶⁶.

28 Ocak 1940'ta İngiltere'nin vermeyi taahhüt ettiği 55 ton altın Ankara Merkez Bankası kasalarında yerini aldı³⁶⁷. Böylece Türkiye hızla silahlanma imkânına kavuştu. Menemencioğlu söz konusu anlaşmaları imzalama başarısını göstererek diplomatlık kariyerinde oldukça önemli bir iş daha bitirmişti. Beraberindeki heyet anlaşmaların ayrıntılarıyla meşgul olmak üzere Paris'te bırakan genel sekreter, 10 Ocak 1940'ta tren vasıtasıyla önce Sofya ardından İstanbul'a geçmek üzere yola çıktı.

12 Ocak 1940'ta Sofya'ya varan Menemencioğlu, Kral Boris ve Başvekil Köseivanof tarafından kabul edildi. Sovyet ileri harekâtından oldukça kaygı duyan ve

³⁶⁴Akşam, 6 Ocak 1940, s. 1.

³⁶⁵Akşam, 9 Ocak 1940, s. 1.

³⁶⁶ İsmail Soysal, a.g.m.,s. 1034.

³⁶⁷Akşam, 29 Ocak 1940, s. 1.

bu hususta kendini güvence altında görmek isteyen Bulgaristan, Menemencioğlu ile Balkanların güvenliği hakkında bir toplantı gerçekleştirdi. Bulgarlar Menemencioğlu'na bir saldırı ihtimalinde kesinlikle bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini korumak istediklerini, Almanya – İtalya veya Sovyet Rusya tarafından bir ittifak teklifi gelirse Türkiye'ye haber vereceklerini ve son ana kadar tarafsızlıklarını korumak arzusunda olduklarını bildirdiler³⁶⁸. Türkiye'nin dış politikası gereği bu yaklaşım oldukça faydalıydı. Menemencioğlu toplantılarını bitirdikten sonra tekrar İstanbul'a doğru tren yolculuğuna devam etti. Yaklaşık iki aydır yurt dışında bulunan diplomat 14 Ocak 1940'ta İstanbul'a gelerek kalabalık bir kitle tarafından karşılandı. Son iki ay içerisindeki temaslarını basın mensuplarına anlatan Menemencioğlu akşama kadar dinlenip aynı gün içinde Ankara'ya doğru hareket etti.³⁶⁹.

Ocak 1940'ın sonuna doğru İngiltere ve Fransa'nın vermeyi taahhüt ettiği maddi yükümlülükler yerine gelmeye başladı. Şubat ayı başlarında Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Belgrad'da yapılacak olan Balkan Antantı Konseyi yıllık toplantısına katılmak üzere Yugoslavya'ya hareket etti. İstanbul'dan ayrılırken gazetecilere “*Bitaraf değiliz, harp hariciyiz!*” şeklinde bir beyanatta bulundu³⁷⁰. Böylece Türkiye'nin yeni savaş statüsü Dışişleri Bakanı ağzıyla duyurulmuş olmaktaydı. Mevcut ortamda Türkiye kendini tarafını seçmiş fakat savaş dışı olarak konumlandırmaktaydı. Balkan Antantı Konseyi'nin toplantısında sık sık Bulgaristan vurgusu dikkat çekmekteydi. Türkiye, Bulgaristan'ı da bu pakta dâhil etme arzusundan halen vazgeçmiş değildi. Bulgaristan'dan gelen olumlu ve işbirliğine dayalı mesajlar toplantı süresince yankısını sürdürse de Bulgaristan, Balkan Antantı'na katılma kararını tarihi ve milli çıkarları için yine de uygun görmemekteydi. Balkan Antantı devletleri dışişleri bakanlarının ortak kararıyla söz konusu pakt yedi yıl süreyle uzatıldı³⁷¹.

1940 kış ve ilkbahar ayları Sovyet – Finlandiya Savaşı haricinde sükûnetle geçti. İki buçuk milyonluk mütevazı nüfusuyla, Sovyet ordusu karşısında aylardır süregelen beklenmedik bir direnişin ardından 13 Mart 1940'ta şartları ağır bir barış anlaşmasıyla Finlandiya teslim oldu. Bu teslimiyet tarafsız ve henüz savaş dışı durumda bulunan

³⁶⁸ İsmail Soysal, *a.g.m.*,s. 1038-1039.

³⁶⁹ *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1940, s. 1.

³⁷⁰ *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1940, s. 1.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1940, s. 1.

devletleri umutsuzluğa sevk etti. Finlandiya'ya demokrasi ülkelerinden kayda değer bir yardım yapılmamıştı³⁷².

Mart 1940'ın ilk haftalarından itibaren Paris'in olası hava saldırıları karşısında pasif savunmasını hazırlamış bulunan Fransız Amiral Maurer Ankara'nın konuğuydu. Türkiye özellikle hava bombardımanı tehlikesinde coğrafi konumu gereği en fazla kayıp vereceği başlıca şehirleri olan İstanbul ve İzmir'i bu hususta hazırlamak istiyordu. 22 Mart 1940'ta Fransız Amiral, Nafia Vekâleti³⁷³ Vekili Emekli General Ali Fuad Cebesoy ve Hariciye Umumi Kâtibi Numan Menemencioğlu İzmir'e geldiler³⁷⁴. Menemencioğlu bir hafta kadar İzmir'de kalacaktı. Ziyaretinin ilk günü İzmir Valisi ve Belediye Başkanını ziyaret etti³⁷⁵. Menemencioğlu'nun İzmir ziyaretinin önemli amaçlarından biri şüphesiz bu şehrin hava saldırılarına pasif hazırlığını denetlemek ve bu hususta bilgi edinmekti³⁷⁶.

İzmir'de bir hafta kaldıktan sonra Amiral Maurer ve Menemencioğlu farklı gemilerle İstanbul'a hareket ettiler. Menemencioğlu İstanbul'da da Vali ve Belediye Başkanı'nı ziyaret ederek şahsi kartvizitini bırakıp derhal Ankara'ya hareket etti³⁷⁷. Aynı günlerde uluslararası bazı haber ajanslarında Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Kafkas bölgesinde bir savaş çıkacağı söylentileri dolaşmaktaydı. Hatta ajanslara göre bu iki ülke sözü edilen coğrafyaya asker kaydırmaya başlamışlardı. Türkiye ve Sovyet Rusya bu haberleri şiddetle yalanladılar. İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda büyük bir propaganda savaşı olacaktı. Özellikle Almanya bu savaşa oldukça iyi hazırlanmıştı.

Ankara'ya dönen Menemencioğlu, Türkiye ve Suriye arasında imzalanan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının töreninde bulundu³⁷⁸. Türkiye'nin dış politikasındaki müttefik etkisi basına da yansımaktaydı. İstanbul'da basılıp dağıtılan Almanya'nın propaganda organı *Türkische Post* gazetesi kapatıldı³⁷⁹. Savaşın resmen başlamasının üzerinden yedi ay kadar bir vakit geçmiş olmasına karşın müttefikler ile

³⁷² *Akşam*, 14 Mart 1940, s. 1.

³⁷³ Günümüzdeki ismi Bayındırlık Bakanlığı'dır.

³⁷⁴ *Yeni Asır*, 22 Mart 1940, s. 1.

³⁷⁵ *Yeni Asır*, 23 Mart 1940, s. 1.

³⁷⁶ Bu fikre sahip olmamızın nedeni hava saldırılarına karşın pasif savunma uzmanı Fransız Amiral ile paralel günlerde İzmir ve İstanbul'u ziyaret etmesidir. Ayrıca geldiği şehirlerin vali ve belediye başkanlarına bizzat kendi kartvizitini bırakmış, böylece hava saldırıları hususunda tedbir ve irtibatı Hariciye Vekâleti'ne bildirmelerini rica etmiştir.

³⁷⁷ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1940, s. 2.

³⁷⁸ *Akşam*, 1 Nisan 1940, s. 1.

³⁷⁹ *Akşam*, 30 Mart, 1940, s.3.

Almanya arasında doğrudan bir cephe savaşı henüz yaşanmamıştı. Terminolojiye “tuhaf savaş” olarak giren ve 10 Mayıs 1940’a kadar devam eden bu süreçte savaş halindeki devletler arasında yalnızca ekonomik yaptırımlar, cılız hava ve deniz çatışmaları yaşanmıştır. Özellikle Almanya’nın abluka altına alınması için Baltık Denizi ve çevresini deniz mayınlarıyla dolduran müttefikler Almanya’yı ilk etapta ekonomik olarak çökertmek istemekteydiler. Özellikle Fransa savaş stratejisini tam olarak savunma odaklı hazırlamış ve Almanya’nın hamlesini beklemekteydi³⁸⁰.

Nisan 1940’ta Almanya, Danimarka ve Norveç’e saldırmaya başladı. Batı cephesinde Almanya’nın giriştiği ilk ciddi savaşlar bu iki ülkeye karşı oldu. Bir aydan daha kısa bir zamanda Danimarka ve Norveç topraklarını ele geçiren Almanya, kuzeyini emniyete alarak Baltık Denizi’ne hâkim oldu. Tarafsız ve silahsız Norveç’in işgal edilmesi, bütün Batı Avrupa ve Balkanlardaki tarafsız devletler üzerinde korku ve paniğe sebep oldu. Onları, yeni ve acele tedbirler almaya sevk etti³⁸¹. Türk basını ise Türkiye’nin tarafsız kalmayarak safını belli etmesinin isabetli bir tercih olduğunu Norveç örneğini inceleyerek vurguluyordu. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa, Norveç’teki Alman zaferinden cesaret alarak İtalya’nın her an savaşa girebileceği düşüncesiyle Akdeniz limanlarındaki askeri tedbirlerini arttırdı. İtalya ise Mayıs 1940 itibarıyla kıtadaki esas savaşın sonucunu beklemekteydi³⁸².

Almanya, 10 Mayıs 1940’ta daha önceden tarafsız olduğunu ilan etmiş bulunan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’a saldırdı. Hemen akabinde İngiltere bu ülkelere asker çıkardı. Hollanda ve Belçika birkaç gün içinde teslim oldu. Tam da bugünlerde Belçika’nın yeni Ankara sefiri De La Vaille ise 14 Mayıs 1940’ta Numan Menemencioğlu refakatiyle Cumhurbaşkanı İnönü’ye itimatnamesini sundu³⁸³.

Alman ileri hareketi takip eden günlerde oldukça hızlı bir biçimde cereyan etti. Arden ormanı üzerinden Maginot Hattı’nın arkasına sarkan Alman orduları bir ay içerisinde Paris önlerine kadar ilerlediler. 10 Haziran 1940’ta İtalya müttefiklere savaş

³⁸⁰ Düşman saldırısını kuzey sınırından bekleyen Fransa, yüksek savunma gücü olduğuna inandığı Maginot Hattı’nı bu bölgeye kurmuştu.

³⁸¹ Norveç Savaşı sonrası değerlendirmeler için bkz; Falih Rıfkı Atay, “Evet Norveç’ten Bazı Dersler Almak Lazımdır!”, *Ulus*, 6 Mayıs 1940, s. 1-3, Necmeddin Sadak, “Almanya İçin Mağlubiyet Mukadderdir”, *Akşam*, 6 Mayıs 1940, s. 1-10.

³⁸² İtalya’nın tutumu şüphesiz Fransa ve Almanya arasındaki savaşın sonucuna göre netleşecekti. Eğer Almanya, Fransa’yı mağlup edemezse İtalya’nın savaşa girmek konusunda çekimser kalacağı anlaşılmaktaydı. İtalya bir Akdeniz devleti olduğu için bu denizde hâkim İngiltere ve Fransa devletlerinden biri savaş dışı kalmadan savaşa katılmayı kendi güvenliği açısından riskli bulmaktaydı.

³⁸³ *Akşam*, 15 Mayıs 1940, s. 2.

ilan ederek savaşa girdi³⁸⁴. Takip eden günlerde Alman hava kuvvetleri Paris'e birkaç hava bombardımanı düzenledi. Durumun ümitsizliği karşısında Fransa barış istedi. 22 Haziran 1940'ta Almanya ile Fransa arasında kayıtsız ve şartsız teslimiyet esasına dayalı bir ateşkes anlaşması imzalandı. Böylece Almanya'nın Avrupa karasındaki en büyük düşmanı etkisiz hale getirilmiş oldu. Fransa'nın bu kadar hızlı bir biçimde çöküp savaş dışı kalmasını savaşın başında Almanya'nın dahi beklemediğini söylemek yanlış olmaz. Öte yandan İtalya'nın da savaşa girmesi, Akdeniz'in savaş sahası olması anlamına gelmekteydi. Son yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin müttefiklerle olan anlaşması gereği savaşa girmesi gerekirken mevcut durumda Türkiye sürece temkinli yaklaştı. Fransa'nın mağlup olup savaştan çekildiği bir ortamda Türkiye derhal savaşa girme kararı almadı. Cevat Açıkalın'ın anılarına göre; İtalya'nın savaşa giriş nutkunu Menemencioğlu ile Açıkalın, Menemencioğlu'nun evinde radyodan dinlediler. Sonrasında aralarında Türkiye'nin bu hareket karşısında ne yapması gerektiğini tartıştılar. Menemencioğlu'na göre Türkiye müttefiklerine verdiği sözü yerine getirerek derhal savaşa girmeli ve böylece Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar hızlanarak yükselişe geçmeliydi. Açıkalın ise şu noktada savaşa girmenin lüzumsuzluğunu savunmaktaydı³⁸⁵. Türkiye, müttefiklerle anlaşmasındaki gizli Sovyet çekincesini öne sürerek savaş dışı durumunu sürdürdü³⁸⁶.

1940 Haziranı itibariyle Türkiye'nin içinde bulunduğu durum pek de parlak değildi. En büyük müttefiklerinden biri beklenmedik bir hızla teslim olmuş, Akdeniz'de en büyük tehlike olarak gördüğü İtalya savaşa girmiş ve Sovyet Rusya ile de savaş öncesi dönemde olduğu gibi dostluk temelli ilişkisi, içinde derin şüpheler barındıran bir hal almıştı. Balkan Antantı ve Sadabad Paktı'nın Fransa'nın olmadığı bir denklemde Mihver devletlerine karşı ne kadar caydırıcı olacağı meçhul idi. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tüm dış gelişmeleri yakından takip ederek yeni durumlar karşısında yeni pozisyonlar almaya gayret etmekteydi. Fransa düştüğüne göre Mihver devletleri ve Sovyet Rusya'nın yeni taarruz yönü Balkanlar olacaktı.

27 Haziran 1940'ta Sovyet Rusya, Romanya'ya bir nota vererek Birinci Dünya Savaşı öncesinde sınırları içerisinde bulunan Baserabya bölgesini ve bazı stratejik bölgeleri bu ülkeden resmen istedi. Sovyet Rusya'nın isteklerini Romanya mecburen

³⁸⁴ *Akşam*, 11 Haziran 1940, s. 1.

³⁸⁵ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s. 1054-1055.

³⁸⁶ Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 109.

kabul etmek zorunda kaldı. Ertesi gün Sovyet Rusya söz konusu coğrafyayı işgale başladı³⁸⁷. Böylece Balkan Antantı'na üye devletlerden birinin toprakları ülkenin kendi onayıyla resmen başka bir devletin işgaline girmiş bulunuyordu. Romanya bu durum karşısında Balkan Antantı devletlerinden bir yardım istememişti.

Numan Menemencioğlu gelişmeleri yakından takip ederken Haziran başlarında kronik rahatsızlığı sonucunda İstanbul'da bir ameliyat daha geçirdi. Ayrıca 7 Haziran 1940'ta Bakanlar Kurulu kararıyla İsviçre ile yapılacak ticaret anlaşmasının görüşmelerini Türkiye hükümeti adına yürüttü³⁸⁸.

3 Temmuz 1940'ta Fransa'nın Akdeniz Filosunda bulunan savaş gemileri Cezayir'in Mesr El Kabir ve Oran Limanları açıklarında İngiltere tarafından imha edildi³⁸⁹. Böylece İngiltere, Fransa'nın deniz gücünün Mihver devletlerinin kontrolüne girmesine engel oldu. Ayrıca bu hamle Türkiye'nin Akdeniz üzerindeki endişelerini bir nebze dindirdi. Diğer taraftan Almanya'nın propaganda kanalları Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri bozmak için asılsız pek çok haber duyurmaktaydı³⁹⁰.

12 Temmuz 1940'ta Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret etti. Bu ziyarette Türkiye ve Almanya arasındaki ticaretin yükseltilmesi meselesi konuşuldu, prensiplerde anlaşıldı. Türkiye de mevcut durumda Almanya'yla ilişkilerini yükseltmek istiyordu. 25 Temmuz 1940'ta önceki görüşmelerde alınan prensip kararlarına istinaden Papan ile Menemencioğlu arasında 21 milyon lira hacminde takas esasına dayalı bir ticaret anlaşması imzalandı³⁹¹. Böylece 1939'dan beri sürekli soğuma gözlemlenen Türk – Alman ilişkileri tekrar ivme kazanmaya başladı.

3 Ağustos 1940'ta Numan Menemencioğlu Ankara'dan İstanbul'a hareket etti³⁹². Birkaç haftadır İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı İnönü ve Başvekil Refik Saydam ile görüşen Menemencioğlu, iki gün sonra İnönü ve Saydam ile aynı trende Ankara'ya döndü. Menemencioğlu'nun Cumhurbaşkanı ve Başvekilin yanına gitmesi birkaç gün önce Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Molotov'un nutkunu derhal istişare etmek için

³⁸⁷ *Akşam*, 29 Haziran 1940, s. 1-4.

³⁸⁸ T.C. BCA, *13663 Sayılı Kararname*, 7 Haziran 1940.

³⁸⁹ *Ulus*, 5 Temmuz 1940, s. 1.

³⁹⁰ Propagandaya göre güya Fransa Ankara sefiri Massigli, Türkiye'den hava sahasını kullanmayı ve Bakü'yü bu vesileyle bombardıman etmeyi istemiş, T.C. Dışişleri Bakanı da bu teklifi kabul etmiş. *Akşam*, 6 Temmuz 1940, s. 1.

³⁹¹ *Akşam*, 26 Temmuz 1940, s. 1.

³⁹² *Akşam*, 4 Ağustos 1940, s. 2.

olduğunu düşünüyoruz. Nitekim birkaç gün sonra Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Haydar Aktay bazı meseleleri konuşmak üzere Ankara'ya gelmiştir³⁹³. Fransa'nın oldukça hızlı teslim olması Avrupa'daki savaşında kısa sürmesine ve Alman ordusunun beklenenden daha az yıpranmasına neden olmuştu. İngiltere ile hava kuvvetleriyle savaşmakta olan Almanya'nın kara ordusu halen aktif ve ne yöne gideceği bilinmiyordu.

1940 sonbaharının başlarında İngiltere'nin politikası Sovyet Rusya ile Almanya'yı ayrı düşürmeyi tecrübe etmekten yanaydı. İdeolojik olarak taban tabana zıt olan bu iki kuvvetin er ya da geç birbirine düşeceği pek çok devlet adamı tarafından muhtemel görünmekteydi. Balkanlardaki ilk ciddi değişiklik haberi çok geçmeden Romanya'dan geldi. Alman siyasetine uygun değişiklikler yapan bu ülkede meclisler kaldırılarak bir diktatörlük kuruldu. Yeni hükümetin Sovyet Rusya karşıtı olacağı ilan edildi³⁹⁴. 28 Ekim 1940'ta İtalya Yunanistan'a saldırdı. Diğer taraftan Türkiye'nin bir süre önce savaş dışı olduğunu ilan etmesiye Mihver devletleri tarafından bu ülkeyi kendi taraflarına çekmek için bir fırsat olarak görülmekteydi. Eğer bu durum gerçekleşmezse Türkiye de Balkan devletleriyle aynı kaderi paylaşabilirdi.

Kasım ayının ortalarında İstanbul'da geceleri şehir ışıkları söndürülerek karartma uygulaması başlatıldı³⁹⁵. Balkanlardaki Mihver işgali ve etkisinin arttığı günlerde Türkiye de git gide sivil ve resmi olarak savunma tedbirlerini arttırmaktaydı. 23 Kasım 1940'ta Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Çanakkale ve Kocaeli'de örfi idare ilan edilerek olağanüstü hal hukuku devreye girdi³⁹⁶.

4 Kasım 1940'ta Türkiye'nin Şam Başkonsolosu Necati Menemencioğlu vefat etti³⁹⁷. Numan Menemencioğlu'nun amcasının oğlu olan Başkonsolosun cenazesi İstanbul'da defnedildi³⁹⁸. 19 Kasım 1940'ta Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir karara göre İngiliz parasının yeni bazı kayıtlara tabii tutulması sebebiyle oluşabilecek mahzurları bertaraf etmek üzere İngiltere ile bir anlaşma imzalanması için Numan

³⁹³ *Akşam*, 12 Ağustos 1940, s. 1.

³⁹⁴ *Akşam*, 6 Eylül 1940, s. 1.

³⁹⁵ *Akşam*, 22 Kasım 1940, s. 1.

³⁹⁶ Türkiye, Edirne sınırı üzerinden saldırı beklemekteydi. Böyle bir olay gerçekleşirse oluşacak kaos ortamında meydana gelebilecek asayiş sorunlarının önüne geçmek, vatandaşların güvenli bölgelere taşınmasını sağlamak ve kıtlık yaşanmaması için söz konusu önlemleri almıştır.

³⁹⁷ *Akşam*, 5 Kasım 1940, s. 2.

³⁹⁸ Menemencioğlu sülalesinin Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Cumhuriyet'in erken zamanlarında hariciyedeki nüfuzu bakımından paylaşmaya değerdir. Söz konusu sülaleden birçok diplomatın varlığı göze çarpmaktadır.

Menemencioğlu'na yetki verildi³⁹⁹. Yine bugünlerde ülkedeki milli şuur yükseltilmeye uğraşılıyor ve bir savaş durumuna psikolojik olarak kamuoyu hazırlamaya çalışılıyordu. 1940 yılı aynı zamanda Vatan Şairi Namık Kemal'in yüzüncü doğum yılıydı. Vatan sevgisini kalemiyle meşrutiyet nesline aşıl原因an şairin vurguladığı kavramlar istila tehlikesiyle karşı karşıya olan Türkiye için halen çok önemliydi. Bu duruma istinaden İstanbul Üniversitesi'nde büyük bir anma programı gerçekleştirildi. Ayrıca radyoda dedesi Namık Kemal adına Numan Menemencioğlu bir hitabede bulundu:

“...Programa büyük vatanperverin torunu Hariciye Vekâleti Umumi Katibi B. Numan Menemencioğlu tarafından başlanmıştır. B. Numan Menemencioğlu Namık Kemal için sözsöyleyecek ilmi salahiyyete malik olmadığını söyleyerek ‘Namık Kemal’in yine kendi lisaniyla hitap etmeği tercih ettiğini’ söylemiş, Türk askerine hitap eden ‘Arş yiğitler vatan imdadına!’ mısrasıyla nihayetlenen şiirini ve meşhur Vaveyla’sını en nihayet de az bilinmiş bir şiiriyle, hiç bilinmemiş bir mersiyesini okumuştur. B. Numan Menemencioğlu bu şiiri okumadan evvel demiştir ki: ‘Namık Kemal, İslam cumhuriyetini saltanata tahvil eden Muaviye’yi hiç sevmezdi. Mersiye bu hissin tesiri altında yazılmıştır’. B. Numan Menemencioğlu büyük babasının şiirlerini derin bir hissiyat ve cidden heyecanlı bir muvaffakiyetle inşa etmiştir...”⁴⁰⁰.

1940 yılının sonunda Türkiye kendi coğrafyasında yalnız ve istilacı devletlerin orduları oldukça yakınındaydı. Ekonomi, silahlanma ve nüfus bakımından istilacı devletlerle mukayese edildiğinde olanakları zayıftı. Nitekim Balkan devletlerine kıyasla daha güçlüydü. Avrupa kıtası artık neredeyse bir Mihver kalesi olarak göze çarpıyordu. ABD henüz savaşa katılmamıştı. Türkiye, Doğu Akdeniz’de demokrasi devletleriyle aynı tarafta bulunduğunu savaşın başlarında ilan etmiş veşimdiye dek savaş dışında kalmış bir ülkeydi. Bağımsız ve demokrat en yakın müttefiki ise Atlas Okyanusu sularında bir ada ülkesi olan İngiltere idi. 1941’e girilmek üzereyken yeni yıl beraberinde hem Türkiye hem de dünya açısından daha büyük olaylara gebeydi. Nitekim hali hazırda süren savaş halen bir Avrupa savaşıydı.

Diplomasi bakımından savaş ortamı bir kısırlık yaratır. Savaş sahası genişledikçe bu kısırlık daha da artmaktadır. Neticede savaşan devletler düşman ülkelerdeki diplomatlarını geri çağırırlar. Savaş çıktığına göre müzakere edilecek bir şey kalmamıştır⁴⁰¹. Devletler hukukunun da ortadan kalkması diplomatların işini sekteye uğratar. Menemencioğlu'nun 1940 itibariyle önceki yıllara nazaran yurt dışı gezilerinin azalmış olmasının temel sebeplerinden biri budur. Diğer taraftan Türkiye'nin savaş

³⁹⁹T.C. BCA, 14764 Sayılı Kararname, 19 Kasım 1940.

⁴⁰⁰Akşam, 22 Aralık 1940, s. 1-4.

⁴⁰¹Anonim bir deyim: “Top patlayınca nutuklar susar”.

statüsü ve nazik konumu Ankara'yı o tarihlerde uzman diplomatların merkezi yapmıştı. Önemli görevler artık yurt dışında değil Ankara'da yerine getirilmek zorundaydı. Türk diplomatlar için esas görev ise Türkiye'yi ateş çemberinin dışında tutmak olacaktı.

3.3.1941'de Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Numan Menemencioğlu'nun Faaliyetleri

1941 yılı Türkiye için gayrı resmi bir seferberlik havası içinde başlamıştı. Özellikle ekonomide yaşanan gelişmeler ile hayat pahalılığı daha da hissedilir bir hale gelmişti. Diğer taraftan Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde savaş ekonomisinin getirdiği kıtlık baş göstermekteydi. Ayrıca Akdeniz havzasında savaş Kuzey Afrika'ya sıçramış ve git gide yayılmaktaydı.

3 Şubat 1941'de Amerikalı Albay Donovan, Ankara'ya geldi. Başvekil ve Hariciye Vekili'nden sonra Menemencioğlu'nu da ziyaret eden Albay temaslarını sonlandırarak Türkiye'den ayrıldı⁴⁰². 17 Şubat 1941'de ise Ankara'da Bulgaristan Elçisi Kirov ile Hariciye Vekili Saraçoğlu arasında iki ülke adına dostluk ve saldırmazlık paktı imzalandı. Menemencioğlu basın mensuplarına bu anlaşma için *“yakıcı bir yangın havası arasında esen hafif ve serin bir rüzgar”* şeklinde bir açıklamada bulundu⁴⁰³.

21 Şubat 1941'de yayımlanan bir kararnameye göre İstanbul, Ankara ve İzmir'de %15 çavdar unu karıştırılmış ekmeğin pişirilecekti⁴⁰⁴. Türkiye savaş ekonomisine geçmiş durumdayken 26 Şubat 1941'de Ankara'yı İngiltere'nin Genel Kurmay Başkanı Sir John Dill ve Dışişleri Bakanı Anthony Eden ziyaret etti. Savaşın başından beri Türkiye'ye müttefiki İngiltere tarafından makam itibarıyla yapılmış en ağır ziyaret şüphesiz bu ziyaret idi. Eden ve Dill ve Ankara'da üç gün süreyle kaldılar. Cumhurbaşkanı, Başvekil, Hariciye Vekili'ne resmi ziyarette bulundular. Bu ziyaretlerin tamamında Menemencioğlu misafirlere refakat etti. Bu ziyaretlerde olası bir Alman saldırısında Türkiye'nin özellikle doğu vilayetlerinden bir Sovyet saldırısına maruz kalabileceği İngilizlere vurgulandı. Aradan birkaç hafta geçtikten sonra Saraçoğlu, Kıbrıs'ta Eden ile tekrar görüştü. Eden, Türkiye'nin Sovyet çekincesini tamamen anladığından İngiliz diplomasisi tarafından Sovyet Rusya'ya bu endişeler bildirildi. 9 Mart 1941'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Sovyet Rusya Hariciye Komiser Muavini Vişinski tarafından çağrılarak Türkiye toprak bütünlüğüne yönelik

⁴⁰²Ulus, 4 Şubat 1941, s. 1.

⁴⁰³Ulus, 18 Şubat 1941, s.5.

⁴⁰⁴Akşam, 23 Şubat 1941, s. 1.

teminat verdi⁴⁰⁵. 24 Mart 1941’de ise Türkiye ve Sovyet Rusya ortak bir bildirme yayınlamak için iki ülkeden biri tecavüze uğrar ve ülkesini savunmak için savaşa girmek mecburiyetinde kalırsa anlaşmaya taraf devletlerden diğeri tarafsız kalacaktı⁴⁰⁶.

Ortaya çıkan manzaraya bakılırsa Sovyet Rusya da tıpkı Türkiye gibi Almanya’dan bir saldırı beklemekteydi. Bu sebeple bir süredir ilişkilerinin pek de iyi olmadığı Türkiye ile ortak bir bildirme yayınlamak zorunda kaldı. Türkiye için 1941 bahar aylarının başında hem İngiltere hem de Sovyet Rusya güvencesi almak rahatlatıcı idi. Nitekim kış dolayısıyla kara savaşları oldukça seyrekleşmiş olup önceki yıllarda olduğu gibi Almanya’nın bahar aylarında harekete geçmesi beklenmekteydi.

6 Nisan 1941’de Alman ordusu Yugoslavya ve Yunanistan’a saldırdı. 10 Nisan 1941’de ise İskeçe ve Selanik Almanya tarafından işgal edilerek Alman ordusu Ege Denizi’ne ulaşmış oldu⁴⁰⁷. İtalya saldırısını püskürtmeyi başaran Yunanistan, Almanya’ya karşı direnemedi. Türkiye ise bu gelişmeler karşısında Trakya illeri ve İstanbul’da oturan vatandaşları için yanlarında elli kilo ağırlığı olmak kaydıyla bu bölgelerden ülkenin iç kesimlerine göç etmek isteyenler için tedbir ve kolaylık sağladı.

Mayıs ayının başlarında ise İngilizler Irak’a saldırdı ve savaş Türkiye’nin güneydoğu komşusuna sıçradı⁴⁰⁸. Almanya’nın son hedeflerinden biri olarak öne çıkan Irak, İngilizler tarafından erken bir hamleyle işgal edildi. Balkanlardan Ege Denizi’ne inen Almanya, Sakız Adası ve ardından Girit’i işgale başladı⁴⁰⁹. Türkiye ise takip eden günlerde TBMM’de fevkalade savunma bütçeleri kabul ederek işgal ihtimaline karşı önlemlerini arttırdı⁴¹⁰. Ardından Almanya, Suriye’deki bazı hava üslerini ele geçirdi. İngiliz kuvvetleri ise karadan bu ülkeyi işgale başladı. Güney ve batı sınırlarından ablukaya alınan Türkiye, ekonomik tedbirlerini adeta savaşa girmiş bir ülke gibi arttırarak 5 Haziran 1941’de ekmeğin %30 arpa, %20 çavdar unu karıştırılarak satılmasına karar verdi⁴¹¹.

Haziran ortalarında Balkanlardaki Alman ordularının ne yöne doğru hareket edeceği merakla beklenmekteydi. Almanya’nın tarihi ve askeri hedefi olan Bakü

⁴⁰⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara, 1973, s. 101.

⁴⁰⁶ *Ulus*, 25 Mart 1941, s. 1.

⁴⁰⁷ *Ulus*, 10 Nisan 1941, s. 1.

⁴⁰⁸ *Akşam*, 3 Mayıs 1941, s. 1.

⁴⁰⁹ *Akşam*, 22 Mayıs 1941, s. 1.

⁴¹⁰ *Akşam*, 31 Mayıs 1941, s. 1.

⁴¹¹ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1941, s. 1.

petrolleri ve Basra bölgesi için coğrafi olarak kullanmak zorunda olduğu yalnızca iki rota vardı; bunlardan ilki Türkiye üzerinden Anadolu coğrafyasını kullanmak, ikincisi ise Karadeniz'in kuzeyindeki koridoru kullanarak önce Kafkasya, ardından da orta doğu bölgesine nüfuz etmektir. İlk yol Türkiye ile ikincisi ise Sovyet Rusya ile savaşa girmek demektir. Türkiye'nin elindeki en büyük koz coğrafi avantajıydı. Anadolu'nun dağlık ve engebeli arazisi Alman mekanize ordularının transit geçişi için oldukça zor ve yıpratıcı olabilirdi. Ayrıca başkent Ankara'nın Anadolu'nun ortasında bulunması sebebiyle yıldırım savaşı tekniğiyle bombardıman edilerek kısa sürede teslim olmaya zorlanması mümkün görünmemekteydi. Burada harcanacak vakit, lojistik ve asker gücü, Sovyet Rusya'ya karşı Alman ordusunu yıpranmış bir vaziyette bırakabilirdi. Irak ve Suriye'de de İngiltere'nin kuvvetleri bulunduğu için çok geçmeden Almanya bu coğrafyada müttefik ordularıyla yüzleşebilirdi. Almanya açısından ikinci yol ise 1930'lu yıllarda da ideolojik olarak sürekli mücadele ettiği Sovyet Rusya'ya savaş açmak ve düşmanını Ural Dağları'nın ardına atarak Doğu- Orta ve Batı Avrupa'da tek güç olarak ortaya çıkmak idi.

Esasen 1941 Şubat ayından itibaren İnönü ile Hitler arasında birtakım mektuplaşmalar gerçekleşmiş ve Hitler Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dokunmayacağını vaat etmişti⁴¹². Yakın geçmişteki siyasi deneyimler ise böyle bir devirde hiçbir söz ya da anlaşmanın bir ülkeyi tamamen güvende hissetmesine yetmeyeceğini göstermekteydi. Bu sebeple Türkiye her an bir Alman saldırısına uğrama tehlikesine karşın aylardır hazırlık yapmaktaydı. Von Papen ise son aylarda Almanya'nın Türkiye ile bir adem-i tecavüz anlaşması yapması için Hariciye Vekaleti ve İnönü ile görüşmeler yapmıştı. Eğer ki bu hususta Türkiye elini çabuk tutmazsa Almanya'nın Sovyet Rusya ile bir anlaşma yapabileceğini ve bu anlaşmanın sonuçlarının Türkiye'nin aleyhine olabileceği vurgulanmaktaydı. Türkiye ise söz konusu gelişmeleri sürekli İngiliz Büyükelçiliği ile paylaşmaktaydı. Hugessen 20 Mayıs 1941'de Menemencioğlu'nu ziyaret ederek son Alman teklifleri üzerinde fikir alışverişinde bulunmak istediğini söylemiştir. Nitekim Hugessen'e göre Alman teklifleri içerisinde bir dengesizlik bulunmaktadır. Menemencioğlu ise kendilerine şu sözleri söylemiştir:

⁴¹² Mektuplaşma sürecini okumak için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, s.96-100.

“Dedim ki: Bu muvazene noksanı zahiridir. Meseleyi esasında muhakeme etmek lazım gelir. Hakikatte Almanlar Rusya ile bir ihtilaf halinde veya ihtilaf imkânı muvacehesinde Türkiye’yi kendileri ile beraber hareket eder görmek isterler ve bu gayeye vasıl olmak ümidiyle hareket etmek isterler. Hâlbuki Türkiye’nin serdetmiş olduğu ve kendilerinin kabule mecbur kaldıkları esas şart Türkiye – İngiltere muahedesinin mahfuziyeti olduğuna göre Rusya ile ihtilaf halinde Türkiye’nin kendileriyle müttefik olamayacağı bu şartın bir netice-i tabiyesidir. Şu halde Almanya – Rusya münasebatının muhtemel inkişafı karşısında Türkiye durumunu geri kalan iki şekilde muhakeme ıztırarındadırlar: Ya bitaraflık, ya kendi aleyhlerine Rusya ve İngiltere ile teşriki mesai... Demek isterim ki Türkiye bitaraflığı Almanya için bir gaye değil, bir merhale olarak muhakeme edilmek lazımdır. Onlar belki gelecek bahara kadar, belki daha evvel bu merhaleden hedefe vasıl olmak ümidini beslerler. Binaenaleyh az çok uzak bir atının rendement’ini⁴¹³ hazırlamış olmak isterler. Biz ise İngiltere ittifakına sadık ve binaenaleyh İngiltere’nin mefruz bir müttefikine karşı harekettten mütevakkı bir vaziyette, bu merhaleden bugün tehlikeyi atmış olmakla rendement alırız ve böylece verdikleri ve istedikleri arasında hem bize göre hem Almanlara göre muvazene husule gelmiş olur”⁴¹⁴.

Hugessen, bu açıklama karşısında ikna olmuş bir ifadeyle Menemencioğlu’nun yanından ayrılmıştır. Türkiye’nin Almanya ile diplomatik flörtü İngiltere’nin de bilgisi dâhilinde 18 Haziran 1941’e kadar devam etti. Türkiye açısından Almanya ile yapılacak dostluk anlaşması temelde üç prensibe dayanacaktı; birincisi Almanya ile Türkiye arasında hakiki bir dostluk meydana getirilecek, ikincisi Almanya Türkiye’den anlaşmanın doğuracağı taahhütler dışında bir talepte bulunmayacak, üçüncüsü ise Almanya ve Sovyet Rusya arasında bir savaş çıktığında Türkiye tarafsız kalacaktı. Saraçoğlu’na göre anlaşma bu haliyle hemen imzalanabilirdi. Von Papen de bu prensiplere mutabık kaldığını Saraçoğlu’na bildirdi. Menemencioğlu ise anlaşmanın devletler hukuku ve diplomasi dilinde redaksiyonunu yaparak son halini verdi. Türkiye Almanya’dan ilaveten Edirne sınırındaki demiryolu hattında ticaret serbestîsi istedi. 18 Haziran 1941’de Türkiye ile Almanya arasında dostluk ve saldırmazlık paktı imzalandı. İngiltere’nin özel ricası üzerine bu anlaşmanın müttefik İngiltere ile olan taahhütlere zarar vermeyeceği özellikle basın aracılığıyla vurgulandı⁴¹⁵.

Fransa’nın erken mağlubiyeti ve İtalya’nın da savaşa katılmasıyla son bir yıldır oldukça karamsar bir atmosferde dış politikasını tayin etmek zorunda kalan Türkiye açısından bu anlaşma şüphesiz oldukça ferahlatıcı bir gelişmeydi. Almanya ise artık sonraki hedefine yönelmek için gün sayıyordu. Balkanlarda birbirinin ayağına basacak duruma gelen Almanya ve Sovyet Rusya arasında savaşın başlaması fazla uzun

⁴¹³ Verim, fayda.

⁴¹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, 107-108.

⁴¹⁵ *Cumhuriyet, Ulus, Akşam, Son Posta*, 19 Haziran 1941.

sürmeyecekti. Nitekim 22 Haziran 1941’de Almanya ile Sovyet Rusya savaşı başladı. Türkiye bu savaş için derhal tarafsızlığını ilan etti. Böylece Türk diplomasisi savaşın başından bu yana en ciddi zaferlerinden birini Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalayarak kazanmış bulunuyordu. Uluslararası haber ajanslarında Türkiye – Almanya anlaşması haftalarca yorumlandı ve özellikle Sovyet Rusya tarafından şüpheyle yaklaşıldı.

Temmuz 1941’de Türkiye, Avrupa’ya yaptığı ticaretin önemli tren yolu üslerinden olan Edirne sınırı yakınlarındaki Svilengrad – Pityon hattını işletme işini üzerine almak istiyordu. Nitekim Almanya’ya da bu isteğini saldırmazlık paktı öncesinde bildirmiş ve isteği kabul edilmişti. 10 Temmuz 1941’de İcra Vekilleri Heyeti toplantısında alınan bir karara göre Almanya ile gerekli sözleşmeyi yapma işi Numan Menemencioğlu’na verildi⁴¹⁶.

Almanya – Sovyet Rusya savaşı günden güne ilerlerken Ankara’da yoğun diplomatik trafik Temmuz ayı boyunca devam etti. Savaş dışı ve tarafsız konumda bulunan Türkiye, pek çok devlet ricalinin güzergâhı üzerinde aktif olarak kullanılıyordu. 22 Temmuz 1941’de Ankara’da Numan Menemencioğlu İngiliz basın temsilcileri şerefine bir kokteyl partisi düzenledi⁴¹⁷. Ankara’daki diplomatik trafik yoğun bir biçimde devam ederken Ağustos ayının sonlarına doğru İran, bu bölgede yaşayan az sayıda Alman vatandaşının mevcudiyeti gerekçesiyle Sovyet Rusya ve İngiltere ordularınca işgal edildi⁴¹⁸. İşgalin altında yatan esas sebep ise İran’ın jeostratejik avantajının Alman ordusundan önce kontrol altına alınması düşüncesiydi. Böylece Türkiye’nin savaşan devletler tarafından istilaya uğramamış son komşusu da işgal edildi.

Türkiye, Almanya ile yaptığı anlaşma gereği bu ülkeyle olan ticaretini geliştirmek istiyordu. 1939’dan itibaren Türkiye’nin İngiltere ile olan müttefikliği sebebiyle Almanya ile olan ticareti istenilen seviyenin uzağında seyretmişti. Nitekim 6 Eylül 1941’de Almanya’nın ticaret heyeti Ankara’ya ulaştı ve Menemencioğlu’nun başkanlığında bir heyet ile ticaret görüşmelerini yürütmeye başladı⁴¹⁹. Almanya – Sovyet Rusya savaşının başlamasından sonra Türkiye’deki sıkı ekonomik tedbirler de

⁴¹⁶T.C. BCA, 16168 Sayılı Kararname, 10 Temmuz 1941.

⁴¹⁷*Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1941, s. 1.

⁴¹⁸*Akşam*, 28 Ağustos 1941, s. 1.

⁴¹⁹*Akşam*, 7 Eylül 1941, s. 1.

bir nebze gevşetilmişti. 17 Eylül 1941’de Leningrad düştü. Türkiye 1941 sonbaharı itibariyle ne Almanya’dan ne de İtalya’dan bir saldırı beklemekteydi. İran’da ise işgalin başlamasının üzerinden henüz bir ay dahi geçmemişken Türkiye’nin dostu İran Şahı Şehinşah Rıza Pehlevi tahtından vazgeçerek yerini oğlu Şahpur’a bıraktı.

9 Ekim 1941’de yaklaşık bir aydır devam eden Türkiye – Almanya ticari görüşmeleri bir anlaşmayla son buldu. 100.000.000 liralık rekor bir ticaret hacmi öngören ve kliring esasına dayanan anlaşmayı Türkiye adına Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Hariciye Umumi Kâtibi ve aynı zamanda Türk Ticaret Heyeti Başkanı Numan Menemencioğlu imzaladı. Almanya adına ise imza atanlar Büyükelçi Von Papen ile Ticaret Heyeti Başkanı Clodius idi. Anlaşmanın imzalanmasının ardından *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay, Türkiye ve Almanya’nın kısa ticaret tarihçesinden bahsettikten sonra şu cümleleri kullanmıştır:

*“... Bununla beraber bütün görüşmeler, imza olunan vesikaların sayısına ve konuşulan meselelerin ehemmiyetve şümülüne rağmen bir ayda tamamlanmıştır. Gerek Mösyö Clodius ve arkadaşları, gerek Numan Menemencioğlu ve arkadaşları tam ve esaslı bir neticeye varmak için kendilerine mesul hükümetlerin itimadını çoktan beri temin eden tecrübe ve yüksek ihtisas vasıflarını, bu vasıflardan eksik olmayan azim ve iyi niyet hassaları ile birleştirmişlerdir. Kendilerine teşekkür etmek borcumuzdur.”*⁴²⁰.

Gerçekten de bu anlaşma son yıllarda git gide ağırlaşan Türkiye ekonomisi için oldukça önemliydi. 1941’de Türkiye’nin uluslararası iktisadi ilişkilerinde yapılmış en önemli anlaşmaydı. Anlaşmanın vücuda getirilmesi ve imzalanmasında başlıca rol üstlenen kişi ise 1940’ta müttefiklerle yapılan anlaşmada da olduğu gibi yine Numan Menemencioğlu idi. Anlaşmanın imzasından altı gün sonra 15 Ekim 1941’de anlaşmanın esaslarını anlatmak üzere *Ulus* gazetesiyle detaylı bir röportaj yaptı⁴²¹.

10 Kasım 1941’de Ankara’da Türkiye ile Romanya arasında ticaret görüşmeleri başladı. Görüşmelerin açılışını Romanya’nın Ankara elçisi Telemeque ve Menemencioğlu birlikte yaptılar⁴²². Türkiye uzun zamandır yapmış olduğu gibi tekrar ticari ilişkiler ve diplomasi yoluyla dış devletlerle olan ilişkilerini ilerletme gayretindeydi. Aralık 1941’de ise son iki yıldır nispeten bir Avrupa savaşı görünümünde olan savaşın çapı oldukça büyüdü. 7 Aralık 1941’de Pasifik Okyanusu’nda Japon orduları tarafından gerçekleştirilen Pearl Harbour baskını

⁴²⁰ Falih Rıfki Atay, “Almanya İle İmzaladığımız İktisadi Anlaşmalar”, *Ulus*, 10 Ekim 1941.

⁴²¹ Gazetenin ilk sayfasında Clodius ile beraber çektiikleri bir fotoğraf da bulunuyor. *Ulus*, 15 Ekim 1941, s. 1- 4.

⁴²² *Ulus*, 11 Kasım 1941, s. 1.

sonucunda ağır kayıplar veren ABD, Japonya'ya savaş ilan etti. 11 Aralık 1941'de ise başta Almanya ve İtalya olmak üzere Mihver devletleri ABD'ye savaş ilan ettiler. Böylece artık coğrafi ölçekte gerçek bir dünya savaşı başlamış oldu.

1941'in son ayında meydana gelen gelişmeler karşısında şüphesiz en memnun olan devletlerin başında İngiltere gelmekteydi. ABD gibi dev bir endüstri ülkesinin gücünü arkasına alan Churchill için şüphesiz istikbal daha parlak görünmekteydi. Türkiye ise bu gelişmeler karşısında derhal ve tekraren tarafsızlığını ilan etti⁴²³. Üstelik ekonomik tedbirlerini arttırarak savaşa pek çok ülkede olduğu gibi karne usulüyle ekmeke satışı uygulamasını kararlaştırdı⁴²⁴.

1941 böylelikle sonlanırken geride kalmakta olan yılın ilk yarısı Türkiye için oldukça kuvvetli bir işgal endişesi, son yarısı ise kısmen ferahlama ve iktisadi olarak canlanma teşebbüsleriyle geçmiş oldu. Numan Menemencioğlu ve diğer Hariciye çalışanları için ise Ankara büyük bir satranç tahtasına dönmüş vaziyetteydi. Türkiye'nin tecrübeli diplomatları birbirlerine düşman olan devletlerin talepleri gittikçe artan elçilerini idare etmeye çalışarak savaşın dışında kalabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktaydılar.

1942 yılının başları uzak doğuda Japon işgallerinin yankılarıyla geçildi. Şubat başlarında Türkiye, Mihver'in diğer bir devleti İtalya ile geçerlikte bulunan ticaret anlaşmasının bir yıl daha uzatıldığı ilan etti⁴²⁵. 24 Şubat 1942'de Ankara'da skandal bir suikast girişimi yaşandı. Almanya Büyükelçisi Franz Von Papen ve eşine yönelik düzenlenen bombalı saldırıda Papen Ailesi ciddi bir yara almadan kurtuldular⁴²⁶. Ayrıca, Türkiye, 1942 Şubat sonlarında Londra büyükelçisini değiştirdi. Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Emekli Amiral ve eski Başvekil Rauf Orbay, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak tayin edildi. Orbay'ın vazifesine başlamadan önce Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edildiği yemeğe Numan Menemencioğlu da katıldı⁴²⁷.

1942 ilkbaharı Türkiye için ihtikâr ve istifçilikle mücadele ederek geçti. Dünya savaşı sebebiyle gittikçe artan hayat pahalılığı hükümetin daha da caydırıcı önlemler almaya itmişti. Ayrıca 1942 Mayıs ayında Türkiye bütçe görüşmelerinde otuz milyon

⁴²³ *Akşam*, 12 Aralık 1941, s. 1.

⁴²⁴ *Akşam*, 20 Aralık 1941, s. 1.

⁴²⁵ *Akşam*, 7 Şubat 1942, s. 2.

⁴²⁶ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1942, s. 1.

⁴²⁷ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1942, s. 1.

liralık fevkalade savunma bütçesi TBMM tarafından kabul edildi. Haziran ayında İngiltere ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşmadaki şartlar iki ülke arasında yirmi yıllık bir dostluk ilişkisi öngörse de esasen savaş sonuna kadar ve özellikle Almanya'nın saf dışı bırakılmasına kadardı. Anlaşmada ilginç bir diplomatik dil göze çarpmaktaydı. “Almanya” değil “Hitler Almanyası ve onun Avrupa'daki ortaklarına” karşın yapılmış bir anlaşmaydı. Yani İngiltere ve Sovyet Rusya Almanya'nın değil oradaki ideolojik iradenin düşmanlarıydı. “Ortaklar” olarak vurgulanan diğer ülkelerin başında şüphesiz Mihver'in diğer Avrupalı ortağı İtalya gelmekteydi. Japonya ise coğrafi konum itibariyle bu ifadeye dâhil edilmemişti. Türkiye, Almanya'nın olsa olsa en fazla ticaret ilişkisindeki ekonomik partnerlerinden biriydi. Anlaşmanın hukuki ve diplomatik tahlilleri sulh sonrası dünyada Türkiye'nin de geleceğine endişeyle bakmasına ilk işaretlerdendi. Özellikle Almanya ile imzalanan dostluk ve saldırmazlık paktı sonrasında gözle görülür bir biçimde Türkiye'nin dış politikası müttefikleri kendi lehlerinde tatminden uzaktaydı. Ayrıca bu anlaşmaya göre Sovyet Rusya özellikle Avrupa'da ikinci bir cephe açılmasını ve Almanya ile karada savaşan bir müttefik ordusunu şart koşmaktaydı⁴²⁸.

İngiltere – Sovyet Rusya anlaşmasından birkaç gün sonra Numan Menemencioğlu Ankara'daki Marmara Köşkü'nde yalnızca müttefik devletler elçilerinin davetli olduğu bir ziyafet verdi. Türkiye'nin uyguladığı denge politikası gereği Müttefik ve Mihver Devletleri'ne yönelik ziyafetler birbirini takip ederdi. Böylece Ankara'daki elçiler gücendirilmemeye çalışılırdı. Türkiye – Almanya dostluk ve saldırmazlık anlaşması bir yılını doldurmuşken Almanya'nın bir süredir durmuş olan Sovyet Rusya işgalini tekrar ne zaman devam ettirmeye başlayacağı bilinmiyordu. Bilinen tek bir şey varsa geçen zaman Almanya'nın aleyhineydi. Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı bir senedir sürekli cephelerde gerilemişse de halen denk bir kuvvet olarak bekliyor, diğer taraftan İngiltere ve ABD gibi zengin ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi gücünü de arkasına alıyordu. Almanya'da ve tüm Avrupa'da ise kıtlık zamanıydı. Şehirleri sürekli hava bombardımanına uğrayan Alman sivil halkı ise gündün güne sefaletle sürüklenmekteydi. Haziran sonlarında Alman ordusu Kuzey Afrika'da Mısır'a doğru harekât düzenledi ve ilk etapta başarılı oldu. Doğu cephesinde

⁴²⁸ Necmeddin Sadak, “İngiliz – Sovyet Anlaşmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, Akşam, 14 Haziran 1942, s. 1.

ise bir süredir duraklayan savaş tekrar başladı. Almanya, Sovyet Rusya'yı Ural Dağları'nın ardına püskürtmek için harekete geçti.

7 Temmuz 1942'de Türkiye acı bir vefat haberiyle sarsıldı. Türkiye Cumhuriyeti Başvekili Dr. Refik Saydam İstanbul'da ani bir kalp krizi neticesinde vefat etti⁴²⁹. Savaşın böylesine nazik bir döneminde Başvekil'ini kaybeden İnönü, Saydam'ın vefatından sonra 9 Temmuz 1942'de başvekilliğe aynı zamanda Hariciye Vekili olarak kabinede bulunan Şükrü Saraçoğlu'nu getirdi. Saraçoğlu'nun hem başvekillik hem Hariciye Vekilliği'ni birlikte idare etmesi güçtü. Bu sebeple yeni bir Hariciye Vekili'nin onun yerine atanması gerekmektedir. Söz konusu atamanın gerçekleşebilmesi için ise yaklaşık bir ay daha vakit geçmesi gerekecekti.

3.4. Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı(13 Ağustos 1942 – 15 Haziran 1944)

Saraçoğlu'nun Başvekil olarak tayin edilmesinin ardından yeni Hariciye Vekili'nin kim olacağı merak konusuydu. İkinci Dünya Savaşı'nın en nazik devirlerinden birinde bu makama getirilecek kişi kesinlikle İnönü ve Saraçoğlu'nun yakından tanıyıp itibar ettiği bir kimse olmalıydı. 1928'den beri Ankara'da müsteşarlıktan başlayıp son dokuz yıldır da Umumi Kâtiplik işini yürüten Numan Menemencioğlu ise bu makam için şüphesiz en uygun kişi hüviyetindeydi. Menemencioğlu'nun Hariciye Vekili olabilmesi için ise öncelikle Milletvekili olması gerekmektedir. Tıpkı Siyasi Müsteşarlık deneyinde olduğu gibi Menemencioğlu, Refik Saydam'dan boşalan CHP İstanbul Milletvekiliği kontenjanından ittifaklaşarak öncelikle milletvekili oldu⁴³⁰. 15 Ağustos 1942'de ise Hariciye Vekili olarak atandı.

Numan Menemencioğlu, babası Rıfat Bey'in yaşam öyküsüne benzer bir şekilde Hariciye Vekili olmanın en zor zamanında bu makama getirilmişti. Babası Rıfat Bey ise tezimizin ilk bölümünde de değinildiği üzere Osmanlı Devleti'nin maliyesinin en bozuk olduğu vakitlerin birinde Maliye Nazırlığı yapmıştı. Menemencioğlu'nun yeni görevine dair yankılar fazla gecikmedi. Bir İstanbul gazetesi olan *Cumhuriyet* haberi şu şekilde duyurdu:

“Güzide devlet adamımız Hariciye Vekâleti'ne tayin edildi. Cumhuriyet Hariciyesinde büyük ve başarılı hizmetlerle temayüz eden güzide devlet adamımız,

⁴²⁹*Akşam*, 8 Temmuz 1942, s. 1.

⁴³⁰T.C. BCA, 14921, 19784, 19948 Sayılı Kararnameler, 11 Ağustos 1942.

Türkiye'nin birçok meselelerinde yüksek liyakat ve enerjisiyle, muvaffak müzakereciliğiyle beynelmilel şöhret edinmiş kıymetli bir Türk diplomatıdır..."⁴³¹.

Bir başka İstanbul gazetesi *Yeni Sabah*'ın başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın ise söz konusu gelişmeyi şu şekilde yorumlamıştır:

"... Numan Menemencioğlu, meslekten yetişmiş tam bir diplomattır. On üç seneden beri Hariciye Vekâleti'nin ifa ettiği bütün mesaide muntazam ve esaslı bir hissesi olmuş ve bu uzun tecrübe devresi esnasında daima ciddi ve vukuflu çalışmasıyla takdir ve itimat celbetmiştir. Numan Menemencioğlu'nu ecnebi muhitleri de pekiyi tanırlar ve takdir ederler. Siyasi, iktisadi ve mali meselelerde yaptığı müzakerelerde, o, hiçbir zaman lüzumsuz inceliklere dökülüp müşkülât çıkarmak gibi kısır ve yorucu bir meslek takip etmeyerek daima meselelerin ruhuna nüfuz etmeyi ve geniş bir görüşle müteakabil memnuniyet ve samimiyet esaslarına müstenit anlaşmalar yapmayı tercih eylemiştir...""⁴³².

Diğer taraftan döneminde İzmir'in en önemli gazetelerinden olan *Yeni Asır*'da Başyazar olan Hakkı Ocakoğlu şu cümleleri yazmıştır:

"Türk hariciyesi memleketin bu güzide evladı ile daima iftihar eylemektedir. Montrö müzakerelerinde ve muahedelerin hazırlanmasında, en büyük milli davalarımızdan birini teşkil eden Hatay meselesinde onun keskin zekâsından ve dirayetinden azami derecede istifade edilmiştir. Siyasi anlaşmalarda olduğu gibi birçok devletlerle yaptığımız ticari muahedelerin müzakerelerinin idaresinde ve tanziminde onun iyi ve isabetli görüşleri, ecnebi mahfillerinde temin eylediği kuvvetli sempati daima büyük rol oynamıştır. Numan Menemencioğlu Türk hariciyesinin kuvvetli bir uzvu olmak şerefini inkıtasız uzun yıllar omuzlarında taşımak mazhariyetine kavuşmuş bir bahtiyardır...""⁴³³.

Ankara gazetesi *Ulus*'ta ise Falih Rıfkı Atay, Numan Menemencioğlu'nun meziyetlerini ve kariyerini anlattıktan sonra bu atama vesilesiyle İnönü'nün kendisini mükâfatlandırma fırsatı yakaladığını yazmış, yazısının devamında ise Türkiye'nin milli politikasındaki sürekliliği ve liyakati şu sözlerle tarihe not düşmüştür:

"... Yeni devir başladığından beri güttüğümüz milli dış politika, İstiklâl Türkiyesinin ilk Hariciye Vekilinin ve Lozan Başmurahtasının Devlet Reisliği, ikinci cihan harbi devri Hariciye Vekilinin Başvekilliği ve 1928'den beri Siyasi İşler Umum Müdürlüğü, Müsteşarlık, Umum Kâtiplik, mebus olarak Siyasi Müsteşarlık ve tekrar Umum Kâtiplik vazifelerinde arasız hizmet gören Numan Menemencioğlu'nun Hariciye Vekilliği ile en güzel istikrar ifadesini bulmakta değil midir? Yeni Hükümet kuruluşu fırsatı ile Hariciye Vekilliği makamındaki bu değişiklik, hakikatte, milli dış politikadaki değişmezliğin delili sayılacaktır.""⁴³⁴.

⁴³¹ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1942, s. 1.

⁴³² Hüseyin Cahid Yalçın, "Yeni Hariciye Vekilimiz", *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1942, s. 1.

⁴³³ Hakkı Ocakoğlu, "Numan Menemencioğlu", *Yeni Asır*, 15 Ağustos 1942, s. 1.

⁴³⁴ Falih Rıfkı Atay, "Yeni Hariciye Vekilimiz" *Ulus*, 14 Ağustos 1942, s. 1.

Numan Menemencioğlu'nun Hariciye Vekili olmasının yankıları yurt içinde sürmekteyken, 16 Ağustos 1942'de *Akşam* gazetesi, Londra'da basılan *Times* gazetesinin bu değişikliğe ait bir makalesini şu şekilde tercüme etmiştir:

*“Türkiye'nin yeni Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu şimdiye kadar işgal ettiği muhtelif mevkilerde o kadar dikkate değer bir dirayet ve maharet göstermiştir ki Türkiye'nin dışında bile en muktadir diplomat şöhretini kazanmıştır...”*⁴³⁵.

Yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmelerin dışında söz konusuatamanın Türkiye açısından yorumu gerçekten de dış politikada istikrarlı bir duruş manzarası, Menemencioğlu'nun kariyeri açısından ise mesleğinin zirvesi olduğudur. 1914'te Viyana Sefareti Üçüncü Kâtipliği ile başlayan kariyeri, bir diplomatın mesleğiyle alakalı erişebileceği en yüksek siyasi makamla taçlanmıştır.

Şükrü Saraçoğlu'nun Başvekil sıfatıyla oluşturduğu yeni kabinede Adalet Vekili olarak ise Menemencioğlu sülalesinden bir diğer önemli isim Hasan Menemencioğlu bulunmaktaydı. Yeni hükümetin izleyeceği politik tutumlar şüphesiz dünyanın içinde bulunduğu olağanüstü vaziyetin gerekliliklerine uygun bir biçimde Türkiye'nin milli menfaatlerine hizmet edecekti. Özellikle Almanya'nın Sovyet Rusya topraklarında ilerleyişi ve Kafkasya'ya kadar gelmesi bu ülkede yaşayan Türk topluluklarının geleceği hakkında Türkiye'de belirli kesimlerde heyecan dalgası oluşturmaktaydı.

1942 Eylül ayında Türk gazeteciler hem Almanya'ya hem de Berlin'e ziyaretlerde bulundular. Türkiye'nin diplomaside oynadığı denge oyununun en zorlu zamanları henüz yeni başlamaktaydı. Savaşın ilk aşamasında bir Mihver istilasından kurtulmuş gibi görünen Türkiye'yi gelecek itibarıyla kısa ve orta vadede daha çetin sınavlar beklemekteydi. Savaşın getirdiği iktisadi buhran ve hayat pahalılığı, cephelerdeki gelişmelere paralel olarak bazı siyasi cereyanların da artmasını beraberinde getirmişti. Türkiye'deki savaş ekonomisi, Milli Korunma Kanunu ve yakın zamanda çıkarılacak olan bazı yeni vergi türleri ağırlaşan havanın yurt içindeki yansımalarından sadece bazılarıydı.

7 Eylül 1942'de ABD Başkanı Roosevelt'in şahsi temsilcilerinden olan ve bir süredir Akdeniz ülkelerini ziyaret etmeyi sürdüren Wendell Wilkie Ankara'ya geldi⁴³⁶.

⁴³⁵ Makalenin tamamı için bkz. *Akşam*, 16 Ağustos 1942, s. 2.

⁴³⁶ Söz konusu ziyaretin detayları için bkz. Remzi Çetin, *II. Dünya Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı (1942- 1944)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s.42-43.

Ertesi gün Menemencioğlu tarafından kabul edilerek ziyaretin şerefine ziyafet verildi⁴³⁷. ABD'nin savaşa girdikten sonra Türkiye'ye ziyarete gönderdiği ilk temsilcisi Ankara'da iyi bir şekilde ağırlandı. Aynı günlerde Stalingrad'da Almanya ve Sovyet Rusya kıyasıya savaşıyor, Alman birlikleri Sovyet askerlerini Volga Nehri'nin doğusunu atmak için uğraşıyorlardı. Hitler'e göre Stalingrad şehrini almak Sovyet Rusya lideri Stalin'i tamamen gözden düşürecek, düşmanında büyük moral bozukluğu meydana getirecek ve Sovyet Rusya'yı artık tamamen bir Asya devleti haline sokacaktı. Türkiye ise bu cephedeki gelişmeleri sıcak sıcak takip etmekteydi.

23 Eylül 1942'de Numan Menemencioğlu akciğerlerindeki kronik rahatsızlığı sebebiyle Almanya'dan özel uçakla gelen Profesör Sauerbruch tarafından Ankara'da ameliyat edildi⁴³⁸. İlk ameliyatın devamı niteliğinde 26 Eylülde tekrar ameliyata alındı⁴³⁹. Bir süredir İstanbul'da bulunan İnönü ise Ankara'ya varır varmaz istasyondan doğrudan hareketle Menemencioğlu'nun bulunduğu Ankara Numune Hastanesi'ne giderek Hariciye Vekili'ni ziyarete gitti⁴⁴⁰. Yeni görevinde henüz iki ayı tamamlamamış bulunan Menemencioğlu için bu ameliyatlar şüphesiz büyük talihsizlik idi.

Menemencioğlu taburcu olduktan sonra 8 Ekim 1942'de Ankara'da belediye seçimleri için oy kullandı⁴⁴¹. Ardından vazifesi başına geçerek 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenleri için hazırlıklara başladı. Savaşın getirdiği iktisadi buhran tam da bugünlerde oldukça ağırlaştı. 10 Kasım 1942'de Başvekil Saraçoğlu TBMM oturumunda alınan yeni iktisadi tedbirleri ve Varlık Vergisi'nin tatbikinin başlayacağını ilan etti⁴⁴². Böylece Saraçoğlu Kabinesi son bir yıldır Türkiye'de giderek artan hayat pahalılığına karşı ülkedeki tüccar ve zengin kesimin varlığına yönelik en ağır vergiyi koymuş oluyordu. Mükelleflerin kazançları üzerinden alınacağı açıklanan verginin miktarını hükümet belirleyecek ve belirlenen matrah üzerinden indirim ve ya taksitlendirme dahi yapılmayacaktı. Tüccar kesimin bu vergi karşısında servetlerini kaçıramaması için hükümet ödeme tarihlerini oldukça yakın zamana koydu. Belirlenen vergiyi ödemeyenler ise çalışma kamplarına gönderilecekti. Türkiye'de büyük ses getiren Varlık Vergisi'nin yankıları devam etmekteyken, diğer taraftansavaş gelişmeleri

⁴³⁷ Bkz. Ek - 17: Numan Menemencioğlu, ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt ve Wenter Wilkie'nin beraber çektiikleri bir fotoğraf. (9 Eylül 1942 *Ulus* gazetesi kütürü)

⁴³⁸ *Ulus*, 24 Eylül 1942, s. 1.

⁴³⁹ *Akşam*, 27 Eylül 1942, s. 2.

⁴⁴⁰ *Ulus*, 28 Eylül 1942, s. 1.

⁴⁴¹ Oy verirken fotoğrafı görülebilir; *Ulus*, 9 Ekim 1942, s. 1.

⁴⁴² Aynı gün içinde gazetenin fevkalade ikinci baskısı, *Ulus*, 11 Kasım 1942, s. 1-2-3.

ise Mihver açısından olumlu sayılmazdı. ABD Fas ve Cezayir'e asker çıkarmış ve bu askerler 1943 Kasımı'nda Tunus dolaylarında bulunan Almanya'nın meşhur generali Rommel'e karşı hareket geçmişti. Doğu Cephesi'nde, Stalingrad'daki haftalardır süregelen çarpışmalar, sürekli sokakların el değiştirmesiyle bir çeşit gerilla savaşına dönüşmüştü. Kışın da yaklaşmasıyla buradaki Alman ordusu için her geçen gün bir önceki güne göre daha ağır fiziki ve psikolojik şartlar hazırlıyordu.

17 Kasım 1942'de Numan Menemencioglu TBMM'de son dört aylık dış gelişmeler hakkında geniş bir izahat verdi⁴⁴³. Kasım ayının sonlarına doğru Alman orduları hem Kuzey Afrika'daki çöl savaşlarında hem de Stalingrad önlerinde ağır kayıplar vermeye başladılar. Sovyet Ordusu bazı şehirleri ve pek çok köyü Alman ordusundan geri aldı. Takip eden Aralık ayında da cephelerdeki ibre Sovyet Rusya ve müttefik ordularının lehine devam etti. Cephelerde yaşanan son zaferlerden sonra 1943 savaş planını konuşmak üzere İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt 14 Ocak 1943'te Fas'ın Casablanca şehrinde buluştular. Aynı gün Menemencioglu TBMM' de Almanya ile yapılan 1941 tarihli ticaret anlaşmasına göre Almanya'dan son aylarda ithalatı artan ve sıtma hastalığıyla mücadele için kullanılan Atebrin ilacı karşılığında Türkiye'nin afyon satış kotasının arttırılmasını istedi. Afyon ise savaşan ordular için o günlerde oldukça önemli ve stratejik bir üründü. Meclis, Hariciye Vekili'nin ricasını kabul etti ve Türkiye'den Almanya'ya satılan afyon ürününün miktarı arttırıldı⁴⁴⁴.

Casablanca'da ise Churchill ile Roosevelt yakın gelecekte önemli sonuçlar doğuracak kararlar aldılar. 1943 yılı müttefikler için taarruz yılı olacaktı. Ayrıca başta Almanya olmak üzere tüm Mihver devletleri kayıtsız – şartsız teslim olana kadar savaş sürecekti. Avrupa'da Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açılacaktı. Özellikle Churchill Türkiye'nin de ikinci cephe açılırken müttefiklerle beraber Almanya'ya karşı savaşa girmesini istedi. Roosevelt ise bu hususta gereken müzakereleri yapma işini İngiltere'ye bıraktı. Casablanca'da alınan kararların Türk dış politikası açısından yorumunu yapmak çok zor değildir. Her şeyden önce uzun yıllardır barışçı, savaş dışında kalmış ve mevcut durumunu sürdürmek isteyen bir ülkeyi savaşa dâhil etmek fikri Türkiye'nin dış politika felsefesine aykırıydı. Türkiye savaşa girmese dahi bu buluşmada alınan diğer kararların başarıya ulaşması durumunda yeni manzaradan doğacak sonuçlar itibariyle yine

⁴⁴³ Beyanat için bkz. *Akşam*, 18 Kasım 1942, s. 1.

⁴⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.XXX, Devre 6, 14 Ocak 1943, s. 239-240.

olumsuz etkilenecekti. Özellikle Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması demek bütün Doğu ve Orta Avrupa'nın Sovyet Rusya'nın etki sahasına girmesi demek olacaktı. Böyle bir siyasi ortamda Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik baskısı bir hayli artacak, bu durum yakın ve orta vadede genel bir güvenlik sorunu oluşturacaktı.

Churchill'in Casablanca'da alınan kararlar doğrultusunda Türkiye ile temas kurması fazla uzun sürmedi. 30 Ocak 1943'te bizzat kendisi ve üst düzey kurmaylarıyla Adana'ya gelerek bir tren istasyonunda İnönü ile görüştü⁴⁴⁵. Bu buluşmaya Saraçoğlu, Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak ve Numan Menemencioğlu da katıldı⁴⁴⁶. Görüşmeler neticesinde her iki taraf da görüşmeleri faydalı bularak masadan kalktı⁴⁴⁷. Gerçekte ise Adana görüşmesi Churchill'in amaçları açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Plansız ve alelacele Türkiye'yi savaşa girmeye razı etmek için Adana'ya gelen Churchill, bunun mümkün olmadığını bildiği halde⁴⁴⁸ diplomasi bakımından Türkiye üzerinde baskının artmasına sebep olmuştur. Üstelik buluşmada konuşulan konuları ve Türkiye'nin Sovyet Rusya çekincesini Stalin'e doğrudan bir telgrafla bildirmiştir. Hatta Stalin'e Türkiye ile dostluk üzerine sıcak mesajlar verdiği takdirde Türkiye'nin savaşa girmek hususunda daha da istekli olacağını söylemiştir. Stalin ise bu mesajları temkinli karşılayarak böyle bir talebin öncelikle Türkiye'den gelmesi gerektiğini Churchill'e söylemiştir. Gerçekten de takip eden haftalar içinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile Sovyet Hariciye Komiseri Molotov arasında dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesine dair görüşmeler yapılmıştır. İki ülke arasında yapılması muhtemel dostluk mukavelesi Sovyet Rusya'nın bir anlamda 1939 Türk – İngiliz İttifak Anlaşması'na katılması anlamı taşıyacağı ve Sovyet Rusya'nın bu durumu istememesinden dolayı sonuç itibarıyla bir temele oturtulamadı. Üstelik Rusya, bu görüşmelerde Türkiye ile dostluk anlaşması yapılabilmesi için Boğazlar konusunda ya da Balkanlar'da yapılacak harekâta kendilerine bir ayrıcalık tanınması beklentisi içindeydi. Söz konusu görüşmeler Türkiye'nin kuşkularını haklı çıkarmakla kalmayıp bu durumu İngiltere'ye karşı da ispatlamış oldu. Menemencioğlu, Sovyet Rusya ile

⁴⁴⁵ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu* Dergisi, S.47, s.709.

⁴⁴⁶ İrfan Bülbül, "Numan Menemencioğlu'nun Türk Dış Politikasındaki Rolü", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılâpları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s.35-37.

⁴⁴⁷ Dönem basınından Adana Görüşmesinin bir değerlendirmesini okumak için bkz. Hüseyin Cahid Yalçın, "Churchill'in Türkiye Ziyareti", *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943, s. 1.

⁴⁴⁸ Adana ziyareti öncesinde İngiltere Savaş Kabinesi ve Dışişleri tarafından Türkiye'nin askeri anlamda gereken yardımı almadan savaşa girmeyeceğinin bilinmesine rağmen devlet başkanı düzeyinde bir görüşmeyle yapılacak böyle bir talebin Türkiye'ye diplomatik açıdan baskı yaratmaktan başka bir sonucu olmayacağı Churchill'e bildirilmişti.

yapılan bu görüşmelerin kendi teşhislerini doğrulaması bakımından oldukça faydalı bulmuştu. Bu koz ileriki dönemlerde Türkiye üzerine yapılabilecek baskılarda savuşturma stratejisi olarak kullanılabilirdi. Kanaatini muhtıra halinde Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği'ne 11 Mart 1943'te sundu⁴⁴⁹.

Churchill'in Adana ziyaretinden sonra Almanya'nın da Türkiye'yi yanında tutma çabasında belirgin ivmelenmeler oldu. Türkiye, diplomatik açıdan daha önce karşılaşmadığı seviyede zorluklarla mücadele etmek için hazırlanıyordu. Churchill'in hesapsızca yaptığı Adana ziyareti ve bunun sonuçları, takip eden zamanlarda Türkiye'nin tutumunun daha da yakından izlenmesine neden oldu. Bir yanda Müttefikler diğer yanda Mihver devletleri bir şekilde gücendirilmemeliydi. Menemencioğlu, bu sebeple Ankara'daki protokol, davet ve ziyaret işlerini takip eden bir birim hazırladı. Eğer bir Türk memur Mihver ya da Müttefik elçileri tarafından bir ziyafete davet edilirse davete gitmeden önce bu birime haber vermek zorundaydı.

Yeri gelmişken o zamanlar bir hariciye memuru olan, sonradan ise büyükelçiliğe yükselecek Oğuz Gökmen⁴⁵⁰'in bir hatırasını burada nakletmek isteriz. Yazarın hatırasına göre Almanya Büyükelçisi Von Papen bir vesileyle kendisini akşam düzenleyeceği bir ziyafete sözlü olarak davet etmişti. O zamanlar tecrübesiz bir memur olan Gökmen daveti kabul etmiş ve bunu müdürüne bildirmek aklına gelmemişti. Akşamında gittiği davette kendisini gören tecrübeli mesai arkadaşları yüz ifadeleriyle bu davete icabet etmesini onaylamadıklarını ima ettiler. Ertesi gün yaşananları ise Gökmen'in kaleminden naklediyoruz:

"...Ertesi sabah bu sıkıntı ile birlikte Bakanlığa gittikten bir süre sonra Numan Bey'in özel kalem müdürü Şadi Kavur odaya geldi, Settar İksel'i aradı, bulamayınca beni kolumdan tutarak koridora çekti; 'ne yaptın Oğuz? Nasıl yaptın bunu?' diye sorduğu sırada Numan Bey'in beni çağırdığını haber verdiler. Herkese iyilik yapmaktan hoşlanan iyi kalpli Şadi Bey bana sıkı sıkı tembih etti. 'Sakin yalan söyleme, sonra ne derse sakın itiraz etme, evet diye cevap ver'. İşler sandığımdan, beklediğimden çok daha kötüye gidiyordu. Neden böyle olduğunu da kendi kendime izah edemiyordum. Numan Bey'in karşısına çıkarıldım. Başını kaldırıp bana baktı 'sen misin o?' diye sordu. Evet diye cevap verdim. Sonra 'oku bakalım şunu' diyerek elime pembe renkli, üzerinde mor mürekkeple basılmış iki hilal işareti taşıyan bir kâğıdı elime atar gibi verdi. O tarihlerde gizli yazılar ve işlem görecektir şifre telgraf ve istihbaratlar böyle kâğıda yazılırdı. Bir solukta okudum, künyem, kim olduğum yazıldıktan sonra bir önceki

⁴⁴⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, 145.

⁴⁵⁰ Oğuz Gökmen(1916-2007), 1940'ta Dışişleri Bakanlığı'nda memur oldu. Menemencioğlu'nun Paris Büyükelçiliği yıllarında elçiliğin sırasıyla ikinci kâtiplik ve başkâtipliğini yaptı. Arjantin, Uruguay, Paraguay, Federal Almanya, Belgrad ve Budapeşte'de büyükelçilik yaptı.

akşam olanları, bindiğim taksinin numarasına varıncaya kadar biraz evvel anlatmaya çalıştığım şekilde hemen hemen aynen tekrarlanıyordu.

Menemencioğlu: Doğru mu bu yazılanlar? diye sordu.

-Evet Efendim. Diye cevap verdim.

-Davetsiz nasıl sefarete gidersin? Bu ne biçim iş? Utanmıyor musun sen? Diye kükredi. Arkada bekleyen ve yol gösterir işaretler yapan Şadi Kavur'a rağmen cevap verdim.

-Ben davetsiz bir yere gitmiş değilim efendim, dedim.

-Davetli mi idin? Kim davet etti seni?

-Alman Sefiri efendim, diye cevap verdim.

-Alman Sefiri mi? Hani nerede davetiyen?

-Davetiyem yok efendim, Alman Sefiri sözlü olarak davet etti.

- Yani Von Papen cenapları sana geldi, bizim akşam yemeğine gelir misin, dedi ve sen de kabul ettin öyle mi, diye tekrar sordu.

- Evet, öyle oldu efendim, deyince Türk Hariciyesi'nin gelmiş geçmiş en seçkin diplomatlarından Numan Menemencioğlu'nun sabrı tükendi. Şadi Kavur'a dönerek, 'Şadi, al benim başımdan bu adamı, deli edecek beni', dedi. Şadi Bey patronu teskin etmeye çalışarak, 'Beyefendi bırakalım anlatsın' dedi. Hikâyeyi baştan sona anlattım. Numan Bey biraz rahatlar gibi oldu, ama yine de beni tam bağışlamış değildi; 'Bu seferlik cezayı senin umum müdürüne vereceğim, sen biliyor musun bizim savaşan devletler ilişkilerimizi nasıl bir denge üstünde tuttuğumuzu? Makamdan geçmeyen hiçbir davetiye bizim için muteber değildir. Şimdi madem bir şey oldu, Almanlara gittin, bir de Sovyetlerin davetine gideceksin' dedi. Şadi Bey'in tavsiyesini hatırlarım, Numan Bey ne derse 'peki' diyecektim. Yüzüne baktım. Peki efendim nasıl emrederseniz, deyiverdim. Bu cevabım Menemencioğlu'nu yeni baştan kızdırdı, çileden çıkardı.

-Nasıl gidecekmışsin Sovyetlere? diye hışım sordu.

-Davetiye verirlerse gideceğim efendim, dedim, rahatladı.

Kısa bir süre sonra Vekilin kaleminden bana Sovyetlerin bir davetiyesi verildi. Meslek hayatımın başlangıcında bir badireden kıl payı kurtulmuştum. Bunun kefarecini Sovyet Sefaretinde verilen bu davette, Alman mezalimini gösteren bir filmi yemekten önce seyretmek suretiyle ödedim..."⁴⁵¹.

Yukarıda yer verdiğimiz bir diplomat hatırası, o dönemlerde Ankara'da sürdürülen denge politikasının nazikliğini resmeden müthiş bir örnektir. Ankara'da her Hariciye memuru, istihbarat memurları tarafından yakından takip ediliyor ve özel hayatında attığı adımlar raporlaştırılıyordu. Böylece Türkiye yalnızca 1943 dünyasındaoldukça yaygın olan casusluk faaliyetlerinin zararlarından korunmuş

⁴⁵¹ Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye*, İstanbul, 1999, s.56-57.

olmuyor, aynı zamanda savaşan devletlerin nezdinde bir diğerine teveccüh ediliyormuş düşüncesinin oluşmasına engel oluyordu. Diğer taraftan Türk memurlar, Müttefik ya da Mihver devletlerinden birinin Büyükelçilik davetine ancak bakanlıktan çıkacak izin ile katılabiliyorlar ve mutlaka ardından karşı bloktaki sefirlerin davetlerine gitmek zorunda kalıyorlardı. Türk makamlarınca verilen her hangi bir davette ise protokol, büyükelçilerin Ankara’da çalışma kıdemi esas alınarak oluşturuluyor, savaşan devletlerin elçileri mümkün olduğunca yan yana getirilmiyordu. Bu hassas denge politikası gereği her iki taraf da asla ihmal edilemezdi.

Adana görüşmelerinden sonra Almanya, Türkiye’nin savaşa girip girmeyeceğini şiddetle merak etmekteydi. Stalingrad’daki kesin Alman yenilgisi Adana görüşmeleriyle aynı güne rastlamaktaydı. Doğu cephesindeki askerlerinin dörtte birini bu savaşta kaybeden Almanya için sonun başlangıcı çoktan gerçekleşmişti. Türkiye’nin böyle bir zamanda savaşa girmesi Avrupa’da da kesin bir müttefik zaferini temin edebilirdi. Fakat Türkiye, ordusunu böyle bir maceraya sokupaskeri açıdan yıpranmak istemiyordu. Türkiye’nin bu tutumunun altında oldukça geçerli sebepleri vardı. Başta Rodos ve Oniki Ada olmak üzere Ege Denizi’ndeki bütün stratejik adalar Mihver’in kontrolündeydi⁴⁵². Üstelik bu adalara yoğun cephane ve asker sevkiyatı da yapılmıştı. Söz konusu durumun Mihver açısından önemi ise hem Güneydoğu Avrupa’nın güvenliğini temin etmek hem de Türkiye’ye karşı bir gözdağı vermiş olmaktadır. İngiltere ise ABD’den farklı olarak Almanya’ya karşı açılmasını düşünülen ikinci cephenin Balkanlar ve Ege Denizi üzerinden açılmasını planlamaktaydı. Stalingrad mağlubiyetinden ardından, aradan birkaç hafta geçmişken Almanya’da savaşın kazanılması için topyekûn seferberlik çağrısı yapıldı. Önce müttefiklerce Casablanca’da alınan Almanya’yı kayıtsız – şartsız teslim alma kararı ve ardından Almanya’nın topyekûn seferberlik ilan edip tüm kaynaklarıyla sonuna kadar savaşacağını ilan etmesi 1943’ün dünya siyasi tarihi açısından zor bir yıl olacağını işaretleriydi. Söz konusu gelişmeler ise Türkiye’yi yürüttüğü diplomasi oyununda daha da temkinli olmaya zorlamaktaydı.

9 Mart 1943’te Şükrü Saraçoğlu kabinesinde altı vekâlette değişiklik yapıldı⁴⁵³. Yeni kabinede Hariciye Vekili ise değişmeyecek ve Numan Menemencioğlugörevine

⁴⁵² Adalar Meselesi için bkz. Yeter Mengeş, “İkinci Dünya Savaşı’nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis), *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. XVII/34, İzmir, 2017, s. 277-318.

⁴⁵³ *Ulus*, 10 Mart 1943, s. 1.

devam edecekti. Hariciye Vekili, 15 Mart 1943'te TBMM'de Almanya ve Romanya ile yapılan ticaret anlaşmalarında bazı kota düzenlemeleri talep etti⁴⁵⁴. Yeni siyasi ve askeri manzara karşısında Ankara'daki büyükelçilerle olan ilişkileri daha da sıklaştırdı. İlk olarak 14 Nisan 1943'te Müttefik ve tarafsız devletlerin Ankara'daki temsilcileri için hükümet namına Ankara Palas Oteli'nde 400 kişilik bir ziyafet verdi. Törene Ankara bürokratlarından da önemli simalar katıldı. Menemencioğlu bu ziyafette misafirlerin temsil ettiği devletlerin başkanları şerefine kadeh kaldırdı⁴⁵⁵. 19 Nisan 1943 tarihli *Akşam* gazetesine göre önceki gün Hariciye Vekili Menemencioğlu Mihver ve tarafsız devletlerin temsilcilerine mahsus, yine Ankara Palas Oteli'nde 400 kişilik bir ziyafet tertiplemişti:

*"...Hariciye Vekili, ziyafetin sonuna doğru ayağa kalkarak söylediği küçük bir nutukla devletlerini ve bilhassa dost ecnebi devletler mümessillerini selamlamış ve muhtelif devlet reisleri şerefine kadehini kaldırmıştır. Buna cevap olarak, kordiplomatik'in en kıdemli azası bulunan Afgan büyükelçisi B. Feyz Muhammed Han kısa bir nutukla hazır bulunanların teşekkürlerini bildirmiş ve kadehini Türkiye Reisicumhuru şerefine kaldırmıştır..."*⁴⁵⁶.

İlgili haberden de anlaşılacağı üzere bir hafta içindeki iki davetiçin yer, zaman, davetli sayısı ve verilen mesajlar bakımından savaşın kutuplar arasında her hangi bir ayırım gözetmeden eşit şartlar altında yapılmıştı. 5 Mayıs 1943'te Menemencioğlu, TBMM'de yapılan bir birleşimde dış politika hakkında geniş bir izahat vererek ticari anlaşmalar hususunda meclisten bazı değişiklikler için onay istedi⁴⁵⁷. Ardından Ankara'daki yoğun siyasi gündemine ara vererek, İstanbul Üniversitesi'nden aldığı bir açılış töreni davetinin üzerine İstanbul'a hareket etti. Söz konusu açılışı yapılacak olan kurum Türkiye'de bir ilk olma özelliği gösteren Devletler Hukuku Enstitüsü idi. Tahsili itibariyle bir hukukçu, mesleki uzmanlığı itibariyle de bir devletler hukukçusu olan Menemencioğlu'nun burada söylediği veciz ve coşkulu nutuk daha sonradan neşredilerek çeşitli gazetelerde ek olarak dağıtıldı. Dünyanın alevler içinde yandığı 1943 yılında devletler hukuku alanında bir enstitü açılışı ise dönemine göre bakıldığında oldukça ilginçti. Biz de ayrı bir başlık halinde bu nutkun önemli paragraflarına yer ayırmanın Menemencioğlu'nun hayat öyküsü için isabetli olacağını düşündük.

⁴⁵⁴TBBM Zabıt Ceridesi, C.I, Devre 7, 15 Mart 1943.

⁴⁵⁵Ulus, 15 Nisan 1943, s. 1.

⁴⁵⁶Akşam, 19 Nisan 1943, s. 1.

⁴⁵⁷TBBM Zabıt Ceridesi, C.I, Devre 7, 5 Mayıs 1943.

3.4.1. İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsü'nün Açılışındaki Nutku

“...Arkadaşlar,

Devletler Hukuku Enstitüsü'nü açmak şerefini bana vermekle Üniversite'nin muhterem tedris heyeti eminim ki Türkiye harici siyasetinin ilim adamlarınca da her vechile de takdir edildiğini teyit etmek istemişlerdir. Bu zamanda devletler hukukundan bahsetmeyi bir orijinalite⁴⁵⁸ sayanlar ve hele bir Hariciye Vekilinin buna riyaset etmesini adeta bir cesaret addedenler eminim ki az değildir. Siz birincinin orijinalite olmadığını, ben de devletler hukukundan bahsetmenin Türkiye Hariciye Vekili için bir cesaret teşkil etmediğini ispat ettik ve edeceğiz.

Bütün dünya misli görülmemiş bir ızdırap içinde hukuk mefhumunun fıkdanından⁴⁵⁹ inleyip dururken devletler hukuku için bir enstitü kurmak acaba yerinde bir hareket midir? Ve devletler hukuku denilen ilmin artık dünya yüzünde isterse nazari olsun sığınacak kaç yeri sayılabilir?

Bu suallerin birincisini ele alarak diyeceğim ki: asayışı bozulmuş bir yurt tasavvur ediniz, bu yurttaki hüsnüniyet sahibi birkaç vatandaşa bir araya gelmiş, kanunların hükümranlığını iade etmek ve hatta yeni kanunlarla memleketlerinin çöküntüsüne mâni olmak için tedbir alıyorlar. Bunlara 'bırakın şu asayişsizlik geçsin, ondan sonra düşünürüz' diyebilir misiniz? Milletler arası camiada da vaziyet aynıdır. Kanun devrinin idaresini aramak, içinde bulunduğumuz anarşinin izalesinde müessir çarelerden birini teşkil eder. Devletler Hukuku Enstitüsü ise böyle bir ihtiyaca cevap vermekte ve realitelerin içinde hizmet görmeye hazırlanmaktadır. İkinci sorunun cevabını daha kolay buluyorum: devletler hukukunun sığındığı değil hükümran olduğu bir yurdu, bu kürsüden herkese ilan edeceğim. O yurt Türkiye'dir!

Evet arkadaşlar, o yurt Türkiye olduğu içindir ki siz Devletler Hukuku Enstitüsü'nü bana açtırmak istediniz. O yurt Türkiye olduğu içindir ki Türkiye Hariciye Vekili bu vazifeyi iftiharla ve zevkle kabul etti.

Atatürk, 19 Mayıs 1919'da kutsi vazifesine başladığı gün memleketi için 'hak'tan başka bir şey aramıyordu. İnönü 1923'te Lozan'da daha dünün galipleri olan büyük devletler önünde Milli Mücadelenin bu çetin safhasını da sarsılmaz bir ruhla idare ederken hak namına konuşuyordu. Türkiye'de devletler hukuku, bu iki kaynağın mahsulü olarak hepimizin kalbinde, dimağımızda onlardan gelen her şey gibi silinmez bir surette yer aldı. Artık Cumhuriyet Hariciyecisi için istikamet gösterilmiş, yürünecek yol açılmıştı. O andan itibaren hukuk alemini, Hariciyenin tepesine diktik! Her işimizde bize yardımcı, her müşkülümüzde bize ışık o oldu. Çok güzide bir ilim heyeti arasında söz söylediğim için, size Türkiye'nin devletler hukuku için yaptıklarını birer birer saymayacağım. Fakat müsaade ederseniz son yirmi senenin, Türk hukuk tarihi için birer yıldız olan hadiseleri üzerinde kısaca tevakkuf edeyim:

Lozan'da istiklalini söküp alan yurdumuz hemen sulh mesaisine, beynelmilel tesanüt işlerine, ihtilâf mevzularını ortadan kaldıracak iyi niyet savaşlarına girişti. İlk iş olarak ele aldığı, asırların yadigârı bir anarşi yuvasını temizlemektir. Çünkü amansız

⁴⁵⁸Alışılğelden çok değişik, şartıcı nitelikte olma durumu.

⁴⁵⁹Bulunmama durumu, eksiklik, yokluk.

düşmanımız Yunanistan ile bugün kardeşlik derecesine varan münasebetlerin ne gibi bir azim ve mesai ürünü olduğunu hariçten tasavvur etmek güçtür. Biz Yunanlılarla bu bağları sımsıkı düğümlerken emniyet sahamız olan Balkanların darbimesel hükmüne girmiş Makedonyalıktan temizlenmesini de hedef tuttuk. Bıkmadan, fütur getirmeden altından kalkılamaz zannolunan güçlükler karşısında ümidimizden bir nebze kaybetmeden çalıştık ve muvaffak olduk. Bugün dahi, bütün dünyanın birbirine girdiği bu badirede, Balkanlılar arasında hislerimiz adeta gayrişuurî olarak birbirimize doğru mütemediyen kayıyor.

Uzun ve ezici bir kapitülâsyon haksızlığından henüz yeni sıyrılan Türkiye, Devletler Hukukuna itimadını 17 tane hakem muahedesi akdiyle gösteriyor. Yalnız hükümranlık hakkı müstesna, her ihtilâfî hakeme vermeyi kabul ediyor. Beynelmilel Adalet Divanına iştirak ediyor. Hattâ, arkadaşlar, o üzerinde titrediği hükümranlık hakkını da keyfî olarak kullanmaması için muahedelerdeki bu rezervi kabili tahkim addediyor. Türkiye, harbi kanun dışı eden mukavelelere iltihak ederek Kellog - Litvinof ve Savedra - Lama misaklarına İmza koyuyor. Daha büyük bir cesaretle kendi gibi iyi niyet sahibi yedi devletle akdettiği bir muahedede herkesin kendine göre başka başka mânalar vererek menfaatlerinin icabına göre kullandığı mütecavizi de sarîh bir şekilde tarif ediyor. Bütün bunlar, öyle şerefli bir kanunlar mecmuası teşkil eder ki bir milletin yirmi senelik idaresinde, bir rejimin kuruluşundan beri takip ettiği yolda, bu mecmuanın yeri şeref sıralarıdır.

Muhterem arkadaşlar, On beş sene Hariciyenin en yüksek mevkiinde bulunmuş bir adam sıfatı ile size diyebilirim ki, Türkiye Hariciyesi birçok müşkülleri yenmek için bütün aklını, zekâsını ve hatta ruhunu kullanırken bir işin neye varacağını tasavvur edemeyerek üzülen bir hale gelmemiştir. Çünkü biz bütün vasıtaları kullanıp dostlukla müşkülâtı hal vasıtaları tükendiği gün için herkesin malik olmadığı bir hazineye malik bulunuyorduk, o da, bir hal çaresi bulunamayan ihtilâfin hakeme tevdiine daima hazır olmamızdı. En hassas olduğumuz milli meselelerde Devletler Hukukunun bize açtığı yoldan muvaffakiyete eriştik. Bir gün, senelerden beri mahrum olduğu bir ihtiyacı tatmin ederek Çanakkale'de geçit resmi yapan askerimiz⁴⁶⁰, nasıl bu yol üzerinden yürüyen Türkiye'nin gözü pek, göğsü tunç evlâtları idiyse, bin senelik Türk diyarı olan Hatay'ı gene aynı yollardan aguşuna basanlar da gene o Türkiye'nin azimkâr ve kahraman çocuklarıdır.

Şimdi arkadaşlar bir irfan muhitinde olduğumuzu tekrar hatırlayarak size zevk verecek bir müşahedeyi arz edeceğim: Cumhuriyet Hariciyesi, 19 Mayıs çocuklarının Lozan'da tavlanan azim ve imanından doğmuştur. O zamandan beri itina ile üzerine titreyerek yetiştirdiğimiz gençler, acaba kanaat bakımından ne seviyededirler? İstikamet bakımından ne yolda yürümektedirler? Bunun cevabını ben size, deminki sözlerimle verdim. Hariciye çocukları, hukuk mefhumu içinde yetişiyor. Devletler Hukukunu benimsiyor ve haksızlıklar karşısında isyan duyuyor, arkadaşlar. Yirmi sene bir nesli böyle yetiştirmek, bu imanı bütün bir zümreye aşılama, Cumhuriyet rejimi için en büyük fahur ve gurur mevzuudur, bu nesil de Türkiye'nin hak ve menfaatlerini müdafaa etmeyi bilen, hukukun kutsiliğine inanan ve yarınki dünyada bir tesanüt, bir huzur yaratacak terbiyeyi almış olan nesildir. Bugün bitarafliktan doğan en nazik meseleleri, Devletler Hukukunun en ince davalarını, hiçbir tarafın itirazına maruz kalmadan dört seneden beri fiilen halletmekte olanlar da bu güzide Türk gençleridir.

⁴⁶⁰ Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından hemen sonra Çanakkale'de Türk askerinin geçit töreni yapmasından söz ediyor.

...Harbin başlangıcından beri, bütün dünya ile beraber ve fakat bütün dünyadan az olarak çektiğimiz ıstıraplar içinde de bakınız, dört sene sonra bir tarafından çatlamaş bir blok gibi nasıl bir millet birliği gösteriyoruz. Bu feyizli netice her ferdin her Türk vatandaşının şahsî himmetiyle elde edilmiş, tarihe altın harflerle geçecek bir yüksek şuur örneğidir.

...Devletler arasında ahenk kurmakla önleyici tedbirlerin en müessir olduğuna inanan ve bunu tatbik eden Türkiye, milletlerin aralarındaki münasebetlerinde zorun değil, umumi bir terbiyenin hayırlı gayeye isal edeceği kanaatindeyim. Siz ve biz, bu terbiyenin mütevazı hocalarıyız. Tatbikini kendi üzerimizde yaptık. Yarınki mesaimiz gene aynı gayeyi hedef tutacaktır. Her yerde bu iyi niyeti, bu safiyeti görmek bugün için muhal bir hayal olsa da yarının idealidir, kanaatindeyim.

Muhterem arkadaşlarım, Böyle bir ilim toplantısında hukuku övmek, müessesenizi açan Hariciye Vekilinden beklediğiniz yegâne vazife değildir, zannediyorum. İstersiniz ki geçirdiğimiz bu müşkül zamanlarda haricî siyasetimi hakkında da birkaç söz söyleyeyim: fakat bu vazifeyi de memnuniyette yaparken, acaba gene aynı mevzu düşmeyecek miyim? Size Türkiye'nin taahhütlerine sadık olduğunu ifade ettiğim zaman bana 'gene devletler hukuku' demeyecek misiniz?

Muhakkak ki evet, fakat bunu memnun ve mütebessim olarak söyleyecek ve benim haricî siyaseti vasıflandırmamı gene bekleyeceksiniz. Harici siyasette gayemiz: Türkiye'nin hak ve menfaatlerini taassupla korumak, müttefik ve dostlarımıza karşı her zamanki gibi açık kalple konuşabilecek bir sâfiyeti muhafaza etmek, yarınki Türkiye'nin bugünkünden çok daha müreffeh, seviyesinde çok daha üstün bir mevcudiyet olmasını en güç zamanlarda da tek ideal olarak gözümüzün önünde tutmak.

İşte bu direktifler altında biz, huzur ile yürüyor ve çalışıyoruz, insan kanının çağlayanlar gibi fişkırıldığı bu devirde yarınki refahın kefareti olduğu söylenen kanı Türk milleti hak uğruna durmadan, dinlenmeden döktü. Buna rağmen yarın icap ederse kanını gene seve seve, bile bile dökecektir.

'Her millet, kendine lâyük olan idareye mazhar olur' sözü doğru ise ki doğrudur büyük Türk milleti, kendinin yüksek vasıflarında asırların perçinlediği kahramanlığında kendine lâyük adamı, büyük ve kahraman İnönü'de bulmuştur. Onun etrafında, onun dediği yolda yürürken herhalde zafere ve saadete kavuşacağımızdan bir saniye şüphe etmiyorum. (Şiddetli ve sürekli alkışlar).

Gençlik, sözlerimin doğruluğunu bu coşkun hareketleriyle İspat etti. Bu gençlerdir ki yarının yıldızları olarak yetişeceklerdir.

Muhterem Rektör! Türk gençliği bugün hukuka ve Türk siyasetine hâkim hak mefhumu üzerinde en güzel bir reyîâm yaptı. Hak ve hukuku ilâ için konuşan bir Hariciye Vekiline böyle bir plebisit kaç memlekette müyesser olur? (Şiddetli alkışlar)."

Yukarıda yer verilen nutkun yankıları sonraki günlerde İstanbul basınında gözlemlenebilmektedir⁴⁶¹. Ayrıca 16 Mayıs 1943'te de Ankara'da basılan *Ulus*

⁴⁶¹ Asım Us, "Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün İlk Dersi", *Vakit*, 15 Mayıs 1943, s. 1; Necmeddin Sadak, "Hariciye Vekilinin Nutkunda Türk Dış Politikası", *Akşam*, 17 Mayıs 1943, s. 1.

gazetesinde bu nutka ilişkin bir yazı çıkmıştır⁴⁶². Aynı günün akşamında Menemencioğlu, İstanbul gazetelerinin başyazarlarıyla beraber bir akşam yemeği yemiştir. Söz konusu nutkun bir tercümesi de birkaç gün sonra Londra'daki *Times* gazetesinde yayımlanarak Türkiye'nin dış siyasetinin ana hatları olarak tarif edilmiştir. Menemencioğlu İstanbul'daki işlerini bitirdikten sonra 17 Mayıs 1943'te Ankara'ya hareket etmiştir⁴⁶³.

3.4.2. 1943 Yaz Ayları

Menemencioğlu 18 Mayıs 1943'te Ankara'ya ulaştıktan sonra başkentteki mesaisine kaldığı yerden devam etmeye başladı. 13 Haziran 1943'te İnönü ile beraber Ankara Su Sporları Kulübü'nün açılışına katıldı⁴⁶⁴. 17 Haziran 1943'te Von Papen'in daveti üzerine Ankara'ya gelen keman virtüözü Kulenkampf'ın konserini seyretti⁴⁶⁵. Haziran ayı çeşitli ziyaret ve temaslarla sona ererken Müttefikler İtalya'yı savaş dışı bırakacak hamlenin hazırlıklarını tamamlamak üzereydiler. Diğer taraftan, Doğu Cephesi'nde Alman – Rus savaşının başlamasından sonra Türkiye'de yükselen İrkçı - Turancı fikirler bu süreç boyunca Sovyet Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Nihayetinde Faris Erkman imzasıyla çıkan “En Büyük Tehlike”⁴⁶⁶ adlı broşür kamuoyunu İrkçı ve Turancılar hakkında uyarıyor, bu gibilerin Türkiye'yi anayasada tarif edilen Türklük üzerinden değil de ırk ve kan bağlantısıyla Türklük üzerinden sınıflandırdığını belirtiyordu. Bu yaklaşımın Türkiye'ye en büyük zararı verecek bir bakış açısı olduğu vurgulanıyordu. Bu itibarla Türkiye'nin ırk üzerinden emperyalist amaçlar güden bir ülke izlenimi vereceği ve bu durumun da tarihi gerçeklerle çeliştiği anlatılmaktaydı. Broşürün elden ele dolaşmasının ardından suçlayan ve suçlanan taraflar arasında basın yoluyla gözlenebilen bir kalem kavgası da başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında 5 Temmuz 1943'te Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı broşür etrafında tartışılan fikirler hakkında endişelerini TBMM kürsüsünde dile getirdi. Ardından Hariciye Vekili Menemencioğlu kürsüye gelerek şöyle bir beyanatta bulundu:

“Muhterem Arkadaşlar! Cevdet Kerim İncedayı arkadaşımızın mevzubahis ettiği kitabı ben de gördüm. Hatta bu kitaptan hemen hemen bütün muhteviyatını iktibas eder şekilde bir ecnebi gazetenin yaptığı neşriyata da muttali oldum.

⁴⁶² Ahmet Şükrü Esmer, “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Ulus*, 16 Mayıs 1943, s. 1.

⁴⁶³ *Akşam*, 18 Mayıs 1943, s. 2.

⁴⁶⁴ *Ulus*, 14 Haziran 1943, s. 1.

⁴⁶⁵ *Vakit*, 18 Haziran 1943, s. 2.

⁴⁶⁶ Esasen, Türkiye Komünist Partisi başkanı Reşat Fuat Baraner tarafından yazılmıştır.

Bitarafılık vaziyetini muhafaza eden Türkiye şu veya bu yolda birtakım propagandalara maalesef sahne olmakta ve bunun önüne tamamıyla geçmek mümkün görülmemektedir. Türk menafiline uymayan propagandalar için hükümet her zaman için kuvvetli ve acil tedbirler almaktan çekinmemiştir. Şurasını tebarüz ettirmek lazım arkadaşlar ki, Türkiye’de matbuat ve neşriyat serbestisi her türlü mahzurları ve menfaatleri göz önünde tutularak, ölçülerek, tartılarak rejimimize girmiş bir prensiptir. Bu nazik zamanlarda hükümet bu prensibi velev ki muvakkaten olsun matbuata sansür koymak suretiyle ihlal etmek istememiştir. Bizim memleketimizde gazetelerin nasıl neşrolunduğu malumunuzdur. Kitap ve risaleler hiçbir müsaadeye tabii olmaksızın yalnız kanunun müeyyideleri daima üzerinde kalmak suretiyle serbestçe satış mevkiine çıkarılırlar. İncedayı arkadaşımızın mevzuu bahsettiği ‘En Büyük Tehlike’ kitabı da birtakım emsali gibi bu yolda satışa çıkarılmıştır. Her nerede olursa olsun şu veya bu suretle memleket menafili aleyhinde görülecek neşriyat, kanunun bize verdiği hükümler ve çerçeveler dâhilinde şiddetle takip edilecektir.

Arkadaşlar, esas meseleyi de biraz deşmek lâzım gelecektir. Bu kitabı okuduğumuz vakit filvaki bizim de gözüümüzün önüne gelen, sanki bu memlekette bir takım cereyanlar vardır, bu cereyanları büyük bir tehlike olarak göstermek memleket namına en büyük bir hizmet teşkil eder. Acaba bunun aslı nedir? Muhterem arkadaşlar, Cumhuriyet Halk Partisi’nin, demin İncedayı arkadaşımızın bahsettiği, altıncı büyük kurultayında kabul edilen programda bir tarif vardır. Müsaade ederseniz onu size aynen hatırlatayım. Program diyor ki: ‘Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği içtimai ve siyasi bir bütündür’. İşte arkadaşlar, Türkiye için düstur budur ve Türkiye’nin dürüst siyaseti herkesçe de malûmdur. Bizim Türkiye hudutları haricinde kalan Türklere yalnız refah ve saadet temennimiz vardır. Bunun yanında bütün siyasetimiz, bütün Türkçülüğümüz bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve onlara münhasırdır.

Biz Türk milleti dediğimiz vakit Halk Partisi programının tavsifi içinde bulunuyoruz. Böyle iken şu veya bu maksatta yapılmış bir takım telkinlerin bize Türk milletinin nefret ettiği emperyalizmi izafe ettiğini düşünmek çok fahiş ve gülünç bir hatadır. Biz Türküz ve Türkçüyüz diyoruz. Fakat bunu söylediğimiz vakit kastımızın ne olduğunu siz benden iyi bilirsiniz. Bu memlekette asırlarca her türlü nimetten mahrum, her türlü külfeti yüklenmiş mahkur bir halde, fakat milleti hâkime vasfı altında yaşamış olan Türk’ü biz iktisat, kültür ve ülkü bakımından en yüksek bir seviyeye çıkarmak ve Türk milletine en müreffeh bir yaşayış yapmak iddiasındayız ve Türklüğümüz ve Türkçülüğümüz budur arkadaşlar. (Alkışlar). Her halde diyebilirim, bu kitabın mevzuubahis ettiği gibi bizim memlekette ciddiyetle kale alınabilecek bu saydığım vasıflar fevkinde veya haricinde bir milliyetçilik veya ırkçılık ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit olmaktayız (Bravo sesleri). Ümit ederim ki, bu sözlerim Cevdet Kerim incedayı arkadaşımın sormuş olduğu suale cevap teşkil etmiş ve kendisini tatmin etmiştir kanaatindeyim.”⁴⁶⁷.

Menemencioğlu yukarıdaki beyanatıyla hem ilgili broşürde de yer alan Türk tanımını tekrar ediyor hem de ülkede bu broşürün iddia ettiği seviyede bir ırkçı siyasi cereyan olmadığını vurguluyordu ⁴⁶⁸. Türkiye’de bu tartışmalar yaşanmaktayken, Müttefikler, İkinci Dünya Savaşı’nın en kritik çıkarmalarından biri olan Sicilya

⁴⁶⁷ TBBM. Zabıt Ceridesi, C.IV, Devre 7, 5 Temmuz 1943.

⁴⁶⁸ Ek - 18: Menemencioğlu’nun Irkçılık Cereyanı Hakkında Beyanatı (Cumhuriyet, 6 Temmuz 1943)

Çıkarması'nı gerçekleştirdiler. Böylece Avrupa'da son iki yıldır açılması planlanan ikinci cephe 10 Temmuz 1943'te açılmış oluyordu⁴⁶⁹. Her geçen gün Sicilya adasındaki şehirler ve kasabalar bir bir müttefiklerin ele geçti. Türkiye'de ise 24 Temmuz 1943'te Lozan Anlaşması'nın 20. yıl dönümü kutlanmaktaydı. Numan Menemencioğlu da bugün için "Lozan İnönü'dür" başlıklı bir makale yazdı. Söz konusu makale neredeyse tüm ulusal basın organlarında yayımlandı⁴⁷⁰.

25 Temmuz 1943'te İtalya'da Mussolini'nin istifası haberi büyük ses getirdi⁴⁷¹. İtalya henüz kayıtsız – şartsız teslim olmamışken İtalya'nın meşhur diktatörü beklenmedik bir anda istifa etmiş görünüyordu. Hemen ardından İtalya'da yeni hükümet kuruldu ve faşist hükümet tarihe gömüldü. İtalya'da faşistlerin iş merkezleri yağmalanırken aynı zamanda faşizm karşıtı İtalyanlar meydanlarda büyük gösteriler yaptılar. Yeni İtalya Hükümeti, Dışişleri Bakanı olarak o esnada İtalya'nın Ankara Büyükelçisi görevinde bulunan Raffaello Guariglia'yı seçti. Acilen Ankara'dan İtalya'ya harekete geçen Guariglia, İstanbul'dan kendisini alacak olan hususi uçağı beklerken o esnada İstanbul'da izinli ve istirahatta bulunan Menemencioğlu ile görüştü. Söz konusu görüşmeden sonra Menemencioğlu, henüz izni bitmemiş olmasına rağmen derhal Ankara'ya hareket etti⁴⁷². Görünen oydu ki İtalya'nın içinde cereyan eden son siyasi gelişmeler sebebiyle bu ülke çok yakında kayıtsız – şartsız teslim olacaktı.

İtalya, Fransa'nın yenilip savaş dışı kaldığı 1940 Haziranında savaşa girmiş ve üç yıl içinde cephelerde önemli bir başarı kazanamamıştı. Şüphesiz İtalya'nın bu süreçte yaşadığı en büyük fiyasko Yunanistan harekâtıydı. 1930'lu yıllarda güvenliğine yönelik en büyük tehdidin Akdeniz üzerinden geleceğini hesaplayan Türkiye ise söz konusu gelişmeler sebebiyle son iki yıldır İtalya'yı potansiyel tehdit listesinde oldukça aşağılara koymuştu. O tarihlerde Türkiye için esas tehdit Balkanlar ve Karadeniz üzerinde yoğunlaşmıştı.

1943 Temmuz sonlarında Türkiye'de Hariciye Vekâleti'nde birtakım atamalar gerçekleşti. Bunların içinde en önemlisiyse Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın'ın, Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi olarak tayin edilmiş olmasıydı⁴⁷³.

⁴⁶⁹ Esas ikinci cephe Normandiya'da açılacaktır. Fakat Sicilya Çıkarması, Fransa'nın teslim olmasından sonra Avrupa kıtasında Mihver'e karadan yapılan ilk ciddi çıkarmadır.

⁴⁷⁰ Numan Menemencioğlu, "Lozan İnönü'dür", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943, s. 1-2.

⁴⁷¹ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

⁴⁷² *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1943, s. 1.

⁴⁷³ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1943, s. 1.

Ankara'ya dönmeden önce 4 Ağustos 1943'te Sovyet Rusya Hariciye Nazırı Molotov ile bir veda görüşmesi yapan Açıkalın'ın bu görüşmede yaşadıkları Türkiye'nin savaş sonrası durumu için büyük önem teşkil edecekti. Molotov bu görüşmede İtalya'nın durumuna dikkat çektikten sonra, bu ülkenin yakında Oniki Ada'dan çekileceğini ve bu durumun Türkiye'yi yakından ilgilendirdiğini vurgulamıştır. Molotov ayrıca şu fikirlerini bu görüşmede paylaşmıştır:

“Sovyet Rusya'nın mevcudiyetini muhafaza için nasıl bir cansiperane bir harp yaptığını görüyorsunuz. Siz ise Almanya ile olan dostluk muahedemeniz dolayısıyla kendisi ile hüsnü münasebet idame ediyorsunuz. Türkiye'nin bitarafliğinden Almanya müstefit oluyor. Şimdi İtalya yıkılmak üzere, sizin için vaziyet müsait, Almanya da yıkılmak üzere, son darbeyi vurmak için bakalım Türkiye kendi menfaati için pozitif bir karar alacak mı? Bu şekilde alacağı karar tabiatıyla Almanya ile muharip olan Sovyet Rusya ile münasebatında da pozitif bir inkişaf olur”⁴⁷⁴.

Açıkalın, yakın geçmişe dikkat çekerek şuan savaşı devletler içinde savaş öncesinde dahi Sovyet Rusya karşıtı olmayan tek ülkenin Türkiye olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Almanya'nın mevcut durumda Boğazlara yüklenip Karadeniz'e çıkmayı göze alamamasında Montrö gibi bir uluslararası anlaşmaya saygı duyduğundan değil, Türkiye'nin yıpranmamış silahlı kuvvet gücünden çekinmesine bağlamıştır. Ayrıca Açıkalın, savaşın başında yapılan Almanya – Rusya Dostluk ve Saldırmazlık Pakti'na atıfta bulunarak o zamanlar kendilerinden henüz ne yöne gideceği belli olmayan Alman orduları hususunda bir işbirliği yapmayı beklediklerini fakat Rusya'nın buna yanaşmayıp Almanya'nın yapacaklarına ortam hazırladığını hatırlatmıştır ⁴⁷⁵. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi kaderini, istikrarsız siyasetçilerin politikasına tabi kılarak riske atmayacağını vurgulamıştır. Söz konusu Sovyet tutumu Türkiye'yi artık daha ziyade savaş sonrası vaziyetini düşündürmeye sevk etmiştir. Türkiye ilk etapta ordusunu savaş sonunda diri ve güçlü görmek arzusundadır. Başka türlü bağımsızlığını koruyamama tehlikesi meydana çıkmıştır.

Ağustos 1943 başlarında Türkiye'ye yapılan savaşa katılma baskıları, çeşitli emrivaki hareketler vasıtasıyla bu ülkeyi savaşa dâhil etme girişimlerinin görülmesine de neden olmuştur. Balkanlardaki hedeflerini bombalayan ABD uçakları ve mürettebatı gidiş ve dönüş sırasında Türk hava sahasını kullanmakla kalmayıp dönüşte yakıtları tükendiğinden Türkiye'ye zorunlu iniş yapmışlardır. Almanya'ya göre bu hareket tarafsız bir devlet için kabul edilemez bir olaydı. Söz konusu olay sonrasında elli altı

⁴⁷⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, 149.

⁴⁷⁵ 1939'daki Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretini kast ediyor.

Amerikalı mürettebat gözaltına alınarak Ankara'ya götürülmüştür⁴⁷⁶. Ardından Müttefikler Türkiye'ye ortak bir nota vererek Mihver Devletleri vatandaşlarından savaş suçlularının Türkiye'ye girmesine izin verilmemesini istedi. Türkiye bu isteği bağımsızlık haklarına bir müdahale olarak kabul etti. Son yaşanan gelişmeleri değerlendirmek üzere 6 Ağustos 1943'te İnönü ile Menemencioğlu İstanbul'da görüştüler⁴⁷⁷.

Churchill ve Roosevelt'in de katılımlarıyla 14 Ağustos 1943'te İtalya'nın düşüşünden sonraki yol haritasını konuşmak üzere İngiltere ve ABD kurmayları Kanada'nın Quebec şehrinde bir araya geldiler. Konferansta alınan kararlara göre İtalya işgal edilecek, Almanya bombalanmaya devam edilecek ve Avrupa'nın batısından Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılacaktı. Churchill Batı Avrupa'dan açılacak yeni bir cephe yerine Balkanlar üzerinden Türkiye'nin de savaşa sokulmasıyla yeni bir cephe açılmasını önerse de Roosevelt böyle bir senaryoda kısa vadede Türkiye'ye yapılacak silah ve malzeme sevkiyatının İtalya işgalini sekteye uğratacağını hesaba katarak bu fikri benimsememiştir. Bununla beraber Türkiye'ye yapılan silah yardımı belli bir ölçüde devam edecek ve böylece kısa bir zaman sonra hiç olmazsa Türkiye'nin hava üslerinin kullanılması konusunda bu ülkeye baskı arttırılacaktı.

Ağustos 1943'ün sonuna kadar İtalya ve Almanya'nın önemli şehirleri ağır hava bombardımanına tutuldu. Eylül ayında içerisinde İtalya savaştan çekildiğini ilan etti. Almanya ise İtalya üzerinden Avrupa içlerine Müttefik ordularının ilerlemesini önlemek için bu ülkeye ciddi bir askeri yığınak yaparak direniş noktaları oluşturdu. O günlerde Sovyet Rusya, ikinci cephenin açılması konusunda kendilerine verilen vaatlerin tutulmadığını iddia eden bir propagandaya girişti. Hatta Stalin, Londra ve Washington Büyükelçilerini geri çağırdı. Churchill ise halen ABD'yi Türkiye'nin savaşa sokulması hakkında ikna etmeye çalışmaktaydı. ABD ise Türkiye'den savaşa girmelerini isterlerse verilmesi gereken askeri malzemelerin miktarının fazla olacağını tekraren vurguluyordu. Churchill sonunda kendince bir çözüm yolu bulmuştu. Bu fikir Türkiye'nin savaşa kendi kararıyla katılmasını sağlamaktı. Böylece Türkiye'ye verilecek askeri malzeme ve mühimmat daha cüzi miktarlara indirgenebilirdi. Son iki yıldır Almanya karşısında büyük kayıplar veren Sovyet Rusya'ya göreyse Türkiye savaşa derhal girmeliydi. Eğer bu yıl bitmeden Türkiye savaşa girmeyecekse bu ülkeye

⁴⁷⁶Cumhuriyet, 4 Ağustos 1943, s. 1.

⁴⁷⁷Cumhuriyet, 7 Ağustos 1943, s. 1.

yapılan silah ve malzeme yardımı da durdurulmalıydı⁴⁷⁸. Sonuç olarak Türkiye, 1943 yılı bitmeden hırslı bir politikacı Churchill'in ihtirasları ve savaşta ağır zararlar gördüğü için tarafsız devletlerin hukukuna saygıyı tamamıyla rafa kaldıran Stalin'in ağır baskısıyla karşı karşıya kalacaktı.

3.4.3 Müttefiklerin Düzenlediği Konferanslar Ve Numan Menemenciöglü

1943 Eylül ayının ortalarında Müttefikler, Ege Denizi'nde İtalyan kuvvetlerinin elinde bulunan Sisam ve İstanköy adalarını işgal ettiler. Takip eden günlerde Almanya bu adaları İngiliz birliklerinden geri almayı başardı. Ayrıca, Türkiye'nin Güney Batı ucunda bulunan Rodos ve On İki Ada bölgesinde de askeri hareketlenmeler yaşandı. Almanya özellikle Rodos'un kontrolünü 9 Eylül 1943'teki İngilizlerin başarısız paraşütçü harekâtı sonrası tamamen ele aldı. Bu bölgedeki adalardan Muğla'ya pek çok iltica hareketi kayda geçti. Churchill, aklındaki Balkanlar üzerinden açılacak bir cephede söz konusu adalar önemli bir üs olacak, aynı zamanda Türkiye'nin yanı başındaki Alman askeri varlığı ortadan kaldırılacağından bu ülkenin savaşa girme ihtimali daha da kuvvetlenecekti. Churchill'in bu hayali ilk etaptaki başarısız işgal girişimleri sebebiyle sonuca ulaşamamakla kalmayıp Türkiye'nin kuşklarını büsbütün arttırdı.

19 Ekim 1943'te müttefiklerin dışişleri bakanları Anthony Eden, Cordell Hull ve Vyacheslav Molotov Moskova'da bir konferansta ilk kez bir araya geldiler⁴⁷⁹. Söz konusu konferansın sonuçları tüm dünya tarafından merakla beklenmekteydi. Bu konferansta konuşulacak konular bir bakıma savaşın sona ermesinden sonra Sovyet Rusya'nın hangi Avrupa ülkesini hukuki olarak nasıl ele alacağını belirlemek içindir. Stalin'in Almanya'ya karşı kazanılan zaferlerden sonra Alman ordularından boşalan topraklarda arazi kazanma beklentileri artmıştı. Tarih itibariyle Sovyet Rusya, halen savaş öncesi sınırlarının ötesine geçmiş değildi. Müttefiklerin istediği şekilde Almanya kayıtsız – şartsız teslim olursa Sovyet Rusya ve komünist hükümetlerin Avrupa'nın büyük bir bölümüne hükmetmesinin önünde bir engel kalmayacaktı.

⁴⁷⁸ O tarihlerde Moskova'da bulunan ABD'nin Moskova Büyükelçisi Harriman'ın Roosevelt'e çektiği bir telgrafa göre Rusların son iki yıldır harap olmuş durumda bulunan yurtlarında, tamamen ilkel bir düşünceyle meseleleri ele aldıkları bildirilmektedir. Rusların böyle düşünmesinin nedenini o günkü enkaz halindeki Moskova'yı gelip görmeden anlayabilmenin imkânsız olduğunu da vurgular. Rusya'ya göre Türkiye'ye lojistik yardım yapılmasa dahi bu ülke derhal savaşa girmelidir. Aksi takdirde Türkiye, savaş sonrası dünya siyasetinde itibar görmemelidir. Bkz, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*,s. 186.

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1943, s. 1.

Konferansın II. Dünya Savaşı Tarihi açısından en önemli tarafı ABD ve İngiltere'nin en geç 1944 bahar aylarında batı Avrupa'dan esaslı bir ikinci bir cephe açmayı resmen taahhüt etmesidir. Bir bakıma Sovyet Rusya'nın son aylarda müttefiklerine yaptığı diplomatik baskılar sonuç vermişti. Diğer taraftan Türkiye'yi ilgilendiren en önemli karar ise 1943 yılı bitmeden önce bu ülkenin savaşa girmiş olmasını sağlamaktı. Bu noktada ABD ve İngiltere'nin görüş ayrılıklarını yukarıda belirtmiştik. 1 Kasım 1943'te Moskova'da tekrar bir araya gelen dışişleri bakanları bu sefer sadece Türkiye'nin nasıl savaşa sokulabileceğini tartışmışlardır. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ise ilk etapta bu konu hakkında görüşme yapma yetkisinin olmadığını belirtse de ilgili tarihte yapılan görüşmede Türkiye'ye yapılacak baskıya karşı olmayacaklarını bildirmiş, fakat bu işin tatbikini şimdilik müttefiklerine bırakmıştı. İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokarak elde etmeyi düşündüğü en büyük fayda şüphesiz ki Akdeniz ve Balkanlardan Almanya'nın sökülüp atılmasıyla hem tarihi İngiliz ticaret yollarını hızlı bir biçimde kullanıma açmak hem de Boğazlardan Karadeniz'e askeri varlıklarını geçirmektir. Ayrıca, böylesine ekonomik ve siyasi getirileri yüksek bir plan için hiçbir İngiliz askerinin hayatı tehlikeye atılmamış olacaktır. Sovyet Rusya'nın ilk beklentisi ise Alman ordusunun yenilmesi için kendi ordusundan başka derhal taarruza geçecek başka bir ordu daha görmek istemesiydi. ABD için ise konunun en önemli yanı taahhütler gereğince Türkiye'ye ciddi miktarda askeri tedarik unsurunun verilmesi durumunda İtalya'nın İşgali işinin aksamasıydı. ABD için o günlerde Türkiye'nin müttefiklere hava üsleri açması, savaşa girmesinden daha masrafsız ve etkili bir yol olarak görülmekteydi.⁴⁸⁰

Müttefikler yukarıda geçen kararları Türkiye'ye bildirmek ve Türkiye Hariciye Vekili ile ilgili konuda görüşme yapmak yetkisini Anthony Eden'e verdiler. 1 Kasım 1943'te İnönü, TBMM'nin yeni yasama yılı açılış nutkunda gelecekteki dünyada adalet temelli büyük ve küçük hür milletlerin haklarına saygılı bir düzen kurulması temennisinde bulundu⁴⁸¹. Müttefikler ise kendisiyle aynı görüşte olmadıklarını birkaç gün sonra Menemencioğlu'na iletecek taleplerle belli edeceklerdi. Moskova'dan ayrılan Eden, Mısır'ın Kahire şehrinde Menemencioğlu ile bir görüşme yapmak istediğini bildirdi. Böylece, Numan Menemencioğlu kariyerinin en çetin sınavlarından

⁴⁸⁰ Moskova Konferansı için bkz. Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 -1945), C.II, İstanbul, 2010, s. 175-177.

⁴⁸¹ İnönü'nün nutku hakkında döneminde yapılmış bir değerlendirme için bkz. Nadir Nadi, "Milli Şefi Dinlerken", Cumhuriyet, 2 Kasım 1943, s. 1.

birini vermek üzere 3 Kasım 1943'te Kahire'ye doğru yola çıktı⁴⁸². Eden ile yapılacak görüşme için Menemencioğlu ile beraber Kahire'ye gidenler arasında Hariciye Umumi Kâtibi Cevat Açıkalın, Menemencioğlu'nun Özel Kalem Müdürü Şadi Kavur, Açıkalın'ın Özel Kalem Müdürü Turgut Menemencioğlu⁴⁸³ ve Numan Bey'in yeğeni Nevin Menemencioğlu'nun eşi Hariciye memurlarından Zeki Sirmen de bulunmaktaydı⁴⁸⁴. Ayrıca İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen de Ankara'dan Kahire'ye hareket edenler arasındaydı.

5 Kasım 1943'te Kahire'de ilk celse toplantıları başladı. Birinci ve ikinci celselerde Moskova Konferansı'nda alınan kararlar Menemencioğlu'na aktarıldı. Menemencioğlu ise önceden hazırladığı birtakım soruları Eden'e yöneltti. Bu soruların büyük kısmı savaş sonrasında Avrupa ve Balkanların statüsü üzerineydi. Eden'e Sovyet Rusya'nın savaş sona erdikten sonra ABD ve İngiltere'nin siyasetine uygun hareket edip etmeyeceğini sordu. Eden ise bundan şüphe duymadığını söyledi. Daha sonra Menemencioğlu Moskova'daki görüşmelerde Türk – Rus ilişkileri hakkındaki Eden'in edindiği izlenimi sormuştur. Eden ise bu soruyu “gayet dostane” olarak cevaplamış, ardından Menemencioğlu kendileriyle bu hususta aynı fikirde olmadığını o günlerde çıkan bir Rus gazetesindeki Türkiye'yle ilgili bir makaleyi örnek göstererek bildirmiştir. Eden ise bu haberlerin propagandadan ibaret olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Menemencioğlu şunları söylemiştir:

*“Ankara'daki Rus sefiri Vinogradov da bana aynı şeyi söyledi. Yalnız bizde bir ideal olmadığından bahsediyorlar. Hâlbuki 1940'ta ideali biz yaptık. O zaman muzaffer Alman orduları karşısında hiçbir kuvvet yoktu. Avrupa'da hiçbir ordu mevcut değildi. Kendisine o zaman Rusların nerede olduğunu sordum.”*⁴⁸⁵.

Menemencioğlu, Eden'e sorularını yöneltirken “Türkiye'nin sizin müttefikiniz olması keyfiyeti Rusları taciz ediyor mu?” şeklinde açık bir soru sormuş, Eden ise böyle bir durumun mevcut olmadığını, Türkiye ile görüşme işini yalnızca kendilerine bırakmalarının bunun en büyük ispatı olduğunu söylemiştir. Ardından Eden şunları söylemiştir: “Ruslar bana Türk politikacıları çok zekidirler. Siyasî vaziyeti herkesten iyi görüyorlar, dediler. Fikirleri değişmiş midir? Bir şey biliyor musunuz? Türkiye artık harbe girecek midir? Diye sordular. Münasebatımızdan memnundurlar.” Eden'in daha

⁴⁸² *Vakit*, 3 Kasım 1943, s. 1.

⁴⁸³ Numan Menemencioğlu'nun ağabeyi Muvaffak Menemencioğlu'nun oğludur. Londra ve Washington Büyükelçiliği yapmıştır. (1914-2010)

⁴⁸⁴ I. Kahire Konferansı'na katılanların isimleri için bkz T.C. BCA, 3/138 Sayılı Kararname, 13 Kasım 1943.

⁴⁸⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*,s. 154.

sonra “*Ruslar harbe girmenizin Balkanlar üzerine büyük bir tesiri olacağına ve Almanların oradan çıkmasını temin edeceğine kanidirler*” demesi üzerine Menemencioğlu: “*Eğer bu harbe girişimiz Rusların Balkanlara hulûlüne yardım ederse faydalı mı olacaktır?*” diye sormuştur. Eden ise Rusya’nın Balkanlar üzerinde siyasi emelleri olsa, Türkiye’yi burada savaşa sokmak istemeyeceği şeklinde bir cevap vermiştir. Menemencioğlu ise Rusların bu isteğinin savaşı kısaltmaktan ziyade savaş sonrası yıpranmış bir Türk ordusu görmek istemesine bağlanabileceğini de Eden’e bildirmiştir. Türkiye’nin savaşa girmesi için öncelikle siyasi bir garanti aradığını Menemencioğlu vurgulamıştır⁴⁸⁶.

Menemencioğlu’nun şüphe dolu soruları bittikten sonra Eden, Türkiye’nin ilk etapta olarak Akdeniz adalarına düzenlenecek hava akınları için Batı Anadolu’da hava üsleri vermesinin iyi bir başlangıç olacağını söylemiştir. Eden’e göre bu “küçük” talep karşılanırsa zaten adalardaki zayıf Alman kuvvetleri buralardan sökülüp atılabilirdi. Ardından Almanlar Girit ve Yunanistan’dan da çekilmek zorunda kalabilirlerdi⁴⁸⁷. Menemencioğlu ise Türkiye’nin bunu kabul etmesinin zaten doğrudan savaşa katılması anlamına geldiğini söyleyerek böylesine büyük bir harekâtı Almanya’nın cevapsız bırakmasının mümkün olmadığını söylemiştir.

Daha sonra Eden Türkiye’nin savaşa girmesiyle elde edilecek faydaları saymaya devam etmiştir. Bunlar dört başlık altında toplanabilir: a) Bulgarlar, Türkiye savaşa girerse sınıra asker yığmak için Doğu Cephesi’nden buraya kuvvet sevk etmek zorunda kalacaklardır. Sadece bu durum bile Doğu Cephesi’ni rahatlatacaktır, b) Romanya petrollerinin Türkiye’deki hava üsleri sayesinde kolay bombalanabilecek bir hale gelmesi Almanya’yı petROLSÜZ bırakacaktır c) Almanya’nın Türkiye’den krom almasına son verilmiş olacaktır d) Türkiye bu işten manevi kazançlarla çıkacaktır.

Menemencioğlu bu görüşlere tek tek cevap vermiştir; a) Bulgarlar, Türkiye sınırına zaten yapabilecekleri kadar yığmak yapmışlardır, b) Romanya, müttefik kuvvetleri buraya ulaştığında teslim olacaklarını Türkiye vasıtasıyla İngiltere’ye bildirmiştir. Petrol bölgeleri pekâlâ başka üslerden de bombalanabilir, c) Krom konusunda Almanya’ya mümkün olanın en azının verilmesi için zaten gerekenler

⁴⁸⁶ Yücel Güçlü, *age.*, s.98-99.

⁴⁸⁷ İngilizlerin Türkiye’yi savaşa sokmaya çalışmasının altında büyük ölçüde Akdeniz’deki egemenliklerini geri kazanma kaygısının yattığı ve diğer meselelerin geri planda kaldığı sürdürülen diyaloglardan da anlaşılmaktadır.

yapılmıştır (Hugessen onaylıyor), d) Türkiye'nin manevi kazançlarının ne olacağını kimse önceden kestiremez.

Menemencioğlu'na göre Eden'in Türkiye'den istediği şeyler temelsizdi. Her şeyden önce Adana Görüşmesi'nde kararlaştırılan yardımlar Türkiye'ye ulaşmış değildi. Yine Türk – İngiliz İttifakı'nın askeri sözleşmesinde yer alan savaş planı ve amacı ortada görünmemekteydi. Böyle bir plan ve amaç olmaması Türkiye'nin müttefiklerin arasında yerinin de belli olmadığına bir itirafı niteliğindedir. Ayrıca İngiltere'nin savaştan bütün müttefikleri bir saldırıya uğramadan savaşa girmiş değillerdi. O halde Türkiye de bu hakkı kullanmalıydı. Diğer taraftan Almanya'nın Türkiye'ye karadan askeri harekât düzenleme ihtimali artık zayıf görünse de Alman hava kuvvetleri Bulgaristan'daki üsleri kullanarak İstanbul ve İzmir'i bombalayabilirlerdi. Sadece bu ihtimal bile Türk kamuoyuna savaşa girme kararının ne derece akıllıca olduğunu sorgulatabilirdi. Ayrıca Türkiye'ye politik ve askeri garantiler verilememesi de müttefiklerin taleplerini çıkmaza sürükleyen bir başka unsurdu. Neticede Menemencioğlu, üs taleplerini reddettikten sonra savaşa girme talebine yalnızca hükümetin karar verebileceğini Eden'e söyledi⁴⁸⁸.

Menemencioğlu Kahire'den ayrılmadan önce Eden'e veda ziyareti gerçekleştirdi. Ziyaret esnasında Hugessen de dışişleri bakanlarının yanında hazır bekliyordu. Menemencioğlu, Eden'e veda ederken şöyle bir konuşma geçtiğini aktarmıştır:

“Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zarar görürdünüz. 1940'ta İtalya ilanı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimizi mecbur addedeydik işin encamı ne olurdu? 1941'te Yugoslavya için aynışeyi yaptınız. Burada Hugessen atılarak, 'hayır o zaman harbe giriniz' demedik, dedi. Ne dediniz diye sordum. Yugoslavya Hükümetini mukavemete sevk için bir blöf yaptınız dedik, dedi. Ben gülmeğe başladım. 1941'de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Alman cenuba doğru sarkarken blöf yapmak teklifi harbe girmek teklifinden de daha güzel. Benim delilimi takviye ettiniz, teşekkür ederim cevabını verdim. İkisi de gülmeğe başladılar. Nihayet de Almanları, Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Fakat sıkışan bir fırka kumandanının şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamağa uğraşması kabilinden olan bu hareketler o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kabili içtinap olmayan birer hata teşkil edebilirdi. Bugün ise üstün mevkide ve kuvvet içinde iken aynı hatayı irtikâp ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun

⁴⁸⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*,s. 158.

etmek için lüzumsuz ve faydasız harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olamadığı ve buna sebep de Adana vaatlerinin yapılmamış olduğu aşikâr iken üzerimize Alman kuvveti celp etmek tedafüi gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne fayda temin olunabilir. Zaferi nihaîyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzlarıyla bütün hayatıyeti felce uğradıktan sonra size bir gün müfit olabilecek bir müttefiki en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmeszeniz size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur sözleri ile bir daire-i faside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akilâne bir hareket, değil mi?"⁴⁸⁹.

Eden, bu sözleri dikkatle dinledikten sonra Türk hükümetinin resmi cevabını bekleyeceklerini söyledi. Menemencioğlu, Mısır Kralını da ziyaret ettikten sonra⁴⁹⁰ Kahire'den uçakla ayrılarak 9 Kasım 1943'te Adana'ya iniş yaptı. Kendisini burada bekleyen bir muhabire "*Şüphesiz ferah verici haberlerle geliyorum. Şimdiye kadar ferah vermeyecek bir haber getirmedi*" dedikten sonra Ankara'ya hareket etmiştir⁴⁹¹. Menemencioğlu'nun Ankara'ya geldiği günden bir gün önce de Papen Berlin'e gitmek üzere hareket etmiştir. 13 Kasım 1943'te Alman paraşütçüleri Ege'de stratejik bir ada olup Türkiye karasına çok yakın olan Leros'u işgal etmişlerdir. Türkiye'nin savaşa girip girmeme kararının arifesinde olduğunu bilen Almanya böylece Türkiye'ye bir çeşit karşı baskı uygulamıştır.

16 Kasım 1943'te Menemencioğlu, TBMM parti grubunda Moskova Konferansı ve Eden ile Kahire'de yaptığı görüşme hakkında gecenin geç saatlerine kadar uzun bir beyanat verdi⁴⁹². Ardından hükümet Türkiye'nin resmi tebliğini neşretti. Hükümet Menemencioğlu'nun Kahire'de tekrarladığı görüşler ışığında bir tebliğde bulundu: Türkiye ilke olarak savaşa girmeyi kabul etmiş olsa da Eden'in talep ettiği üzere Türkiye'de müttefiklere üs verilmeyecek ve asgari savaş malzemesi tedarikleri gelmeden Almanya'ya karşı savaş ilan edilmeyecekti⁴⁹³. Ertesi gün Menemencioğlu bu tebliği bizzat İngiltere Büyükelçisi Hugessen'e kendisi okudu. Ardından diğer devletlerin elçilerini kabul ederek Kahire'deki görüşmeler hakkında bilgi verdikten sonra Türkiye'nin resmi tebliğini bildirdi.

⁴⁸⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, s. 159.

⁴⁹⁰ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1943, s. 1.

⁴⁹¹ *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1943, s. 1.

⁴⁹² *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1943, s. 1.

⁴⁹³ Selim Deringil, *age.*, s. 218.

Kahire görüşmeleri hakkında o günlerde Türk basınında Türkiye'nin savaşa davet edildiğine dair hiçbir habere rastlanmamıştır. Bunun sebebi şüphesiz Türk politikasına zarar verecek tefsir ve propagandaların yurtiçinde ortaya çıkmasına engel olmak içindir. Fakat Türkiye, müttefiklere resmi tebliğle prensip olarak savaşa girme kararı aldığını fakat askeri malzemeler eline ulaşmadan bunun gerçekleşemeyeceğini ilan ettiği zaman uluslararası radyolarda bu konu hakkında çeşitli haberler duyulmuştu. 23 Kasım 1943'te Menemencioğlu birkaç günlüğüne İstanbul'a geldiği zaman bu haberleri soran muhabirlere “*Yabancı radyoların yaydığı haberler propagandadan başka bir şey değildir*” demiştir.

27 Kasım 1943'te Türkiye, 1939'dan beri sık sık yaşadığı deprem felaketlerinden bir diğerini yaşadı. Çorum, Amasya, Tokat, Ordu ve Kastamonu illerinde binlerce ev yıkıldı.⁴⁹⁴ Bunun sonucunda Türkiye binlerce vatandaşını deprem felaketine kurban verdi. Tam da bugünlerde Müttefiklerin devlet başkanlarının ilk defa tamamının katılacağını bir konferans haberi ilan edildi. 28 Kasım – 1 Aralık 1943'te Churchill, Roosevelt ve Stalin Tahran'da bir araya geldiler. 28 Kasımdaki ilk oturumda Churchill genel durumu izah ederken sözü derhal Türkiye'nin savaşa girmesine getirdi. Ardından bunun gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin nasıl razı edileceğini Stalin'e sordu. Stalin soruya cevap vermeden önce Türkiye savaşa girerse buraya Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin sevk edilip edilmeyeceğini sordu. Churchill ise Ege adalarının işgali için yirmi bölük avcı uçağı ile birkaç topçu taburu gönderileceğini ifade etti. Bunun üzerine Stalin, Türkiye'nin savaşa gireceğine inanmadığını söyledi. Böyle bir kuvvetin Fransa'dan açılacak yeni cephe için kullanılmasının isabet olacağını söyledi. Churchill, Stalin'in ilgisini çekebilmek için bu defa Boğazlar rejiminde ileride Sovyetler lehine bazı değişiklikler yapmaya gönüllü olacaklarını belirtti. Stalin bu fikirden hoşlanarak ileriki bir zamanda konuşulmasını ümit ettiğini söyledi. Roosevelt ise Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda, kendisinin Türkiye'nin cumhurbaşkanı yerinde olsa bu harekât için yerine getirilmesi güç miktarda tank, uçak, silah ve teçhizat isteyeceğini belirtti⁴⁹⁵.

Moskova Konferansı'ndan beri Türkiye'nin savaşa girmesi meselesinde müttefikleriyle aynı hevesi taşımayan ABD'nin tutumunu Türk hükümeti de açıkça merak etmekteydi. Nitekim Kahire dönüşü Menemencioğlu bu merakı gidermek adına

⁴⁹⁴ *Ulus*, 29 Kasım 1943, s. 1.

⁴⁹⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*, s. 175.

muhatap olabileceği yetkili bir isim bulmuştu. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önemli isimlerinden Moskova Konferansı'na da katılmış bulunan Allen isimli bir diplomat o günlerde Ankara'da bulunuyordu. Menemencioğlu kendisiyle görüşmek istemiş ve görüşme esnasında kendisine şu soruyu yöneltmiştir: “*Mösyö Eden Kahire’de bana harbe girmek teklifini size anlattığım ısrarla Amerika namına da yapmıştı. Amerika böyle bir démarche⁴⁹⁶’a İngiltere Hariciye Nazırını memur etmiş midir?*”. Allen bu soru karşısında bir an şaşırılmışsa da öncelikle yanındaki Büyükelçinin de onayını alıp kendisinin sözlerinin resmi bir anlam taşımadığını belirttikten sonra kendi hükümetinin Türkiye’nin müttefiklerin yanında savaşa girmesinden elbette memnun olacağını fakat bu meseleyi Türkiye’nin imkânları ölçüsünde değerlendirip Türk hükümetinin vereceği karara saygı duyacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Menemencioğlu “*Yani manen bile olsa bir tazyiki iştiraki düşünmez demek istiyorsunuz, değil mi?*” şeklinde yeni bir soru sormuş ve Allen bu soruya “*Evet*” cevabını vermiştir. Hatta görüşmenin devamında Menemencioğlu, Türkiye’nin ileride ABD’den siyasi destek görme ihtimalinin olduğunu notları arasına eklemiştir. Böylece Türk dış politikasını yönetenler, Türkiye’nin savaşa girme hususunda Moskova Konferansı’nda alınan kararda ABD’nin diğer müttefikleri kadar baskıcı bir tutumu olmadığını kavramış bulundular.

Tahran Konferansı’nın ardından Müttefikler İnönü’yü Kahire’ye davet ettiler. İlgili daveti Hugessen, Menemencioğlu’na ilettiler. Menemencioğlu, Başvekil ve Cumhurbaşkanı ile görüşükten sonra Hugessen’e eğer bu görüşme Tahran’da alınan bir kararın tebliği ve münakaşası için yapılacaksa İnönü’nün gelmeye istekli olmadığını, fakat davetin amacının ortak davaya hizmet için hür, eşit ve peşin hükümler olmaksızın görüşme yapmak ise İnönü’nün Kahire’ye gelmeye istekli olduğu şeklinde bir cevap verdi. Eğer davetin kimliği son tarif edilen gibiyse İnönü 4 Aralık 1943’te Adana’ya varmış olacaktı. Hugessen, Churchill’den aldığı talimat gereği görüşmenin İnönü’nün istediği şekilde olacağını Menemencioğlu’na bildirdi. Bu teminatın alınmasının ardından Adana’dan Kahire’ye gerçekleşecek uçak yolculuğu için İngiltere Başbakanı Churchill’in oğlunun uçağı ile ABD Başkanı Roosevelt’in damadının uçağı seçenekler arasındayken İnönü tercihini Roosevelt’in göndermiş olduğu uçaktan yana kullandı.

4 Aralık 1943 saat 17.00’de başlayan toplantıda açılış konuşmasını Roosevelt yapmış, ardından Churchill sözü devralarak Türkiye’nin bir müttefik olarak vazifesini

⁴⁹⁶ Diplomatik girişim, siyasi atılım.

yapıp savaşa girmesi gerektiğini söylemiştir⁴⁹⁷. Churchill'e göre Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda elde edeceği çıkarlar sürekli olacak ve savaş sonunda masada galipler ile birlikte oturacaktır. Aksi halde oldukça yalnız kalarak seyirciler arasında oturacaktır. Türkiye savaşa girdiğinde Bulgaristan da Türkiye'ye savaş ilan ederse Sovyet Rusya bu ülkeye savaş ilanında bulunacaktır. Almanya'nın Türkiye'ye karşı tehlike oluşturacak bir gücü kalmamıştır.

Churchill'in öne sürdüğü görüşlere karşı İnönü Türkiye'nin savaşın başından beri en tehlikeli zamanlarda bile ittifaka sadık kaldığını ve şimdi savaşa girmese dahi savaş sonrasında endişe duyacak olmasının kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin ancak gereken yardımlar yapıldıktan sonra bir askeri hazırlık planı ve işbirliği ile savaşa girebileceğini vurgulamıştır⁴⁹⁸.

5 Aralık 1943'teki ikinci oturum öncesi İnönü ve Menemencioğlu Roosevelt'in daveti üzerine Amerikalıların kaldığı villada toplanmışlardır. İnönü burada Roosevelt ile önceki günün kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra Churchill'in hazırlık evresinden anladığı şeyin hava meydanlarını hazırlayarak uçak filosu ve uzmanlarını Türkiye'ye göndermekten ibaret olduğunu hâlbuki durumun bundan daha geniş bir anlam taşıdığını anlattı. İnönü'ye göre hazırlık evresi Türk ordusunun savaşa hazırlanmasıydı. Bunun için de müttefiklerin vaat ettikleri askeri malzemelerin verilmesi gerekmektedir. Menemencioğlu burada araya girerek Adana'da vaat edilen malzemenin sadece %4'ünün teslim edildiğini bildirdi. Roosevelt bunu yeni öğrendiğini söyledi⁴⁹⁹. Ardından Roosevelt, ABD'nin Türkiye'ye avcı uçağı veremeyeceğini çünkü filosunun Pasifik Savaşı'nda kullanıldığını, ağır bombardıman uçaklarının gelmesinin de epey zaman alacağını ve bu uçakların iniş yapabilmesi için en az iki bin metrelik pist gerektiğini fakat böyle bir pistin üç ayda inşa edilmesinin zor olduğunu söyledi. İnönü de cevaben "*İşte çıkmaz budur*" demiştir. Bu esnada Menemencioğlu tekrar araya girerek "*Bir anlaşmazlık var. Mr. Churchill 20 hava filosunun gelmesini hazırlık devresinin bir kısmı olarak telakki ediyor. Fakat bu hazırlık devresi değildir. Hava filolarının gelmesinden 24 saat sonra harp başlayabilir*" demiştir. Menemencioğlu'nun işaret ettiği detay aslında Churchill'in son aylarda Türkiye'yi bir oldubittiyle savaşa

⁴⁹⁷ Ek - 19: II. Kahire Konferansı'na katılan devlet başkanları ve dışişleri bakanlarının birlikte çektirdikleri bir fotoğraf.

⁴⁹⁸ Roosevelt'in İnönü'nün sözlerini sürekli kafa hareketleriyle onaylaması İngiliz kurmaylarını rahatsız etmiştir.

⁴⁹⁹ Kahire Konferansı'nın tutanakları için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*,s. 190-192.

sokma düşüncesinin Türk siyasetçileri tarafından fark edilmiş olduğunun ispatıydı. Menemencioğlu konuşmasına devam ederek üç mesele üzerinde durmuştur: 1- Hazırlık Planı, 2- İş Birliği Planı, 3- Bir Politik Plan ve Bunun Detayları.

ABD heyeti ve Türk heyeti konuşurlarken içeri İngiliz Büyükelçi Hugessen girmiştir. Ardından Roosevelt kendisine: “*Hazırlıkları bitmeden evvel harbe girmek istemiyorlar. Açıkça söyleyeyim ki, Türkler haklıdır. Hazırlıksız yakalanmak istemiyorlar*” demiştir. İngilizlerin Türkiye’den savaşa girmek için net bir tarih vermeleri konusunda ısrarları üzerine Menemencioğlu meselenin net bir tarihten vermektense ziyade savunma için gereken yardımların teslimi sorunu olduğunu vurgulamıştır. Bu yardım ister beş gün içinde gelsin ister altı ay içinde tamamlansın Türkiye zaten savaşa girmeye kararlı olduğundan gereğini yapacaktır. İngilizler için yapılacak hava üsleri ve hangarlar Türkiye’nin değil İngiltere’nin hazırlığıdır. Akşamüzeri yapılan oturumda Eden ile Menemencioğlu’nun söz düellosu dikkat çekmiştir. Oturumun konusu ise yine Türkiye’ye verilecek askeri malzemelerdir.

Takip eden iki gün boyunca tartışmalar sürmüştür. En sonunda Churchill Türkiye’ye yazılı bir program vermiş ve bu programa göre en geç 15 Şubat 1944’e kadar Türkiye hazırlıklarını tamamlayacak ve o gün geldiğinde İngiltere’nin uçak filosu Türkiye’ye iniş izni için başvuracaktır⁵⁰⁰. Ayrıca plana göre konferansı takip eden günler içinde Türkiye’ye sivil kıyafetli çoğu radar uzmanı olmak üzere İngiliz personel gelecek ve hazırlıklara yardım edeceklerdir. Savaş planı ve siyasi müzakereler de yürütülecektir. Fakat İngiltere’nin, Türkiye’nin beklediği miktarda malzeme vermesi söz konusu değildir. Üstelik savunma malzemelerinin gelişi 15 Şubat 1944’ten sonraya da sarkacaktır. Türkiye’nin cevabı olumsuz olursa Müttefikler tüm kaynaklarını başka bir yere aktaracak ve Türkiye’yle bir müttefik gibi ortak çalışma umudu kalmayacaktır. Türkiye’nin cevabını birkaç gün içinde vermesi beklenmektedir.

8 Aralık 1943’te Kahire Zirvesi sona erdi. Türk devlet adamları görüşmelere Sovyet Rusya’nın katılmayışını da göz önünde bulundurarak yakın gelecekteki kararlarını vereceklerdi. Kahire’den dönen İnönü ve Menemencioğlu, burada konuşulanları tartışmak üzere kabine toplantısına katıldılar. 12 Aralık 1943’te Menemencioğlu, Hugessen’e Türk hükümetinin notasını verdi. Notanın esasları şöyleydi:

⁵⁰⁰ Selim Deringil, *age*, s. 225 – 232.

“1 - Cumhuriyet Hükümeti her ne şekilde olursa olsun Türkiye'nin karadan ve havadan bir düşman taarruzuna maruz kalabilmesi ihtimalini bertaraf edemez.” Türkiye'nin kara ve hava ordusu kuvvetli bir şekilde takviye edilmelidir. Bu konuda, asgari ölçüler göz önünde tutularak, Genelkurmay tarafından hazırlanan liste tevdi edilmiştir⁵⁰¹.

2 — Aynı zamanda Türk ordusunun İngiliz ordusu ile yapacağı teşriki mesai planı en yakın bir zamanda tanzim edilmelidir.

3 — Malzeme yardımı konusu üzerinde bir anlaşmaya varılır varılmaz siyasi konuşmalar başlamalıdır.”

Büyükelçiliğe gönderilen notada, kararın gerekçesi şöyle veriliyor.

Cumhuriyet Hükümeti en basit telakki ettiği ihtiyat tedbirleri alınmaksızın Türk milletine karşı harbe girmek mesuliyetini alamaz. Cumhuriyet Hükümeti tebarüz ettirmeğe mecburdur ki, bu asgari ihtiyat tedbirini teşkil eden malzeme Türkiye'ye vasıl olmadıkça ve Türkiye'ye gönderilecek hava kuvvetleri meselesi tarafeynce mucibi memnuniyet bir şekilde halledilmedikçe Britanya Hükümetinin 15 Şubatta yapmağı derpiş ettiği teklife müspet cevap vermek mümkün olamayacaktır⁵⁰².

Söz konusu notayı okuyan Hugessen, hükümetinin bu nota karşısında büyük bir üzüntü duyacağını Menemencioğlu'na bildirmiştir. Gerçekten de Churchill ve İngiltere hükümeti bu notayı ve istenilen askeri malzemeleri gördüğünde büyük bir hayal kırıklığına uğramış, ardından Türkiye'ye karşı baskıyı arttırmak için Hugessen'e talimat vermiştir. 18 Aralık 1943'te Hugessen, askeri malzeme meselesini konuşmak üzere İngiltere'den üç generalin Ankara'ya gelmek istediğini Menemencioğlu'na bildirmiş, Menemencioğlu ise Kahire'de alınan kararlar gereği Almanları kuşkulandıracak her türlü hareketten kaçınılması lüzumunu işaret ederek böylesine nazik bir zamanda bu ziyareti kabul edemeyeceklerini büyükelçiye bildirmiştir.

Her şeyden önce Menemencioğlu, Eden ile Kahire'de yaptığı ilk toplantıda Türkiye hakkında İngiltere ile Sovyet Rusya arasında gizli bir anlaşma yapıldığından ciddi anlamda şüphe etmişti. Sonrasında gerçekleşen gelişmeler bu şüpheleri oldukça arttırdı. Hugessen ile yapılan görüşmelerde de Menemencioğlu bu hususta İngilizleri defalarca uyardı. Türkiye'yi aceleyle ve hazırlıksız savaşa sokmak, Boğazların Almanlar tarafından işgaliyle sonuçlanabilir, bu durum ise en başta Müttefikler'e zarar verebilirdi. Ayrıca Türkiye hükümeti kendisine bu yönde yapılan baskıdan oldukça rahatsızdı. Böylece 1943'ün son günleri de geride kalmış olmaktadır.

⁵⁰¹ Malzeme listesi İngiltere'nin vermeyi düşündüğünden misliyle fazlaydı: 216 Spitfire avcı uçağı, 500 Sherman tipi tank ve yaklaşık 70.000 ton yakıt isteniyordu.

⁵⁰² T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *age.*,s. 205.

3.4.4. Casus Çiçero'nun İfşa Edilmesinde Numan Menemencioğlu'nun Rolü

İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda büyük bir istihbarat savaşıydı. Dolayısıyla casusluk faaliyetleri de oldukça sık yaşanmaktaydı. Türkiye Hariciyesinin casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek için aldığı önlemlerin bazılarında yukarıda bahsetmiştik. 1943-1944'de büyük ve küçük devletlerin en mühim diplomat ve elçilerinin merkezi konumunda bulunan Ankara'da en büyük casusluk faaliyeti şüphesiz "Çiçero"⁵⁰³ lakaplı Elyesa Bazna⁵⁰⁴'nın İngiltere Büyükelçiliği'ndeki gizli evrakların fotoğraflarını çekip Almanya Büyükelçiliği'ne satmasıdır. İngiliz Büyükelçi Sir Knatchbull Hugessen'in uşaklığını yapan Bazna'nın faaliyetlerinden Hugessen'in uzun süre habersiz olması, Çiçero'nun ifşa olmasından sonra, 1945'te Hugessen'in resmi bir kınama cezası almasına neden olmuştur.

İngiltere Büyükelçiliği'ndeki casusluk faaliyetini ilk hissedenlerden birinin Numan Menemencioğlu olduğunu yeğeni Turgut Menemencioğlu'nun bir hatırasından anlamaktayız. Bu hatıra 10 Eylül 1989'da bir dergide yayınlanmış olup arşivci Taha Toros tarafından küpürler halinde şahsi arşivine yerleştirilmiştir. Bu hatıraya göre olay şu şekilde cereyan etmiştir:

"Hariciyede bir istihbarat dairesi vardı. Başkanı Celal Osman Bey... Bizim diplomatlar yabancı sefaretlerin davetlerine gidecekleri zaman bir denetleme tedbiri olarak bu daireye haber verirlerdi. Ben de Katib-i Umumi Cevat Açıklalın'ın özel kaleminde çalışıyorum. Bir gün Alman Sefareti'nden Von Papen imzasıyla bir davetiye aldım. Hemen istihbarat dairesine haber verdim. Birkaç saat sonra Vekil Numan Menemencioğlu'nun hademesi geldi. Amcam beni görmek istiyormuş. Gittim...

- 'Sen bu akşam Von Papen'e gidiyormuşsun' dedi.

- 'Evet' dedim.

- 'Güzel de tek davetli Türk'ün sen olduğunun farkında mısın?'

Hiç farkında değildim. Amcam; 'Dikkat et, sakın yemeği ve içkiyi fazla kaçırma. Zira Von Papen bu gece senin vasıtanla bana bir mesaj gönderebilir' dedi. İki dirhem bir çekirdek giyindim, davete gittim. Ama davette bir Türk daha vardı, merkezde büyükelçi Esat Atamer. Sefir olduğu için istihbarat dairesine haber vermeyi önemsememiş olmalıydı. Yemek tek kelimeyle nefisti. Yemeğin sonunda hanımlar bir köşeye çekilince, purolar çıktı meydana. Von Papen benim ve Esat Atamer'in koluna girdi, 'birer konyak içelim' diyerek ikimizi bürosuna sürüklüyor. Esat Bey teşekkürle teşekkür etti: 'Ekselans fevkalade bir yemektir. Çok teşekkürler.'

⁵⁰³ Lakabının Von Papen tarafından verildiği bilinmektedir.

⁵⁰⁴ Elyesa Bazna (1904-1970), Arnavut asıllıdır. Yugoslavya ve Alman Büyükelçiliği'nde şoförlük, açılış vb. işlerde çalışan Bazna, Fransızca bildiği için elçilik kapılarında iş bulmuştur.

'Siz bana değil, Türkiye'nin savaşa girmeyişine şükredin' dedi Von Papen, 'O sayede memleketinizde her şey bol bol bulunuyor. Hem artık İzmir'deki İngiliz subaylar sayesinde viski de bollaşır...'

Esat Atamer şaşırды bu sözleri işitince: 'İzmir'de İngiliz subayları yok ki' dedi. Von Papen, gayet bilgiç bir edayla, 'Var var ama hepsi sivil kıyafetli...' diye cevap verdi ve sonra laf karıştı.

Ertesi sabah amcama gittim, akşamki daveti anlattım. Hatta 'davette hiç de sizin dikkatimi çektiğiniz gibi önemli bir şey cereyan etmedi' diye fikir de beyan ettim. Amcam daha 'İngiliz subaylar' sözünü işitir işitmez 'Nee' diye doğruldu. 'İzmir'de İngiliz subayı falan yok. Ortak bir proje uyarınca gelmeleri planlanmıştı ama sonra vazgeçildi. Bizimle İngilizler arasında çok gizli bir bilgiydi bu! Von Papen bunu bildiğine göre İngiliz gizli evrakını okuyan ve Almanlara bildiren biri var. Bana hemen Knatchbull Hugessen'i çağırın' dedi. Sir Knatchbull Hugessen hemen vekâlete geldi. Bu vahim duruma dikkati çekildi. Ne var ki, kendisi kemal-i emniyetle 'Haber sizin hariciyenizden sızmış olmalı' demesin mi? Amcam böyle bir ihtimali şiddetle reddediyor. İngiliz Sefiri oralı olmaz gözükiyor ama bir müddet sonra Londra'dan bir istihbarat ekibi gelip İngiliz Sefareti'nde esaslı bir araştırma yapıyor. Ancak dişe dokunur bir şey bulamıyor. Nasıl bulsun ki? Sir Knatchbull Hugessen, gizli evrakı incelemek üzere geceleri eve götürdüğünü sonuna kadar açıklamıyor!'"⁵⁰⁵.

Turgut Menemencioğlu'na göre Von Papen ve Almanya, Adana görüşmelerinde Türkiye'nin talep ettiği silah miktarına kadar her gizli bilgiyi Çiçero'nun casusluğu ve Hugessen'in tedbirsizliği sebebiyle başından beri biliyorlardı. Bu sebeple süreç boyunca Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı müttefik isteklerine karşılık Almanya hemen karşı bir hamle yapıp Türkiye'ye pek fazla seçim şansı bırakmıyordu. Çiçero'nun tamamen ifşa olmasıysa savaşın sonlarına doğru Alman Büyükelçiliği'nde çalışan Cornelia Capp isimli bir kadının Amerikan ajanlarına teslim olup gerçekleri anlatmasıyla mümkün olabildi.

3.4.5. 1944 Yılı ve Numan Menemencioğlu

6 Ocak 1944'te Menemencioğlu Müttefik elçilerinin şerefine Ankara'da bir ziyafet verdi. Daha sonraki günlerde İngilizler ile Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki görüşmelere devam edildi. 1944 Ocak itibariyle Müttefiklerin Almanya'ya olan baskıları gerek cephelerde gerekse cephe gerilerinde bir hayli yükselişe geçmiştir. Özellikle Alman şehirleri üzerinde hava bombardımanlarında kullanılan uçakların ve bombaların miktarları misliyle katlanmış, ocak ayı sonunda Berlin adeta bir taş yığını haline gelmişti⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵TTA, TT-514131 Numaralı Belge.

⁵⁰⁶ "Berlin Harabe Halinde, Üç Günde Beş Bin Ton Bomba Atıldı", Cumhuriyet, 1 Şubat 1944, s. 1.

Takvimler 15 Şubat 1944'ü gösterirken Müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri süre bitmiş fakat Türkiye savaşa girmeyi ve İngiliz uçak filosunun Türkiye'ye inmesini kabul etmemiştir. Bu tarihten sonradır ki Müttefiklerin Türkiye'ye olan siyasi baskıları her geçen gün artmaya başlamıştır. 18 Şubat 1944'te Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatının durdurulması için ilk girişimler başlatılmıştır⁵⁰⁷. Ayrıca İngiliz basınında Türkiye'nin politikasını eleştiren makaleler ve savaş sonrasında yapılacak olan konferanslarda bu ülkeye yer verilmemesi fikirleri dolaşmaya başlamıştır⁵⁰⁸. Nitekim Türkiye'ye silah yardımı da kesilmiştir. Mart ayının ilk haftası boyunca İngiliz basının devamlı olarak sürdürdüğü propagandalar karşısında Menemencioğlu 6 Mart 1944'te ulusal gazetelerin başyazarlarıyla bir basın toplantısı düzenlemiş ve propagandaların haksızlığını açıklamıştır⁵⁰⁹. İngilizlerin söz konusu propagandası sonucunda 14 Mart 1944'te Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay istifa etmiştir.

3.4.6. Savaş Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticareti

Mart ortalarında ABD bütün tarafsız devletlerden Mihver ile olan ticari ilişkilerini kesmelerini istemiş, pek çok devlet ise bu baskıya karşı çıkmıştır. 30 Mart 1944'te Muğla açıklarında krom sevkiyatı yapan Devlet Deniz Yolları'na ait bir Türk gemisi, kimliği meçhul⁵¹⁰ bir denizaltı tarafından torpillenerek batırılmıştır⁵¹¹. Tarafsız bir ülkenin kendi karasularındaki kendi gemisine yapılan bu saldırı karşısında Menemencioğlu şu sözleri kullandı:

*“Bir Türk vapurunun hem de Türkiye kara suları içinde torpillenmesi keyfiyeti, hukuku düvelin hiç bir suretle tecviz edemeyeceği bir tecavüzdür. Muharipler hukuku ne tarzda tefsir ve telâkki edilirse edilsin bu hâdiseyi mazur gösteremez!”*⁵¹².

Almanya'nın cephelerden hızla geri çekilmeye başladığı bugünlerde şüphesiz müttefikler, tarafsız kalmış devletleri o veya bu şekilde cezalandırmaktaydı. 1944 Nisan ortalarında ise Müttefikler Türkiye'ye bir nota vererek Almanya'ya başta krom olmak üzere bazı ticaret mallarının sevkiyatının resmen durdurulmasını istedi. Müttefiklerin

⁵⁰⁷ Cemil Koçak, *age.*, s. 238.

⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, “İngiliz Basının Yersiz Neşriyatı Devam Ediyor”, 2 Mart 1944, s. 1.

⁵⁰⁹ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1944, s. 1-3.

⁵¹⁰ Söz konusu gelişmeler dikkate alındığında müttefiklere ait bir denizaltı olduğu söylenebilir.

⁵¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1944, s. 1.

⁵¹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.IX, Devre 7, 31 Mart 1944.

Türkiye üzerindeki baskısının en yüksek seviyelere geldiği bu tarihlerde Türkiye'deki basın söz konusu taleplerin haksızlığını günlerce sütunlarında neşretti⁵¹³.

20 Nisan 1944 TBMM oturumunda Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan'ın bu meseleler hakkında hükümetten bir açıklama istemesi üzerine kürsüye Hariciye Vekili Menemencioğlu gelerek krom meselesini şu şekilde izah etti:

“Arkadaşlarım; muhterem Ali Rana Tarhan'ın sual takriri çok yerindedir. Bu mesele filvaki bir zamandan beri hemen bütün dünyada birçok neşriyata mevzu teşkil etti. Bu neşriyat meyanında eğri doğru birçokları vardır. Hatta bir tanesini bilhassa zikretmek isterim. Ne kadar garip tefsirlere sebebiyet verdiğini bir misal olan, bununla anlayacağınızı zannediyorum. Bir ciddi İngiliz mecmuası diyor ki; Almanlar Türklerden fazla miktarda krom alabilmek için işgal ettiği memleketlerden topladıkları altınları Türkiye'ye vermişlerdir. Ve bu suretle Türkiye Merkez Bankasının altın stoku âdeta tedavüldeki evraki nakdiye derecesine yükselmiştir, (İnşaallah sesleri) Bu iddianın ne kadar garip bir iddia olduğunu teyit etmek lüzumsuzdur. Yalnız şurasını söylemek isterim ki Türkiye Merkez Bankasının altın stokunda vaki olan çoğalma yalnız müttefiklerden yaptığımız bir istikraz ve müttefik memleketlere yaptığımız fazla ihracattan tevelliüt etmiştir. Mihver memleketlerine satılmış maldan hâsıl olmuş bir gram altın Merkez Bankamızın kasasına girmemiştir. Binaenaleyh bu krom mevzuunun büyük dedikodulara sebebiyet vermiş olması dolayısıyla, Ali Rana Tarhan arkadaşımızın lütufları ile yüksek huzurunuzda bu meseleyi tavzih imkânını buluyorum.

Arkadaşlar; Krom mevzuunu iyice anlayabilmek için müsaade buyurursanız bunun küçük bir tarihçesini yapayım: Karşımıza krom diye bir mevzu ilk defa ittifak muahedesi akdettikten sonra Londra 'ya gitmiş olan murahhas heyetinize tevcih edilen bir teklif ile çıktı. Bu teklifte İngilizler bizden istihsal edeceğimiz bütün kromu, kendilerine satmak ve başkalarına satmamak taahhüdüne girmemizi talep ettiler. Bu meseleyi en büyük bir hüsnü niyet ile ve aramızdaki ittifakın icaplarına uygun olarak tetkik ettik ve neticede müzakerelerden sonra bu hususta mutabık kaldık. Yalnız bu taahhüdün ne kadar bir zaman için olacağı meselesinde son bir ihtilâf çıktı. Biz bu taahhüdün bütün harp müddetinceuzamasını istedik. Buna mukabil İngiliz murahhas heyeti bunu ancak iki sene olmak üzere yapacaklarını ve bu müddet bittikten sonra bir sene de tarafeynin mutabakatıyla temdit edilebileceğini ifade ettiler. İki senenin manası bizce o zaman anlaşılmamıştı ve hâlen de anlaşılmış değildir. Fakat biz bu ısrar üzerine iki sene ve bir sene de temdit hakkı tarafeynin mutabakatıyla olmak üzere diye bu krom mukavelesini yaptık. Bu mukavele mucibince istihsal ettiğimiz bütün kromu Amerikalılara satmak hakkı mahfuz olarak İngilizlere vermeği taahhüt ediyorduk. Ve bundan başka diğer bir devlete krom ihracı lâzım gelirse ancak onların müsaadesiyle ve kontenjanları içinde ihraç edileceğini tasrih ediyorduk.

İşte birinci safha bu suretle başladı. Bu krom taahhüdü 1940 ve 1941 senelerine şamildir. Demek ki 1941 senesinin nihayetinde bizim bu istihsalimizi İngiliz'lere satmak taahhüdümüz bitmiş oluyordu. 1941 nihayetinde Almanlar bize müracaat ederek tarafeyn arasında behemehâl bir müsavat muhafaza edilmesi lâzım geldiğini ileri sürerek İngilizlerle mevcut taahhüdümüzün de hitama erdiğini söylediler. Harbin bidayetinden beri münhasıran İngiliz'lere satmakta olduğumuz kromu kendilerine de

⁵¹³ Gökhan Metin, *agt.*, s.88.

satmamız için ısrar ettiler. Biz bu esnada burada İngiliz sefiri ile müzakere ve temasta bulunduk. İngiliz'ler bizden iki senelik muayyen müddetin bir senelik daha temdidi hakkını beraberce kullanmamız lüzumu üzerinde ısrar ettiler. Bizim o temdidi kabul edip etmemek ihtiyarımızın olmasına rağmen ittifakımızın icabı ve kendileriyle münasebatımızın tabii bir neticesi olmak üzere İngilizlere bir sene daha krom inhisarını verdik ve temdit 1942 senesi sonuna kadar devam etti. Fakat 1941 de İngiliz'lere bir senelik temdidi yaparken nihayet Almanlarla da krom mukavelesine giriyorduk ki bu mukavele İngiliz müttefiklerimizin muvafakatiyle yapılmıştı. Krom mukavelesi 1941 de akdedilmiş olmasına rağmen ancak 1943 senesi kânunusanisinden itibaren meriyete giriyordu.

İşte arkadaşlar, 1943 senesi kânunusanisine kadar harbin bidayetindenberi münhasıran İngiltere ve Amerika'ya sattığımız kromu 1943'ten sonra aramızda hâsıl olan bir itilâf ve İngilizlerin de malûmatı dâhilinde olmak üzere, Almanlara vermeği böylece kabul ettik. Bundan sonra bizim için şöyle bir vaziyet hâsıl oluyor: Almanlar ticaret mukavelesinde bir kısmı ve diğer bir mukavelede diğer kısmı olmak üzere krom taahhüdatı aldılar ve biz de kromun sevkiyatını evvelâ yavaş ve bilâhare biraz daha süratli olmak üzere tanzim ettik. Şimdi vaki olan neşriyatta bizim son zamanlar zarfında esaslı mallar sevkiyatını çok arttırdığımız ve diğer emtiayı da arttırdığımız iddia olunuyor. Bunun esbabını da yüksek huzurunuzda arz etmek isterim.

Arkadaşlar, bizim Avrupa ile mal mübadelesi için koymuş olduğumuz prensip, mal mukabilinde mal prensibidir. Bu mal mukabilinde mal prensibini o kadar kuvvetli ve o kadar kafî olarak tatbik etmişizdir ki mal buraya gelmedikçe, hudutlarımızdan içeri girerek gümrük muamelesi yapılmadıkça mukabili olan malın sevk edilmemesi usulünü harbin bidayetinden beri fevkalâde itina ile tatbik etmiş bulunuyoruz. Şu halde 1941 mukavelesnamesi mucibince bize verilmesi lazım gelen emtia ancak 1943'e doğru Almanya'dan sevk edilmeğe başladığı için 1941'den itibaren vaki olan taahhüdatımız o senelerde ancak sevkiyatın pek mukannen ve az miktarı üzerinde mübadelesi neticesinde vaki olmuş, fakat sevkiyat daha fazla gelmeye başlayınca bizim tarafımızdan da tabii emtia ihracatı biraz artmıştır. O halde bir sene zarfında bizim eskisine nispetle mübadelelerimizde ihracat hacmini arttırdığımız iddiası bizatihi doğru bir iddia değildir. 1941'denberi yapmayı taahhüt edipte kendi koyduğumuz prensiplerden dolayı yapamamış olduğumuz ihracatın o sene içinde biraz fazlaca terakümünden ibarettir...⁵¹⁴.

Menemencioğlu konuşmasının sonunda müttefiklerin notasını Türkiye'nin de bir müttefik olarak algılayıp önceki gecedan itibaren Almanya'ya krom satışını durdurduğunu belirterek sözlerine son vermiştir. Şu tarihi gerçeği vurgulamak lazım gelir ki İngiltere'nin son zamanlarda yaptığı krom propagandası tamamen Türkiye'nin savaşa girmeme tercihinin saygı duymamasından ileri gelmekteydi. Üstelik bunu yapacağını aylar öncesindeki Kahire toplantılarında da çok defa ima etmişti. Nitekim Menemencioğlu'nun önceki bölümde anlatılmış olan savaşın henüz başındaki Londra ve Paris seyahatlerinde Türkiye'nin krom maddesinin savaş sonuna dek yalnızca İngiltere'ye satma önerisini İngiltere kabul etmemişti. İngiltere ile olan ticari

⁵¹⁴TBBM Zabıt Ceridesi, C.IX, Devre 7, 20 Nisan 1944.

anlaşmanın süresinin sona ermesinden sonra Türkiye, özellikle 1943'ten itibaren söz konusu stratejik madeni yine müttefiki İngiltere'nin bilgisi dâhilinde Almanya'ya satmıştır. Türkiye, krom ihracatı sayesinde bazı temel tüketim mallarını Almanya'dan almaktayken, Müttefiklerin istediği şartlarda savaşa girmediği için artık bu mallardan mahrum kalacaktı. Son yirmi günde kendi kara sularında kendi gemisi batırıldıktan sonra Almanya'ya krom satmaktan da vazgeçmek zorunda kalan Türkiye'nin ekonomik egemenlik haklarına da bu süreçte saygı duyulmamıştır. Üstelik oluşan gergin atmosferden dolayı İstanbul ve İzmir'de uzun zaman sonra tekrar gece sireni tatbikatları başlamıştır. Savaşın başından beri ilk kez Türkiye'nin potansiyel saldırı beklediği ülke artık Mihver Devletleri değildir.

İnönü ve Saraçoğlu Kabinesi ise savaşa girip İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin bombalanmasını seyretmek ve belki sonunda İstanbul'un işgaline şahit olmak yerine bu bedelleri ödemeyi göze almışlardır. Tıpkı Almanya'nın ilk zafer haberlerinin ardından devletler arası hukuka saygı duymadığı gibi şimdi de Müttefikler rüzgârı arkalarına aldıkları sırada devletler arası hukuka ve tarafsız devletlere saygı duymuyorlardı. Türkiye ise ağır bedeller ödeyerek gücünü müstakbel ve muzaffer Müttefiklerin kuracakları yeni dünyada güvenliğini garanti etmek için saklı tutmayı tercih etmişti.

3.4.7. Fransa'daki Yahudilerin Kurtarılması ve Numan Menemenciöglü

Milli Mücadele'den sonra başta Fransa ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine göç eden Türk tabiiyetli Yahudilerin bazıları zamanla gittikleri ülkelerin vatandaşlıklarına geçmişlerdir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını kaybetmek istemeyenler için ise 1935'te çıkarılan bir kanuna göre her beş yılda bir buldukları ülkenin konsolosluklarına gidip kayıtlarını yeniledikleri takdirde Türk pasaportunu da muhafaza edebileceklerdi. Savaş öncesi özellikle Fransa'da bulunan önceden Osmanlı Devleti'nde yaşamış Yahudilerin pek çoğu kayıtlarını yenilememişler ve dolayısıyla Türk pasaportu haklarından vazgeçmişlerdi⁵¹⁵.

1940 Haziranında Fransa'nın ani çöküşü ve teslim olmasıyla Fransa'daki söz konusu Yahudilerin güvenlik sorununu ortaya çıkmıştır. Vichy Hükümeti tamamen Almanya güdümünde olduğu için Yahudi karşıtı yasaları Fransız pasaportlu Yahudilere de uygulamaktaydı. Söz konusu tarihten sonra Fransa'daki Türk konsolosluklarına Türk

⁵¹⁵ Stanford Shaw, "Türkiye ve Soykırım", <https://www.ismetinonu.org.tr/turkiye-ve-soykirim/> , Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022, Saat: 22:45.

pasaportu başvurusunda bulunmaya gelen Yahudiler günlerce uzun sıralar oluşturmaya başladı. 1935 yılındaki kanuna göre yükümlülükleri zamanında yerine getirmemelerine rağmen Türkiye söz konusu Yahudilere Türk pasaportu vermek için çeşitli kolaylıklar sağladı⁵¹⁶. Takip eden yıllarda savaş artık bir dünya savaşı kimliği kazanınca Yahudiler için Türk pasaportu sahibi olmak belkide o zamanlar için en hayati unsur haline geldi. Türkiye'nin savaş dönemi politikası gereği savaştan devletlerle olan ilişkileri her iki taraf için de kritik bulunduğundan söz konusu denge Türk pasaportunu oldukça değerli kılmaktaydı. Türk pasaportunu gösteremeyen Yahudiler bir bir toplanıp ölüm kamplarına gönderilirken, Mihver kuvvetleri Türkiye ile bir diplomatik kriz yaşamamak için aynı saldırgan tutumu Türk pasaportlu Yahudilere gösterememekteydi. Üstelik Necdet Kent, Namık Kemal Yolga gibi Türk diplomatlar, Türk pasaportuna sahip Yahudileri gerek toplama kamplarından, gerekse Yahudileri toplama kamplarına götürmek üzere yola çıkmış bulunan trenlerden kurtardılar. Almanlar ise bu girişimler karşısında Türkiye'yle ilişkilerinin bozulmasındansa büyük tavizler vermek zorunda kaldılar.

1943 yılının ortalarında Vichy Hükümeti 1944 Mayıs ayına kadar Fransa'da bulunan Yahudilerin vatandaşı buldukları ülkeye dönmeleri için ilgili devletlere bir kesin uyarı verdi. Akdeniz'in sivil taşımacılığa kapalı olduğu bu dönemde söz konusu insanları Türkiye'ye göndermek ancak demir yolu vasıtasıyla mümkün olabilirdi. Fransa'daki Türk diplomatları çeşitli seferler düzenleyerek 2000 kadar Türk pasaportlu Yahudi'yi çeşitli zorluklara rağmen Türkiye'ye göndermeyi başardı. 1944'te Vichy Hükümeti'nin ülkede bulunan 10.000 civarı Türk pasaportlu Yahudi'yi sınır dışı edeceğini açıklaması üzerine Menemencioğlu devreye girerek bu hareketin Türkiye tarafından düşmanca algılanacağı konusunda bu hükümeti uyardı. Böylece 10.000 Türk pasaportlu Yahudinin can güvenliğini temin etti. Ayrıca Von Papen'e göre Menemencioğlu söz konusu mesele hakkında Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmaması için Türk pasaportlu Yahudilere dokunulmaması talebini Hitler'e iletmesini istemiştir⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Türkiye'de yaşadıklarına dair geçmişe dönük resmi evraklar, makbuzlar vs. dahi kabul edilmiştir. Ayrıca vatandaşlık başvurularına merkezden gelecek cevaplar acele işlemler arasına konmuş böylece daha yüksek sayıda Yahudi'nin en hızlı şekilde kurtarılması hedeflenmiştir.

⁵¹⁷ Stanford Shaw, *age.*, <https://www.ismetinonu.org.tr/turkiye-ve-soykirim/> , Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022, Saat: 22:45 .

Türkiye savaş süresince sadece Yahudilerin değil çeşitli milletlerden mülteciler için de bir sığınak ve geçiş güzergâhı olmuştur. Mülteci meselesinde Türkiye'nin başlıca hassasiyeti milli güvenliğini tehdit etmeyecek şartlar altındayken söz konusu yardımları gerçekleştirmiş olmasıdır⁵¹⁸.

2 Mayıs 1944 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin başyazısında Nadir Nadi mülteci meselesiyle ilgili şu cümleleri kullanmaktaydı:

“Hudutlarımıza sığınan mültecilere karşı gösterdiğimiz muamele hakkında İngiliz Hariciye Nazırı Eden'in evvelki gün HalkMeclisi'nde söylediği sözler memleketimizde iyi bir intiba uyandırdı. Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun Times muhbirine verdiği demeç Türk halkının bu husustaki duygularına uygundur...

Harp başladığı günden beri hudutlarımızdan geçerek cenuba giden mültecilerin sayısı on binleri aşmıştır. Bunlardan birçoğu trende yer bulmak, vapur beklemek gibi zaruretlerle memleketimizdeki misafirlik müddetlerinin uzatılması hususunda müracaatlarda bulunmuşlar ve ilgili makamlarımızdan daima anlayışlı ve müşfik bir muamele görmüşlerdir. İçlerinde hasta olanlara bakılmış, hatta birçok hallerde parasızlara yardım edilmiştir. Fakat insanca düşüncelere karşı hiçbir zaman kayıtsızlık duymayan Türkiye Cumhuriyeti, Hariciye Vekilimizin Times muhbirine söylediği gibi bu hususta elinden gelen kolaylığı esirgememiş, ıstırap çeken fertlerin yarasını her fırsatta sarmayı unutmamıştır...”⁵¹⁹.

İkinci Dünya Savaşı süresince mültecilere karşı İnönü ve Saraçoğlu hükümetinin müşfik tutumu günümüzde dahi Yahudi milleti ve diğer milletler tarafından şükranla anılmaktadır. Menemencioğlu ise Dışişleri Bakanlığı'nın başında söz konusu organizasyonun yürütülmesinde başlıca rol oynayan isimlerden biridir⁵²⁰.

3.4.8. Askeri Mühimmat ile Boğazlardan Geçen Alman Ticaret Gemileri ve Menemencioğlu'nun İstifası

Menemencioğlu, 3 Mayıs 1944'te istirahat için İzmir'e gitti. İzmir'deyken basın mensuplarının sorularını yanıtladı. Türkiye ile Müttefiklerin arasındaki gerginliğin zirveye çıktığı son bir aydır İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde yapılan gece alarm tatbikatları ve savunmaya hazır beklemenin gerekçelerini ve önemini açıkladı⁵²¹. Nitekim son haftalarda İstanbul üzerinde kimliği belirsiz savaş uçaklarının sıklıkla görülmesi bu tedbirleri gerekli kılmıştı.

⁵¹⁸ Struma Gemisi Faciası'nda görüldüğü üzere Türkiye, Alman işgali tehdidi altındayken bu ülkeyi tahrik etmemek için ülke güvenliği prensibiyle hareket etmiştir.

⁵¹⁹ Nadir Nadi, “Mülteciler ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1944, s. 1.

⁵²⁰ *İzzet Bahar*, “İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'daki Türk Yahudilerine Ne Oldu?”, <https://www.academia.edu/38920055>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022, Saat: 15:00.

⁵²¹ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1944, s. 1-3.

Mayıs ayının ikinci haftasından itibaren İngiliz basını tekrardan Türkiye'nin Almanya ile olan ticaret ilişkisine dair yazılar neşretmeye başladı. Bu yazılara göre Almanya'ya artık krom satılmasa da başka emtialar bu ülkeye misliyle verilmekteydi. Bu durumu yine propaganda malzemesi haline getiren İngilizler, Türkiye'ye karşı baskılarını sürdürmeye devam ettiler. Krom ticareti durma evresine girdiğinden beri Türkiye'de Almanya'dan ithal edilen bazı ilaçlar karaborsaya düşmüş, ulaşım vasıtalarının parçaları oldukça pahalalmıştı. Müttefikler ise adeta Almanya'ya bir iğne bile satılmasını istemiyorlar, düşmanını bir an önce yenmek için her ülkenin yaşamsal haklarına bakmaksızın söz konusu baskıya boyun eğmelerini bekliyorlardı. 10 Mayıs 1944'te ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull: *"Biz hiçbir milleti harbe iştirak etmeleri için icbar etmeyeceğiz. Fakat askerlerimizin ölümüne yardımlarını kabul edemeyiz"* diyerek tarafsız devletlerden Almanya'yla olan ticaretlerini kesmeleri için baskıyı arttırdı.

Menemencioğlu, 14 Mayıs 1944'te Ankara'da yabancı gazete muhabirleriyle bir basın toplantısı gerçekleştirdi. Basın toplantısında Menemencioğlu'na yöneltilen esas sorular Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ilişkisini kesip kesmeyeceği yönündeydi. Menemencioğlu bu sorular karşısında Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefikler lehinde hareket ettiğini ve Türkiye'nin maddi imkânları doğrultusunda kararlar alınacağını belirtti⁵²². Bir gün sonra Menemencioğlu, Meclis Parti grubunun toplantısına katıldı ve burada kendisine Türkiye'nin son zamanlarda aldığı kararların etkileri soruldu. Esasen Türkiye, Almanya'ya olan ticaretinde yüzdesel olarak ciddi indirimlere gitmiş olsa da Müttefikler için bu yeterli gözükmekteydi. Takip eden günlerde Türkiye, Almanya'yla olan ticaretini ciddi bir biçimde azaltmak zorunda kaldı⁵²³. Özellikle krom sevkiyatı fiilen ve tamamen durduruldu. 22 Mayıs 1944'te İstanbul'a gelen Menemencioğlu muhabirlere konuyla ilişkin şu sözleri söyledi:

*" Türkiye tarafsız bir devlet değildir. Krom meselesi bu bakımdan tahlil edilmiştir. Sevkiyatın kesilmesiyle Almanya'dan bize gelecek diğer maddelerin bir alakası yoktur"*⁵²⁴.

Müttefiklerin İsveç, İspanya, Portekiz ve Türkiye gibi sayılı tarafsız ve bağımsız hükümetlere yaptıkları baskılar Menemencioğlu gibi devletler hukuku uzmanı bir kimse

⁵²² *Akşam, Ulus, Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1944, s. 1.

⁵²³ Krom tamamen kesildi, diğer mallar için %50 kota getirildi.

⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1944, s. 1.

için her ne kadar haksız ve kabul edilemez gibi görünse de 1944 Mayıs ayında yarının galiplerinin hükümlerini sürmeye başladıkları bir gerçektir. İnönü ve Saraçoğlu Hükümeti de artık kararlarını bu gerçeğe uygun biçimde alıp bu uğurda birtakım ödünler vermekten kaçınmamaktaydılar. Menemencioğlu'nun, gayrihukuki taleplerin ve tavizlerin verilmek zorunda kalındığı bu ortamda hükümetle bazı görüş ayrılıkları da ortaya çıkmaya başlamıştı.

Türkiye'nin krom kararından sonra Von Papen Almanya'ya gitmiş ve bir süre Ankara'ya dönmeyeceği ilan edilmiştir⁵²⁵. Türkiye bu sefer ekonomik olarak en hayati bağları olan ülkeyle ters düşmek zorunda kalmıştır. Müttefikler, Türkiye'nin Almanya'dan takas usulüyle aldığı ihtiyaçlarını bundan böyle kendilerinin yerine getireceğini vaat etseler de esas odaklandıkları konu Batı Avrupa'da açılmak üzere olan İkinci Cephe'di.

İngiltere 5 Haziran 1944'te Türkiye'ye bir protesto notası gönderdi. Buna sebep olan şey ise Karadeniz'den Ege Denizi'ne geçen altı tane silahsız küçük tonajlı Alman gemisinin esasen Karadeniz'de savaşta kullanıldığı tespit edildiğinden, Ege ve Akdeniz'de de bu amaçla kullanılacağı tahmin edilmesiydi. Bu sebeple İngiltere, Türkiye'yi Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ruhuna aykırı hareket etmekle suçlamaktaydı. Türkiye'nin bu notaya ne cevap vereceği henüz belli değilken 6 Haziran 1944'te 20. Yüzyılın en önemli olaylarından biri olarak kabul edilen Batı Avrupa'da İkinci Cephe Normandiya Çıkarması gerçekleşti.

İngiliz Büyükelçi Hugessen, Ankara'da Hariciye Vekâleti'ne Boğazlardan geçen Alman gemileri meselesini konuşmak için gelmişken bu hususta görüşmeyi bizzat Cumhurbaşkanı İnönü ile yapma talimatı aldığını Menemencioğlu'na bildirmiştir. O esnada yurt gezisinde olan İnönü bilgilendirilmiş ve Cumhurbaşkanı gezisini yarıda bırakarak birkaç gün sonra Ankara'ya gelmiştir. İnönü, Hugessen'i 9 Haziran 1944'te Menemencioğlu'nun refakatinde Çankaya Köşkü'nde kabul etmiştir. Boğazlardan geçen Alman ticaret gemilerinin savaş amaçlı kullanıldığını söyleyen Büyükelçi'ye göre Türkiye bu gemileri durdurup aramalıydı. Görüşmede bulunan bir diğer isim sonradan Türk dışişlerinde önemli görevler üstlenecek olan bakanlık memuru Feridun Cemal Erkin'dir. Erkin'in anısına göre o gün Menemencioğlu İngiliz isteklerinin tamamen hukuka aykırı olduğu için reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Menemencioğlu'nun

⁵²⁵Cumhuriyet, 28 Mayıs 1944, s. 1.

bakış açısıyla Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde 1936'daki İngiliz isteklerine göre revize edilen şart gereği silahsız ve yüz ton altındaki gemilerin durdurulup aranması yasaktı. Ayrıca bu tonaj altındaki gemileri harp gemisi ya da yardımcı gemi olarak görüp teknik açıdan tarif etmek mümkün değildi. Dolayısıyla Montrö Sözleşmesi ve devletlerarası hukuk gereği Türkiye'nin bu gemileri durdurup arama keyfiyeti olamazdı. Menemencioğlu'nun görüşmedeki hiddeti İnönü'nün dikkatini çekmiş, Hariciye Vekili görüşmenin ardından oradan ayrılırken Erkin'i alıkoyarak Numan Bey'in öfkesinin sebebini kendisine sormuştur. Erkin ise bu husus hakkında birkaç gündür İngilizlerin Menemencioğlu'na baskı yaptığını ve hususu görüşmek için Cumhurbaşkanı ile irtibat kurma şartı koydukları için Hariciye Vekili'ni gücendirdiklerini söylemiştir. Bunun üzerine İnönü, söz konusu ihtilaf için ne yapılabileceğini Erkin'e sormuş, Erkin ise bu gemileri Türkiye'nin durdurma yetkisine sahip olmadığını belirttiikten sonra ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 24. Maddesinin 3. Fıkrasındaki bir ifadeye dayanarak yapılacak bir yorum ile bu gemilerin aranabileceğini İnönü'ye söylemiştir. Ayrıca arama sonucunda gemilerde mühimmat bulunursa Almanya'nın protesto edilebileceğini, mühimmat bulunmazsa da İngiltere'nin bu yönde baskısından kurtulabileceklerini İnönü'ye belirtmiştir⁵²⁶

Menemencioğlu yine de içinden geçilen sürecin hassasiyetine nazaran alternatif bir teklif hazırlayıp Hugessen'e vermişti⁵²⁷. Bu teklife göre Türkiye Montrö Sözleşmesi'ne aykırı olacak biçimde Boğazlardan geçen gemilerde durdurup arama yaptığı takdirde ileriki bir zamanda devletler arasında yapılacak bir adalet divanında Türkiye bu hususta suçlanırsa bir İngiliz ve bir Amerikalı uzmandan sorulara cevap vermesini isteyecekti. Bu teklife henüz cevap gelmeden İnönü, Genelkurmay'a hâlihazırda Boğazlardan geçecek gemileri denetlemek için talimat vermiştir. Tam da bu esnada Boğazlar önüne gelen Kassel adlı silahsız ve küçük tonajlı Alman gemisi Türk yetkililer tarafından durdurularak aranmış, aramalar neticesinde gemide askeri teçhizata rastlanmıştı. Menemencioğlu'na göre İnönü'nün verdiği karar hukuken Türkiye'yi ileriki yıllarda büyük zorluklar altına sokabilirdi. Bakanlar Kurulu toplantısında bu husus hakkında Menemencioğlu İnönü'ye ağır hitaplarda bulunmuş, ardından Şükrü Saraçoğlu kendisinden istifasını istemiştir. Menemencioğlu ardından istifasını yazmış

⁵²⁶ Güncel bir makale için bkz. Güneri Cıvaoğlu "Montrö Bakan Yemişti", *Milliyet*, 5 Şubat 2020.

⁵²⁷ Bkz. Ek - 20: "Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Hakkında Numan Menemencioğlu'nun Nokta-i Nazarı", (Ali Fuad Türkgeldi Arşivi'nden Osmanlıca Belge)

ve Başvekil'e vermiştir. Saraçoğlu'nun Cumhurbaşkanlığı'na gönderdiği istifa üst yazısında Menemencioğlu'nun istifasıyla ilgili şunlar yazmaktaydı:

“Reis-i Cumhur Yüksek Katına, Harici siyasetin idaresi için hükümet erkânı ile hariciye vekili arasında zaruri gördüğü fikir birliğinin son zamanlarda sarsılmış olduğunu müşahede eylediği cihetle vekâletten ayrılmayı memleketin âli menfaatlerine en uygun hareket şekli telakki ederek istifa eden Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu'nun istifasının kabulünü ve Hariciye Vekilliği işlerinin de vekâleten tarafımdan görülmesini yüksek takdirâna yine arz ederim. Başvekil Şükrü Saraçoğlu....”⁵²⁸.

Yaklaşık yirmi aylık Hariciye Vekilliği görevinden böylece istifa eden Numan Menemencioğlu 15 Haziran 1944'te Hariciye Vekâleti'ne gelerek şahsi eşyalarını ve evrakını toplayıp yaklaşık on altı yıldır çalıştığı binaya ve çalışma arkadaşlarına veda etmiştir. Şüphesiz Boğazlardan geçen askeri mühimmat barındıran ticaret gemileri olayında İnönü ve hükümetin siyasi ve realist yaklaşımı karşısında Menemencioğlu'nun hukuk hassasiyeti çatışmıştır. Üstelik Cumhurbaşkanı'nın Hariciye Vekili'nin fikri yerine daha genç ve tecrübesiz bir diplomatın sözüne itibarla hareket etmesinin Menemencioğlu açısından keder verici bir hadise olduğu da ifade edilebilir. Ortaya çıkan manzara karşısında şu yorum yapılabilir ki Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmeme kararından beridir yaptığı hukuk dışı baskılar ve arkası gelmeyen istekler Menemencioğlu'nun istifasına neden olmuştur. Bu baskı ve istekler karşısında devletler hukuku dışında kararlar almaya devam eden hükümetin bir parçası olmanın Menemencioğlu'nun kariyeri ve hayatı açısından tezat oluşturacağı meydandayken tecrübeli diplomat görevi bırakmanın yerinde bir karar olacağını düşünmüş olmalıdır. Nitekim Churchill ve Eden'in Türkiye'yi savaşa sokma girişimlerinde 1943 sonlarından beri ilk karşılaştıkları engel, hukuki ve siyasi ispatlarıyla Menemencioğlu olduğundan belki kendisinin istifası sayesinde Türkiye üzerindeki baskılar azalma eğilimine girebilirdi. Menemencioğlu'nun istifasının bu yönüyle fedakârane bir yönü olduğunu da vurgulamak gerekir.

Menemencioğlu yirmi ay kadar Hariciye Vekilliği yapsa da bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın güçlük bakımından emsali görülmemiş bir evresine tesadüf etmektedir. Bu itibarla 1930'ların başından beri Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için

⁵²⁸ Bkz. Ek - 21: “Numan Menemencioğlu'nun İstifasının Üst Yazısı” (TTA, Osmanlıca Arşiv Belgesi)

yüzlerce anlaşma ve görüşme yapmış bir diplomatın Türkiye'yi bu savaşın dışında tutarak görevini başarıyla tamamladığını söylemek yerinde olacaktır.

Menemencioğlu'nun istifası üzerine yerli ve yabancı basında çeşitli yazılar çıkmıştır. *Tasviri Efkâr*'da çıkan bir yazıda geçen şu sözler görüşümüzü destekler niteliktedir:

*“Menemencioğlu inanmadığı bir prensibi müdafaa etmek istemediği içindir ki istifa etmiştir. Hadise, Montreux muahedesinin harp gemilerine taalluk eden maddesinin tefsirinden doğmuş ve beynelmilel münasebetleri hukuku düvelin prensipleri, ahitler ve tahkim yolu ile halletmek isteyen bir zihniyetle kabinenin realist, kestirme ve ittifak icaplarından mülhem olan zihniyetinin çarpışmasından ileri gelmiştir. Hükümet Alman gemileri meselesini ittifak zihniyeti içinde halletmiştir”*⁵²⁹.

Cumhuriyet gazetesi Başyazarı Nadir Nadi ise 17 Haziran 1944'te basılan başmakalesinde Menemencioğlu için şu sözleri kullanmıştır:

*“Numan Menemencioğlu uzun yıllar Hariciyede vazife görmüş, gene uzun yıllar Türk dış politikasının teknik direktörlüğünü başarmış, kıymetli bir devlet adamımızdır. İngiltere ile aramızda bir tefsir münakaşasına yol açan 1936 Montreux mukavelesinin hazırlanmasında kendisi mühim bir rol oynamış, Boğazlar meselesinin çeşitli ve çapraşık safhalarında çok defa birbirine aykırı kaçan muhtelif görüşleri birleştirmek, bu arada Sovyet ve İngiliz menfaatlerini elden geldiği kadar uyuşturmak hususunda gayret harcamıştı. Bu gayenin boşa gitmediğini dört yıldan beri görüyoruz. Ayrıca, Türk – İngiliz ittifak muahedesinin doğmasında ve sonra da gerçekleşmesinde Numan Menemencioğlu'nun oynadığı rolü kimse inkâr edemez. Bu itibarla sayın devlet adamımızın vazifesinden çekilmekle dış politikamızda bir değişiklik meydana geleceğini sanmak yersiz bir düşünce olurdu”*⁵³⁰.

İsviçre'de Fransızca olarak basılan *Feuille D'avis de Neuchâtel* gazetesi 6 Temmuz 1944'te 155 sayılı baskısının ilk sayfasında söz konusu istifayı enine boyuna inceleyerek bu istifada Menemencioğlu'nun hukuka bağlı bir avukat gibi meseleyi ele alırken diğer taraftan hükümetin gerçekçi tutumunun ortaya çıkardığı fikir ayrılığını vurgulamıştır. Ayrıca yazının bir tercümesi şu şekildedir:

“... Aslında Menemencioğlu'nun pozisyonunun tehdit edildiğini birkaç aydır biliyorduk. Kasım ve Aralık 1943'teki Kahire konferansları sırasında onun parlak diplomasisi Türkiye'nin davasını kazanmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. Daha sonra Müttefiklere Türkiye'nin maddi durumunun Türkiye'nin hemen savaşa girmesine izin vermediğini kabul ettirmeği başardı ve böylece halkın ve Millet Meclisi'nin arzusunu yerine getirdi. Ancak bu diplomatik zaferin Sayın Menemencioğlu için sakıncaları vardı. Kahire konferansından bu yana Dışişleri Bakanlığı'ndaki varlığı Türkiye'nin savaşa girmemesinin bir nevi garantisi olarak görülmüyordu. Adı kesinlikle savaşanlar arasındaki denge politikasıyla bağlantılıydı. Bu, Numan Menemencioğlu'nun Anglo-

⁵²⁹*Tasviri Efkâr*, 17 Haziran 1944, s. 1.

⁵³⁰ Nadir Nadi, “Başvekilimizin Tekrarladığı Hakikat”, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1944, s. 1.

Sakson çevrelerde bariz şekilde sevilmemesini açıklayabilir. Sayın Churchill, 24 Mayıs'taki konuşmasında Almanya'ya krom ihracatını durdurma kararının, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 'kişisel inisiyatifi' nedeniyle alındığına kasıtlı olarak dikkat çekti. İşin özünü bilenler, 1941'de Almanya ile yapılan anlaşmaya en azından kısmen saygı gösterilmesinden yana olduğu bilinen Dışişleri Bakanı'na yöneltilen dolaylı imayı hemen gördüler”⁵³¹.

Menemencioğlu'nun istifasından bir ay kadar sonra Ankara'daki evinde bir düşme neticesinde omzunda ve kolunda kırıklar oluşmuş ve derhal hastaneye kaldırılarak kolu alçıya alınmıştır⁵³². Ankara'da vazifesiz ve sakat bir vaziyette beklediği aylar kendisi için oldukça sıkıntılı zamanlara tesadüf etmektedir. Diğer taraftan büyük bir kariyer sahibi olan, 1933'ten beri Büyükelçi unvanına sahip bulunan bir kimse için kendi meziyetlerinin altında yeni bir görev almak yakışık almayacağından Menemencioğlu yeni görevi için birkaç ay daha beklemek zorunda kalacaktı.

⁵³¹*Feuille D'avis de Neuchâtel*, 6 Temmuz 1944, s. 1.

⁵³²*Akşam*, 22 Temmuz 1944, s. 2.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARİS BÜYÜKELÇİLİĞİ YILLARINDAKİ FAALİYETLERİ, EMEKLİLİĞİ, DÜŞÜNCELERİ, ŞAHSİYETİ VE ANILARDA NUMAN MENEMENCİOĞLU

4.1. Numan Menemencioğlu'nun Paris Büyükelçiliği Görevi Ve Faaliyetleri (1944-1956)

15 Haziran 1944'teki istifasının ardından yaklaşık beş ay Ankara'da resmi bir görev almaksızın bekleyen Menemencioğlu'nun yeni görevi Paris Büyükelçiliği olacaktır. Menemencioğlu bunu resmi atamasından aylar önce bilmekteydi ⁵³³ Menemencioğlu'nun tayini 9 Kasım 1944'teki İcra Vekilleri Heyeti toplantısında resmen kararlaştırıldı ⁵³⁴. İnönü böylece Türkiye'nin savaşa girmemesi uğruna mevkiinden vazgeçen Menemencioğlu'nu Türk hariciyesinin tarihi olarak en önemli merkezi olan Paris Büyükelçiliği'ne atayarak bir çeşit gönül almaktaydı.

Menemencioğlu yeni görevini öğrendikten sonra hazırlıklarına başladı. Paris'e hareket etmeden önce ablası Nahide Hanım, yeğenleri Nevin ve Berin Hanım'ı da yanına aldı. Ayrıca Nevin Menemencioğlu'nun eşi Zeki Sirmen ise kayınpederiyle aynı büyükelçilikte çalışması uygun olmayacağından Fransa'ya yakın bulunan Belçika Konsolosluluğu'na tayin edildi. Bu çiftin henüz bebek yaştaki çocukları Ayşegül Sirmen ⁵³⁵ de Batı Avrupa'ya göç edecek kafilenin içerisindeydi. O günlerde Fransa ve Paris Alman işgalinden yeni yeni kurtulmaktaydı. Menemencioğlu ve ailesinin demiryoluyla Paris'e ulaşması savaşın Avrupa'da mümkün değildi. Öte yandan Avrupa üzerinden sivil hava taşımacılığı o tarihlerde oldukça riskli ve yasaktı. Mayınlarla dolu Akdeniz'de sivil ulaşımı ise yıllardır olduğu gibi yasak ve tehlikeliydi.

5 Aralık 1944'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yeni Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nu öğle yemeğinde kabul etti ⁵³⁶. Ardından Menemencioğlu, ailesini ve yeni Paris Büyükelçiliği çalışanlarını ilk etapta Kahire'ye götürecek uçağa bindirmek üzere Devlet Hava Yolları'na ait Ankara Etimesgut'taki hava pistine gitti. Menemencioğlu'nu Ankara'ya vedası oldukça görkemli oldu. 5 Aralık 1944 tarihli *Akşam* gazetesinin haberine göre Yeni Paris Büyükelçisi'ni uğurlayanların bazıları şu şekildeydi:

⁵³³ Oğuz Gökmen, *age.*, s. 69-75.

⁵³⁴T.C. BCA, *1764 Sayılı Kararname*, 9 Kasım 1944.

⁵³⁵ Ayşegül Sirmen (ö.2021), Numan Menemencioğlu'nun hukuki varisi ve manevi kızıdır.

⁵³⁶ Bkz. Ek - 22. Numan Menemencioğlu Paris'e hareket ediyor.

*“Riyaseti Cumhuriyet Başyaveri Binbaşı Celal, Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda namına Kalemi Mahsus Müdürü İrfan, Dâhiliye, Sıhhiye, Münakalat, İktisat Vekilleri ile Hariciye Vekili Hasan Saka, Parti Grubu Reis Vekili Kazım Özalp, Başvekâlet Müsteşarı Cemal Yeşil, Fransa'nın Ankara Mümessili Saint Hardouin ve Fransa Büyükelçilik Erkânı, Amerika ve İngiltere Büyükelçileri, küçük devletler orta elçileri, Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi Cevat Açıkalin...”*⁵³⁷.

Menemencioğlu'nun Ankara'ya vedasında neredeyse devletin her kademesinden bir temsilci ve beş bakan doğrudan bulunmuştu. Sadece bu durum dahi Menemencioğlu'nun Ankara'da geçen on altı senesinin sonuçlarını görmek bakımından dikkate değerdir. Uğurlamanın ardından Menemencioğlu ailesi ve beraberindeki yeni Paris Büyükelçiliği memurları koltuksuz bir İngiliz askeri nakliye uçağına binmek durumunda kalarak rota gereği ilk olarak Kahire'ye hareket ettiler. Kahire'ye ulaşan katile kendilerini buradan Cezayir'e götürecektikleri uçağı beklemek üzere Kahire'nin en gösterişli otellerinden biri olan Continental Oteli'ne yerleşip beklemeye başladılar. Mısır'da geçen yaklaşık on gün içinde Menemencioğlu siyasi temaslarda da bulundu⁵³⁸. Ardından kendilerini buraya getiren uçağın daha ufak bir modeliyle Kuzey Afrika rotasıyla Cezayir'e ulaştılar. Cezayir'de geceleri karartma ve alarm uygulandığından birkaç kere Menemencioğlu ve Türkiye'nin yeni Paris Büyükelçiliği memurları sığınaklara inmek zorunda kaldılar. Ardından Fransa'nın Kuzey Afrika Komiseri General Catroux, Menemencioğlu'nu karşılamak üzere Tunus'tan Cezayir'e hareket etti⁵³⁹. Büyükelçi'ye ziyafet verdikten sonra Menemencioğlu ve beraberindekiler buradan Marsilya'ya hareket etmek üzere mürettebatı Fransız olan başka bir uçakla tekrar yola çıktılar. Uçakta olan Paris Büyükelçiliği İkinci Kâtibi Oğuz Gökmen yolculuğu şu şekilde anlatmıştı:

*“Cezayir'den eski püskü fakat hiç olmazsa oturacak koltukları olan küçük bir uçakla kapağı Marsilya'ya kadar atabildik. Yolda bir Alman avcı uçağının peşimize takıldığını ve bizi taciz etmekte olduğunu söylediler. Pilotumuz, herhalde bizleri teselli etmek için olacak, bizlere kendi dilimizden ve dinimizden dua etmemiz tavsiyesinde bulunmak nezaketini gösterdi. Şu Fransızlar gerçekten bir garip insanlar... Böylesi şartlar altında bile espri yapmadan duramıyorlar... Numan Bey'in hemşiresi Nahide Hanımefendi'nin yüksek sesle başını çektiği dualara eşlik ederek yolumuza devam ettik. Marsilya sahilleri görününceye kadar da Alman Avcı uçağı bize eşlik etti.”*⁵⁴⁰.

⁵³⁷ *Akşam*, 5 Aralık 1944, s. 1.

⁵³⁸ Mısır Kralı Faruk ve Türkiye'nin Kahire'deki diplomatları gibi.

⁵³⁹ *Ulus*, 16 Aralık 1944, s. 1.

⁵⁴⁰ Oğuz Gökmen, *age.*, s.79.

Böylece yaklaşık on bir günlük zorlu bir yolculuğun ardından Türkiye'nin Paris Büyükelçisi ve memurları Fransa'ya ayakbastılar.

Menemencioğlu'nun geldiği Paris 1940'tan beri Alman işgalinde türlü zorluklardan geçen Paris'ti. Dört yıllık işgal dönemi henüz bitmişken Menemencioğlu'nun buraya geldiği tarihten birkaç ay önce Fransızların direniş hareketinin lideri Charles De Gaulle ve arkadaşları Fransa'da duruma hâkim olmuşlardı. Geçici De Gaulle hükümeti Müttefikler nezdinde dahi henüz meşru bir hükümet olarak tanınmamıştı. Fransa'nın asayiş işini ise o tarihlerde komünistler üstlenmişti. Üstelik bu asayiş tugayları işgal döneminde Almanlar ile işbirliği yaptıklarına kanaat getirdikleri kişileri de buldukları bölgede derhal halk mahkemeleri kurarak idam edebiliyorlardı. Almanlar Fransa'dan tamamen çekilince ve savaşın sonu yaklaştıkça savaş öncesi Avrupa diplomasisinin merkezi olan Paris'in tekrar o eski şaşalı günlerine ulaşım ulaşmayacağı halen meçhul idi. 1944 biterken Atina, Brüksel, Paris gibi başkentler uzun işgal yıllarının ardından kurtulmuşlardı. Almanya henüz teslim olmamış olsa da barış ve yeni dünya düzeninin oluşturulacağı diplomasi devrinin artık çok uzakta olmadığı bilinmekteydi. Menemencioğlu'nun Fransa'nın yeni hükümetinin dışişlerinde yüksek mevki sahibi dostları vardı. Bunlardan biri 1939'da Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan Rene Massigli idi. Diğer taraftan Herve Alphand isimli diplomat ise Menemencioğlu'nun 1933'ten beri tanıdığı ve o tarihte bir gezi esnasında rehberlik ettiği Fransa'nın eski Başbakanlarından Edouard Herriot'un akrabasıydı.

4.2. Paris Büyükelçilik Binasının Edinilmesinde Menemencioğlu'nun Rolü (Hotel de Lamballe)

İşgalden yeni kurtulmuş Paris'e ilk etapta gönderilen Büyükelçiler ve orta elçiler topluca Bristol Oteli'nde kalmışlardır. Öyle ki bu otel bir zaman sonra hemen her devletten diplomatların konakladığı bir merkez haline dönüşmüştü. Menemencioğlu için burası bir an önce değiştirilmesi gereken bir mekândı. Ayrıca Paris'teki tüm büyükelçiler kendilerine uygun bir büyükelçilik binası bulabilmek için siyasi temaslara geçmişlerdi.

Menemencioğlu'nun nüfuzu ve dostlukları sayesinde Türkiye'nin yeni Büyükelçilik Binası tarihi "Duchesse de Lamballe" şatosu oldu. Bu bina 16. Yüzyılda inşa edilmiş bir binadır. Fransız İhtilâli öncesi Prenses Marie Therese Louise de Savoie tarafından satın alınan bina Prenses'in 1792'te parçalanarak öldürülmesinden sonra bir

süre boş kaldı. 19. Yüzyılın ortalarında oldukça lüks bir psikiyatri merkezine dönüşen bina, zamanla birkaç defa el değiştirdi. Türkiye Büyükelçiliği olmadan önce İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Amerikalı General Eisenhower'ın karargâhı oldu⁵⁴¹. Fransa için oldukça önemlitarahi ve mimari bir eser olan bu bina ilk önce kiralama ve ardından satın alma yoluyla Türkiye'nin yeni Paris Büyükelçilik Binası olmuş olup günümüzde halen Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği olarak hizmet vermektedir⁵⁴².

Türkiye'nin yeni Büyükelçilik binası aynı zamanda Menemencioğlu'nun da Paris'teki resmi ikamet adresi olmuştu. Büyükelçi'nin protokol bilgisi ve saygınlığıyla Paris Büyükelçiliği zamanla pek çok önemli şahsiyetin davetlerinde boy göstermek için can attığı bir merkeze dönüştü. Paris Büyükelçiliği İkinci Kâtibi Oğuz Gökmen'in hatıralarına göre Menemencioğlu burada giyimine ve gösterişe oldukça önem verirdi. Bunu daha çok mesleğinin gerektirdiği bir şart gibi görür ve daha genç memurların bu hususta dikkatli olmalarını söylerdi. Gökmen o günleri şu şekilde nakletmekteydi:

*“Takımın kaptanı büyükelçimiz Numan Menemencioğlu gerçekten Seigneur adamdı. Fransız Hükümeti Paris'in en mutena mevkiinde, 16. Arrondissement da Passy hemen Honore de Balzac'ın evinin altındaki Duchesse de Lamballe'in geniş bir park içindeki harika malikânesini ikametgâh olarak sefîre tahsis etmişti. Avenue de Lamballe sonradan isim değiştirecek 'Rue d'Ankara' olacak, Marie Antoinette'in kuzine ve nedimesi Prenses de Lamballe' in malikânesi Türkiye Cumhuriyeti'nin mülkiyetine geçecekti.”*⁵⁴³.

4.3. 1945-1950 Arası Büyükelçilik Faaliyetleri

Menemencioğlu kısa zaman içinde Paris'te Türkiye Büyükelçiliği'nin itibarını arttırmaya başladı. De Gaulle Hükümeti Dışişleri Bakanı Georges Bidault ile dostluklarını ilerletti. Diğer taraftan 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sonu gelmiş ve Almanya teslim olmuştu. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasıyla Sovyet Rusya'nın siyasi nüfuzu Orta Avrupa'ya kadar dayanmış ve bir süre sonra Demokrasiler ile Sovyet Rusya'nın siyasi uyuşmazlıkları yerini yeni anlaşmazlıklara bırakmıştı. Savaş dönemi A.B.D'nin başkanı bulunan ve başkanlığı süresince Türkiye'ye sıcak mesajlar gönderen Roosevelt 12 Nisan 1945'te savaşın henüz sonunu göremeden vefat etmiş, İngiltere Başbakanı Churchill ise Potsdam Konferansı'ndaki etkisiz performansı sonrası

⁵⁴¹ Camille Longepe, “L'histoire Fascinante de l'Hotel De Lamballe la residence de la Turqie en France”, Aujourd'hui La Turqie, Paris, 2013, <https://aujourdhuilaturquie.com/fr/lhistoire-fascinante-de-lhotel-de-lamballe-la-residence-de-la-turquie-en-france/>, Erişim Tarihi ve Saati: 15 Nisan 2022, Saat: 22:10.

⁵⁴² Bkz. Ek - 23: Numan Menemencioğlu'nun Kendi Arşivinden Bir “Hotel De Lamballe” Çizimi.

⁵⁴³ Oğuz Gökmen, *age.*, s.81.

koltuğunu seçimle yeni Başbakan Clement Richard Attle'e devretmişti. Bir başka deyişle savaştan üçlü müttefiklerden geriye görevinde kalan tek isim Stalin idi. Avrupa'da kurulacak düzende ise Avrupa kıtasında tek söz sahibi devlet Sovyet Rusya gibi görünüyordu. Diğer taraftan De Gaulle yönetimindeki Fransa, zaferin kazanılmasında önemli bir rol oynamadığı için kazananların masasında muhatap kabul edilmiyordu. O tarihlerde Fransa'daki hükümette de komünistlerin sayısı oldukça fazlaydı. Paris'in eski günlerine dönmesi biraz zaman alacak gibi görünüyordu. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ise yirmi yıldır varlığını koruyan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı yine Rusya tarafından feshedilmişti. Stalin yönetimi bununla da kalmayarak Kars ve Ardahan'ın yanı sıra Boğazlar üzerinden üs istemişti. Bir bakıma Türkiye'nin savaş dönemi öngörülleri gerçekleşmiş, yalnızca bununla da kalmayarak Sovyet tehdidi gelecek yıllardaki Türk Dış Politikası'nı şekillendirecek en önemli unsur haline gelmişti.

Altı yıllık savaş döneminin ardından pek çok şehri harabeye dönen Avrupa'da ise yeniden kalkınma ve canlanma girişimleri kendini göstermeye başlamıştı. Fransa şüphesiz İkinci Dünya Savaşı'nın kaybedenleri arasındaydı. Her ne kadar oldukça hızlı teslim olmasından ötürü şehirleri harap edilmemiş ve nüfusunu korumayı başarmışsa da savaşın galipleri yeni dünya düzeninde Fransa'ya savaş öncesi dönemdeki ağırlığından daha küçük bir yer vermekteydiler. Diğer taraftan altı yıldır savaş sebebiyle ülkeler arası seyahat edemeyen Türkler savaş sonrası Fransa'ya giderek artan bir biçimde ziyarete gelmeye başladılar. Bu ziyaretçiler arasında önemli mevkilerden kimseler de bulunduğundan Paris Büyükelçiliği ve Marsilya Konsoloslugu söz konusu ziyaretçilerin ulaşım ve konaklama gibi isteklerinde yardımcı olmayı sürdürdü. Bir ara talep fazlalığı memurlar arasında bıkkınlık yaratsa da savaş sonrası dünyanın temelleri Paris'teki Birleşmiş Milletler toplantılarında atıldığından söz konusu mesai devresi bir süre daha devam etti.

Menemencioğlu, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Paris Büyükelçiliği'nde bir ziyafet verdi. Burada yaşanan anları 31 Ekim 1945 tarihli *Vakit* gazetesinin bir haberinden öğrenmekteyiz:

“Cumhuriyetin 22'nci yıl dönümü münasebetiyle yapılan törende Türk kolonisine hitap eden Büyükelçimiz Numan Menemencioğlu, Türk vatandaşlarını Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün hatırasını tazim için bir dakika sükûta davet etmiş ve sonra 22 yıl önce Cumhuriyetin tevarüs ettiği cılız ve kısır memleketin durumundan bahsederek milletlerin hayatında çok kısa bir zaman olan 22 yıl içerisinde başarılan

mutlu ve sevinçli muvaffakiyetleri belirtmiştir. Menemencioğlu bu arada dış siyasetimiz mevzu üzerinde durarak ittifaklarımızda gösterdiğimiz sadakatın ve müttefiklerimize karşı beslediğimiz değmez güvenin, bu siyasetin ayırıcı vasfını teşkil ettiği ve 1939 yılında Türkiye'nin nasıl kazanılmak istenen bir kudret olduğu noktası üzerinde durmuştur. Fransa ile olan münasebetlerimizin samimiyet ve ehemmiyetine de temas eden Menemencioğlu, bunların en mükemmel bir safhada bulunduğunu ve en büyük dostluk anlayışı içerisinde gelişmekte olduğunu ifade ederek sözlerine son vermiştir.”⁵⁴⁴.

15 Aralık 1945'te ise Fransa hükümeti, Anadolu Ajansı'nın 1944'te Fransa ordusu nezdinde haber yaparken şehit olan Salih Köseraif isimli bir muhabirin anısına Fransa Devleti namına bir nişan verilmesini Menemencioğlu'na bildirdi.⁵⁴⁵ 1945 yılı Fransa için savaş sonu sancıları ve siyasi yargulamaların yılı oldu. Özellikle Vichy Hükümeti'nde devlet başkanlığı yapan Mareşal Petain gibi önemli isimler ağır cezalar aldılar. Bu mahkemeleri yakından takip eden Menemencioğlu, Ankara'ya raporlarını devamlı bir şekilde gönderdi⁵⁴⁶.

20 Şubat 1946'da Birleşmiş Milletler toplantısı için Paris'te bulunan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hasan Saka bir basın toplantısı düzenledi. Toplantının ardından Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu ile birlikte Paris'te resmi temaslarda bulundu⁵⁴⁷. Birleşmiş Milletler'in savaş sonrası dünyayı iyileştirmek üzere Paris'te düzenleyeceği çeşitli toplantılar için 1946 bahar aylarında Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Menemencioğlu'na 13 Mart 1946'da yeni bir başmuraahhaslık görevi verdi. Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ndeki ifade şu şekildedir:

“Milletler Arası Hıfzıssıhha Ofisi Daimi Komitesi'nin Paris'te yapacağı toplantılara Hükümetimiz adına Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarı Ekrem Tok'un katılması ve bu toplantıları müteakip 6/5/1946 tarihinde adı geçen komite tarafından akdedilecek konferansa Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun Başmuraahhas ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarı Dr. Ekrem Tok'un muraahhas olarak iştirak etmeleri...”⁵⁴⁸.

1946 yaz ayları Türkiye için oldukça buhranlı geçmiştir. Bir taraftan Sovyet Rusya'nın Boğazlardan üs talepleri diğer taraftan ülkenin iç karışıklıklar ardından çok partili seçimlere girmesi bu döneme rastlamaktadır. Ayrıca Türkiye, Sovyet Rusya tehdidinden korunabilmek için ABD ve İngiltere ile daha da yakınlaşmak durumunda kalmıştır.

⁵⁴⁴Vakit, 31 Ekim 1945, s. 1.

⁵⁴⁵Ulus, 15 Ocak 1945, s. 1.

⁵⁴⁶ Oğuz Gökmen, *age.*, s. 154.

⁵⁴⁷Cumhuriyet, 21 Şubat 1946, s. 1,3.

⁵⁴⁸T.C. BCA, 3/3896 Sayılı Kararname, 13 Mart 1946.

Yaz boyu Paris'te devam eden Birleşmiş Milletler barış konferanslarında Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği de aktif bir rol oynamıştır. Paris'te bulunan diplomatlar için sürekli Büyükelçilik'te davetler düzenleyen Menemencioğlu, Türkiye'nin savaş sonrası komşularıyla ve diğer devletlerle tekrar iyi ilişkiler kurmasında gayret göstermiştir. Özellikle Yunanistan İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında ağır sosyal, iktisadi ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. 6 Ağustos 1946 Menemencioğlu Yunan murahhaslar için bir ziyafet verdi. *Akşam* gazetesinin haberine göre ziyafet gecesi ve konuklar şu şekildeydi :

“Türkiye Büyükelçisi Numan Menemencioğlu barış konferansındaki Yunan murahhas heyeti şerefine bir ziyafet vermiştir. Türk – Yunan dostluğunun tezahürüne bir vesile olan bu ziyafette Yunan Başbakanı Çaldaris ve eşi, heyet üyeleri olan eski Başbakan Dragumis, eski bakanlardan Rendis, Politis, Londra Büyükelçi Agnides, Büyükelçi Pepinelis ve eşi hazır bulunmuşlardır. Fransızrıcılinden eski Başbakan Leon Blum ve eşinin iştirak ettiği bu ziyafet büyük bir dostluk havası içinde geçmiştir.”⁵⁴⁹.

1946'da Eski Nazi Partisi üyeleri ve savaş suçlularını yargılayan Nürnberg Mahkemeleri'nde sanıklardan biri de İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Ankara Büyükelçisi bulunan Franz Von Papen idi. 10 Nisan 1945'te tutuklanıp esir kampına götürülen eski Almanya Şansölyesi ve Almanya Büyükelçisi 1946'daki duruşmaların ardından beraat etmişti. Fakat söz konusu savaş sonrası Avrupa'da Papen gibi Hitler döneminin Almanya adına büyük isimlerinden birinin rahat bırakılmayacağı açıktı. Nitekim çeşitli mahkemeler tarafından Papen'e yeni davalar açılarak yaşamı güçleştirilmekteydi. İşin sonunda kendisinin ve ailesinin kurban gideceğini anlayan Papen, iktidar sahibiyken kurduğu dostluklardan medet uman çaresiz bir kimseye dönüşmüştü. Öyle ki 1946'da Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki baskılarının farkında olan Papen, Paris Büyükelçisi Menemencioğlu'na Fransızca olarak ilginç bir mektup yazmıştı⁵⁵⁰. Menemencioğlu'nun şahsi arşivinden edindiğimiz 8 Ekim 1946 Papen Mektubu'nun tercümesini burada incelemeye çalışacağız:

“Sevgili Arkadaşım,

Nürnberg Yüksek Mahkemesi tarafından beraat ettirildikten sonra özgürlüğe erişimin yine de çok zor olduğunu deneyimledim. Baden Baden'de Fransızlar, Saar'ın sınır dışı edilmesinden sonra ailemin Württemberg'teki Fransız bölgesindeki evime gitmemi yasakladılar.

Devamlı olarak, Baviera hükümeti kendi bölgesini terk etmemi engellemeye çalışıyor ve sadece Amerikan Bölgesi için geçerli olan denazifikasyon mahkemesinde benimle yüzleşmek için tekrar tutuklanmamı istiyor. Ait olduğum bölgedeki bir

⁵⁴⁹ *Akşam*, 7 Ağustos 1946, s. 2.

⁵⁵⁰ Bkz. Ek -24: .Menemencioğlu'nun Arşivinden Papen'in Mektubunun İkinci Sayfası.

mahkemede yargılanma hakkımda ısrar ediyorum. Çünkü bana karşı açılacak bir davadan hiçbir yerde kaçmaya çalışmadığımı söylemeye gerek yok.

Bu nedenle, Fransız Askeri Hükümeti'nden ailemin evine gitmek için izin alma meselesi, en zor şartlarda 1 -1/2 yıl hapis yattıktan sonra beraat eden rıziksız ve çatisız bir adama verilmemesi gereken bir hak değildir.

Sevgili dostum, bugün seninle konuşursam meseleyi Fransız makamlarıyla tartışmanın mümkün olacağını umarak, onlara hayatım boyunca faaliyetlerimi adadığımı söyleyeceğim. Bunu Fransız Askeri Valisine anlattım ki benim bakış açımı bilsin. Hayatım boyunca, siyasi faaliyetim Alman halkının Fransız halkına karşı daha iyi bir anlayış ve sadık işbirliğinin Avrupa barışının korunmasının anahtarı olduğu inancına dayanıyordu. Ve bu hedefe ulaşmak için mümkün olan her şeyi yapmak Almanya'nın görevidir. Sonuç olarak faaliyetlerimi her zaman bu düşünceye adadım ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız - Alman Komitesi Mayrisch'in bir üyesi oldum. Burada uzun yıllar çok sayıda tanınmış Fransız şahsiyetle işbirliği yapabildim. Merkez partisinin bir üyesi olarak, aynı amaç doğrultusunda dini veya siyasi nitelikte sayısız Fransız – Alman röportajına katıldım.

Reich Şansölyesi olduğumda⁵⁵¹ ilk çabalarım Fransız – Alman ilişkilerini geliştirmeye yönelikti. 1932'deki Lozan konferansında, Konsey Başkanı Bay Herriot'a, Fransız Hükümetine Alman askeri sahasındaki olası herhangi bir gelişmeyi yakından izleme olanağı verecek bir istişare paktı teklif ettim. Fransız halkına güvenlik güvencesi vermeden mükemmel ve sadık bir işbirliği mümkün olmazdı. Ne yazık ki, başka bir gücün direnci göz önüne alındığında düşüncelerim gerçekleşemedi⁵⁵². Yine de Avrupa barışını koruma çabalarım da sebat ettim. Bu durum birçok devlet adamı gibi (MM. Leon Blum, Daladier, Chautemps, Reynaud ve diğerleri) Bay François Poncet⁵⁵³ tarafından da doğrulanabilir.

Sevgili dostum! Bugün siyasi görüşümün hiçbir önemi olmamasına rağmen Avrupa dengesinin sürdürebilecek tek kıta gücü olan Fransa olmadan sürdürülemeyeceğine dair sarsılmaz inancım olduğunu size açıklamak isterim. Bu nedenle bu muazzam görevin, tartışılan tüm bölgesel, ekonomik ve politik sorunların önüne geçtiği çok açıktır.

Almanya'dan geriye kalanların birincil kararı, bu yüce misyonun ve Batı mirasını kurtarma ortak amacının yerine getirilmesi için Fransa ile anlaşma yapmak olacaktır. Türk arkadaşlarım için bir kelime ekleyebilir miyim? Son aylarda Hükümetiniz için ortaya çıkan güçlüklerin farkında olarak⁵⁵⁴, Nürnberg Mahkemesi önünde orada başlayacak olan herhangi bir tartışmadan kaçınmamın benim için mümkün olduğu için çok mutluym. Savaş boyunca Türkiye, Almanya ve Rusya'ya karşı mutlak tarafsızlık sergiledi.

Ama Baviera Konseyi Başkanı'nın daha önce de söylediği gibi, 'Türkiye'deki politikamla savaşı uzatmakla suçlanacağım'. Dolayısıyla bu Baviera mahkemesinin beni bu dönemin tüm ayrıntılarını tartışmaya zorlayacağı öngörülebilir, ki bu çok uygunsuz olur⁵⁵⁵.

⁵⁵¹ 1 Haziran 1932'de gerçekleşmiştir.

⁵⁵² Hitler'den söz ediyor olmalıdır.

⁵⁵³ 1931 – 1938 Fransa'nın Almanya Büyükelçisi diplomat (1887 – 1978).

⁵⁵⁴ Sovyet Rusya Baskısını ima ediyor.

⁵⁵⁵ Papen burada üstü kapalı şantaj yapmaktadır. Sovyet Rusya'nın Türkiye'den üs ve toprak istediği bir dönemde artık güçsüz ve aciz kalmış bir aristokrat ve eski Şansölye'nin bu yola başvurması tarihin ibret verici sayfaları arasında yer almalıdır.

Sevgili dostum, kendimi içinde bulduğum çaresiz durumun motive ettiği bu isteğimi bağıslaman için sana yalvarıyorum, bana yardım etmeyi mümkün bulursan sana nasıl teşekkür edeceğimi bilemem⁵⁵⁶.”.

Papen yukarıdaki mektubuyla Menemencioğlu'ndan kendisine açılacak davalarda lehine tanıklık etmesini ve Fransız yetkililerin kendisine ve ailesine yaptıkları baskıyı hafifletmesini istemiştir. Nitekim kısa süre sonra Papen'e yeni davalar açılmıştır. Takip eden iki yıl içinde Menemencioğlu bizzat Ankara'yı bilgilendirerek Papen lehine tanıklık etmek hususunda fikir almıştır. Yine Menemencioğlu'nun arşivinden Dışişleri Bakanı adına kendisine yazılan 30 Kasım 1948 tarihli bir mektupta şu cümleler yer almaktadır:

“Muhterem Kardeşim. 9 Kasım 1948 tarihli mektubunuzu aldım. Keyfiyeti Cumhurbaşkanımız ve Başbakanımız ile görüştüm. Fuat Carım Bey ve Abdullah Zeki Bey ile de işi mütalea ettik. Von Papen'in Türkiye'de Büyükelçiliği zamanındaki faaliyeti hakkında oğlunun istediği beyanda bulunmanın bazı mahzurları olmasına rağmen tarihi hakikatleri mahzursuz bir çerçeve içerisinde ifade etmenin yerinde ve centilmence bir hareket olacağını düşündük.

Von Papen'in oğlu, sizden istediğine benzer bir şekilde beyanda bulunmasını Şükrü Saraçoğlu'ndan da bir mektupla rica etmişti. Bunun üzerine tespit edilip, Saraçoğlu'nun imzasını taşıyan mektubu, Von Papen'in oğluna ulaştırılmak üzere, Zati devletlerine takdim ediyorum.

Yukarıda maruz mülahazalara iştirak buyurulduğu ve bir mahzur görülmediği takdirde tarafınızdan da benzer bir şekilde bir cevap yazılmasını uygun mülahaza etmekteyiz.

Bu vesile ile de derin saygılarımı arz ederim kardeşim efendim.”⁵⁵⁷.

Dışişleri Bakanlığı'ndan da onay alan Menemencioğlu, 22 Ocak 1949'da Nürnberg Mahkemesi'ne savaş döneminin Başbakanı ve 1949'da TBMM Başkanı Şükrü Saraçoğlu ile birlikte katılarak Papen'in Ankara'daki faaliyetleri hakkında tanıklık etmişlerdir. Bu sayede Papen'in üzerindeki suçlamalardan bazıları düşürülmüştür. Bu noktada Saraçoğlu ve Menemencioğlu'nun tanıklıklarının gerçeklere aykırı olup olmadığını tam olarak söylemek imkânsızdır. Nitekim tarihte her savaş sonrası dönemde kaybeden tarafın siyasilerinin yargılamalarında görüldüğü gibi Nürnberg Mahkemeleri de kazananlar tarafından kurulmuş ve hukuki olarak olağanüstü şartlara sahip mahkemelerdi. Adı geçen iki Türk siyasetçisi ise savaş sonrası dünyada en

⁵⁵⁶ Esasında Papen, Türkiye'ye siyasi şantaj barındıran isteğinin ne kadar uygunsuz olduğunun farkındadır.

⁵⁵⁷ Bkz. Ek - 25: Menemencioğlu'nun Arşivinden Dışişleri Bakanlığı Tarafından Papen Hakkında Yazılan Cevap

azından Türkiye'ye başka bir siyasi baskı unsuru oluşmaması için bu mahkemelere tanık olarak katılmışlardır.

Tekrar 1946 yılına dönecek olursak, bu yılın sonbahar ayları Menemencioğlu için hareketli geçmiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurulu'nun (UNESCO) 19 Kasım 1946'da yapacağı ilk genel toplantıya Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Numan Menemencioğlu'nun başkanlığında bir heyet katılacaktı ⁵⁵⁸ . UNESCO'ya katılan onuncu devlet olan Türkiye, bu toplantıda alınan kararlara göre kendi ülkesinde milli bir komisyon kurma kararı almıştır ⁵⁵⁹ . Ayrıca Menemencioğlu'nun UNESCO toplantısının açılış nutku da oldukça beğeni toplamıştır⁵⁶⁰. 1946 yılı biterken Paris'e gelmesinin üzerinden iki yıl geçen Büyükelçi Numan Menemencioğlu ilk defa Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir⁵⁶¹.

1947 yılını İstanbul'da karşılayan Menemencioğlu 13 Ocak 1947'de bir İsveç uçağıyla Paris'e hareket etmiştir⁵⁶². 1947 yılı ABD'nin Avrupa ve Akdeniz bölgesine olan ilgisinin daha da arttığı bir yıl olarak göze çarpmaktadır. Şüphesiz Sovyet Rusya'nın savaşın ardından tüm Avrupa'da girişmiş olduğu komünizmi yayma çabaları özellikle İngiltere ve ABD tarafından büyük bir kuşkuyla izlenmekteydi. Eğer Sovyet Rusya hedefine ulaşırsa asırlardır inşa edilmiş bulunan ve İkinci Dünya Savaşı sonucunda büyük bir tahribata uğrayan Avrupa medeniyeti, komünizmin de etkisiyle birlikte tamamen tarihe gömülebilirdi. Nitekim ekonomik alanda da zor günler yaşayan Avrupa'ya yardım eli yine ABD'den uzanacaktı. 5 Temmuz 1947 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararnamesinde şu ifadeler yer almaktaydı:

*“Birleşik Amerika Devletleri Dışişleri Bakanının Avrupa'ya yardım teklifini incelemek ve Avrupa'nın kalkınmasının gerektirdiği planları tanzim için kurulacak komite hakkında müdavelei efkârda bulunmak üzere 12 Temmuz 1947'de Paris'te yapılacak toplantıya ve bu toplantıda tesis edilecek komite ve tali komitelerin çalışmalarına hükümetimizi temsil etmek üzere Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun delege olarak katılması, Dışişleri Bakanlığı'nın 5/7/1947 tarihli ve 91338/280 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 5/7/1947'de kararlaştırılmıştır.”*⁵⁶³.

Menemencioğlu yukarıdaki görevi yerine getirdikten sonra iki yıldanberidir Paris'te geliştirmeye çalıştığı Türk – Fransız ilişkilerinde de somut ilerlemeler kaydetmeyi başardı. 14 Temmuz 1947 tarihli *Akşam* gazetesi Paris'ten şöyle bir haber duyurmaktaydı:

⁵⁵⁸T.C. BCA, 3/4793 Sayılı Kararname, 10 Ekim 1946.

⁵⁵⁹*Ulus*, 21 Kasım 1946, s. 2.

⁵⁶⁰ Nutku okumak için bkz. *Ulus*, 24 Kasım 1946, s. 1-2.

⁵⁶¹*Akşam*, 26 Aralık 1946, s. 2.

⁵⁶²*Akşam*, 14 Ocak 1947, s. 1.

⁵⁶³T.C. BCA, 3/6117 Sayılı Kararname, 5 Temmuz 1947.

“Fransız Millet Meclisinde cumhuriyetçi halk hareketi milletvekillerinden bazılarının teşebbüsü üzerine, komünistler hariç, bütün diğer partiler mensuplarının iştirakiyle bir Türk – Fransız dostluk parlamento grubu kurulmuştur. Grupta şimdilik 334 Milletvekili vardır. Pek yakında yekûnun 360’ı bulacağı kuvvetle muhtemeldir... Grubun idare heyeti geçen hafta Paris Büyükelçimizi ziyaret etmiş, cuma günü de Büyükelçi B. Numan Menemencioğlu tarafından grup üyeleri şerefine bir kabul resmi tertip edilmiştir. Bu resim ananevi Türk – Fransız dostluğunu parlak bir surette aksettiren bir samimilik içinde geçmiştir...”⁵⁶⁴.

30 Temmuz 1947’de yıllık iznini kullanmak, Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile görüşmek üzere döneminin meşhur Ege vapuruyla Marsilya’dan İstanbul’a gelen Menemencioğlu, akrabaları ve bazı resmi görevli kimselerce burada karşılandı⁵⁶⁵. Menemencioğlu’nun beraber yolculuk ettiği diğer isimler İstanbul Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, Akşam gazetesi başyazarı ve yakında Dışişleri Bakanı olacak olan diplomat Necmeddin Sadak idi. Rıhtımda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Menemencioğlu şöyle bir beyanatta bulundu:

“Türk – Fransız münasebetleri diyebilirim ki şimdiye kadar olduğundan daha iyidir. Yalnız hükümetler arasında değil, iki millet arasında da çok samimi bir alaka vardır. Fransa’da parlamentoda teşkil edilen Türk dostluk grubunu biliyorsunuz. Bu grubun bugün 360 üyesi vardır. Meclis Başkanı M. Herriot grubun başkanlığını bizzat deruhte etmiştir. O grubun selamlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ben getirdiğim gibi kendileri de ayrıca bildireceklerdir. Türkiye’nin ismi Fransa’da tutulan en yüksek bir memleket adıdır ve bütün mahfil Türk Büyükelçisine aynı samimi, aynı yakın ilgiyi göstermektedir. Fransa yavaş yavaş yükselmekte ve normale doğru yürümektedir. Eski durum avdet ettikçe gelişme imkânları artacaktır...”⁵⁶⁶.

Menemencioğlu’nun bu ziyareti şüphesiz ABD’nin Avrupa devletlerine yapacağı ekonomik yardımın esaslarını hükümetle müzakere etmek içindi. Nitekim ziyaret esnasında Büyükelçi, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Recep Peker ile de görüşmeler gerçekleştirmiştir. 4 Eylül 1947’de tekrar vazifesi başına geçmek üzere Paris’e varmıştır⁵⁶⁷. Menemencioğlu’nun Fransa Parlamentosu’ndan 360 Milletvekili ile Türk – Fransız Dostluk Grubu oluşturması, kendisinin döneminde diplomasi ve siyaset dünyasındaki yerini hayal edebilmek için müthiş bir örnektir.

16 Kasım 1947’de Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın’ın düzenlediği bir ziyafete katılmak üzere Londra’da bulunan Menemencioğlu, bu yemekte İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin de dâhil olmak üzere pek çok önemli isimle temasa geçme şansı bulmuştur⁵⁶⁸. 1947 yılı Avrupa ve Türkiye için ekonomik olarak kalkınma

⁵⁶⁴ Akşam, 14 Temmuz 1947, s. 2.

⁵⁶⁵ Akşam, 31 Temmuz 1947, s. 1.

⁵⁶⁶ Ulus, 1 Ağustos 1947, s. 2.

⁵⁶⁷ Ulus, 5 Eylül 1947, s. 1.

⁵⁶⁸ Ulus, 17 Kasım 1947, s. 2.

ve Rus yayılcılığına karşı önlem alma çalışmalarının yoğunlaştığı bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

1948 yılının başında Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Dışişleri Bakanı 1930'lu yıllarda Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin daimi murahhası bulunan Necmettin Sadak oldu. Menemencioğlu ile uzun yıllar teşriki mesai yapmış bulunan Sadak'ın yeni vazifesinde ilk yurt dışı duraklarından biri Paris olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile Sovyet Rusya karşısında alınacak önlemleri konuşmak üzere Londra'da buluşan Sadak, ardından 13 Mart 1948'de Paris'e geçerek Menemencioğlu'nun refakatinde Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bidault ile görüşmüştür⁵⁶⁹. 16 Mart 1948'de Paris'te yapılacak olan Birleşmiş Milletler Avrupa Paktı görüşmelerinde Türkiye'nin bu pakta alınması gerektiğini vurgulayan Sadak⁵⁷⁰, toplantıdan sonra Paris ziyaretini sonlandırarak Türkiye'ye dönmüştür.

Birleşmiş Milletler Avrupa Paktı görüşmeleri neticesinde Türkiye bu görevi yürütecek 16 ülkeden biri olarak tescillenmiştir. Şüphesiz bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kaldığı için siyasi sahada yalnızlaştırılmakla tehdit edilen Türkiye için devletlerarası diplomaside en parlak gelişmelerden birini teşkil etmektedir. Konuyla bağlantılı olarak 18 Nisan 1948'de *Ulus* gazetesinde çıkan bir makalede Menemencioğlu'nun Paris Büyükelçiliği ve Türk diplomasi tarihi üzerine şu sözler söylenmiştir:

“Necmettin Sadak'ın Büyük Millet Meclisi'ndeki beyanatı ve Paris'te toplanan 16'lar konferansının icra komitesine âza seçtiğimiz haberleri üzerinde iken, garip bir tesadüf olarak, çok kıymetli bir profesör arkadaşımın Osmanlı devrinin Avrupa'ya 'izam' eylediği sefir ve temsilcilere dair konuşuyorduk. Bir zamanlar şeytani zekâsı ve entrikalarıyla halifeyi, sarayı ve Babiâli'yi dört döndüren Kadıasker Halet Efendi'nin elçi olarak Paris'e gidince; Beyoğlu'na çıkmış Babiâli hademeleri gibi nasıl basitleşip bön, görgüsüz ve hele siyasi anlayıştan kilometrelerce uzak bir izan içinde gülünç olduğuna dikkat ettik. Bu sadece, zaten mevcut olmayan bir diplomasi ekolünün hiçliğine değil, garpli manada irfan terakümünün her branşında kaç asır geri olduğumuza arz büyüklüğünde bir delildi. Avrupa'nın şurasına burasına giden Osmanlı efendilerinin gözündeki; yeni fikir problemleri bulmuş yüksek ilim zümresi, muayyen bir hayat seviyesi içinde medeniyetin kemaline doğru ilerleyen halk kümeleri 'balıkçı makulesi kefare-i fecereden'⁵⁷¹ ibarettir. Eçhel⁵⁷² tekke meydancılarının zikir çekmesine pek benzeyen bu zavallılık devresi ancak cumhuriyet idaresi kurulduktan sonra nihayet bulabildi.

Bugün ne istediğini ve nasıl istemesi lazım geldiğini bilen bir diplomasi şebekesi dış memleketlerde Türk şerefini üstün bir değer olarak tutabiliyor. Yalnız bu idrak ve

⁵⁶⁹ *Ulus*, 13 Mart 1948, s. 2.

⁵⁷⁰ *Ulus*, 16 Mart 1948, s. 2.

⁵⁷¹ 'Çok günah işlemiş kâfirler'.

⁵⁷² Çok cahil.

azme kavuşmayı yaratan inkılâp, şüphe yok ki birkaç meydan muharebesi kazanmak kadar mühim olan bir milli tekâmül tecellisidir..

Türkiye'nin 16'lar icra komitesine girmesinde şahsi prestijinin bariz rolüne hadiselerin iç yüzünü bilmeden inanabileceğimiz Numan Menemencioğlu'na gelince, büyük Namık Kemal'in bu büyük armağanına dair müşterek sevgimizde birleşmeyecek Türk hemen hemen yok gibidir. Numan'ın İkinci Dünya Harbi esnasında Hariciye Vekili iken, Türkiye harp torpillerinin kıl kadar yakınından geçtiği sıralarda cidden hakimane bir üslupla Türk diplomasisini selametle yürütmesi, Türk kaderi içinde güneşli bir hava gibi berrak duran bir safha teşkil etti.

Avrupa'nın yeni ihtimallere doğru aktarılmakta olduğu bir sırada Numan Menemencioğlu'nun Paris'te bizi temsil etmesi, tereddütsüz söyleyebiliriz ki Türk milleti için müstesna bir şans olmuştur. Gün geçip hadiseler inkişaf ettikçe bunun ehemmiyetini daha iyi takdire fırsat bulacağız.”⁵⁷³.

1948'in Nisan ve Mayıs aylarında bilim ve kültür alanında işbirliği için Fransa'nın çeşitli şehirlerinde bulunan Büyükelçi Menemencioğlu gittiği yerlerde resmi törenle karşılandı⁵⁷⁴. Türkiye özellikle AB ekonomik yardımı üzerinde hassasiyetle durmaktayken Paris'teki Birleşmiş Milletler toplantılarında bu husustaki başmurahtasını Menemencioğlu olarak belirledi. 24 Haziran 1948'te çıkan bir Bakanlar Kurulu kararında şu cümleler yer almaktaydı:

“Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dâhilinde kurulan tediye ve ticaret komitesinde Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun başkanlığında çalışmak üzere gönderilecek olan Maliye Bakanlığı tetkik kurulu üyelerinden Nihat Ali Üçüncü ile Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Başkanı Mahmut Seyda'ya ve Cumhuriyet Merkez Bankası Dış Ticaret İşleri Müdürü Şeref Cerid'e 2/9390 sayılı karar gereğince gündelik verilmesi ve Mahmut Seyda'nın mübadele komisyonuna da Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun başkanlığında olmak üzere delege olarak katılması; Dışişleri Bakanlığı'nun 17/6/1948 tarihli ve 14313/234 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 24/6/1948 tarihinde kararlaştırılmıştır.”⁵⁷⁵.

Menemencioğlu, 1948 yılı için bakacak olursak Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda ve bu savaşların sonrasında halen diplomatlık yapan nadir isimlerden biriydi. Onun tecrübesi ve liyakati yalnız Büyükelçilik için değil çeşitli komisyonlara Türkiye'yi temsilen başkanlık etme gibi olanaklar tanımaktaydı.

11 Temmuz 1948'te Türkiye Cumhuriyeti, Genelkurmay Başkanlığı Haberler Servisi Şefi Albay Behçet Türkmen Fransız ordusundaki yüksek rütbeli kimselerle temas etmek üzere Paris'e gelmiştir. Ziyareti boyunca Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nde Menemencioğlu'nun misafiri olarak kalmıştır⁵⁷⁶. Ağustos başlarında

⁵⁷³ Feridun Osman Menteseoğlu, “Zaman İçinde Türk Durumunda Gelişme”, *Ulus*, 18 Nisan 1948, s. 2.

⁵⁷⁴ *Ulus*, “Menemencioğlu Tuluz'da Resmi Törenle Karşılandı”, 28 Nisan 1948, s. 1-4.

⁵⁷⁵ T.C. BCA, 3/7667 Sayılı Kararname, 24 Haziran 1948.

⁵⁷⁶ *Ulus*, 13 Temmuz 1948, s.3.

Paris'teki Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılan Menemencioğlu, 15 Eylül 1948'te ise uluslararası Marsilya Fuarı'na katılmıştır. Bu fuarda 16 Eylül 1948 tarihinde Türk – Fransız günü olarak kutlanmış olup Menemencioğlu şerefine ziyafet verilmiştir⁵⁷⁷.

16 Ekim 1948'de Avrupa devletleri arasında ödeme ve takas anlaşması imzalandı. Türkiye Cumhuriyeti adına anlaşmayı Menemencioğlu imzaladı⁵⁷⁸. Menemencioğlu 22 Ekim 1948'te Paris Büyükelçiliği binasında Fransa Parlamentosu Türk- Fransız dostluk grubu vekilleri için bir ziyafet düzenledi. Ardından sekiz kişilik milletvekili heyeti özel bir uçakla Türkiye'ye hareket etti⁵⁷⁹. Heyeti Türkiye'de TBMM Türk - Fransız Dostluk Grubu Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın karşıladı. Menemencioğlu ise 25 Ekim 1948'de Ankara'ya gruba refakat etmek üzere gelmiştir⁵⁸⁰. Fransız milletvekilleriyle birlikte çeşitli temaslarda bulunan ve Cumhuriyet Bayramı'nı Ankara'da kutlayan Menemencioğlu 31 Ekim 1948'de beraberindeki vekiller ile birlikte özel bir uçakla Paris'e dönmüştür⁵⁸¹.

1948 yılı Türkiye'nin dış ilişkilerinde olumlu gelişmelerin yaşandığı bir yıl olarak kayda geçmiştir. Özellikle Paris'teki Birleşmiş Milletler konferanslarında Türkiye ekonomik olarak kendisini rahatlatıcak ticari anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıca Fransa ile geliştirilen dostluk Türkiye'yi siyasi olarak yalnızlıktan uzak tutmak için önemli bir rol üstlenmiştir. Menemencioğlu ise tüm bu mesainin ortasında bir isim olarak göze çarpmaktadır.

1949 yılının başlarında Menemencioğlu ciddi bir sağlık sorunuyla karşı karşıyaydı. Böbreklerinde taş bulunan Büyükelçi 22 Ocak 1948'de Paris'te başarılı bir ameliyat geçirerek böbrek taşları alındı⁵⁸². Ameliyatın ardından birkaç hafta dinlenen Menemencioğlu tekrar sağlığına kavuştu⁵⁸³. 5 Mart 1949'da *Cumhuriyet* gazetesinde bir söylentiye yer verilmekteydi:

“Ankara'nın siyasi çevrelerinde dolaşan şayialara göre yakında Dışişleri Bakanlığında önemli bazı değişiklikler olacaktır. Söylentilere nazaran Marshall planı ile ilgili işlerin tanzimi için kurulacak bakanlıklar arası mütehassıs heyette, Dışişleri Bakanlığı'nu Paris Büyükelçimiz Numan Menemencioğlu temsil edecektir. Numan

⁵⁷⁷ *Akşam*, 15 Eylül 1948, s. 2.

⁵⁷⁸ T.C. BCA, 3/8219 Sayılı Kararname, 27 Ekim 1948.

⁵⁷⁹ *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1948, s. 1-4.

⁵⁸⁰ *Ulus*, 25 Ekim 1948, s.4.

⁵⁸¹ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1948, s. 1-3.

⁵⁸² *Ulus*, 23 Ocak 1949, s. 1.

⁵⁸³ *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1949, s.3.

Menemencioğlu'ndan açılacak Paris Büyükelçiliği'ne Necmeddin Sadak tayin edilecek, onun yerine Dışişleri Bakanlığı'na Nurullah Esad Sümer getirilecektir."⁵⁸⁴.

Gazetede bahsedilen makam değişiklikleri hiç gerçekleşmemişse de Numan Menemencioğlu'nun artık Marshall Planı ve Birleşmiş Milletler kurullarında Dışişleri Bakanlığı'nı Paris'te temsil edecek olması gerçekleşecekti. Avrupa Konseyi'nin kuruluş çalışmaları sırasında Dışişleri Bakanı Sadak, Washington ziyaretinin ardından 28 Nisan 1949'da Londra'ya geçti. Menemencioğlu ise kendisiyle görüşmek üzere Londra'ya hareket etti ⁵⁸⁵. Burada İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile görüşen Sadak ve Menemencioğlu, görüşmeler bittikten sonra 6 Mayıs 1949'da Londra'dan ayrıldılar. Türkiye bu tarihlerde Sovyet Rusya'nın politikalarına karşı oluşturulan paktlara girme konusunda oldukça istekliydi.

8 Haziran 1949'da Türkiye'den bir grup milletvekili Paris'i ziyaret etti. Kısa bir zaman önce Ankara'yı ziyaret eden Türk – Fransız dostluk grubu milletvekillerinin ziyaretini iade etmek amaçlı gelen milletvekilleri Menemencioğlu tarafından Büyükelçilik binasında misafir edildi ⁵⁸⁶. 19 Haziran 1949'da Fransa'dan ayrılan vekillerin ziyaretini Menemencioğlu iki ülke açısından oldukça faydalı bulduğunu söyledi⁵⁸⁷. Paris'teki ziyaret devam ederken 13 Haziran 1949'da alınan bir karara göre Numan Menemencioğlu Paris Büyükelçiliği yanı sıra Lizbon Elçisi olarak tayin edildi⁵⁸⁸.

Avrupa Konseyi 5 Mayıs 1949'da kurulmuşsa da Türkiye ilk toplantılarda üye olarak bu pakta katılamadı. Birkaç ay hazırlık dönemi geçiren Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması için gereken hazırlıkları yapma görevi 2 Ağustos 1949'da Bakanlar Kurulu tarafından Numan Menemencioğlu'na verildi. İlgili arşiv belgesinde şu cümleler yer almaktaydı:

*“Avrupa Konseyine katılmamız için bu konsey Genel Kâtipliğine verilecek iltihak belgesinin, Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu tarafından tanzim edilmesi ve kendisine imza yetkisi verilmesi, Dışişleri Bakanlığı'nın 1/8/1949 tarihli ve 46442/321 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 2/8/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.”*⁵⁸⁹.

⁵⁸⁴ *Cumhuriyet*, “Dışişlerinde Değişiklik Şayiaları”, 5 Mart 1949, s. 1-3.

⁵⁸⁵ *Ulus*, 28 Nisan 1949, s. 1.

⁵⁸⁶ *Ulus*, 9 Haziran 1949, s. 1-3.

⁵⁸⁷ *Ulus*, 19 Haziran 1949, s. 1-3.

⁵⁸⁸ *T.C. Resmi Gazete*, S. 7249, 4 Temmuz 1949, s. 1.

⁵⁸⁹ T.C. BCA, 3/9635 Sayılı Kararname, 2 Ağustos 1949.

6 Ağustos 1949'da Dışişleri Bakanı Sadak Avrupa Konseyi Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak için Paris'e doğru yola çıktı. Sadak'ı Paris'te Büyükelçi Menemencioğlu karşıladı, iki diplomat Avrupa Konseyi toplantısında Türkiye'yi temsil etmek üzere Strasbourg'a geçtiler⁵⁹⁰. 9 Ağustos 1949'daki Avrupa Konseyi toplantısında Türkiye ilk defa temsil edildi⁵⁹¹. Bu toplantılar sonucunda Türkiye, Avrupa Konseyi'ne üç ay kadar bir gecikmeyle de olsa kurucu üye statüsünde katıldı.

Avrupa Konseyi'ne üye olan Türkiye'nin üyelik şartları gereği konsey ülkelerine tanıyacağı imtiyazları da onaylaması gerekmektedir. 1 Eylül 1949'da Bakanlar Kurulu'ndan çıkan bir kararnamede bu hususa ilişkin şu cümleler yer almaktaydı:

“Bakanlar Komitesinin 8/8/1949 tarihli Strasburg toplantısında kabul edilmiş bulunan Avrupa Konseyinin ayrıcalık ve muafiyetlerine dair genel anlaşmayı Hükümetimiz adına imza etmesi için Paris Büyükelçimiz Numan Menemencioğlu'na yetki verilmesi, Dışişleri Bakanlığı'nın 1/9/1949 tarihli ve 49045/358 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 1/9/1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.”⁵⁹².

Menemencioğlu'nun son yıllardaki mesaisi de açıkça göstermekteydi ki kendisi bir bakan olarak hükümette yer almasa dahi Dışişleri Bakanı tarafından yapılması lazım gelen işleri yapmaya halen devam etmekteydi. 1949 Ekim sonlarında aniden Türkiye'ye gelen Menemencioğlu hakkında ve söz konusu ziyaretin sebebi üzerine basında bazı söylentiler çıktı⁵⁹³. Bunun üzerine Büyükelçi bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısında Menemencioğlu şu sözleri söyledi:

“Bir iki gazetenin yaptığı tefsirlere karşı bir şey demeğe hakkım yok. Talihsizlik bende oldu ki Ankara'ya gelişimde hiçbir gazeteciye göremedim ve kendilerine gelişim hakkında bir şey söyleyemedim. Biliyorsunuz ki beynelmilel toplantılar birbirini takip edip duruyor. Bunlara Hükümet namına Devlet namına katılmak, katılmadan evvel hazırlığı yapmak, bittikten sonra da neticesini arz etmek benim uzun zamandan beri vazife başından ayrılmama imkân bırakmadı. Önümüzde de gene Avrupa Bakanlar Konseyinin toplantısı var. Dışişleri Bakanımız iştirak etmektedir, tabii ben de yanlarında bulunacağım. O bittikten sonra Lizbon'a giderek orada da elçi sıfatıyla temaslar yapacağım. Daha sonra da büsbütün kış başlayacak, bu itibarla kalan bu kısa zamandan istifade ederek hem hususi işlerimi görmek, hem de on gün için bile olsa memleket havası alabilmek için Ankara'ya geldim. Ziyaretimin bundan başka bir maksadı yoktur...”⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰Ulus, 7 Ağustos 1949, s.4.

⁵⁹¹Ulus, 10 Ağustos 1949, s. 1.

⁵⁹²T.C. BCA, 3/9907 Sayılı Kararname, 1 Eylül 1949.

⁵⁹³Vakit, 26 Ekim 1949, s. 1.

⁵⁹⁴Ulus, 27 Ekim 1949, s. 1-3.

Menemencioğlu 20 Kasım 1949'da Lizbon'a giderek Portekiz Cumhurbaşkanı Oscar Carmona'ya itimatnamesini sundu⁵⁹⁵. Törenin ardından Büyükelçi şöyle bir demeç verdi:

“Türkiye'nin Lizbon Orta Elçisi⁵⁹⁶ sıfatıyla yaptığım bu seyahatten hususi bir memnunluk duydum. Cumhurbaşkanı Carmona, Başbakan Salazar, Dışişleri Bakanı De Matta ile yaptığım görüşmeler çok alaka çekici olmuştur. Avrupa'nın en kuvvetli şahsiyetlerinden biri olan Başbakan Salazar'la buluşmaktan bilhassa zevk duydum ve bu devlet adamıyla milletler arası durumu gözden geçirmemiz bir saatten fazla sürdü. Bana sonradan söylendiğine göre Başbakan böyle uzun mülakatlarda bulunmak itiyadında değilmiş.”⁵⁹⁷.

Menemencioğlu'nun Lizbon Elçiliği görevi 1952 yılına dek devam etti. Numan Menemencioğlu 31 Aralık 1949 yılbaşı gecesinde Fransız Radyosu'nda bir konuşma yapmıştı. Ayrıca bu radyo programında Şair Yahya Kemal Beyatlı'dan Türkçe şiirler okudu. Türkiye Radyosu, Menemencioğlu'nun Paris Radyosu yayınına özel bir frekansla Türk vatandaşlarına dinleme fırsatı sunmuştu⁵⁹⁸. 1949 sonu itibarıyla Numan Menemencioğlu Paris Büyükelçisi olmasının yanı sıra Lizbon Ortaelçisi ve Türk diplomasisinin Paris'teki Düşes De Lamballe Şatosu'nda ikamet eden gizli patronuydu.

4.4. Paris Büyükelçiliği'nin Son Yıllarındaki Faaliyetleri

1950'de Türkiye'deki iktidar değişiminden sonra Menemencioğlu'na yeni hükümet tarafından ilk görev 11 Haziran 1950'de verilmiştir. Bu yeni göreve göre; 31 Ağustos 1946 tarihli Türkiye – Fransa ödeme anlaşmasına ekli Fransız frangı sahasına dâhil memleketler listesinden Lübnan'ın çıkarılmasını isteyen Türkiye, bu hususta da Fransa ile gereken görüşmeleri yapma işini Menemencioğlu'na bıraktı⁵⁹⁹. Aradan on gün kadar bir süre geçtikten sonra Menemencioğlu'na yeni bir görev daha verildi. Bu göreve göre Türkiye ile Fransa arasında yapılacak stajyer değişimi programının anlaşmasını imzalama işi yine Menemencioğlu'na veriliyordu⁶⁰⁰.

⁵⁹⁵Menemencioğlu ile birlikte Paris Büyükelçiliği Başkâtibi Cahit Hayta da Lizbon'a gitmiştir. Bkz. T.C. BCA, 3/10171 Sayılı Kararname, 22 Kasım 1949.

⁵⁹⁶ O tarihlerde Portekiz Büyükelçilik açılacak devletler statüsünde değildir. Bu yüzden Menemencioğlu Orta Elçi sıfatıyla atanmıştır.

⁵⁹⁷Ulus, 13 Aralık 1949, s. 1-5.

⁵⁹⁸Ulus, 28 Aralık 1949, s.3.

⁵⁹⁹T.C. BCA, 3/11386 Sayılı Kararname, 11 Haziran 1950.

⁶⁰⁰T.C. BCA, 3/11485 Sayılı Kararname, 22 Haziran 1950.

15 Mart 1951’de ise Bakanlar Kurulu Menemencioğlu’na bir kez daha Avrupa Konseyi Dışişleri Bakanları Komitesi’nde Türkiye’yi temsil etme yetkisi vermiştir. İlgili arşiv belgesinde şu cümleler yer almaktadır:

“16 - 17 Mart 1951 tarihinde Paris’te toplanacak olan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinde Türkiye’yi Dışişleri Bakanı adına Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu’nun temsil etmesi ve kendisine adı geçen Büyükelçilikte Ortaelçi Nureddin Vergi’nin refakati ve toplantılarda ittihaz olunacak kararların Hükümetimiz adına kabulü ve sözleşmelerin imzası hususunda Büyükelçi Numan Menemencioğlu’na yetki verilmesi; Dışişleri Bakanlığı’nın 14/3/1951 tarihli ve 93988/105 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 15/3/1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.”⁶⁰¹.

Menemencioğlu 1955’e kadar Avrupa Konseyi’nin yıllık toplantılarına Dışişleri Bakanı adına katılmaya devam etmiştir ⁶⁰² . Menemencioğlu Avrupa Konseyi toplantılarının yanı sıra 12 Kasım – 10 Aralık 1952’de Paris’te yapılan UNESCO’nun yedinci genel toplantısında⁶⁰³, 13 Ocak 1953’te Avrupa Konseyi ile Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı arasındaki ilişkileri düzenleyen karma irtibat komisyonun toplantılarında⁶⁰⁴, 11 Mart 1956’da tarıma faydalı kuşların korunması ve zararlıların imhası hakkındaki uluslararası sözleşmenin imzasında⁶⁰⁵, 20 Mart 1956’da Milletler Arası Kanuni Ölçüler Teşkilatı sözleşmesinin Türkiye adına imzalanmasında⁶⁰⁶, 21 Mart 1956’da “Avrupa dâhili tarifersiz hava servislerinin ticari hakları mevzuunda çok taraflı anlaşma tasarısının” Türkiye adına imzalanmasında⁶⁰⁷ yine Türkiye’yi temsil etmiştir.

Numan Menemencioğlu 12 yıl gibi rekor bir süreyle Paris Büyükelçiliği yaptıktan sonra Kasım 1956’da emekliliğini istedi. Fransa Cumhurbaşkanı, Menemencioğlu’na veda ziyaretinde Legion d’Honneur nişanının en yüksek rütbesini verdi. Menemencioğlu, 42 yıllık görkemli bir kariyerin ardından Türkiye’ye dönerek 1957 seçimlerinde Demokrat Parti’den İstanbul Milletvekili seçildi. Türkiye’deki son zamanlarında *Cumhuriyet* gazetesinde bazı makaleler yazdı ⁶⁰⁸ . Hayatı boyunca

⁶⁰¹T.C. BCA, 3/12673 Sayılı Kararname, 15 Mart 1951.

⁶⁰² Bkz. T.C. BCA, 3/14977 Sayılı Kararname, 17 Mayıs 1952; T.C. BCA, 4/2737 Sayılı Kararname, 10 Nisan 1954; T.C. BCA, 4/5531 Sayılı Kararname, 8 Temmuz 1955.

⁶⁰³T.C. BCA, 3/15924 Sayılı Kararname, 31 Ekim 1952.

⁶⁰⁴T.C. BCA, 4/94 Sayılı Kararname, 10 Ocak 1954.

⁶⁰⁵T.C. BCA, 4/6657 Sayılı Kararname, 11 Şubat 1956.

⁶⁰⁶T.C. BCA, 4/6919 Sayılı Kararname, 20 Mart 1956.

⁶⁰⁷T.C. BCA, 4/7133 Sayılı Kararname, 21 Nisan 1956.

⁶⁰⁸Numan Menemencioğlu, “Avrupa ve Harb”, *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1957, Numan Menemencioğlu, “Bitaraflik - Bitarafçılık”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1957, s.3; Numan Menemencioğlu, “Bu Münbit Toprak”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1957, s.3; Numan Menemencioğlu, “Fransız Kültürü”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1957,

kazandığı deneyimleri yazıya dökmeye başlamış ve yeni emekli olmuşken 15 Şubat 1958 Cumartesi günü sabaha karşı evinde aniden rahatsızlanarak vefat etti⁶⁰⁹. Cenazesiresmi törenle Ankara'daki Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi. Onun vefatının ardından yerel basında vurgulanan şey ise Hariciye'nin bir uzvunu kaybetmiş olduğuydu. Menemencioğlu emeklilik hayatının hemen başında vefat ettiğinden hayatındaki tecrübelerini ve fikirlerini yazıya dökcek zamanı olamadı Kişisel hatıratı ise hukuki varisleri tarafından hiçbir zaman yayımlanmadı.

4.5. Anılarda Numan Menemencioğlu

1948 yılında Türkiye'de çıkarılan Harika Çocuklar Yasası'na göre müzik alanında yetenekli olan çocuklar yurt dışında bir konservatuara devlet bursuyla gönderilecekti. Bu yasadan ilk faydalananlar ise İdil Biret ve Suna Kan isimli iki yetenekli çocuk oldu. Sonradan büyük saygı duyulan ve beğenilen sanatçılardan olan bu iki isimden İdil Biret 8 Şubat 1953'te Paris'te ünlü Alman besteci ve piyanist Wilhelm Kempff ile vereceği konser öncesi Paris Büyükelçiliği'nde Numan Menemencioğlu tarafından verilen davete katıldılar⁶¹⁰. Ardından Wilhelm Kempff ve İdil Biret birlikte bir konser verdiler. Menemencioğlu o gece yaşananları 3 Mart 1957'de Cumhuriyet gazetesindeki yazısında uzun uzun anlattı. Ona göre Türkiye'den İdil Biret gibi cevherlerin çıkması bu topraklardaki bereket ve kültürden kaynaklanıyordu. Buna istinaden yazısının başlığını "Bu Münbit Toprak" olarak belirlemişti. Yazıda geçen bir paragrafta şu cümleler yer almaktaydı:

*"... Kempff gibi müzik âleminin sabırsızlıkla beklediği cihanşümül kudrette bir piyanist İdil ile beraberce iki piyanolu bir konser vermiş ve bütün salon parçanın sonunda 'İdil İdil' nidalarıyla yavrumuzu nihayetsiz alkışlara gark etmiştir. Musiki âleminin diğer âlemşümül bir üstadı olan Bakhaus davetlim olarak İdil'i dinlemek üzere Büyükelçiliğe gelmiş, o da başında septik bir tavır takınmışken Bach'ın ve Beethoven'ın nağmeleri İdil'in ellerinden uçarak onu teşhir etmiş, çocuğu daha fazla dinlemek istemiş ve nihayette de İdil'in ricasına uyarak piyano başına geçmekten, en sevdiği eserleri onun için uzun uzun çalmaktan kaçınmamıştır. Çorak topraklar gül yetiştirmez, hatta kazara bir tohum baş verse bile müsait havayı bulmazsa çiçek gene yetişemez. İdil, Türk milletinin ruhundaki hassasiyet ve kabiliyetin bir ifadesinden başka bir şey değildir..."*⁶¹¹.

s.3; Numan Menemencioğlu, "Bir Peri Masalı", Cumhuriyet, 3 Mart 1957, s.3; Numan Menemencioğlu, "Etrafımızda Neler Geçiyor?", Cumhuriyet, 30 Haziran 1957, s.3.

⁶⁰⁹ Bkz. Ek - 26: "Numan Menemencioğlu'nun Vefat Haberi (Hürriyet Gazetesi - 16 Şubat 1958)

⁶¹⁰ Bkz. Ek - 27: "İdil Biret'in Albümünden Bizlerle Paylaştığı 8 Şubat 1953 Tarihli Fotoğraf"

⁶¹¹ Numan Menemencioğlu, "Bu Münbit Toprak", Cumhuriyet, 3 Mart 1957, s.3.

Bir diğerk Menemencioğlu ilgili anı ise aynı zamanda kendisinin karizması hakkında da bize fikir vermektedir. Bu anı 10 Aralık 1980’de Celil Gürkank imzasıyla *Cumhuriyet* gazetesinde çıkmıştır. Yazıda şöyle bir hikâye anlatılmaktadır:

“Savaş yıllarında Akbaba dergisinde Yusuf Ziya Ortaç’ın bir yazısını anımsarım: Belleğimde kalan ana çizgileriyle yazı şöyleydi: Geçen cumartesi günü öğleden sonra bir arkadaşımlla Caddebostan gazinosuna gittik. Arkadaşımın 8 – 10 yaşlarındaki oğlu da bizimle beraber, gazino Suadiye sosyetesinin tuzu kuru zenginleriyle dolu. Bir ara gazino girişinde bazı koşuşmalar ve telaşlı hareketler oldu. Bütün gözler kapıya çevrilmişti. Kapının önünde siyah renkli, lüks bir resmi araba durmuş ve içinden uzun boylu, orta yaşlı ve de yakışıklı biri inmişti. Şoförün, polislin ve garsonların selamlarına gülümseyerek karşılık veren bu kişi gazinoya girdi ve önceden hazırlanmış mükellef bir masaya doğru ilerledi. Gazinoda bir sessizlik ve geleni hayranlıkla süzen masalardan yükselen fısıltılı konuşmalar ‘Menemenci!’, ‘Menemenci geldi!’. ‘Aaa bakın bakın Menemenci gelmiş!’. Gerçekten de gazinoya gelen ve büyük bir saygınlıkla karşılanan kişi Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri ünlü diplomat Numan Menemencioğlu idi.

Arkadaşımın oğlu Menemencioğlu’nu dikkatle ve merakla süzüyordu. Bir ara kendisine sordum: ‘Adın ne senin bakayım yavrum?’ Çocuk gözlerini bir an olsun Menemencioğlu’ndan ayırmadan yanıtladı: ‘Timur’. ‘Pekiye sen ne olacaksın büyüyünce Timur?’ Çocuğun yanıtı ani ve kesindi: ‘Menemenci olacağım amca!’, Belli ki Timur, menemenciliği emrinde lüks arabası, özel şoförü olan ve herkesten büyük saygı gören bir meslek sanmıştı: ithalatçı, gümrükçü, tornacı, dışıçi gibi...”⁶¹².

Bir diğerk anı ise yine savaş yıllarına ait olup Cevat Açıkalkın tarafından yazılmıştı:

“Dışışleri Bakanlığı’nda benimsediğimiz usule göre, her sabah Saraçoğlu gelir gelmez, ilk iş olarak Genel Sekreter Numan Menemencioğlu ve Genel Sekreter Yardımcısı olarak benimle toplantı yapardı. Gece gelen telgraflar değerlendirilir, günün meseleleri gözden geçirilir, beklenen girişimler konuşulur, icaplara göre hareket hattı tespit edilirdi. Bunun üzerine artık ağız birliğı yapardık. Saraçoğlu tok sözlü, temkinli bir Dışışleri Bakanı idi. Alınmış bir devlet kararı gereğince kabul veya reddi gerektiren bir mesele olmadıkça, yabancı Büyükelçilerin başvurularını dinler, işin müzakeresi için Numan’a veya bana havale ederdi. Talimat üzerine yaptığımız müzakereler kendisine arz edilir, isteklerin kabul veya reddine göre karar şeklini alırdı. Dışışlerinin bu sıkı ‘ağız birliğı’ kordiplomatik içinde de bilinirdi. Hatta bir gün Büyükelçilerden biri bana ‘canım nasıl yapıyorsunuz? Ben size geliyorum, Fransız Büyükelçisi Numan’a gidiyor, İngiliz Büyükelçisi Bakan’a gidiyor. Noktalara ve virgüllere varıncaya kadar aynı şeyleri duyuyoruz. Sizden bir şey sızdırmanın imkanı yok!’ diye takdir ve şaşkınlığını dile getirmişti.”⁶¹³.

Sıradaki anı ise Menemencioğlu’nun Paris Büyükelçisi iken yaşanmış olup Büyükelçilik kâtiplerinden Oğuz Gökmen tarafından nakledilmektedir:

⁶¹² *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1980, s.3.

⁶¹³ İsmail Soysal, a.g.m.,s. 1046-1047.

“Paris’te sefaret kâtibi olarak bulunduğum sıralarda büyükelçimiz rahmetli Numan Menemencioğlu’nun bir diplomatik ziyafette ev sahibi meslektaşına verdiği protokol dersi, o tarihlerde diplomatik çevrelerde dilden dile dolaşan, hatta tartışılan bir dedikodu konusu olmuştu. Numan Bey davetli olduğu yemeklerde masada oturacağı yeri, davetlilere şöyle bir göz atmakla tayin edebilecek kadar sofrada adabına, protokole agâh idi. Çoğu zaman sofrada planına bakmadan gider yerine otururdu. Bir defasında, seferatlerden birisinde verilen bir davette yine böyle bir şey yapmış, yerine oturduktan sonra kendisine, o yerin Paris’e henüz atanan İngiliz Büyükelçisi eski Milli Savunma Bakanı Duff Cooper’a ait olduğu nazik bir şekilde hatırlatılmak istenince Büyükelçimiz önündeki İngiliz meslektaşına ait olan kartı, eliyle iade etmekle yetinmiş. Savaş döneminin ünlü müteazzam İngiliz Milli Savunma Bakanı savaş rüzgârları ile Paris Sefareti’ne atanınca yerini şaşırılmış ve yadırgamış olmalı idi. Tabii ki kabahat İngiltere’ye yaranmak istediği belli olan ev sahibinde idi. Duff Cooper’e sofrada bir başka yer bulmak herhalde çok sıkıntılı olmuş olmalı idi.”⁶¹⁴.

Arşivci Taha Toros’un 9 Eylül 1989’da bir dergiden kestiği kâğıtlarda ise şu ifadeler yer almaktaydı:

“Hariciyenin başında 1942’ye kadar Şükrü Saraçoğlu var. Ancak hariciyeyi asıl çekip çeviren efsanevi Numan Menemencioğlu. İnönü’nün ‘Numan işi bilir... Çabuk ve gelişen olaylar karşısında ileri görüşlülükle hareket eder’ dediği müzakere kabiliyetiyle tüm yabancı diplomatlara parmak ısırtan tecrübeli diplomat, zehir zemberek bir zekâ ve hasta bir vücut. Numan Menemencioğlu kemik veremi ve sık sık ameliyat olması icap ediyor. Vekâlete Hitler hediyesi kurşun geçirmez bir Mercedes ile gidip geldiği için adı Almanca’ya çıkmış. Halbuki onun Almanca olduğuna inanan Fransız Sefiri Rene Massigli bile Menemencioğlu için şunları yazmıştır: ‘Alman hariciyesinin arşivlerine göre, Berlin onun Almanlar’a olan sempatisine güvenmekteydi. Ne var ki, gene aynı arşivlere göre birçok hallerde bu sevgiye dayanmak hayal kırıklığı yaratmıştır. Türkiye’nin menfaatleri bahis konusu olduğu zaman, sevgiyi ve vaatleri bir kenara itiverirdi’

Ve ekliyor Massigli: ‘Rastladığım en büyük politik zekâlardan biriydi. Başka bir devirde dünyaya gelseydi hiç şüphem yok Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihine şerefli sayfalar yazan büyük vezirlerden biri olurdu’. İngiliz Sefiri Sir Knatchbull Hugessen’in hatıralarında Menemencioğlu için yazdıklarının da Massigli’den aşağı kalır yanı yok: ‘Beklenmedik bir durum karşısında ani olarak vaziyet almaya, ondan daha müsait bir muhakeme kabiliyetine sahip olan hiç kimseye rastlamadım. Bütün meseleleri şimşek hızıyla kavradı’. Von Papen ise: ‘Bu memleket, tarihinin en zor devrelerinden birinde, bu vasıfta bir adama sahip olduğu için kendini talihli sayabilir. Avrupa politikasının gerekleri hakkında tamamen belirli fikirleri vardı. Her türlü zor durumdan bir çıkış yolu bulmak gibi müstesna bir kabiliyete sahipti’.⁶¹⁵”.

Bir diğer kayıtlı anı ise 29 Ekim 1944’te Ankara Palas’ta verilen Cumhuriyet Bayramı davetinde yaşanmıştır. Paris Büyükelçiliği İkinci Kâtibi olarak Menemencioğlu tarafından büyükelçilik kadrosuna alınan Oğuz Gökmen, Menemencioğlu’nun kendisine uyguladığı küçük bir sınavı şu şekilde anlatmıştır:

⁶¹⁴ Oğuz Gökmen, *age*, s. 194.

⁶¹⁵ TTA, TT-514130 Numaralı Belge.

“Nahide Hanımefendi ve kızlarıyla Huriye çok çabuk kaynaştılar. Yine kimseye söylenmeyecekti ama yol hazırlıklarından konuşulabiliyordu. Muhtemelen Kasım ayında veya Aralık başında hareket edebilecektik. Henüz nasıl ve hangi yolla gideceğimizi kimse bilmiyordu. 1944 senesi Ekim ayı sonunda savaş hala devam ediyordu. Trenle veya vapurla seyahat etmek imkanları yoktu. Bütün bu yollar Almanların elinde ve hakimiyetinde bulunuyordu. Sivil uçak seferleri ise henüz hayali dahi mümkün olmayan bir konuyu teşkil ediyordu. Anladığım kadarı ile müttefiklerimizin daha doğrusu Amerikalıların sağlayacağı kolaylıklardan faydalanacaktık. Ama nasıl ve ne zaman? Bütün bunlar yine meçhuller aleminde gizli idi. Aman canım dedim kendi kendime, bütün bunları benden önce düşünecek pek çok insan var, bir çaresi bulunur elbette derken masamıza iki büyük cam kase dolusu içki ile bardaklar geldi. Bu o tarihlerde pek moda olan ‘Bol’ denilen bir içki idi. Adı besbelli içine konulduğu kadehten geliyordu. Ucuz, zarif, pratik bir içki idi. Beyaz şarap, gazoz, biraz likör veya konyak karışımı içine ince ince doğranmış elma ve armut dilimlerinden oluşuyordu. Cam veya kristal kaseinin içine konulan yine camdan bir kepçe ile servis yapılır ve öyle içilirdi. Ben kendi hesabıma, o Bol denilen içkiden ziyade içindeki elma ve armut dilimlerini yemekten hoşlanıyordum. Ben bunları düşünürken Numan Bey’in davudi sesini duydum. Bana sesleniyordu: ‘Haydi diyordu. Kalk da sefaret katipliği vazifesine başla bakalım. Kapıda benim özel arabam var, şoförü Mehmet Efendi’de bir şişe viski olacak, onu içelim.’

Başımдан aşağı kaynar sular dökülmüş gibi oldu. Çaresiz kalktım, bütün salonu dolaşarak otelin döner kanatlı kapısına geldim. Kapının kanatları döndükçe benim de başım döner gibi oluyordu. Numan Bey’in vaktiyle Hitler tarafından hediye edilmiş olduğu söylenen dıştan kompresörlü, dekopotabl bir Mercedes arabası olduğunu biliyordum, ama nasıl bulacaktım? En iyisi kapıdaki görevliler vasıtasıyla şoför Mehmet Efendi’yi çağırır, viskiyi getiririm dedim ve öyle yaptım. Viski geldiği sırada elinde bir gümüş tepsi ve üstünde bardaklarla geçen bir garson gördüm. Bu bende garip bir çağrışım yaptı. Kafamda ziller çalar gibi oldu. Adamı durdurdum, elimi pantolonumun cebine attım. Bir beş liralık, bir iki buçuk liralık param vardı. Önce beş liralığı eline tutuşturdum sonra: ‘Sen Numan Menemencioğlu’nu tanıyor musun’ dedim. Tabii hiç tanımaz olur mu idi. ‘O halde al sen bu viski şişesini onun masasına götür, ama bekle önce ben masalarına gideyim’ dedim. ‘Peki efendim’ dedi.

Garson memnun. Beş lira o zaman iyi para idi, ben rahatlamış, sere serpe elimi kolumu sallaya sallaya masamıza yöneldim. Tam pavyon kısmına geçmiştim ki, Numan Bey’in masasındakiler elim boş olarak döndüğümü görerek telaşlandılar. Numan Bey’in arkasından Şadi Bey ve bizim koruyucu meleklerimiz Nevin, Berrin ‘Eyvah’ der gibilerinden bana şişe işareti yapıyorlardı. Hiçbir şey anlamamış gibi geldim yerime oturdum, pek az sonra bizim garson elinde gümüş bir tepsi, üzerinde de netameli viski şişesi görüldü. Numan Bey’in o andaki tatlı bakışını ve sonradan başını sallayarak: ‘Oldu bu iş’ deyişini ömrüm boyunca unutmayacağım...”⁶¹⁶

Son olarak yine Papen’in 1954’te Numan Menemencioğlu’na yazdığıve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış şahsi bir mektupta kendisine karşı kullandığı ifadeleri paylaşarak bitirelim:

⁶¹⁶ Oğuz Gökmen, age., s. 72 – 74.

“...Bana çeşitli sohbet ve mütalaalar boyunca yöneltilen ‘O günlerde Papen’in tutumu ne idi?’ sorusuna o dönemde olduğu gibi her zaman ve her şart altında benim sadık bir Türk dostu olduğumu ifade etmiş olmanıza minnettarım.

Dışişleri Bakanı olarak sadece kendi ülkesinin değil, bütün hür dünyanın kaderini elinde tutmuş olan sizin bu beyanınızın benim için bir tarihi değeri vardır. Aynı zamanda Hitler’e defalarca anlattığım inancımı teyit ediyor: Türkiye’nin savaşın dışında kalması gerektiğine hep inandım. Zira Akdeniz’in girişini Bolşevik istilasına karşı koruyabilecek tek güç oydu!...”.

SONUÇ

Türkiye diplomasi tarihinin en önemli isimlerinin başında gelen Numan Menemencioğlu'nun hayatı hakkında ortaya koyduğumuz bu tez aracılığıyla, meşhur diplomatın hayat öyküsünü ve kariyerini baştan sona inceleyen bir eseri literatüre kazandırmış olmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Biz bu tezi hazırlarken Menemencioğlu'nun ailesini, çocukluğunu, eğitim hayatını, kariyerinin erken ve olgunlaştığı dönemleri ayrıntılarıyla incelemeye çalıştık. Numan Menemencioğlu hakkında önemli bir çalışma yapmış olan Dr. Yücel Güçlü, kendisini Fransızca bir tabir olan “Eminence Grise” (tahtın arkasındaki güç) olarak tanımlarken biz de onun Türkiye adına yaptığı gizli ve önemli işleri döneminin Türk Dış Politikası açısından ortaya koymaya çalıştık.

Menemencioğlu, Fransızca hitabet ustası ve seçkin bir diplomattı. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerinde, Boğazlar Meselesi'nde, Hatay'ın anavatana katılması sürecinde çok önemli vazifeler gördü. Bahsedilen diplomatik zaferlerde kendisinin imzası bulunmaktaydı. 1933'ten beri Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak yeni diplomat kadrolarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. 1937'de Dışişleri Bakanlığı Siyasi Müsteşarlığı yaptı. Özellikle büyük devletlerle İkinci Dünya Savaşı öncesi ve başlarında yaptığı kredi ve ticaret anlaşmaları Türkiye için hayati faydalar sağladı. Bunların yanında kariyeri boyunca yabancı devletlerle yüzlerce ticari ve hukuki anlaşmaya imza attı. Almanya – Sovyet Rusya arasındaki savaş başladığı zaman Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesiyle savaş sonuna kadar bu nazik durumun korunması için önce Genel Sekreter, ardından Dışişleri Bakanı olarak yoğun gayretler sarf etti. 20 aylık Dışişleri Bakanlığı süreci Türkiye'nin Lozan Anlaşması sürecinden sonra dış ilişkileri bakımından en çetin sürecine tesadüf etmiş olup Müttefiklerin tüm baskılarına rağmen Türkiye'nin savaş dışında kalmasını sağladı. Bu başarı kendisinin siyasi geleceği için pek hayırlı olmasa da 1944 sonlarında Paris Büyükelçisi olarak atanarak Türkiye'nin savaş sonrası yeni dünya düzeninde itibar edilen bir devlet olması için uzun yıllar çalışmalarına devam etti. Onun 42 yıllık diplomatlık kariyeri sonucunda yerli ve yabancı otoritelerde uyandırdığı büyük saygı, kurduğu dostluklar ve edindiği tecrübelerden Türkiye en zor zamanlarda yararlandı.

Mesleği icabı 20. Yüzyılın başlarında Hitler, Churchill, Stalin, Roosevelt, Chamberlain, Mussolini, Papa 13. John ve daha sayısız devlet başkanı, dışişleri

bakanları ve diplomatlarla görüşme fırsatı buldu. Tüm hayatını siyasi zirvelerde ve üst düzey davetlerde geçirdi. Böylelikle tam bir salon beyefendisi, protokol ve adaba sonuna kadar hâkim bir seçkine dönüştü. Ailesinden devraldığı kültürel mirası, kariyeri ve yaşam tarzı sonucu ömrünün son yıllarında oldukça saygı duyulan büyük bir karizma edindi. Ayrıca 1930'lerden 1950'lerin ikinci yarısına kadar Türkiye'deki iktidar değişikliklerinde konumunu korumayı başardı. Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminden sonra İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tefik Rüşti Aras değişse de Menemencioğlu merkezdeki vazifesini sürdürdü.

Menemencioğlu'nun milletvekillikleri onun parlamenter bir sima olduğunu asla göstermez. 1937'deki Gaziantep milletvekilliği tamamen yeni getirilmiş bulunan Siyasi Müsteşarlık yasasına uygun şartlara sahip olması için gerçekleşmiştir. 1942'de İstanbul Milletvekili olmasıysa Dışişleri Bakanı olabilmesi için kanuni bir şart idi. Son olarak emekliliğin ardından 1957'de Demokrat Parti İstanbul Milletvekili olması da tüm hayatı üst düzey protokollerde geçmiş bir devlet adamının emeklilik yıllarında bir miktar daha rahat yaşaması için lütfedilmiş bir makamdı.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı'ndan istifasına neden olacak bir fikir ayrılığı yaşanmış olsa da kendisi artık Dışişleri Bakanlığı'nın en saygın ve tecrübeli diplomatı olması bakımından bu durum kendisinin dışişlerindeki kudreti bakımından büyük bir sorun teşkil etmedi. Nitekim kendisi 1940'lı yılların ikinci yarısında Paris'te bulunsa da Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın siyasetini her an yönlendirmeyi sürdürdü. 1955'e kadar Türkiye Dışişleri Bakanlarının Paris'teki uluslararası toplantılarda resmen vekilliğini yaptı. Demokrat Parti Hükümeti ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile de 1930'lu yıllardan gelen iyi ilişkileri ve ortak mesaisi bulunan Menemencioğlu söz konusu hükümet döneminde de Paris'teki görevine devam etti. Kendisi siyasi bir kimlikten öte bir devlet adamı olmasıyla tüm çevrelerden takdir gördü. Ömrünün son aylarındaki Milletvekilliği'nde Cumhuriyet Halk Partisi yerine Demokrat Parti'yi tercih etmesinin altındaki sebeplerden birinin Saraçoğlu Hükümeti döneminde İnönü ile yaşadıkları fikir ayrılıklarının getirdiği kırgınlığın etkili olduğunu düşünüyoruz. Diğer taraftan Paris Büyükelçiliğinin son zamanlarında Menemencioğlu'nun aldığı şahsi borçların ödenmesi için dönemin başbakanı Adnan Menderes'ten yardım istediği ve gereken yardımın

kendisine yapıldığı da bilindiğinden söz konusu parti tercihini maddi ve manevi olarak bu gelişmeler etkilemiş olabilir.

Menemencioğlu'nun devletler arasındaki meseleleri devletler hukukuna uygun bir biçimde çözmeyi esas edinmiş prensibi tüm kariyeri boyunca yöntem olarak kendisi için rehber oldu. Bu noktada kestirmeci, dayatmacı ve gayrihukuki yöntemlerle hareket eden diplomatlarla tamamen ayrılmaktaydı. Nitekim yabancı devletler ricali tarafından oldukça saygı görmesinde bu prensibi büyük rol oynamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın en sıcak günlerinde dünyada hukuk devri tamamen ortadan kalkmışken İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsü'nü açması ve bu törende yaptığı konuşma yaşadığı zamanın çok ötesinde bir görüşe sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

20. Yüzyılın başları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllar aynı zamanda Türk dışişlerinin kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. Özellikle 1930'lu yılların ağır siyasi atmosferinde Türkiye pek çok ülkeye başkonsolosluklar, ortaelçilikler ve elçilikler açarak dış ilişkilerini geliştirmiştir. Yine Türkiye'nin katıldığı Balkan Antantı, Sadabad Paktı ve Milletler Cemiyeti toplantıları 1930'ların ortalarından itibaren Ankara'yı diplomasi trafiğinin yoğun olarak içerisine sokmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasi devrimleri nitekim 1930'lu yıllara tesadüf eder. Söz konusu sıcak zamanlarda merkezde değişmeyen tek isim ise Numan Menemencioğlu'ydu. Dolayısıyla kendisinin edindiği tecrübeler bu alanda herhangi bir diplomatla kıyaslanamayacak kadar fazlaydı.

Numan Menemencioğlu'nun hayatını etkileyen ölümler ve yaşadığı duygusal sarsıntıların bazılarını ilk bölümde yer vermiştik. Bu örneklerle bakıldığında kendisinin zorlu bir hayat yaşadığını söyleyebiliriz. Kendisinin erken yaşta yaşadığı hayal kırıklıkları sonraki yıllarında da hareket tarzını tayin etmiştir. Anılar ve örneklerde de görüldüğü üzere dışarıdan bakıldığında insanlar tarafından hayranlık derecesine varacak şekilde saygı gören bu diplomat, genç eşinin erken yaşta ölümü sebebiyle kısa sürmüş evliliğinden sonra tekrar evlenip bir aile kurmayı denememiştir. Ömrünün son yıllarında dünyaya gelmiş bulunan yeğenin kızı Ayşegül Sirmen'i evlat edinerek hukuki varisi olarak tayin etmiştir.

Menemencioğlu'nun kariyeri boyunca yabancı diplomatlarla yaptığı temaslar aynı zamanda 20. Yüzyılın ilk yarısında büyük devletlerin siyasi krizlere yaklaşma biçimini görmek bakımından da kıymetlidir. Bugün itibarıyla yaşadığımız dünyanın

siyasi ve sosyo-ekonomik dengeleri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulmuştur. Bu noktada Türkiye'nin bugün için halen içerisinde bulunduğu bazı paktları ve örgütleri, bunlara niçin katıldığı Menemencioğlu'nun hayatını incelemekle çok rahatlıkla anlayabilmekteyiz.

KAYNAKLAR

Özel Arşiv Belgeleri:

Taha Toros Arşivi (TTA), *TT – 640128 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 551590 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 637183 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 584799 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 551597 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 571194 Numaralı Belge.*

TTA, *Feride Hanım'dan Namık Kemal'e Mektuplar, 13 Numaralı Mektup.*

TTA, *TT – 571195 Numaralı Belge (1. Mektup).*

TTA, *TT – 571195 Numaralı Belge (7. Mektup).*

TTA, *TT – 571195 Numaralı Belge (8. Mektup).*

TTA, *TT – 514131 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 514131 Numaralı Belge.*

TTA, *TT – 514130 Numaralı Belge.*

Resmi Arşiv Belgeleri:

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *8190 Sayılı Kararname, 26 Haziran 1929.*

BCA, *9522 Sayılı Kararname, 4 Haziran 1930.*

BCA, *10428 Sayılı Kararname, 31 Aralık 1930.*

BCA, *13468 Sayılı Kararname, 16 Kasım 1932.*

BCA, *14426 Sayılı Kararname, 23 Mayıs 1933.*

BCA, *14522 Sayılı Kararname, 11 Haziran 1933.*

BCA, *15371 Sayılı Kararname, 4 Aralık 1933.*

BCA, *15404 Sayılı Kararname, 12 Aralık 1933.*

BCA, *15446 Sayılı Kararname, 20 Aralık 1933.*

BCA, *2/2290 Sayılı Kararname, 10 Nisan 1935.*

BCA, *2/2592 Sayılı Kararname, 20 Mayıs 1935.*

- BCA, 3095 Sayılı Kararname, 15 Ağustos 1935.
- BCA, 3174 Sayılı Kararname, 24 ağustos 1935.
- BCA, 3799 Sayılı Kararname, 2 Ocak 1936.
- BCA, 4373 Sayılı Kararname, 14 Nisan 1936.
- BCA, 4385 Sayılı Kararname, 20 Nisan 1936.
- BCA, 5319 Sayılı Kararname, 2 Ekim 1936.
- BCA, 5419 Sayılı Kararname, 28 Ekim 1936.
- BCA, 5795 Sayılı Kararname, 31 Aralık 1936.
- BCA, 6075 Sayılı Kararname, 26 Şubat 1937.
- BCA, 7452 Sayılı Kararname, 30 Eylül 1937.
- BCA, 7473 Sayılı Kararname, 7 Ekim 1937.
- BCA, 2/7560 Sayılı Kararname, 2 Kasım 1937.
- BCA, 13504 Sayılı Kararname, 29 Kasım 1937.
- BCA, 2/8352 Sayılı Kararname, 21 Mart 1938.
- BCA, 9213 Sayılı Kararname, 7 Temmuz 1938.
- BCA, 9600 Sayılı Kararname, 16 Eylül 1938.
- BCA, 9710 Sayılı Kararname, 1 Ekim 1938.
- BCA, 10040 Sayılı Kararname, 15 Aralık 1938.
- BCA, 10065 Sayılı Kararname, 25 Aralık 1938.
- BCA, 10272 Sayılı Kararname, 18 Ocak 1939.
- BCA, 10692 Sayılı Kararname, 1 Nisan 1939.
- BCA, 9230 Sayılı Kararname, 20 Kasım 1939.
- BCA, 13663 Sayılı Kararname, 7 Haziran 1940.
- BCA, 14764 Sayılı Kararname, 19 Kasım 1940.
- BCA, 16168 Sayılı Kararname, 10 Temmuz 1941.
- BCA, Dâhiliye Vekâleti, 19784 Sayılı Kararname, 10 Ağustos 1942.
- BCA, 14921 Sayılı Kararname, 11 Ağustos 1942.
- BCA, 3/138 Sayılı Kararname, 13 Kasım 1943.
- BCA, 1764 Sayılı Kararname, 9 Kasım 1944.

- BCA, 3/3896 Sayılı Kararname, 13 Mart 1946.
- BCA, 3/4793 Sayılı Kararname, 10 Ekim 1946.
- BCA, 3/6117 Sayılı Kararname, 5 Temmuz 1947.
- BCA, 3/7667 Sayılı Kararname, 24 Haziran 1948.
- BCA, 3/8219 Sayılı Kararname, 27 Ekim 1948.
- BCA, 3/9907 Sayılı Kararname, 1 Eylül 1949.
- BCA, 3/10171 Sayılı Kararname, 22 Kasım 1949.
- BCA, 3/11386 Sayılı Kararname, 11 Haziran 1950.
- BCA, 3/11485 Sayılı Kararname, 22 Haziran 1950.
- BCA, 3/12673 Sayılı Kararname, 15 Mart 1951.
- BCA, 3/14977 Sayılı Kararname, 17 Mayıs 1952.
- BCA, 3/15924 Sayılı Kararname, 31 Ekim 1952.
- BCA, 4/94 Sayılı Kararname, 10 Ocak 1954.
- BCA, 4/2737 Sayılı Kararname, 10 Nisan 1954.
- BCA, 4/5531 Sayılı Kararname, 8 Temmuz 1955.
- BCA, 4/6657 Sayılı Kararname, 11 Şubat 1956.
- BCA, 4/6916 Sayılı Kararname, 20 Mart 1956.
- BCA, 4/7133 Sayılı Kararname, 21 Nisan 1956.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXX, Devre 6, 14 Ocak 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.XXX, Devre 7, 15 Mart 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, Devre 7, 5 Mayıs 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, Devre 7, 5 Temmuz 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. IX, Devre 7, 31 Mart 1944.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C.IX, Devre 7, 20 Nisan 1944.
- T.C. Resmi Gazete, 11 Şubat 1937.
- T.C. Resmi Gazete, 4 Temmuz 1949.

Gazeteler:

- “200 Bulgar Türk Mezarlığını Yıktılar”, (18 Nisan 1933). *Vakit*.
- “Adisababa Elçiliğimiz”, (23 Temmuz 1935).*Akşam*.
- “Afgan Hariciye Vezirinin Gazetecilere Mühim Beyanatı”,(15 Ocak 1936).*Akşam*.
- “Albay B. Türkmen Dün Paris’e Vardı”, (13 Temmuz 1948).*Ulus*.
- “Albay Donovan”,(4 Şubat 1941).*Ulus*.
- “Alman – Sovyet Paktı İmzalandı”, (24 Ağustos 1939).*Akşam*.
- “Alman Elçisi Dün Geldi”, (17 Nisan 1935).*Cumhuriyet*.
- “Alman Sanatkârı Ankara’da İki Konser Verdi”, (18 Haziran 1943).*Vakit*.
- “Almanlar, Türk – Sovyet Münasebetlerini Bulandırmak İstiyorlar”, (6 Temmuz 1940).
- “Almanya İle Ticaretimiz”, (27 Temmuz 1938).*Ulus*.
- “Almanya’dan Sabaha Karşı Gelen Telgraflar”, (6 Mart 1933). *Cumhuriyet*.
- “Almanya’ya Giden Kredi Heyetimiz”,(22 Ocak 1939).*Akşam*.
- “Altı Vekalette Değişiklik Yapıldı”, (10 Mart 1943).*Ulus*.
- “Amerika da Teslihatını Arttırmağa Karar Verdi”, (18 Ekim 1938).*Cumhuriyet*.
- “Amerika Orduları Erkanı Harbiye Reisi Şehrimizde”, (27 Eylül 1932). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Amiral Cunningham”, (3 Ağustos 1939).*Akşam*.
- “Ankara’da Balo”, (7 Aralık 1936).*Akşam*.
- “Ankara’da İmzalanan Türk – Alman Ticaret Anlaşmasının Umumi Hatları”, (15 Ekim 1941).*Ulus*.
- “Ankara’da Müessif Bir Bomba Hadisesi”, (25 Şubat 1942).*Cumhuriyet*.
- “Ankara’da Yeni Elçilerin Kabulü Merasimi”, (15 Ocak 1933). *Vakit*.
- “Ankara’nın Büyük Günü”,(28 Aralık 1936).*Ulus*.
- “Antakya ve İskenderun Türk Diyarıdır”, (29 Eylül 1936). *Akşam*.
- “Antakya ve İskenderun’da Tazyik Siyaseti Devam Ediyor”, (16 Ekim 1936).*Akşam*.
- “Antakya’da Çarpışmalar Başladı”, (18 Ekim 1936).*Akşam*.
- “Atatürk Başvekilimizi ve Vekillerimizi Dün Kabul Etiler”,(13 Şubat 1937). *Ulus*.

- “Atatürk Konya’ya Hareket Etti”, (6 Ocak 1937).*Akşam*.
- “Atatürk Riyasetinde Dün Mühim Bir İçtima Akdedildi”, (21 Şubat 1937).*Akşam*.
- “Atatürk”, (25 Kasım 1934).*Hakimiyeti Milliye*.
- “Atina’daki Müzakereler”, (6 Mayıs 1933). *Vakit*.
- “Avrupa Konseyi’nde”, (10 Ağustos 1949).*Ulus*.
- “Avusturya İle Ticari Anlaşma”, (13 Temmuz 1933). *Hakimiyeti Milliye*.
- “B. Menemencioğlu Beyrut’ta”, (13 Kasım 1937).*Ulus*.
- “B. Menemencioğlu Beyrut’tan Geliyor”, (14 Kasım 1937). *Ulus*.
- “B. Menemencioğlu Hitler Tarafından Kabul Edildi”, 13 Temmuz 1938.*Ulus*.
- “B.Menemencioğlu İstanbul’da”,(23 Aralık 1937).*Ulus*.
- “B. Menemencioğlu Lord Halifax ile Görüştü”. (1 Aralık 1939).*Akşam*.
- “B. Menemencioğlu Moskova’ya Vardı”, (1 Mayıs 1936). *Ulus*.
- “B. N. Menemencioğlu Cezayir’den Geçerken”, (16 Aralık 1944).*Ulus*.
- “B. N. Rıfat Menemencioğlu’nun Konferansı”, (4 Kasım 1936).*Ulus*.
- “B. Numan Devlet Vekili Oluyor”, (24 Kasım 1937).*Tan*.
- “B. Numan Menemencioğlu da Geldi”,(26 Haziran 1937).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu Geliyor”, (26 Aralık 1946).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu Moskova’ya Gidiyor”,(18 Nisan 1936).*Ulus*.
- “B. Numan Menemencioğlu Paris’e Gitti”, (18 Aralık 1939).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu Paris’e Hareket Etti”, (14 Ocak 1947).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu Paris’e Hareket Etti”,(5 Aralık 1944).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu ve Müşavirler Dün Akşam Cenevre’ye Hareket Etiler”, (19 Nisan 1937).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu’nun 48. Yıldönümü”,(17 Nisan 1940).*Akşam*.
- “B. Numan Menemencioğlu”, (4 Ağustos 1940).*Akşam*.
- “B. Rauf Orbay Bu Akşam Londra’ya Hareket Ediyor”, (27 Şubat 1942).*Cumhuriyet*.
- “Balkan Antantı Konseyi Dün Kapandı”, (23 Şubat 1939).*Ulus*.
- “Balkan Misakı Bugün Büyük Merasimle İmza Ediliyor”, (9 Şubat 1934). *Akşam*.
- “Balkanlılar Kat’i Bitaraf Kalacaklar”,(3 Şubat 1940).*Cumhuriyet*.
- “Barış İçin Önemli Konuşmalar”, (18 Ekim 1935).*Ulus*.

- “Başvekil, Hariciye Vekili Bu Akşam Belgrad’a Hareket Edecekler”, (10 Nisan 1937).*Akşam*.
- “Başvekilimiz Hükümetin Yeni Tedbirlerini Anlatacak”, (11 Kasım 1942).*Ulus*.
- “Başvekilimize Kavuşuyoruz”, (4 Haziran 1932). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Belçika Sefiri”,(15 Mayıs 1940).*Akşam*.
- “Berlin Harabe Halinde, Üç Günde Beş Bin Ton Bomba Atıldı”, (1 Şubat 1944).*Cumhuriyet*.
- “Beş Kısım Üzerinde İzahat”, (24 Haziran 1936). *Akşam*.
- “Bitaraf Değiliz, Harp Hariciyiz!”, 1 Şubat 1940.*Cumhuriyet*.
- “Boğazlar Konferansı Bugün Toplanıyor”, (22 Haziran 1936).*Akşam*.
- “Boğazlar Mukavelesinin Cumartesi Günü İmzalanması Bekleniyor”,(6 Temmuz 1936).*Akşam*.
- “Boğazlar Rejimi Hakkında”, (13 Nisan 1936). *Ulus*.
- “Boğazlara Ait Kayıtların İlgasını Tekrar İstedik”, (25 Mayıs 1933).*Cumhuriyet*.
- “Boğazlarda Türkiye Hakimiyeti Ne Demektir?”,(15 Ağustos 1936). *Akşam*,.
- “Bozcaada’da Bir İspanyol Gemisi Daha Torpillendi”,(19 Ağustos 1937).*Akşam*.
- “Bulgarlar Hayıflanıyorlar”, (19 Eylül 1933). *Vakit*.
- “Bükreşte B. Menemencioglu Şerefine Ziyafet”, (28 Nisan 1936).*Akşam*.
- “Büyük Bayramımız Neşe İle Kutlandı”, (31 Ekim 1945).*Vakit*,.
- “Büyük Bayramın 11. Yıldönümü”, (31 Ekim 1934). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Büyük Bir Kayıp”, (8 Temmuz 1942).*Akşam*.
- “Büyük Şefin Hatay Günü İhtisasları”, (1 Aralık 1937).*Ulus*.
- “Celal Bayar Kabinesi Bugün İstifa Etti”, (25 Ocak 1939).*Akşam*.
- “Cemiyet-i Akvama Girdik”, (19 Temmuz 1932) *Cumhuriyet*.
- “Cenup Hududumuzdaki Şekavet”, (8 Nisan 1937).*Akşam*.
- “Cephede Şehit Düşen”, (15 Ocak 1945).*Ulus*.
- “Cumhurreisimizin Amerika’ya Mesajı”,(27 Şubat 1939).*Ulus*.
- “Çekoslovakya Matem İçinde”, (1 Ekim 1938).*Akşam*.
- “Daktilo Kızı Köprüde Vuran Kimdir?”, (13 Nisan 1933).*Vakit*.
- “Dış Bakanımız Dün Yola Çıktı”, (7 Ağustos 1949).*Ulus*.
- “Dış Bakanımızın Paris’te Beyanatı”,(21 Şubat 1946).*Cumhuriyet*.

- “Dış Bakanlık Teşkilatı”,(12 Ocak 1938).*Ulus*.
- “Dış İşlerinde Değişiklik Şayiaları”, (5 Mart 1949). *Cumhuriyet*.
- “Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri”,(24 Kasım 1937).*Ulus*.
- “Dost Afganistan’ın Harbiye Veziri Memleketimizde”, (17 Ekim 1936).*Ulus*.
- “Dost Bulgaristan Başvekili Şehrimizde”, (17 Mart 1939).*Ulus*.
- “Dün Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmaları İmzalandı”, (29 Ekim 1936).*Ulus*.
- “Ege Vapuru Bu Sabah Marsilya’dan Geldi”, (31 Temmuz 1947).*Akşam*.
- “Ekmek İşinde Karne Tatbik Edilecek”, (20 Aralık 1941).*Akşam*.
- “Ekselans Cemil Mardam Şehrimizde”,(22 Aralık 1937).*Ulus*.
- “Fin Milleti Sulhü Matemle Karşıladi”, (14 Mart 1940).*Akşam*.
- “Fransız Filosu Meselesi Halledildi”, (5 Temmuz 1940).*Ulus*.
- “Fransız Parlamento Heyeti”, (1 Kasım 1948).*Cumhuriyet*.
- “Fransız Parlamento Heyeti”, (23 Ekim 1948).*Cumhuriyet*.
- “Fransızlarla İtilaf”, (15 Ekim 1932) *Vakit*.
- “Gazi Hz. Dün Akşam Seyahate Çıktı”, (19 Kasım 1930). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Gazi Hz. Yeni İsveç Elçisini Kabul Etti”, (23 Kasım 1934). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Habeşistan’da Hükümet Yok mu?”, (9 Mayıs 1936).*Akşam*.
- “Hariciye Müsteşarı Avrupa’dan Geliyor”, (24 Ocak 1932). *Akşam*.
- “Hariciye Müsteşarı Avrupa’ya Gidiyor”, (23 Haziran 1931). *Vakit*.
- “Hariciye Müsteşarı Geliyor”, (24 Şubat 1930). *Akşam*.
- “Hariciye Müsteşarı Numan Rifat Bey İyileşti”, (20 Ağustos 1931). *Akşam*.
- “Hariciye Müsteşarı Prag’dan Geliyor”, (26 Ocak 1932). *Akşam*.
- “Hariciye Müsteşarı”, (7 Haziran 1932). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Hariciye Müsteşarımız Dün Beyrut’a Vardı”, (11 Kasım 1937).*Cumhuriyet*.
- “Hariciye Tayinleri”, (18 Mayıs 1929) *Akşam*.
- “Hariciye ve İktisat Vekilleri Geliyor”, (22 Nisan 1933). *Vakit*.
- “Hariciye Vekili Bugün Şehrimize Geliyor”, (17 Temmuz 1933). *Cumhuriyet*.
- “Hariciye Vekili Dün Akşam Ankara’ya Hareket Etti”, (18 Mayıs 1943).*Akşam*.
- “Hariciye Vekili Dün İstanbul Gazetecileriyle Konuştu”, (7 Mart 1944).*Cumhuriyet*.

- “Hariciye Vekili İstasyonda Merasimle Karşılaştı”, (22 Eylül 1939).*Akşam*.
- “Hariciye Vekili Mihver ve Tarafsız Elçiler Şerefine 400 Kişilik Bir Ziyafet Verdi”, (19 Nisan 1943).*Akşam*.
- “Hariciye Vekili”,(18 Kasım 1942).*Akşam*.
- “Hariciye Vekili”, (24 Eylül 1942).*Ulus*.
- “Hariciye Vekili”, (27 Eylül 1942).*Akşam*.
- “Hariciye Vekili”, (6 Eylül 1938).*Akşam*.
- “Hariciye Vekilimiz Ankara’da”,(11 Kasım 1943).*Cumhuriyet*.
- “Hariciye Vekilimiz Büyük Bir Ziyafet Verdi”,(15 Nisan 1943).*Ulus*.
- “Hariciye Vekilimiz Reyini Atarken”,(9 Ekim 1942). *Ulus*.
- “Hariciye Vekilimiz”, (28 Temmuz 1943).*Cumhuriyet*.
- “Hariciye Vekilinin İzmir’de Beyanatı”. (4 Mayıs 1944). *Cumhuriyet*.
- “Hariciye, Dâhiliye ve Adliye Vekilleri Değişti”, (12 Kasım 1938).*Akşam*.
- “Hatay Anayasası Komisyonu Cenevre’de Bugün Yeniden Toplanıyor”, (22 Nisan 1937).*Akşam*.
- “Hatay Anayasası Müzakereleri 9 Nisanda Tekrar Başlayacak”, (21 Mart 1937).*Tan*.
- “Hatay Anayasası”,(3 Nisan 1937).*Akşam*.
- “Hatay Askeri Anlaşmasının Esasları”,(3 Temmuz 1938).*Ulus*.
- “Hatay İçin B. Menemencioğlu Dün Hareket Etti”,(1 Mart 1938).*Ulus*.
- “Hatay İçin”, (6 Ocak 1938).*Ulus*.
- “Hatay İntihab Nizamnamesi”, (11 Mart 1938).*Cumhuriyet*.
- “Hatay Meselesinde İhtilaflı İki Nokta”, (20 Mayıs 1937).*Akşam*.
- “Hatay Seçimi İçin”, (16 Mart 1938).*Ulus*.
- “Hatay Seçimi İçin”, (19 Ekim 1937).*Ulus*.
- “Hatay’da Müstakil İdare Başlıyor”, (4 Haziran 1937).*Tan*.
- “Hatay’ın Anayasası”, (2 Şubat 1937).*Tan*.
- “Hava Tehlikesine Karşı”, (11 Aralık 1935).*Akşam*.
- “Heyetimiz Bu Sabah Gidiyor”, (11 Eylül 1936). *Tan*.
- “Hitler Başkumandanlığı da Bizzat Kendi Üzerine Aldı”,(5 Şubat 1938).*Cumhuriyet*.
- “Hitler Versay Muahedesinin Son Bağlarını da Kopardı”, (8 Mart 1936).*Akşam*.

- “Hususi Silah Fabrikaları”, (16 Ekim 1934). *Vakit*.
- “Hükümetin Bir Kararı”, (6 Haziran 1941). *Cumhuriyet*.
- “Işıksız İlk Gece”, (22 Kasım 1940). *Akşam*.
- “İktisat Misakı”, (10 Ocak 1930). *Milliyet*.
- “İngiltere’nin Irak Komiseri Dün Geldi”, (13 Şubat 1929). *Hakimiyeti Milliye*.
- “İngiliz Basının Yersiz Neşriyatı Devam Ediyor”, (2 Mart 1944). *Cumhuriyet*.
- “İngilizler Irak’ta”, (3 Mayıs 1941). *Akşam*.
- “İngiltere Hariciye Nazırı Bir Ziyafet Verdi”, (23 Mayıs 1936). *Akşam*.
- “İngiltere Kralı Sekizinci Edward Cuma Günü İstanbul’a Geliyor”, (29 Ağustos 1936). *Akşam*.
- “İngiltere ve Fransa’nın Son Sözü”, (14 Nisan 1939). *Cumhuriyet*.
- “İran Dışişleri Bakanı Cenevre’ye Gitti”, (7 Eylül 1935). *Akşam*.
- “İran Dışişleri Bakanı”, (25 Ekim 1937). *Ulus*.
- “İran Hariciye Nazırı”, (21 Eylül 1933). *Cumhuriyet*.
- “İran’ın İşgali Harbi Kazandırır mı?”, (28 Ağustos 1941). *Akşam*.
- “İsmet Paşa Avdet Ediyor”, (16 Ekim 1931), *Akşam*.
- “İstanbul’a Gelen Paris Büyükelçimizin Basına Demeci”, (1 Ağustos 1947). *Ulus*.
- “İstanbul’a Gelen Fransız Sayıtları”, (25 Ekim 1948). *Ulus*.
- “İtalya Arnavutluğa Asker Çıkardı”, (8 Nisan 1939). *Ulus*.
- “İtalya Dün Akşam İngiltere ve Fransa’ya Harp İlan Etti”, (11 Haziran 1940). *Akşam*.
- “İtalya Kararını Bildirdi”, (12 Aralık 1937). *Tan*.
- “İtalya ve Akdeniz”, (24 Eylül 1937). *Ulus*.
- “İtalya’nın Afrika ve Asya’da Gayeleri Varmış”, (20 Mart 1934). *Akşam*.
- “İtalyan Başvekili Mussolini İstifa Etti”, (26 Temmuz 1943). *Cumhuriyet*.
- “İtalyan Ordusu Habeş Topraklarında”, (3 Ekim 1935). *Cumhuriyet*.
- “Japon Prensi Bu Akşam Gidiyor”, (16 Aralık 1931), *Hakimiyeti Milliye*.
- “Kahire Müzakerelerinin Neticesi”, (8 Kasım 1943). *Cumhuriyet*.
- “Kamutay Toplandı”, (19 Eylül 1937). *Ulus*.
- “Kamutay’da Antakya ve İskenderun Davası”, (28 Kasım 1936). *Ulus*.
- “Karol, Romanya Tahtından Çekildi”, (6 Eylül 1940). *Akşam*.

- “Komisyon Dün Yeni Projeyi İkmal Edildi”, (20 Mart 1938).*Cumhuriyet*.
- “Komiteler Bazı Esaslar Hazırladılar”, (18 Eylül 1938).*Akşam*.
- “Komünizme Karşı Mücadele”, (7 Kasım 1937).*Cumhuriyet*.
- “Krom Şilebi Batırıldı”, (1 Nisan 1944).*Cumhuriyet*.
- “Londra B. Elçiliğimizde”, (17 Kasım 1947).*Ulus*.
- “Londra Radyosunda”, (17 Aralık 1939).*Ulus*.
- “M.Grew Ankara’dan Ayrıldı”, (4 Mart 1932) *Vakit*.
- “M. Hitler Reiscumhur Oldu”, (3 Ağustos 1934).*Hakimiyeti Milliye*.
- “M. Menemencioglu S’efface”, (6 Temmuz 1944).*Feuille D’avis de Neuchatel*.
- “M. Titülesko Bugün Şehrimizde”,(14 Ekim 1933). *Vakit*.
- “M.Heriyo Dün Akşam Sofya’ya Gitti”, (12 Ağustos 1933). *Vakit*.
- “Macar Nazırlarının Memleketimizi Ziyaretleri”, (17 Ekim 1933). *Vakit*.
- “Macarlar Muahedeyi Bozuyor”,(10 Nisan 1936).*Akşam*.
- “Meclis Heyetimizin Fransa’yı Ziyareti”, (9 Haziran 1949).*Ulus*.
- “Meçhul Tahtelbahir”, (22 Ağustos 1937).*Akşam*.
- “Memleketimizin Siyasi İtibarı Çok Büyüktür”,(3 Haziran 1936).*Cumhuriyet*.
- “Menemencioglu Dün İstanbul’dan Hareket Etti”,(22 Kasım 1939).*Ulus*.
- “Menemencioglu Paris’te”,(25 Aralık 1939).*Ulus*.
- “Menemencioglu Paris’te”, (5 Eylül 1947).*Ulus*.
- “Menemencioglu Riyasetinde Bir Heyet Londra’ya Gidiyor”,(19 Kasım 1939).*Akşam*.
- “Menemencioglu Tuluz’da Törenle Karşılandı”, (28 Nisan 1948).*Ulus*.
- “Menemencioglu’nun Beyanatı”, (28 Haziran 1937). *Akşam*.
- “Menemencioglu’nun Dünkü Basın Toplantısı”, (27 Ekim 1949).*Ulus*.
- “Mesud Bir Nikah Töreni”, (3 Nisan 1938).*Ulus*.
- “Millet Meclisinde Türkçülük Münakaşası”,(6 Temmuz 1943).*Cumhuriyet*.
- “Milletler Cemiyeti Konseyi Azası Olduktan Sonra”, (19 Eylül 1934).*Hakimiyeti Milliye*.
- “Milli Şef İnönü”, (7 Ağustos 1943).*Cumhuriyet*.
- “Milli Şefimiz”, (28 Eylül 1942).*Ulus*.
- “Misafirimiz M. Heriyo Dün Bulgaristan’dan Geldi”,(18 Ağustos 1933).*Vakit*.

- “Moskova Büyükelçimiz Ankara’ya Geliyor”, (12 Ağustos 1940).*Akşam*.
- “Muazzam Pakt Dün İmzalandı”, (28 Nisan 1938).*Akşam*.
- “Muhtariyet Mi ? İstiklal Mi?”, (3 Mart 1937).*Akşam*.
- “Müessif Bir İrtihal”, (28 Ağustos 1932). *Milliyet*.
- “Nafia Vekili Şehrimize Geliyor”,(22 Mart 1940).*Yeni Asır*.
- “Nafia Vekilimiz”,(23 Mart 1940).*Yeni Asır*.
- “Necmeddin Sadak Amerika’dan Ayrıldı”, (28 Nisan 1949).*Ulus*.
- “Numan Bey Ameliyat Oldu”, (16 Haziran 1931). *Akşam*.
- “Numan Menemencioğlu Ankara’ya Gitti”, (30 Mart 1940).*Cumhuriyet*.
- “Numan Menemencioğlu Bir Ameliyat Geçirdi”, (23 Ocak 1949).*Ulus*.
- “Numan Menemencioğlu Dün Almanya’dan Avdet Etti”, (14 Şubat 1939).*Cumhuriyet*.
- “Numan Menemencioğlu İyileşti”, (8 Şubat 1949).*Cumhuriyet*.
- “Numan Menemencioğlu ve Bir Hatıra”, (16 Ağustos 1942). *Ulus*.
- “Numan Menemencioğlu’nun İstifası”, (17 Haziran 1944).*Tasviri Efkar*.
- “Numan Menemencioğlu’nun Muharririmize Mühim Beyanati”, (22 Aralık 1938).*Akşam*.
- “Numan Menemencioğlu”,(14 Ağustos 1942). *Cumhuriyet*.
- “Numan Menemencioğlu”,(17 Ekim 1939).*Ulus*.
- “Numan Rifat B.”, (6 Haziran 1932). *Vakit*.
- “Örfi İdare Dün İlan Edildi”, (1 Ocak 1931). *Cumhuriyet*.
- “Paris Büyükelçimiz Fransız Radyosunda Bir Konuşma Yapacak”, (28 Aralık 1949).*Ulus*.
- “Paris Elçimizin Ankara’ya Gelişi Akdeniz Paktı İle İlgili”, (26 Ekim 1949).*Vakit*.
- “Paris Görüşmesinden Sonra”, *Akşam*,
- “Paris Konferansı Çalışmaya Başladı”, (16 Mart 1948).*Ulus*.
- “Parti Grubunun Mühim Bir Toplantısı”, (17 Kasım 1943).*Cumhuriyet*.
- “Parti Nizamnamesinde Yapılacak Tadilat”,(28 Mayıs 1939).*Ulus*.
- “Petrol Ambargosuna Karşı”,(9 Şubat 1936).*Akşam*.
- “Potemkin İstanbul’da”(28 Nisan 1939).*Ulus*.
- “Rayıştag Açılırken Neler Ortaya Çıktı? ”, (23 Mart 1933). *Cumhuriyet*.

- “Reisicumhur İnönü Bulgar Başvekilini Kabul Buyurdular”, (19 Mart 1939).*Akşam*.
- “Reisicumhur İnönü Dün Danimarka Büyükelçisini Kabul Buyurdular”, (11 Mart 1939).*Akşam*.
- “Reisicumhurumuzun Konukları Geldiler”, (4 Ekim 1934). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Resmi Tebliğ”, (3 Kasım 1934), *Hakimiyeti Milliye*.
- “Romanya’da Bütün Belediye Meclislerinin Feshi Kararlaştı”, (6 Ocak 1938).
- “Rumen Hariciye Nazırı Dün Geldi”, (11 Haziran 1939).*Cumhuriyet*.
- “Rusya İle Yeni Misakımız Bugün İmzalanacak”, (17 Aralık 1929). *Vakit*.
- “Saar’da Reyiamı Almanya’nın Kazandığı Anlaşıyor”, (15 Ocak 1935).*Cumhuriyet*.
- “Sabık Hariciye Vekili Bir Kaza Geçirdi”, (22 Temmuz 1944).*Akşam*.
- “Sadak – Bevin Konuşması”, (13 Mart 1948).*Ulus*,
- “Sancak Meselesinde Dün Tam Bir Anlaşma Hâsıl Oldu”, (27 Ocak 1937).*Akşam*.
- “Selanik ve İskeçe Almanların Elinde”, (10 Nisan 1941).*Ulus*.
- “Serklodyan Kulübünün Fevkalade Toplantısı”, (23 Mayıs 1944).*Cumhuriyet*.
- “Siyasi Müsteşarlığın Lüzumsuzluğuna Karar Verildi”, (22 Kasım 1937).*Cumhuriyet*.
- “Son Dakika”, (29 Kasım 1939).*Akşam*.
- “Şair Ali Ekrem Bolayır Dün Vefat Etti”. (28 Ağustos 1937).*Akşam*.
- “Şam Başkonsolosumuz”, (5 Kasım 1940).*Akşam*.
- “Şanghai ve Mançuri’de Harp Devam Ediyor”, (1 Şubat 1932). *Cumhuriyet*.
- “T. Rüştü Aras Geldi”, (25 Temmuz 1936).*Tan*.
- “Tam Bir El Birliği İle; Hükümetçe ve Milletçe”, (12 Nisan 1932), *Cumhuriyet*.
- “Tayyare Kaçakçılığı ve Sahtekarlık Meselesi”, (9 Ocak 1939).*Akşam*.
- “Tek Tip Ekmek Çarşamba Günü Çıkacak”, (23 Şubat 1941).*Akşam*.
- “Türk – Alman Ticaret Anlaşması”, (08 Temmuz 1938).*Akşam*.
- “Türk – Alman Ticaret Anlaşması”, (26 Temmuz 1940).*Akşam*.
- “Türk – Alman Ticaret Anlaşmasının Esasları”, (22 Nisan 1935).*Akşam*.
- “Türk – Alman Ticaret Görüşmeleri”, (15 Mart 1935).*Ulus*.
- “Türk – Alman Ticaret Müzakeresine Yakında Ankara’da Başlanacak”, (7 Eylül 1941).*Akşam*.
- “Türk – Amerika Ticaret Anlaşması”, (19 Aralık 1938).*Akşam*.

- “Türk – Amerikan İade-i Mücrimin Mukavelesi”, (12 Kasım 1930). *Hakimiyeti Milliye*.
- “Türk – Bulgar Dostluğu”, (14 Ocak 1940). *Cumhuriyet*..
- “Türk – Bulgar Dostluk Muahedesi İmzalandı”, (23 Eylül 1933). *Cumhuriyet*.
- “Türk – Fransız Dostluğu”,(14 Temmuz 1947). *Akşam*.
- “Türk – Fransız Dostluk Muahedesi İmzalandı”, (4 Şubat 1930). *Vakit*.
- “Türk – Fransız Günü”, (15 Eylül 1948). *Akşam*.
- “Türk – Fransız Münasebatı”,(9 Ekim 1936). *Ulus*.
- “Türk – İngiliz Tecim Anlaşması İmzalandı”, (5 Haziran 1935). *Kurun*.
- “Türk – İngiliz Ticaret Anlaşması”,(6 Ocak 1940). *Akşam*.
- “Türk – İtalyan Ticaret Anlaşması”, (12 Eylül 1938). *Akşam*.
- “Türk – İtalyan Ticaret Müzakereleri”, (4 Ekim 1938). *Akşam*.
- “Türk – Macar Dostluğu”, (23 Ekim 1933). *Vakit*.
- “Türk – Romen Ticaret Görüşmeleri Başladı”, (11 Kasım 1941). *Ulus*.
- “Türk – Sovyet Deklarasyonları Teatisi”, (25 Mart 1941). *Ulus*.
- “Türk – Yunan Dostluğu Bir Kere Daha Teyit Edildi”,(1 Ocak 1933). *Cumhuriyet*.
- “Türk – Yunan Misakı İmzalandı”,(15 Eylül 1933). *Cumhuriyet*.
- “Türk – Yunan Muahedenamesi Yazıldı”, (7 Mayıs 1933). *Vakit*.
- “Türk – Yunan Ticaret Anlaşması Dün Gece İmzalandı”, (11 Kasım 1934). *Hakimiyeti Milliye*
- “Türk Gençliğinin Vakur Hassasiyeti Takdire Şayandır”, (4 Nisan 1939). *Tan*.
- “Türk Tezi Cenevre’de Kabul Edildi”, (29 Ocak 1938). *Ulus*.
- “Türk Tezinin Kabul Edilmesi Bekleniyor”, (8 Mart 1937). *Tan*.
- “Türkiye – Amerika Ticaret Anlaşması Dün İmza Edildi”,(2 Nisan 1939). *Cumhuriyet*.
- “Türkiye – Bulgaristan Beyannamesi”, (18 Şubat 1941). *Ulus*.
- “Türkiye – Fransa – İngiltere Arasında Yeni Anlaşmalar”, (9 Ocak 1940). *Akşam*.
- “Türkiye – Fransa Münasebetleri”, (19 Haziran 1949). *Ulus*.
- “Türkiye – İtalya Ticaret Muahedesi”, (31 Mart 1934). *Cumhuriyet*.
- “Türkiye – İtalya Ticaret Müzakereleri Durdu”, (14 Mart 1934), *Cumhuriyet*.
- “Türkiye – Suriye Dostluk Muahedesinin İmzası”, (1 Nisan 1940). *Akşam*.
- “Türkiye – Suriye İyi Komşuluk Muahedesi”, (23 Mart 1938). *Tan*.

- “Türkiye Almanya’ya Cevap Verdi”,(26 Nisan 1939).*Tan*.
- “Türkiye İle İngiltere Arasındaki Müzakere Tam İtilafla Neticelendi”, (6 Mayıs 1939).*Akşam*.
- “Türkiye’nin Harici Siyaseti”, (29 Ekim 1936).*Akşam*.
- “Üçler Konferansı Dün Toplandı”, (20 Ekim 1943).*Cumhuriyet*.
- “Vekiller Toplandı”, (21 Haziran 1938).*Son Posta*.
- “Verdiğimiz Projenin Esbabı Mucibesi”,(30 Haziran 1936).*Tan*.
- “Viyanada Alman Nüfuzu Artıyor”, (17 Şubat 1938).*Cumhuriyet*.
- “Von Papen Gitti”,(28 Mayıs 1944).*Cumhuriyet*.
- “Wandell Wilkie Hariciye Vekilimizi Ziyaret Etti”, (9 Eylül 1942).*Ulus*.
- “Yaşasın Müstakil Hatay”, (3 Eylül 1938).*Akşam*.
- “Yeni Bir Safha Başlarken”, (12 Aralık 1941).*Akşam*.
- “Yeni Bir Teslihat Programı Hazırlandı”,(21 Mayıs 1938).*Ulus*.
- “Yeni Büyükelçilerimiz”, (30 Temmuz 1943).*Cumhuriyet*.
- “Yugoslav Hükümdarları Dün Sabah Geldiler”, (5 Ekim 1933).*Vakit*.
- “Yugoslavya İle Dostluk Misakı Aktediyoruz”, (10 Ekim 1933).*Vakit*.
- “Yugoslavya Kralını Öldürdüler”, (10 Ekim 1934).*Hakimiyeti Milliye*.
- “Yunan Hariciye Nazırı”, (30 Ekim 1934). *Vakit*.
- “Yunanistan’da Diktatörlük İlan Edildi”,(7 Mart 1933). *Cumhuriyet*.
- “Yunanlı Misafirler”, (9 Mayıs 1934). *Cumhuriyet*.
- “Yurdumuza İnen Amerikalı Pilotlar”, (4 Ağustos 1943).*Cumhuriyet*.
- “Zelzelede Kaybımız 1690 Kişiyi Buldu”, (29 Kasım 1943).*Ulus*.
- Atay, Falih Rıfki, (10 Ekim 1941). “Almanya İle İmzaladığımız İktisadi Anlaşmalar”, *Ulus*.
- Atay, Falih Rıfki, (6 Mayıs 1940).“Evet Norveç’ten Bazı Dersler Almak Lazımdır!”, *Ulus*.
- Atay, Neşet Halil, (26 Temmuz 1936). “Montrö Konferansı ve Türk Diplomatları”, *Ulus*.
- Civaoğlu, Güneri.(5 Şubat 2020). “Montrö Bakan Yemişti”, *Milliyet*.
- Esmer,Ahmet Şükrü. (16 Mayıs 1943). “Devletler Hukuku Enstitüsü”, *Ulus*.
- Menemencioğlu, Numan. (30 Mart 1957).“Fransız Kültürü”, *Cumhuriyet*.

- Menemencioğlu, Numan. (18 Nisan 1957). “Bir Peri Masalı”, *Cumhuriyet*.
- Menemencioğlu, Numan. (2 Ocak 1957). “Avrupa ve Harp”, *Cumhuriyet*.
- Menemencioğlu, Numan. (24 Temmuz 1943). “Lozan Önü’dür”, *Cumhuriyet*.
- Menemencioğlu, Numan. (3 Mart 1957). “Bu Münbit Toprak”, *Cumhuriyet*.
- Menemencioğlu, Numan. (30 Haziran 1957). “Etrafımızda Neler Geçiyor”, *Cumhuriyet*.
- Menemencioğlu, Numan. (8 Şubat 1957). “Bitarafılık – Bitarafçılık”, *Cumhuriyet*.
- Menteşeoğlu, Feridun Osman. (18 Nisan 1948). “Zaman İçinde Türk Durumunda Gelişme”, *Ulus*.
- Nadi, Nadir. (2 Mayıs 1944). “Mülteciler ve Türkiye”, *Cumhuriyet*.
- Nadi, Nadir. (17 Haziran 1944). “Başvekilimizin Tekrarladığı Hakikat”, *Cumhuriyet*.
- Nadi, Nadir. (2 Kasım 1943). “Milli Şefi Dinlerken”, *Cumhuriyet*.
- Ocağoğlu, Hakkı. (15 Ağustos 1942). “Numan Menemencioğlu”, *Yeni Asır*.
- Sadak, Necmeddin. (14 Haziran 1942). “İngiliz – Sovyet Anlaşmasında Dikkat Edilecek Noktalar”, *Akşam*.
- Sadak, Necmeddin. (17 Mayıs 1943). “Hariciye Vekilinin Nutkunda Türk Dış Politikası”, *Akşam*.
- Sadak, Necmeddin, (11 Şubat 1934). “Balkan Misakı”, *Akşam*.
- Sadak, Necmeddin, (6 Mayıs 1940). “Almanya İçin Mağlubiyet Mukadderdir”, *Akşam*.
- Us, Asım. (15 Mayıs 1943). “Devletler Hukuku Türk Enstitüsünün İlk Dersi”, *Vakit*.
- Yalçın, Hüseyin Cahid. (3 Şubat 1943). “Churchill’in Türkiye Ziyareti”, *Yeni Sabah*.
- Yalçın, Hüseyin Cahid. (15 Ağustos 1942). “Yeni Hariciye Vekilimiz”, *Yeni Sabah*.

Telif ve Tetkik Eserler:

- AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- AKTAŞ, Eva Vicdan, *II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Nazi Propagandası, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. I-II, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ARTUÇ, İbrahim, *İkinci Dünya Savaşı*, Kartuş Yayınları, İstanbul 1999.
- ATAÖV, Türkkaya, *İkinci Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- Atuk, Volkan, “İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye Ziyareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVII/35, 2018.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- BAKACAK, Alper, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Ulus Gazetesinin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002.
- BARAN, Tunç, “Atatürk’ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Ankara, 2011.
- BULUT, Semih, *Atatürk Dönemi Türkiye – ABD İlişkileri (1923 – 1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- BURÇAK, Rıfki Selim, “Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 – 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri”, *Gazi Üniversitesi Yayınları*, Ankara, 1983.
- BÜLBÜL, İrfan, *Numan Menemencioğlu’nun Türk Dış Politikası’ndaki Rolü*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.
- ÇOBAN, Bekir Zakir, “Angelo Giuseppe Roncalli’nin İstanbul Günleri”, *Journal of History and Future*, C. XVII/34, İzmir, 2017.
- ÇETİN, Remzi, *II. Dünya Savaşı’nda Numan Menemencioğlu’nun Dışişleri Bakanlığı (1942 – 1944)*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2010.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- EKİNCİ, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ERTEM, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri (1939 – 1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. III, İstanbul, 2010.
- GÖKMEN, Oğuz, *Bir Zamanlar Hariciye*, Kaptan Ofset, İstanbul, 1999.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919 – 1938)*, Ankara, 2013.
- GÜÇLÜ, Yücel, *EminenceGrise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.
- GÜRBÜZ, Kahraman, “İkinci Dünya Savaşı’nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye’nin Tutumu”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, Bursa, 2007.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.

İŞİTMAN, Tarık Ziya, *Mahmut Esat Bozkurt Hayatı – Şahsiyeti – Eserleri*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1994.

KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı, ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S.2, İzmir, 2010.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, C.I – II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

KUNERALP, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, 1981, İstanbul.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, *Bellekten*, C. 47, S.185, Ankara, 1983.

KURT, Yılmaz, *Menemencioğulları Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara, 1997.

MENGES, Yeter, “İkinci Dünya Savaşı’nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis)”, *Çağdaş Türk Araştırmaları Dergisi*, C. XVII/34, İzmir, 2017.

METİN, Gökhan, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939 – 1945)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2014.

Ministry of Foreign Affairs of The U.S.S.R Archives Division, *German Foreign Office Documents (German Policy in Turkey 1941 – 1943)*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1948.

MUMCU, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.

ÖZÇELİK, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Ankara, 1983.

ÖZGİRAY, Ahmet, “Türkiye – Almanya İlişkileri (1923 -1939)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIII, 1998.

SERTEL, Sabiha, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

ŞEN, Cenk, *Stalin Dönemi’nde Türk – Sovyet İlişkileri (1923 -1953)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2002.

TEMİZER, Abidin ve Selçuk Özkan, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları”, *Studies of The Ottoman Domain*, C.III, S.4, 2013.

TOROS, Taha, “Yakın Tarihimiz” *Hayat Mecmuası*, 19 Ekim 1970, İstanbul.

SOYSAL, İsmail, “Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları (1939 – 1941)”, *Bellekten*, C. LVI, Ankara, 1982.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Lozan Türk Yurdu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, 1997.

ŞİMŞİR, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 – 1945)*, Ankara, 1973.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935 – 1939)*, Ankara, 1973.

VURAL, Mithat Kadri, “En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir, 2009.

YALÇIN, Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Ankara, 2011.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2016.

WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 2000.

Elektronik Dergi Kaynakları

İzzet Bahar, “İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'daki Türk Yahudilerine Ne Oldu?”, <https://www.academia.edu/38920055>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022.

LONGEPE, Camille, “L’histoire Fascinante de l’Hotel De Lamballei la residence de la Turqie en France”, *Aujourd’hui La Turqie*, Paris, 2013, <https://aujourdhuilaturquie.com/fr/lhistoire-fascinante-de-lhotel-de-lamballe-la-residence-de-la-turquie-en-france/>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022.

MUTLU, Cengiz, “İsviçre’de Osmanlı Aleyhinde Faaliyetler ve Türklerin Teşkilatlanması(1918-1922)”, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/04-Cengiz-Mutlu1.pdf>, Erişim Tarihi: 30 Ağustos 1930.

REİSMAN, Arnold, “The Role of Turkish Diplomats in Saving Turkish Jews in France: 1940 – 1944”, <http://historynewsnetwork.org/article/118548>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2022.

SARIBAL, İsmet, Menemenli Mustafa Tevfik Paşa'nın Kırım Harbi Tuna Cephesi Hatıraları”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/793214>, Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2020.

Stanford Shaw, “Türkiye ve Soykırım”, <https://www.ismetinonu.org.tr/turkiye-ve-soykirim/>, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022.

İzzet Bahar, “İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'daki Türk Yahudilerine Ne Oldu?”, <https://www.academia.edu/38920055>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022.

EKLER

Ek-1,Müşir Menemenlize Mustafa Tefik Paşa'nın Bir Fotoğrafi

Ek-2, (Soldan Sağa) Menemenlizade Rıfat Bey, Muvaffak Bey, Tahir ve Abdullah Bey

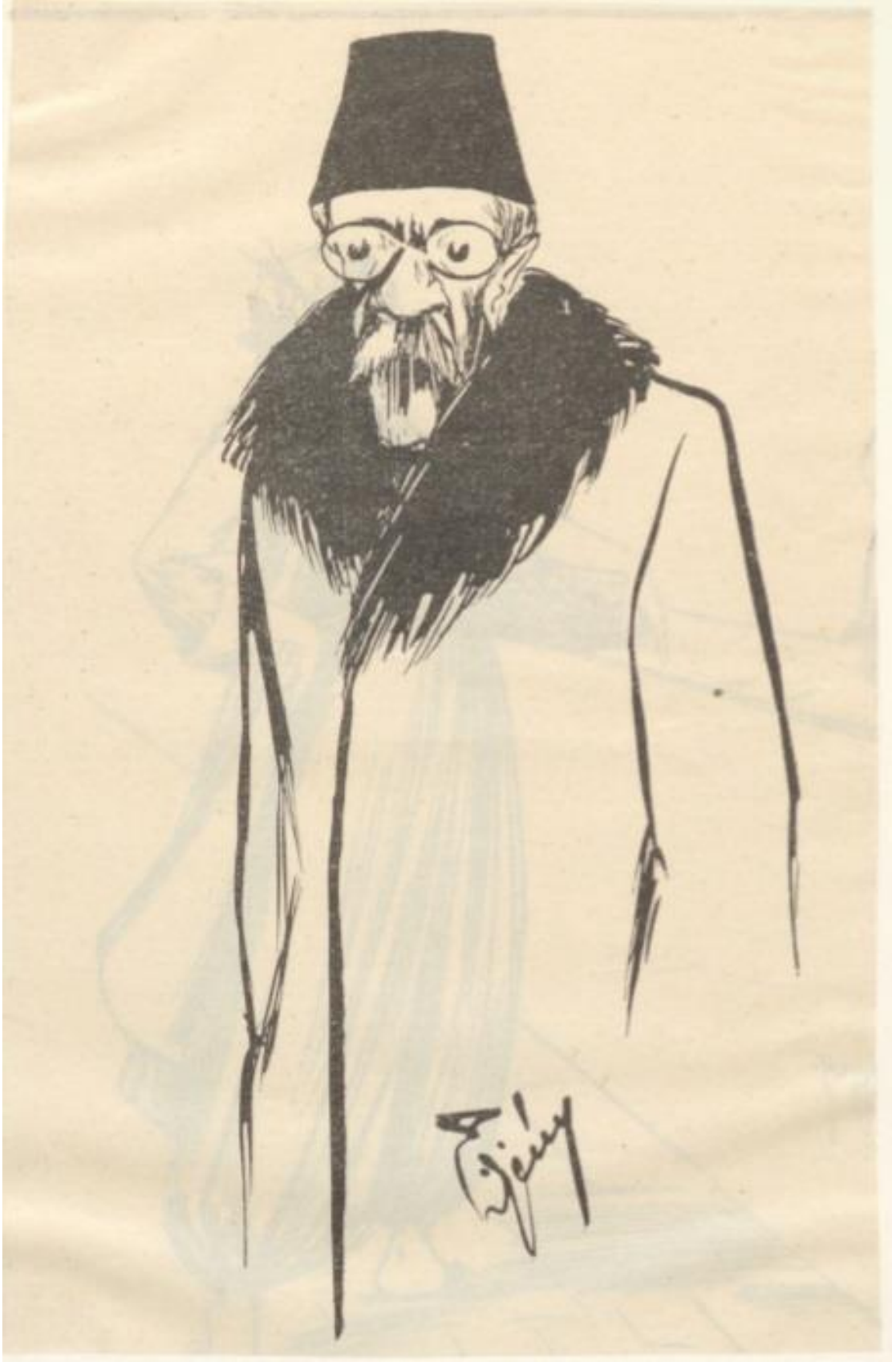

بودفعه رتبه بالا ايلاه مظهر تلطيف عالي بيوريلن ماليه نظارتي تحصيلات
 مديرى منتملى زاده عطوفتو رفعت بك افندى حضرتلرى
 S. Excellence Riffat Bey Menemenli Zade
 Directeur des encaissements du ministere des Finances

Taha Toros Arşivi

Ek-3, Menemenlizade Rifat Bey'e Ait Bir Gazete Küpürü

Ek-4, Menemenlize Rıfat Bey'e Ait Bir Karikatür

Ek-5, Beraat Hanım ve Muvaffak Bey'e Ait Bir Fotoğraf

Ek-6, Numan Menemenciöglu ve Cezmi'nin Bir Fotoğrafi

Ek7-, Ayşe Masume'nin Bir Fotoğrafi

Ek-8, (Önde Oturanlar)Rıfat Bey ve Katerina Hanım, (Ayaktakiler) Muvaffak Bey ve Numan Bey

**Ek-9, Numan Menemencioglu ve Genç Yaşta Kaybettiği Eşi Selma Hanım
(Menemencioglu Ailesi Arşivinden)**

Yakında Fransa ile iki mühim Mukavele imzalıyoruz

Müzakerelere dün de devam edildi ; M. Ponsot da bugün şehrimize geliyor

Ha. vekâleti müsteşarı
Numan B.

Fransa ile aramızdaki muallak meselelerin halli etrafında bir kaç zamandanberi başlayan müzakerelere dün de Fransa elçisi Kont dö Şambrön ve Hariciye Vekâleti müsteşarı Numan Rifat Bey tarafından devam edilmiştir.

Numan Rifat Bey evvelki gece müzakereler etrafındaki faaliyetine gece yarısından sonraya kadar devam ettikten sonra dün saat on beşte tekrar Fransız elçiliğine giderek Kont dö Şambrönle uzun bir mülâkatta bulunmuş, bu mülâkatı müteakip Tokatlıyan otelinde bulunan Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Kaya Beye izahat vermiştir.

dumuzdaki şimendifer meselesi hakkındadır. Müzakereler, ümit edildiği gibi, bugünlerde neticlendiği takdirde parafe edilerek Kont dö Şambrön ve Şükrü Kaya Bey tarafından imza olunacaktır. Neticenin alınması birkaç gün geciktiği takdirde mukavelelerin imzası hariciye vekili Tevfik Rüştü Beyin Cenevreden dönmesine bırakılacaktır. Müzakerelere bugün de devam edilecektir.

Diğer taraftan Fransanın Suriye fevkalâde komiseri M. Ponsot bu sabah saat dokuzda Sempion ekspresile Paristen şehrimize gelecektir.

M. Ponsot hükümetimiz tarafından Paris'ten şehrimize gelecektir.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube :
Sayı : 14522

Hariciye Müsteşarlığı vazifesini yapan Birinci sınıf Elçi Menemen-
li Numan Beyin Büyük Elçiliğe terfi ile Vekalette ihdas edilen kâti-
bi umumilik vazifesini yapması; Hariciye Vekilliğinin II/6/933 tarih
ve 36827/647 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekille-
ri Heyetince II/6/933 tarihinde kabul olunmuştur .

II/6/933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Ek-11, : Numan Menemenciolu'nun Hariciye Vekâleti Umumi Kâtibi ve
Büyükelçi Olduğunu Gösteren Resmi Kararname.

Ek-12, Numan Menemenciolu'nun Şahsi Arşivinden Montrö Boğazlar Konferansı'nda Çekilmiş Bir Fotoğraf.

Ek-13, Türkiye'nin Montrö Delegelerinin İçinde Bulunduğu Bir Fotoğraf

Ek-14, İngiltere Kralı VIII. Edward, Atatürk, İnönü ve Menemencioğlu Ertuğrul Yatı'nda (Eylül 1936)

PAZARTESİ

28

MART

1938

TAN
TAN
TELGRAF LİNESİ İSTANBUL
TELEFON : 3098, 3018, 3018
ÇİCİCÜ YIL - No. 1044
3 KURUS

TAN

BAŞMUHARRİRİ: AHMET EMİN YALMAN

Çocuk Ansiklopedisi

Bu iki büyük ciltlik eser her evde bulunması lâzım bir kütüphanedir. Çocuğunuzun bundan mahrum bırakmayınız. Tam eserini fiyatı 7 liradır.

TAN Matbaası

Hatayda, Menfi Propaganda Yapılıyor

Bir İnsan Yaratmak

Ahmet Emin YALMAN

Evvelki gün Gökük tersanesinde yeni bir mayın geminin denize indirilmiştir. Bu gemi, yeni tersanede vücut getirilen eserlerin doruğundadır. Başinci bir dalgıç gemisinin kahuzalarını kurmaya da aynı gün başlanmıştır.

Bu yıl tıbbi bir gemi yapıldı ve denize indirildi diye bahşalar yaratmışım dilincedik ve tıbbi olarak da biliz. Böyle eserler Türk zemin ve Türk kadri için tabii peylerdir. Başlar harpimizin hayranlıkla gösterimini kamaşınama rana olmuyor. Türk Elik, bundan çok yükseltilerini yapılabilecek bir mevkiide olmalıyız. Bugün hıncir oraları varmışım olma bizim sevgileri arızidir. Eğer memleketi bir çitlik sayanların keşfi itibarlı ve cehaleti yüzümüzle mara koshuensis ve Türk itidatlarının serbestçe inkılapına imkân vermiş olsaydı bu gün Türkiyeyi kendisine miyk, tabii mevkiide güvencesizlik. Bu mevkiide de iktisat, hıncir ve sanatçı enleri memleketlerin ilk şahıdır.

İşte bu düşünceyle adayısız. Güçlükte virüsde getirilen eser karşındadır, bir mevkiide diye hayranlık duymuyoruz. Fakat bir mevkiide diye itibar ve sevgiye dayanamaz çok tabiidir. Çitlik serbest inkılap imkânlarına kavuşmuşumuz ve işte başlanışımızdır. Bu iş, bu işten anlayışları yapmamız lâzımdır. Halbuki mevkiide talimatnameleri dinlediğimizde çokti hıncir.

B. MENEMENCIOĞLU GELDİ Seçime Fesat Sokmak İçin Dolaplar Çevriliyor

Manda Memurları, Mukabil Cephe Kurmak İçin,
Bir Kısım Halkı Tazyik Ediyorlar, Birçok Türkler
Kanunsuz Olarak Tevkif Ediliyor

Hariçiyeye Vekâleti umumi kâbil B. Numan Menemencioğlu, dün sabahki ekspresle Cenevre'den gelmiştir. B. Menemencioğlu, Hatay seçin talimatnamesindeki taddilâtı teşvik için Cenevrede yapılan toplantıda Türk heyetine riyaet etmiştir. Dönişte, Belgrada iki gün kalmış ve Yugoslavya Başvekilî B. Stoyadinoviç tarafından kabul olmuştur.

Bu akşamki trenle Ankaraya gidecek olan B. Menemencioğlu, dün kendisine götüren bir muharririmen, yeni seçin talimatnamesi hakkında şu beyanatta bulunmuştur:

Başlıca itirazlarımız

"- Bizim iddiamıza göre, komitasyon, evvelce salâhiyeti haricinde olan bir talimatname yapmıştır. Biz, kontrolün, kendimizi harik olarak yapılımasını kabul etmekle beraber talimatnamenin taddilâtine müteaddik itirazlarımızla beraber almışızdır. Her halukârda, bu işten anlayışları yapmamız lâzımdır. Halbuki mevkiide talimatnameleri dinlediğimizde çokti hıncir.

Bu iş, bu işten anlayışları yapmamız lâzımdır. Halbuki mevkiide talimatnameleri dinlediğimizde çokti hıncir.

Yeni seçin nizamnamesinin

bikimler görüldü. Yeni talimatname, anayasamızın esaslarına tamamen aykırı idi. İki hiddetinde safhalarından geçti, sonra komite kararına göre, istifaki işle ile karar vermek partide her devletin mimarlarından mürekkep bir komite kuruldu. Bu komite, tam on beş gün çalıştı, ve talimatnamesi ile ilgili bütün noktaları görüşüp değiştirildi. Yeni talimatnameye hastan sağı ilâz ettilim için yeniden bir talimatname meydana getirilmiştir. İtirazlarımızın anayasaya uygun bulunduğuna defillerimizin hükümlerine aykırılıkta cehri itibarlı, komite kararı ve hususî emriyle raporlarında teşvik edildi.

Seçimde yeni esaslar

Yeni talimatnamenin bir en çok alâkadar olan mühim noktalarından bazıları şunlardır:

Vaktiki Hatayda nüfus tabirini yapılıması, bu idare surları altında sıklıkla gerçekleştirilmiştir. Yeni nizamnamenin siddetle etmek için de reyisimize beraber bir hıncir safha itibarlı kabul etmiştir. Burada her Hatay vatandaşına

Büyüyen Almanya Karşısında Macaristan da Kendini Tehlikede Görüyor

Avusturya - Çekoslovakya Hududunda
200 Bin Alman Askeri Tahşit Edilmiş!

Kral Carol, bir münasibimde, Romanya Velâhî de beraber

Bükreş 27 (Hıncir) — Hıncir s- jona muhabirinin bildirdiğine göre, Almanyanın Yunan terinde bir harp gücüne bulunduranak yoldaki karar, Romanya'nın umumiyetinde Almanya'ya karşı bir emniyetlilik havası uyandırmıştır.

Umumiyetlilik, bu meseleye

tabii ettiğil bir yarısında diyor ki: "Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya Al-mancıya karşı savunma etmek zorunda bulunabilir. Bu hıncir Yunan ilâzı tedavül mahiyette olacaktır." (Devamı 16 sayısında)

Turkey's No. 1 Diplomat

M. NUMAN MENEMENCIOLU, the leader of the Turkish Mission which has just arrived in this country, is the Sir Alexander Cadogan of Turkey. He is the Secretary-General of the Turkish Foreign Office, and as such is the permanent head of the Turkish Diplomatic Service.

He served first under the Sultans, when he was Attaché at the Turkish

M. Numan Menemencioglu, Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, photographed yesterday at his London hotel.

Embassy in the pre-war Vienna. His service has taken him to all the Balkan capitals, and during the war he held a key position in Switzerland.

M. Menemencioglu is nearing 50. He is tall, slim, and mentally alert. He speaks little English, but has already paid one visit to this country—in May, 1936—when he played a brilliant part in the preliminary negotiations which led up to the Montreux conference and the refortifying of the Dardanelles.

His elder brother, M. Muvaffak Menemencioglu, who is head of the Turkish official news agency, led the delegation of Turkish editors who paid a visit to this country last summer.

Ek-17, Numan Menemencioğlu ile A.B.D temsilcisi Wilkie, Büyükelçi Steinhardt (9 Eylül 1942 Ulus Gazetesi Küpürü)

Tarihî Belgeleri 2014 Tarihî Belgeleri 2014 Tarihî Belgeleri 2014

Millet Meclisinde Türkçülük Münakaşası

Hariciye Vekili dedi ki:

Bizim Türkçülüğümüz bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere aid ve münhasırdır

«Türkiye hududları haricinde kalan Türklere yalnız refah ve saadet temennimiz vardır.»

Harb Okulunun su sporları törenine dair

Adapazarı trenindeki hâdise

Ordumuza katılan topçu subaylarımız

Genclerimize, Polatlıda yapılan parlak bir törenle diploma verildi

Harfeye Yekûnluk Numan Menemenciöglü

Mussolininin nutku

“Düşman istilâ kozunu oynıyacaktır, tutunmamız lâzımdır

Yolda ölen kadını Osman adında birisinin vurduğu anlaşıldı

Polatlı'da yapılan parlak bir törenle diploma verildi

Ek-18, Menemenciöglü Irkçılık Cereyanları Hakkında Açıklama Yapıyor. (Cumhuriyet Gazetesi, 6 Temmuz 1943)

Ek-19. II. Kahire Konferansı'na Katılan Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanları ve Diplomatların Birlikte Çektirdikleri Bir Fotoğraf (Aralık 1943).

77. 951204

Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Hakkında Numan Menemencioglu'nun Nokta-i Nazarı

1/2

(1944)

1- Bu makale Numan Menemencioglu'nun yazdığı ve 1944 yılında İstanbul'da yayınlanan "Nokta-i Nazar" adlı yayında yer almaktadır. Makale, Boğazlardan geçen Alman gemileri hakkında Numan Menemencioglu'nun görüşlerini ve önerilerini içermektedir.

2- Makale, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne ve dünya barışına olan zararlı etkilerini ele almaktadır. Numan Menemencioglu, Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklamayı ve Boğazları kontrol etmeyi önermektedir.

3- Makale, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini şöyle sıralamaktadır:

- Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik zararına neden olmaktadır.
- Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin stratejik güvenliğini tehdit etmektedir.
- Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını zorlamaktadır.

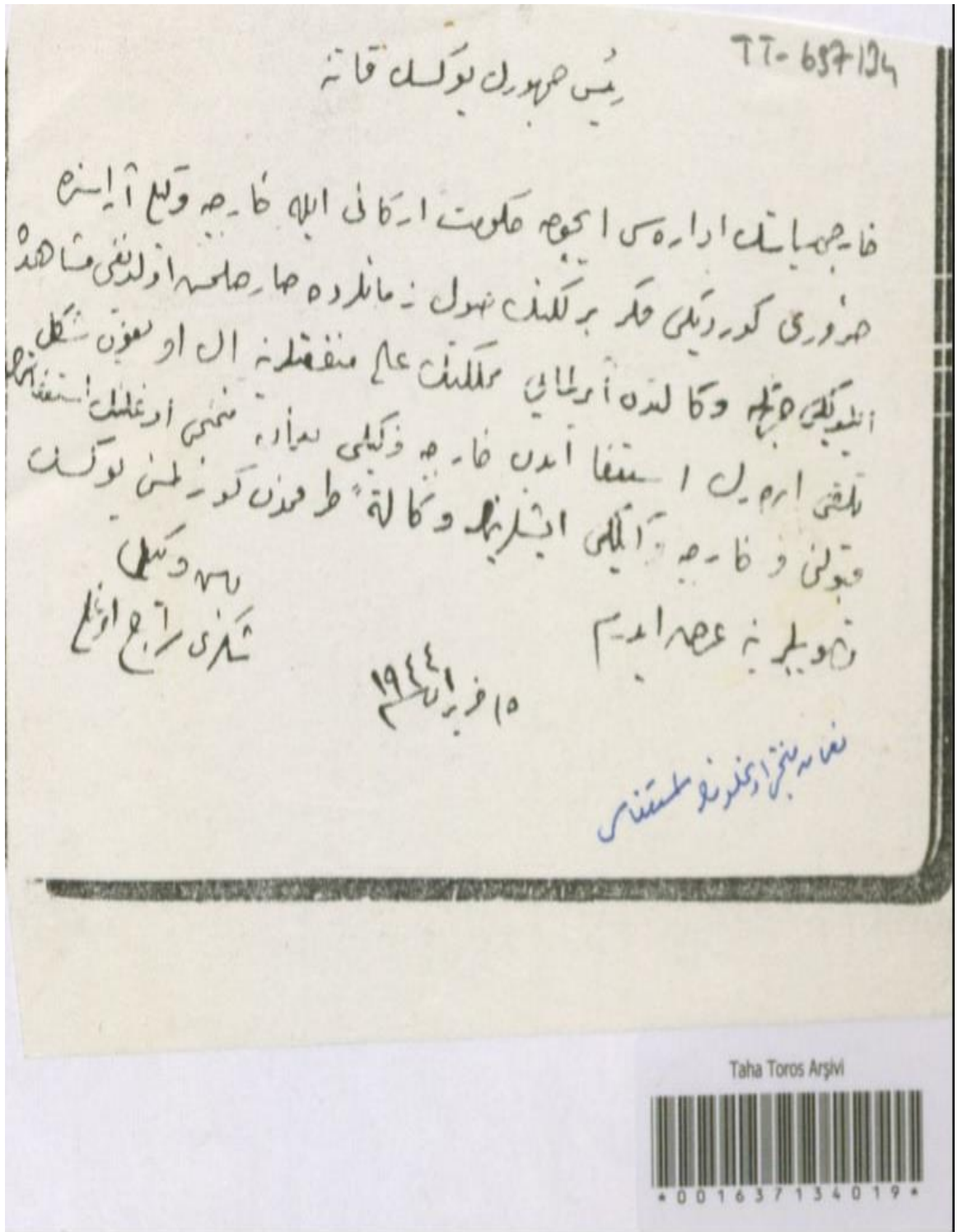
4- Numan Menemencioglu, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini önlemek için aşağıdaki önerileri yapmaktadır:

- Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini önlemek için, Boğazları kontrol etmeyi önermektedir.
- Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini önlemek için, Boğazları yasaklamayı önermektedir.
- Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini önlemek için, Boğazları kontrol etmeyi ve yasaklamayı önermektedir.

5- Makale, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan zararlı etkilerini önlemek için, Boğazları kontrol etmeyi ve yasaklamayı önermektedir.

Ali Fund TÜRKELDI'nin
Mirasçısı

Ek-20, Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Hakkında Numan Menemencioglu'nun Nokta-i Nazarı

Ek-21, Numan Menemencioglu'nun Dışişleri Bakanlığı'ndan İstifasının Üst Yazısı

Reisicumhur yeni Paris Büyük Elçimizi kabul buyurdular

**Numan Menemencioğlu dün sabah
uçakla vazifesi başına hareket etti**

Ankara, 5 (A.A.) — Reisicumhur Numan Menemencioğluyu kabul buyurmuş İsmet İnönü, dün Paris Büyük Elçisi yurmuşlar ve öğle yemeğine alkoymuşlardır.

Yeni Büyük Elçi Hareket Etti

Ankara, 5 (A.A.) — Paris Büyük Elçimiz Numan Menemencioğlu, bugün saat 10 da uçakla Kahireye hareket etmiş ve Reisicumhur namına seryaver ve hususi kalem müdürü, Hariciye Vekilli, Vekiller, Parti grupu reis vekilleri, Müstakil Grup Reisi, Başvekâlet müsteşarı, Hariciye Vekâleti umumî kâtibi ve Vekâlet erkânı ve diğer vekâletler ileri gelenleri, Fransa elçisiyle, İngiltere, Amerika, Yugoslavya, Polonya, Yunanistan büyük elçileri, İsveç, İsviçre ve Çekoslovakya orta elçileri ve Elçilikler erkânı, Basın ve Yayın Umum Müdürüyle Anadolu Ajansı Umum müdürü, Türk ve yabancı Ajans mümessilleri ve gazetecileri ve pek çok dostları tarafından uğurlanmıştır.

Numan Menemencioğlu hareket etmezden önce, kendisini götürün uçakın önünde

Ek-22, Numan Menemencioğlu Büyükelçilik Görevine Başlamak Üzere Paris'e Hareket Ediyor (Tanin 6 Aralık 1944)

Ek-23, Numan Menemenciöglü'nun Kendi Arşivinden Bir "Hotel De Lamballe" Çizimi.

-2-

où pendant beaucoup d'années j'ai pu collaborer avec un nombre de personnalités françaises très connues. Comme membre du parti du "Centre" j'ai pris part à d'innombrables entrvues franco-allemandes, à caractère religieux ou politique - poursuivant le même but.

Quand je suis devenu Chancelier du Reich mes premiers efforts ont été dirigés vers l'amélioration des relations franco-allemandes. A la conférence de Lausanne en 1932 j'avais proposé à M. Herriot, président du Conseil, un pacte consultatif qui devait donner au Gouvernement Français la possibilité de surveiller de près tout developpement possible dans le domaine militaire allemand, pour ainsi donner au peuple Français l'assurance d'une sécurité - sans laquelle une collaboration parfaite et loyale n'aurait pas été possible.

Malheureusement mes pensées n'ont pas pu se réaliser, vu la résistance d'une autre puissance.

Néanmoins j'ai persévéré dans mes efforts pour maintenir la paix européenne - ceci peut être confirmé par M. François Poncet comme beaucoup d'hommes d'Etat: MM. Léon Blum, Daladier, Chautemps, Reynaud et d'autres.

Quoique mon avis politique d'aujourd'hui soit sans aucune importance, je tiens à expliquer à vous, cher ami, qu'il est ma conviction inébranlable que l'équilibre européen ne pourra pas être maintenu sans la seule puissance continentale, capable de la maintenir: la France.

Il est donc trop évident que cette énorme tâche prime toutes les questions d'ordre territoriale, économique et politique en discussion. L'intérêt primordial de ce qui reste de l'Allemagne sera de s'arranger avec la France pour l'accomplissement de cette haute mission et le but commun de sauver l'héritage occidentale."

Puis-je ajouter un mot pour mes amis turcs? En connaissance des difficultés qui se sont manifestées pour votre Gouvernement ces derniers mois je suis très content qu'il m'a été possible d'éviter toute discussion devant la Cour de Nürnberg qui aurait entamé la politique étrangère de la Turquie pendant la guerre. A tout instant je serais prêt de ma part de confirmer que pendant toute la guerre la Turquie a exercé une neutralité absolue envers l'Allemagne et la Russie.

Mais comme le Président du Conseil Bavarois l'a déjà dit, "on me chargera d'avoir allongé la guerre par ma politique en Turquie". On peut donc prévoir que cette cour bavaroise m'obligera de discuter tous les détails de cette période, ce qui serait bien inopportun.

./.

Ek-24: Numan Menemencioğlu'nun Şahsi Arşivinden Franz Von Papen'in Mektubunun İkinci Sayfası (8 Ekim 1946)

T. C.
DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI
BAKAN

Ankara, 30 Kasım 1948

Muhterem Kardeşim,

9 Kasım 1948 tarihli mektubunuzu aldım. Keyfiyeti CmhurbaŐkanımız ve BaŐbakanımızla görüştüm. Fuat Carım bey ve Abdullah Zeki beyle de işi mütalea ettik. Von Papen'in Türkiyede Büyük Elciliği zamanındaki faaliyeti hakkında oğlunun istediği beyanda bulunmanın bazı mahzurları olmasına rağmen tarih hakikatleri mahzursuz bir ereve içerisinde ifade etmenin yerinde ve centilmence bir hareket olacağını düşündük.

Von Papen'in oğlu, sizden istediğine benzer bir Şekilde beyanda bulunmasını Őkri Saracoğlu'ndan da bir mektupla rica etmişti. Bunun zerine tesbit edilip, Saracoğlu'nun imzasını taşıyan mektubu, Von Papen'in oğluna ulaştırılmak üzere, Zatı devletlerine takdim ediyorum.

Yukarıda maruz mlhazalara iŐtirk buyurulduğu ve bir mahzur görülmediği takdirde tarafınızdan da benzer bir Şekilde bir cevap yazılmasını uygun mlhaza etmekteyiz.

Bu vesile ile de derin saygılarımı arzederim Kardeşim efendim.

Dışişleri Bakan Vekili

N. B. Bk

Ek-25, Papen'in Tanıklık Talebi Hakkında Dışişleri Bakanlığı'ndan Numan MenemenciĞlu'na Gönderilen 30 Kasım 1948 Tarihli Mektup (Numan MenemenciĞlu'nun Şahsi Arşivinden)

Hürriyet 16.2.1958

Meşhur diplomat Menemencioğlu, dün vefat etti

İstanbul Milletvekili ve tanınmış hariciyeci Numan Menemencioğlu dün sabah Ankara'daki evinde ani bir rahatsızlığı müteakip vefat etmiştir. Menemencioğlu 66 yaşında idi. Cenazesi yarın Ankara'da, Hacıbayram Camiinden öğle namazını müteakip kaldırılacaktır. Numan Menemencioğlu, 1892 yılında Bağdat'ta doğmuştu. Babası Maliye Nazırlığı ve Ayan Meclisi Reisliği yapmış olan Rifat Menemencioğlu'dur. Numan Menemencioğlu annesi tarafından büyük vatan şairi Namık Kemal'in de torunuydu. 1914 senesinde Lozan Üniversitesini bitirdikten sonra, Bern, Paris, Bükreş, Atina ve Peşte elçiliklerinde memuriyetlerde bulunmuş, 1928 senesinde Merkezde siyasi Daire Umum Müdürlüğünde bulunduğundan sonra 1929 da elçi unvanı ile Bakanlık Müsteşarı olmuştu.

1933 te Büyük Elçi unvanı ile Hariciye Kâtibi Umumliliğine tayin edilmiş, 1937 de de Gaziantep Mebusu seçilerek Hariciye Siyasi Müsteşarlığına getirilmişti.

Aynı yıl sonunda, mebusluktan çekilmiş tekrar Hariciye Umumi Kâtibi olmuştu. Daha sonra, İstanbul mebusu ve Hariciye Vekili olmuş, Bakanlıktan istifa ettikten sonra 1944 te Paris Büyük Elçiliğine tayin olunmuştu. Bu vazifeden 1956 senesi sonunda, tekaüt olmuş ve 1957 seçimlerinde D.P. listesinden İstanbul mebusu seçilmişti.

Menemencioğlu

FF1407002

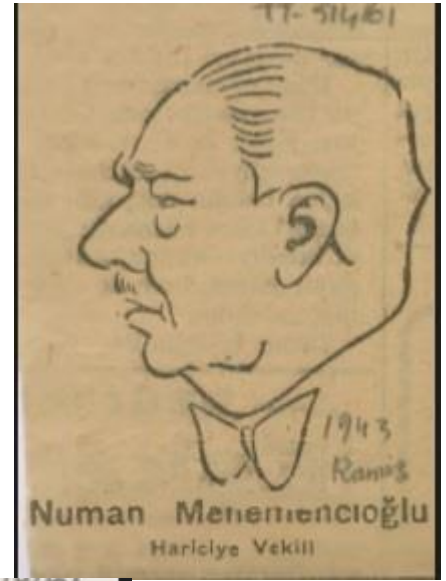
Ek-26, Numan Menemencioğlu'nun Vefat Haberi (Hürriyet Gazetesi 16 Şubat 1958)

Ek-27, İdil Biret'in Şahsi Albümünden Bizlerle Paylaştığı 8 Şubat 1953 Tarihli Fotoğraf, (Soldan Sağa)İdil Biret'in Müzik Hocası Nadia Boulanger, Numan Menemencioğlu, İdil Biret, Wilhelm Kempff.

Ek-28, Bir Cumhuriyet Diplomatı: Numan Menemencioglu

Ek-29, Dönem Karikatür Örneklerinde Numan Menemencioglu

